

DRUŠTVENA I TEHNIČKA ISTRAŽIVANJA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I TEHNIČKE STUDIJE

Godina III, br. 2, decembar/prosinac 2017. godine

**ENERGETIKA
KRIMINALISTIKA
PROMET
POSLOVNA EKONOMIJA
ZAŠTITA NA RADU I ZAŠTITA OD POŽARA
INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE**

IZDAVAČ/ PUBLISHER:

Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak
College "CEPS – Center for Business Studies" Kiseljak

ZA IZDAVAČA/ FOR THE PUBLISHER:

Pred. VŠ Mirzo Selimić, direktor

UREDNIŠTVO/ EDITORIAL BOARD:

Glavni urednik/Editor in Chief: Pred. VŠ Mirzo Selimić; Prof. dr. Zenaid Delmo; Prof. dr. Nevzet Veladžić; Prof. dr. Florida Veljanoska (Makedonija); Prof. dr. Biljana Ciglovska (Makedonija); Prof. dr. Martin Folta (Češka Rep.); Prof. dr. Mladen Radivojević, Prof. dr. Ranko Mujović (Crna Gora); Prof. dr. Dragan Ilić (Srbija); Prof. dr. Tomislav Stajčić; Prof. dr. Velibor Peulić; Prof. dr. Želimir Kešetović (Srbija); Prof. dr. Nedžad Korajlić; Doc. dr. Esad Muašnović; Doc. dr. Vjekoslav Vuković; Doc. dr. Ivan Toth (Hrvatska); Doc. dr. Ivan Nađ (Hrvatska); Pred. VŠ Mirza Kulenović; Pred. VŠ Džemal Cinac; Pred. VŠ Nermin Palić.

ISSN: 2303 – 8462

Adresa uredništva/ Address: Ulica Josipa bana Jelačića bb, 71 250 Kiseljak

Časopis izlazi dva puta godišnje. Sadržaj i sažeci radova dostupni su na Internet adresi:/ The journal is published twice a year. Contents and abstracts are available at Website: www.ceps.edu.ba/DIT.aspx

Svi radovi podliježu anonimnim recenzijama/ All papers are subject to anonymous reviews.

Prilozi objavljeni u časopisu Društvena i tehnička istraživanja referiraju se u:/ Journal of The social and technical research is indexed/abstracted in: Index Copernicus International i CEEOL

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani i dragi čitatelji!

Sa zadovoljstvom Vam predstavljamo drugo redovno izdanje časopisa za društvene i tehničke studije „Društvena i tehnička istraživanja“ u 2017. godini. U ovom broju se nalazi devetnaest stručnih i tri pregledna naučna članka i oni će, vjerujemo, pobuditi interes mnogih čitatelja.

S ponosom možemo reći da se ovaj časopis jedne relativno mlade visokoškolske privatne ustanove održao i razvio u respektabilni bosanskohercegovački stručni i naučni časopis iz područja društvenih i tehničkih nauka. Časopis kontinuirano poboljšava kvalitetu svojeg sadržaja, što se najbolje očituje u brojnosti autora različitih zvanja i zanimanja koji su nam tokom godina slali svoje radove kao i raznolikosti tema objavljivanih članaka.

O izlaženju časopisa neposredno brine Uredništvo časopisa – oblikuje sadržaj pojedinog broja, pomaže u odabiru recenzenata te zauzima konačne stavove u slučaju spornih pitanja vezanih za naučno-stručne članke.

Za ostvarenje redovnog izlaženja časopisa „Društvena i tehnička istraživanja“ zahvaljujemo se svim autorima i recenzentima kategoriziranih radova.

Želim Vam da s pažnjom, uostalom kao i do sada, pročitate stranice ovog broja časopisa, koja donosi pregršt stručnih informacija za različite ukuse i različite interese.

S poštovanjem,

Glavni urednik
Pred. VŠ Mirzo Selimić

SADRŽAJ/ CONTENTS:

UPOTREBA I ZNAČAJ DOKAZA PRED MEĐUNARODNIM
KRIVIČNIM SUDOM ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I PRED SUDOM
BOSNE I HERCEGOVINE.....5

*THE USE AND IMPORTANCE OF EVIDENCE AT THE INTERNATIONAL
CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA AND AT THE
COURT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA5*

ZAŠTITA TEMELJNIH LJUDSKIH PRAVA KOD PRIMJENE
POSEBNIH ISTRAŽNIH RANJI, UOČENE ANOMALIJE I POSEBNOSTI
KOD KD IZ DOMENA KORUPCIJE (OSVRT NA SUDSKU PRAKSU).. 19

*PROTECTION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS USING SPECIAL
INVESTIGATIVE TECHNIQUES, DETECTED ANOMALIES AND
PARTICULARITIES IN THE CRIMINAL OFFENCES OF CORRUPTION . 19*

UJEDINJENI NARODI - IZMEĐU LJUDSKIH PRAVA I SIGURNOSTI. 40

UNITED NATIONS - BETWEEN HUMAN RIGHTS AND SECURITY 40

DISKURS O DRUŠTVENIM NORMAMA I SOCIJALNOJ KONTROLI..55

DISCUSSION ON SOCIAL NORMS AND SOCIAL CONTROL..... 55

NADLEŽNOST I PROCESUIRANJE DJELA MUČENJA PREMA UN
KONVENCIJI PROTIV MUČENJA69

*JURISDICTION AND PROSECUTION OF THE ACTS OF TORTURE
ACCORDING TO THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST
TORTURE..... 69*

PROCES EVROPSKIH INTEGRACIJA – BOSNA I HERCEGOVINA
IZMEĐU INSTITUCIONALNE BLOKADE I EVROPSKOG PUTA83

*EUROPEAN INTEGRATION PROCESS - BOSNIA AND HERZEGOVINA
BETWEEN THE INSTITUTIONAL BLOCKADE AND THE EUROPEAN
ROAD..... 83*

SUD EVROPSKE UNIJE ZA SLUŽBENIČKE SPOROVE KAO PRIMJER MOGUĆEG PRAVCA RAZVOJA NACIONALNIH PRAVOSUDNIH INSTITUCIJA.....	95
<i>EUROPEAN UNION CIVIL SERVICE TRIBUNAL AS AN EXAMPLE OF THE POSSIBLE LAW OF DEVELOPMENT OF NATIONAL JUDICIAL INSTITUTIONS.....</i>	<i>95</i>
TREND PRIVATNE SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI	105
<i>TREND OF PRIVATE SECURITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA.....</i>	<i>105</i>
ULOGA SVIJEŠTI O SIGURNOSTI KOD MLADIH U CILJU PREVENCIJE I BORBE PROTIV TERORIZMA U KRALJEVINI SAUDIJSKOJ ARABII.....	123
<i>THE ROLE OF SECURITY AWARENESS AMONG YOUTH FOR THE PURPOSE OF PREVENTION AND FIGHT AGAINST TERRORISM IN KINGDOM OF SAUDI ARABIA</i>	<i>123</i>
PROBLEMATIKA JAVNIH NABAVKI U KRIZNIM SITUACIJAMA – STUDIJA SLUČAJA.....	142
<i>PUBLIC PROCUREMENT ISSUES IN CRISIS - A CASE STUDY.....</i>	<i>142</i>
POJEDINI ZAKONSKI MODELI IZ PREKRŠAJNOG ZAKONA REPUBLIKE HRVATSKE SUKLADNO KOJIMA SE POČINITELJIMA NE IZRIČE NOVČANA KAZNA ILI DRUGA PREKRŠAJNO PRAVNA SANKCIJA	154
<i>CERTAIN LEGAL MODELS FROM THE MISDEMEANOR ACT OF THE REPUBLIC OF CROATIA UNDER WHICH THE PERPETRATORS DOES NOT IMPOSE FINES OR OTHER PUNITIVE LEGAL SANCTIONS</i>	<i>154</i>
MENADŽMENT TURISTIČKE DESTINACIJE - STUDIJA SLUČAJA GORNJE PODRINJE	164
<i>MANAGEMENT OF TOURIST DESTINATION - CASE STUDY GORNJE PODRINJE.....</i>	<i>164</i>
DRŽAVA U ULOZI REGULATORA FINANSIJSKIH TRŽIŠTA.....	177

COUNTRY IN THE ENTRY OF THE FINANCIAL MARKET REGULATOR 177

UPRAVLJANJE RESURSIMA U FUNKCIJI OSIGURANJA ODRŽIVOG
RAZVOJA ORGANIZACIJE188

*RESOURCE MANAGEMENT IN THE FUNCTION OF SAFEGUARDING
SUSTAINABLE ORGANIZATION DEVELOPMENT*..... 188

ANALIZA SIGURNOSTI CESTOVNOG SAOBRAĆAJA NA MREŽI
SAOBRAĆAJNICA NA PODRUČJU ZENIČKO – DOBOJSKOG
KANTONA U PERIODU 2010 – 2015.....202

*ROAD TRAFFIC SAFETY ANALYSIS ON THE ROAD NETWORK OF THE
ZENICA - DOBOJ CANTON IN PERIOD 2010 - 2015*202

FUNKCIONALNO VREDNOVANJE RASKRSNICE PAR SELO NA
REGIONALNOM PUTU R469 ŽIVINICE-MEĐAŠ I R470 DUBRAVE -
TUZLA SA ASPEKTA BEZBJEDNOSTI SAOBRAĆAJA SA
PRIJEDLOGOM REKONSTRUKCIJE.....215

*FUNCTIONAL EVALUATION OF INTERSECTION PAR SELO ON
REGIONAL MOTORWAY R469 ŽIVINICE-MEĐAŠ AND DUBRAVE-
TUZLA IN REGARD OF SAFETY ASPECT WITH PROPOSITION OF
RECONSTRUCTION*.....215

PRISTUP TRŽIŠTU CESTOVNOG TRANSPORTA KROZ
MOGUĆNOSTI INTERMODALNOG I MULTIMODALNOG
TRANSPORTA U BOSNI I HERCEGOVINI.....236

*ACCESS TO ROAD TRANSPORT TRADE BETWEEN THE POSSIBILITIES
OF INTERMODAL AND MULTIMODAL TRANSPORT IN BOSNIA AND
HERZEGOVINA*236

MATERIJALI ZA VATROGASNU ODJEĆU U SKLADU SA
STANDARDIMA.....254

*MATERIALS FOR FIRE-FIGHTING CLOTHING IN ACCORDANCE WITH
STANDARDS*.....254

EKOLOŠKA ODGOVORNOST SA EKONOMSKOG GLEDIŠTA269

ECOLOGICAL RESPONSIBILITY FROM THE ECONOMIC GLOSSARY 269

MINI HIDROELEKTRANE – EKOLOŠKA PRIHVATLJIVOST ILI
BIZNIS?.....279

*MINI HYDRO POWER PLANTS - ECOLOGICAL ACCEPTANCE OR
BUSINESS?*.....279

NOVI PRISTUP POSMATRANJU STRATEGIJE POSLOVANJA U
POSLOVNOM SISTEMU ZASNOVNA NA NOVIM TEHNOLOŠKIM
RJEŠENJIMA.....287

*NEW APPROACH TO OBSERVING BUSINESS STRATEGIES IN BUSINESS
SYSTEMS BASED ON NEW TECHNOLOGICAL SOLUTIONS*287

PLANIRANJE I CILJEVI KVALITETE U UVJETIMA STALNE
PROMJENE.....301

*PLANNING AND QUALITY OBJECTIVES IN THE CONDITIONS OF
FIXED CHANGES*.....301

**UPOTREBA I ZNAČAJ DOKAZA PRED MEĐUNARODNIM
KRIVIČNIM SUDOM ZA BIVŠU JUGOSLAVIJU I PRED SUDOM
BOSNE I HERCEGOVINE**

**THE USE AND IMPORTANCE OF EVIDENCE AT THE
INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER
YUGOSLAVIA AND AT THE COURT OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Stručni članak

*Mr. sc. Elmedin Ahmić**

*Prof. dr. Almin Dautbegović**

*Prof. dr. Nedžad Korajlić**

Sažetak

Dokazima izvedenim pred MKSJ (Međunarodni krivični sud za Jugoslaviju) i njihovim prihvatanjem od strane Tužilaštva i Suda BiH, uređeno je Zakonom o ustupanju predmeta od strane MKSJ-a Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ-a u postupcima pred sudovima u BiH. Prema tome u članu 3. Zakona o ustupanju se navodi, da dokazi pribavljeni u skladu sa Statutom i Pravilnikom o postupku i dokazima MKSJ mogu se koristiti i pred sudovima u BiH. Slijedom navedenih zakonskih odredbi, proizilazi da Zakon o ustupanju predstavlja lex specialis kako bi se otklonio rizik da dokazi prikupljeni od strane MKSJ budu neupotrebljivi prema ZKP-u (Zakon o krivičnom postupku) BiH. Iz svega navedenog, može se zaključiti da prihvatanjem navedenih utvrđenih činjenica nije dovelo do povrede odredaba Zakona o krivičnom postupku BiH u većini predmeta pred Sudom BiH, niti do povrede prava optuženih na pravično suđenje.

Ključne riječi: dokazi, sud, tužilaštvo, činjenice, pravo na pravično suđenje.

Abstract

The evidence presented to the ICTY and their acceptance by the Prosecutor's and the Court of BiH is regulated by the Law on the Transfer of Cases by the ICTY to the Prosecutor's of BiH and the use of evidence

* *elmedin_ahmic@hotmail.com*

* *advokat, aleph.ze@gmail.com*

* *Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, tppaba@bih.net.ba*

*obtained from the ICTY in proceedings at the courts in BiH. Accordingly, Article 3 of the Law on Assignment states that the evidence obtained in accordance with the Statute and the Rules of Procedure and Evidence of the ICTY can also be used at the courts in BiH. According to the aforementioned legal provisions, it follows that the Transfer Law represents *lex specialis* in order to eliminate the risk that evidence collected by the ICTY will be unusable under the BiH ZKP. From all of the foregoing, it can be concluded that the acceptance of these established facts did not lead to a violation of the provisions of the BiH Criminal Procedure Code in most cases at the Court of BiH, nor to the violation of the rights of the accused to a fair trial.*

Key words: evidence, court, prosecution, facts, right to a fair trial.

1. UVOD

Ocjena dokaza, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku BiH vrši se na osnovu slobodne ocjene dokaza. Prihvatanje dokaza iz predmeta Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ-a) predviđeno je Zakonom o ustupanju predmeta iz MKSJ-a Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza prikupljenih od strane MKSJ-a u postupcima pred sudovima u BiH. Zakon o krivičnom postupku BiH ne propisuje pravila u vezi prihvatljivosti dokaza. Ni jedno pravilo nije propisano zakonom u vezi pitanja relevantnosti, autentičnosti ili dokazne vrijednosti dokaza. Tako se u članu 10. st. 2. KZ BiH navodi, da sud ne može zasnovati svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava propisanih ustavom i međunarodnim ugovorima koje je BiH ratifikovala, niti na dokazima pribavljenim bitnim povredama ovog zakona.

Ovaj član ne govori o prihvatljivosti tih dokaza, samo navodi da „Sud neće zasnovati svoju odluku“ na takvim dokazima. Iako zakon ne predviđa da se takvi dokazi moraju izdvojiti iz spisa, smisao zabrane upotrebe takvog dokaza ogleda se i u izdvajanju takvog dokaza iz spisa. U analizama se također navodi da načelo pravičnog i zakonitog krivičnog postupka zahtijeva pribavljanje i izvođenje dokaza uz poštovanje osnovnih odredbi o pravima i slobodama čovjeka.

2. PRIKUPLJANJE I OCJENA DOKAZA PRED MKSJ I NJIHOV ZNAČAJ ZA SUDSKE POSTUPKE U BIH

Sistem krivičnog dokaznog postupka pred međunarodnim sudom predstavlja mješavinu sistema anglosaksonskog „adversarnog“ prava i

sistema kontinentalnog „inkvizitorskog“ prava. Za bolje razumijevanje ova dva sudska postupka, prikazaćemo najznačajnije elemente ovih postupaka.

U adversarnom sistemu: tužilaštvo i odbrana iznose svoje dokaze pred sudom, u okviru provođenja dokaznog postupka; strane sprovode vlastite istrage; sudije neutralno vode postupak i odlučuju o procesnim pitanjima i pitanjima izvođenja dokaza koja se javljaju tokom suđenja. U adversarnim sistemima u kojima se imenuju porote u predmetima, porota utvrđuje činjenice, dok u svim drugim predmetima, činjenice utvrđuju sudije.

S druge strane, odrednice inkvizitorskog sistema ocjene dokaza ogleda se da: državni organ sprovodi objektivnu istragu o cijelom predmetu; inače, sudija može nadgledati istragu, te zajedno sa tužiocem i istražiteljima kreirati spis; postupajući sudija ima aktivnu ulogu u toku suđenja u cilju „utvrđivanja istine“; sudija presuđuje o činjenicama.

Prethodno rečeno, ima za cilj da se upoznamo kako funkcionišu Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju, u pogledu pristupa dokaznog materijala, a koji je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, u skladu s odredbama ovog Statuta. Međunarodni krivični sud je nadležan da krivično goni osobe koje su počinile ili naredile da se počine teške povrede Ženevskih konvencija iz 1949.,* odnosno to su sljedeća djela protiv osoba ili imovine zaštićenih odredbama relevantne Ženevske konvencije:

- hotimično lišavanje života;
- mučenje ili nečovječno postupanje, uključujući biološke eksperimente;
- hotimično nanošenje velikih patnji ili teških povreda tijela ili zdravlja;
- uništavanje i oduzimanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom i izvedeno je protivpravno i bezobzirno;
- prisiljavanje ratnog zarobljenika ili civila da služi u snagama neprijateljske sile;
- hotimično uskraćivanje prava ratnom zarobljeniku ili civilu na pravičan i redovan sudski postupak;
- protivpravna deportacija ili premještanje ili protivpravno zatvaranje civila;

* Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. Avgusta 1949. (I Ženevska konvencija), Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. Avgusta 1949. (II Ženevska konvencija), Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. (III Ženevska konvencija), Ženevska konvencija o zaštiti Građanskih lica za vreme rata od 12. avgusta 1949. (IV Ženevska konvencija).

- uzimanje civila za taoce.

Također MKSJ, je pored ovih krivičnih djela, nadležan za procesuiranje još nekih krivičnih djela, i to:

- Kršenja zakona ili običaja ratovanja;
- Genocid;
- Zločini protiv čovječnosti;
- Personalna (lična) nadležnost;
- Individualna krivična odgovornost.

Sve prethodno izneseno, treba imati u vidu prirodu ovih krivičnih djela i vrijeme u kojima su vršena, a to je vrijeme kada je zbog ratnih događanja gotovo nemoguće obezbjediti materijalne dokaze sa lica mjesta, kao što su pismeni izvještaji, uviđaj, balistička i druga vještačenja i dr. U većini slučajeva jedina dokazna sredstva su iskazi svjedoka očevidaca, posrednih svjedoka i svjedoka-žrtava. Zbog toga su iskazi ovih svjedoka važni jer često predstavljaju glavni izvor saznanja i određivanja da su konkretni zločini zaista i počinjeni, ovo je značajno posebno ako se radi o očevicima koji su vidjeli zločine ili o samim žrtvama zločina. Iskazi dati u istrazi dopušteni su kao dokaz i na glavnoj raspravi, gdje mogu biti korišteni prilikom direktnog ili unakrsnog ispitivanja inesenih navoda ili u odgovoru na pobijane navode. U postupcima prema ZKP BiH, iskazi dati u istrazi mogu po odluci sudije biti dokaz na glavnom pretresu, ukoliko su: ispitane osobe umrle; duševno oboljele; nemoguće ih pronaći; njihov dolazak nemoguć ili je otežan, ukoliko ne žele bez zakonski razloga dati iskaz na glavnoj raspravi. (Dautbegović; 2012:47)

Imajući u vidu teškoće u pristupu svjedocima, postavlja se pitanje upotrebljivosti, odnosno prihvatljivosti dokaznog materijala koji je nastao u Tribunalu. Ovo pitanje se prije svega odnosilo na upotrebljivost iskaza svjedoka saslušanih od strane istražitelja Tužilaštva MKSJ ili od strane sudskog vijeća Tribunala. Pred sudskim vijećima MKSJ pojavio se za naše uslove nezamislivo veliki broj svjedoka i to kako svjedoka očevidaca tako i svjedoka žrtava ratnim događanjima na prostorima bivših republika SFRJ (Socijalistička federativna republika Jugoslavija). U najvećem broju slučajeva radi se o svjedocima koji nacionalnom pravosuđu nisu dostupni ili iz drugih razloga ne žele da svjedoče pred njihovim organima i o svjedocima čijim se iskazima značajno definišu ratni zločini koji su se odigrali na ovim prostorima, što je svakako dalo veliki doprinos kroz osuđujuće presude.

2.1. Ocjena dokaza prikupljenih od strane MKSJ

Prihvatanje dokaza i presuđenih činjenica iz MKSJ-a uređeno je Zakonom o ustupanju predmeta od strane MKSJ-a Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ-a u postupcima pred sudovima u BiH.* Prema tome u članu 3. Zakona o ustupanju se navodi, da dokazi pribavljeni u skladu sa Statutom i Pravilnikom o postupku i dokazima MKSJ mogu se koristiti i pred sudovima u BiH. Slijedom navedenih zakonskih odredbi, proizilazi da Zakon o ustupanju predstavlja *lex specialis* kako bi se otklonio rizik da dokazi prikupljeni od strane MKSJ budu neupotrebljivi prema ZKP-u BiH. *Lex specialis* predstavlja posebne propise, koji imaju primat nad ZKP BiH u pogledu materije (dokazi prikupljeni od strane MKSJ) i područja primjene (pravila o prihvatljivosti i korištenju). Zakon o ustupanju ili odstupa od i ima prednost nad ZKP BiH kada nije u skladu sa istim ili se poziva na ZKP BiH u onim pitanjima koja nisu konkretno obuhvaćena Zakonom o ustupanju.*

Prvostepene presude, a i posebna rješenja koja su donesena o prihvaćenim činjenicama pred Sudom BiH, jasno proizilazi da je prvostepeno vijeće prihvatilo samo one činjenice koje su:

- jasne, konkretne i prepoznatljive;
- ne predstavljaju zaključke, mišljenje ili usmeno svjedočenje;
- ne predstavljaju karakterizaciju koja je pravne prirode;
- sadrže osnovna utvrđenja MKSJ-a koja nisu značajno mijenjana;
- ne potvrđuju ni direktno ni indirektno krivičnu odgovornost optuženog;
- potvrđene su ili utvrđene u postupku po žalbi ili nisu pobijane u žalbi, a dalja žalba više nije moguća; te
- ne proizilaze iz sporazuma o priznanju krivnje ili dobrovoljnog priznanja, te proizilaze iz predmeta u kojem je optuženi imao pravnog zastupnika i mogućnost da se brani.

Uvođenjem ovog Zakona znatno se doprinijelo efikasnosti suđenja za ratne zločine u nacionalnim sudovima kako u Bosni i Hercegovini tako i u regionu. Naime, prihvatanjem iskaza datih MKSJ-u tokom krivičnih postupaka, nacionalni sudovi bi mogli izbjeći direktno ispitivanje svjedoka koji su već svjedočili u sudskim postupcima o istim događajima. Ovo je olakšica i ubrzanje sudskih postupaka, iz razloga što se ne bi moralo ići na područja u jurisdikcionim nadležnostima drugih država (regionalnih) za prikupljanje već prikupljenih dokaza. Time se štede resursi i vrijeme u tom

* Zakon o ustupanju predmeta, („Službeni glasnik BiH“, br.: 61/04, 46/06, 53/06, 76/06).

* Zakon o ustupanju, član 1. st. 3.

smislu što sud neće morati ponovo da izvodi dokaz saslušanjem svjedoka koji su svoje iskaze već dali Tribunalu.

Ono što je za Tužilaštvo najvažnije, to je mogućnost preduzimanja krivičnog gonjenja na osnovu podataka i dokaza prikupljenih od strane Tužilaca MKSJ. Međutim, zakonodavac je nejasno i trapavo formulisao ovu odredbu, jer se iz iste ne vidi da li se ovakva mogućnost odnosi samo na ustupljene predmete od strane MKSJ ili se time podrazumijeva da Tužalac može u svakom slučaju, na osnovu dokaza koji su izvedeni u Tribunalu, sa svoje strane, preduzeti krivično gonjenje za bilo koji slučaj, a ne samo onaj koji je ustupljen. Osim toga, zakonodavac je predvidio izvjesna ograničenja korištenja ovog Zakona* i to:

- priznavanje ovih dokaza, pa i iskaza svjedoka je samo mogućnost, a ne i obaveza domaćeg suda;
- mogu se priznati samo oni iskazi koje su svjedoci dali u skladu sa Statutom i Pravilima o postupku Tribunala;
- i ono najvažnije, domaći sud, pa ni Tužilac nisu vezani tim iskazima, već utvrđuju činjenice u skladu sa načelom *slobodne ocjene dokaza*.

Ipak sudska praksa Suda BiH je potvrdila da Sud zasniva presudu samo na činjenicama i dokazima koji su izneseni na glavnom pretresu.* Ovo upućuje na zaključak da se na takvom iskazu ne može zasnivati sudska odluka, odnosno donijeti odluka o pokretanju krivičnog postupka. Bez obzira na to zakonodavac je dao prostora da se iskazi svjedoka sačinjeni od strane istražitelja ili izjave koje su svjedoci dali pred pretresnim vijećem Tribunala, prihvate od strane domaćeg suda kao dokazi. Praksa je pokazala koliko su ti zapisnici od značaja za rasvjetljavanje konkretne krivično pravne stvari.* U žalbenim postupcima u kojima se navodi da su neke činjenice irelevantne za predmet, a druge nejasne i neupotrebive, žalbeno vijeće navodi da te činjenice prvostepene presude uopće nije upotrijebila za donošenje svoje odluke. Slijedom svega navedenog, može se zaključiti da prihvatanjem navedenih utvrđenih činjenica nije dovelo do povrede odredaba Zakona o krivičnom postupku BiH u većini predmeta pred Sudom BiH, niti do povrede prava optuženih na pravično suđenje.

U proteklih nekoliko godina, bitan pomak predstavlja sve prisutnije prihvatanje izjava svjedoka direktno na suđenju. Uz to, učestala je praksa sveobuhvatnog prihvatanja dokumentiranih dokaza kao dijela izjava i transkripta, prihvaćenih u skladu s Pravilima 92bis, 92ter, i 92quater i uvođenje dokaza kroz podnesak.. Sada je praksa da dokazi, koji možda nisu

* “Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br.: 61/04, čl. 3.

* Stav 1., član 281. ZKP-a BiH

* Presuda br. X-K-05/03, Presuda br. X-K-07/329.

prihvatljivi za usvajanje preko svjedoka, lako mogu dospjeti u sudski spis putem pismenog podneska.

Na sličan način, desetine dokaznih predmeta koji mogu i ne moraju biti od važnosti za dati predmet se često svrstavaju u izjave *92bis*, *92ter* i *92quater*, i mogu se prihvatiti kao dokazi iako se oni nikada ne pokažu svjedoku na suđenju, niti se na drugi način identificiraju tokom postupka. Pravo Suda, tužioca i drugih organa koji učestvuju u krivičnom postupku da ocjenjuju postojanje ili nepostojanje činjenica nije vezano ni ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima. Prema članu 281.st.2. ZKP BiH, se navodi da je sud dužan savjesno ocijeniti svaki dokaz pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima i na osnovu takve ocjene izvesti zaključak je li neka činjenica dokazana. Apelaciono vijeće će ukinuti presudu prvostepenog vijeća samo ako je činjenična greška uzrokovala nepravilnu presudu. Nepravilna presuda se kvalifikuje kao krajnje nepravičan ishod sudskog postupka, kao u slučaju kada je optuženi osuđen usprkos nedostatku dokaza o biću krivičnog djela.

2.2. *Zakonitost dokaza pred MKSJ i pred Sudom BiH*

Krivični postupak u BiH do prve temeljite reforme 2003. godine se zasnivao na „inkvizitorskoj“ pravnoj tradiciji SFRJ-a i kontinentalnog evropskog prava. Novim izmjenama, krivični postupak sličan je sistemu koji se koristi pred MKSJ-om, a sastoji se od mješavine „adversarnog“ i „inkvizitorskog“ sistema. Zakon o krivičnom postupku BiH iz 2003. godine* zasnovan je na iskustvima iz krivičnopravne oblasti drugih relevantnih pravnih sistema, primjeni međunarodnih akata za zaštitu ljudskih prava u nacionalnim pravnim sistemima i na iskustvima drugih zemalja u primjeni međunarodnih konvencija. U neke tradicionalne i savremene vrste dokaza koje poznaje teorija i praksa u BiH, možemo još svrstati, neporedni i posredni, prvobitni i izvedeni, sudski i stranački, lični i stvarni dokazi, dokazi optužbe i odbrane, zakoniti i nezakoniti koji su posebno značajni za nas. (Korajlić; 2012:148)

Kada govorimo o dokaznim materijalima koji se izvode pred MKSJ, odnosno da li su pribavljeni na zakonit način, u odnosu na Statut MKSJ i Pravilnik o načinu prikupljanja i izvođenja dokaza, koje se tiču dokaza izvedenih pred ovim sudom. Prema tome, primarni standard koji se odnosi na dokaze je relevantnost. Svaki dokaz koji je relevantan i ima dokaznu vrijednost može biti prihvaćen. Dokaz mora biti relevantan za pitanje o

* Sa izmjenama i dopunama u više navrata: Zakon o krivičnom postupku BiH (“Službeni glasnik BiH” br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09).

kojem se sudi ili za određeni navod. Također mora ići u prilog dokazivanja određenog pitanja. Dokazi također moraju biti pouzdani da bi se mogla utvrditi njihova relevantnost i dokazna vrijednost.

Pretno vijeće može izuzeti dokaz „ako potreba da se osigura pravično suđenje uveliko nadmašuje njegovu dokaznu vrijednost“.* Dokazi se također mogu izuzeti zbog načina na koji su pribavljeni.* Dokazi iz druge ruke mogu biti prihvaćeni. Također, međunarodni sudovi osmislili su pravila da bi postigli efikasnija suđenja. Jedno od tih pravila dopušta pismene izjave svjedoka umjesto usmenog iskaza, sve dok se ne odnose na dokazivanje djela i ponašanja optuženog za koja se tereti u optužnici.* Pretno vijeće može odlučiti da pozove svjedoka radi unakrsnog ispitivanja ako se pismena izjava uvede u dokaze.

Pravilo 92^{quarter} dopušta uvođenje pismenih izjava svjedoka ako je svjedok spriječen da se pojavi pred sudom zbog bolesti ili svog fizičkog ili duševnog stanja. Iskazi svjedoka na koje je izvršen uticaj mogu se uvesti u dokaze ako su ispunjeni uslovi iz Pravila 92 *quinqies*, čak iako se takvi iskazi odnose na djela i ponašanje optuženog. Izuzetak od ovih pravila i načina prikupljanja dokaza, jesu svakako seksualni delikti.

U predmetima koji se odnose na seksualne delikte ili seksualno nasilje, primjenjuju se posebna pravila dokaznog postupka:

- Neće se tražiti dodatno potkrijepljivanje iskaza žrtve;
- Pristanak se ne može upotrijebiti kao odbrana ako je žrtva bila izložena nasilju, prisili, zatočenju ili psihičkom pritisku, ili joj se time prijetilo ili je imala razloga da se toga boji, ili razumno vjerovala da bi ako se ne povinuje, neko drugi mogao biti tome izložen, ili bi joj se time moglo prijetiti ili time zastrašivati;
- Prije nego se dokazi o pristanku žrtve prihvate, optuženi mora uvjeriti pretno vijeće da su ti dokazi relevantni i vjerodostojni; te
- Ranije seksualno ponašanje žrtve ne prihvata se kao dokaz.*

Međunarodni sudovi uspostavili su fleksibilne odredbe za dokazne postupke o kojima će biti riječi u nastavku. Sudovi moraju primjenjivati odredbe koja „najviše idu u prilog pravičnom odlučivanju o stvari“ i „koja su u duhu Statuta i opštih pravnih načela“.* Primarni standard koji se odnosi na dokaze je relevantnost. Svaki dokaz koji je relevantan i ima dokaznu vrijednost može biti prihvaćen. Dokaz mora biti relevantan za pitanje o

* *Pravilnik MKSJ-a, Pravilo 89(C)-(D).*

* *Pravilnici MKSJ-a i MKSR-a, Pravilo 95; Rimski statut, čl. 69(7).*

* *Pravilnici MKSJ-a i MKSR-a, Pravilo 92bis.*

* *Pravilnik MKSJ-a, Pravilo 92 quinqies.*

* *Pravilnici MKSJ-a i MKSR-a, Pravilo 89(B).*

kojem se sudi ili za određeni navod. Također mora ići u prilog dokazivanja određenog pitanja. Dokazi također moraju biti *prima facie* pouzdani da bi se mogla utvrditi njihova relevantnost i dokazna vrijednost. Iskazi svjedoka na koje je izvršen uticaj mogu se uvesti u dokaze ako su ispunjeni uslovi iz Pravila 92 *quinqies*, čak iako se takvi iskazi odnose na djela i ponašanje optuženog.

Kako bi u potpunosti cijenili teret dokazivanja potreban za osudu optuženog, potrebno je razumjeti i prepoznati da pretpostavka nevinosti posebno podrazumijeva sljedeće:

- da je teret dokazivanja za krivična djela uvijek obaveza tužioca;
- da optuženi ne mora dokazivati svoju nevinost;
- da je za dokazivanje krivice optuženog za krivična djela iz optužnice potrebno da sud presudi da su optužbe koje je iznio tužilac dokazane van razumne sumnje od strane tužioca.

Ovaj princip funkcioniše kao kamen temeljac u kontekstu međunarodnih krivičnih postupaka i kao takav osigurava da optuženi ima pravo na šutnju i da ne pruža inkriminirajuće informacije, ako takve postoje, od početka istrage.* Pravo na šutnju se smatra posljedičnim u odnosu na pretpostavku nevinosti i pruža zaštitu optuženom u smislu da nije dužan dati izjavu u istražnoj fazi i dokaze u pretresnoj fazi postupka. To je zato što je teret dokazivanja krivice optuženog uvijek obaveza tužioca. Ovaj uslov spriječava tužioca ili njegove saradnike da prisile optuženog da im pomaže oko sopstvenog krivičnog gonjenja tako što će pružiti informacije organima koji se bave krivičnim gonjenjem na bilo kojem nivou. Od tužioca se traži da dokaže svoju argumentaciju, a od optuženog zakon ne traži ništa. Optuženi ima pravo da odbije odgovarati na pitanja. Naravno, ako bi se optuženog prisililo da odgovara na pitanja onda pretpostavka nevinosti ne bi postojala. Konačno, sam optuženi nije obavezan da pruži dokaz na sudu i nikakav zaključak na njegovu štetu ne može se izvesti iz njegove odluke da ne želi svjedočiti.* Opća prihvatljivost dokaza, bilo u usmenoj ili pismenoj formi, je uređena pravilom 89 Pravilnika MKSJ-a. Temeljna odredba o prihvatanju dokaza je pravilo 89(C), po kojem vijeće može uvrstiti bilo koji dokaz za koji smatra da ima dokaznu vrijednost. Ova odredba podliježe pravilu 89(D), po kojem se dokazi neće uvrstiti ukoliko im dokazna vrijednost u značajnoj mjeri prevazilazi potrebu da se osigura pravedno suđenje. Po pravilu 89(F), dokazi se mogu uvrstiti u pismenoj formi, ukoliko je to u skladu sa interesima pravde. Pretresna vijeća MKSJ-a uglavnom primjenjuju pristup uvrštavanja dokaza, što znači da će se uvrstiti bilo koji dokaz koji je *prima*

* *Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ-a (Pravilnik MKSJ-a), Pravilo 42(A)(iii).*

* *Član 21(4)(g), Statuta MKSJ-a;*

facie relevantan, pouzdan i koji ima dokaznu vrijednost, a njegova se težina određuje kasnije. Pored pravila 89(D), dokazi se mogu isključiti u dva specifična slučaja:

- pravilo 95 navodi da dokazi prikupljeni metodama koji ozbiljno dovode u sumnju njihovu vjerodostojnost, čije je prihvatanje u suprotnosti s integritetom postupka ili bi ga ozbiljno narušilo, nisu prihvatljivi; i,
- pravilo 96(iv) navodi da se ranije seksualno ponašanje žrtve neće prihvatiti kao dokaz u postupku. Takav se dokaz može isključiti iz zapisnika, ukoliko se on zatraži od svjedoka ili ga svjedok sam ponudi.

Za uvrštavanje bilo kojeg dokaza, potrebno je zadovoljiti nekoliko osnovnih uslova. U njih spadaju relevantnost, dokazna vrijednost i pouzdanost. Kako bi se ustanovilo da je dokaz relevantan i da posjeduje dokaznu vrijednost, mora se pokazati da:

- postoji veza između dokaza koji se želi uvrstiti i dokaza koji su u dovoljnoj mjeri obrazloženi u optužnici;
- dokaz može da dokaže ili pobije određeno pitanje.

Pošto su kriteriji za uvrštavanje dokaza kumulativni, dokaz se može odbiti samo na osnovu nedostatka relevantnosti. Kako bi dokaz bio relevantan i kako bi postojala veza između njega i predmeta, on mora biti pouzdan. Isto vrijedi i za dokaze izvedene pred Sudom BiH, za koje se kaže da imaju dokaznu vrijednost. U tom smislu, pouzdanost je „nevidljiva zlatna nit“ koja se provlači kroz sve komponente prihvatljivosti.* Dovoljno je da se izvede *prima facie* procjena autentičnosti kako bi dokument bio pouzdan. Procjena *prima facie* pouzdanosti nekog dokumenta može uključivati i pružanje osnovnih indicija pouzdanosti poput izvora ili dokazivosti dokumenta, ili datuma dokumenta.

2.3. Pravičnost presuda u BiH na osnovu dokaza MKSJ

Prema odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (EKLJP) zagarantovano je pravo na pravično suđenje u krivičnom postupku, kao jedno od temeljnih prava i sloboda čovjeka. Ovim normama označeni su najvažniji uslovi u kojima sud mora sprovesti krivični postupak, kako to nalaže i ZKP BiH, konkretno:

* Tužilac protiv Delalića i drugih, IT-96-21-T, Odluka o usmenom zahtjevu tužioca za prihvatanje dokaznog predmeta.

* Evropska konvencija o ljudskim pravima, Rim, 1950. čl. 6. (Protokoli 1, 4, 6, 7, 11, 12, 14)

- Pravo svakog čovjeka da o krivičnoj optužbi protiv njega odluči nezavisan i nepristrasan sud koji je ustanovljen zakonom;
- Pravo na javno suđenje i javno objavljivanje presude;
- Pravo na suđenje u razumnom roku;
- Načelo jednakosti stranaka u postupku;
- Pretpostavka nevinosti;
- Prava osumnjičenih i optuženih lica;
- Načelo *in dubio pro reo*; te
- Pravo na odbranu.

Prilikom razmatranja i donošenja svoje odluke, sud je vezan za međunarodne dokumente, Ustav i zakon i da mora uzeti u obzir tumačenje propisa međunarodnog prava o pravima čovjeka prema praksi ESLJP, s obzirom da ono pravilno utiče na razumijevanje EKLJP, zaštitu osnovnih prava i sloboda čovjeka i harmonizaciju propisa iz oblasti krivičnog zakonodavstva. Ova obaveza proizilazi iz člana II/2 Ustava BiH, koji propisuje direktnu primjenu EKLJP u domaćem pravnom sistemu. (Sijerčić-Čolić, Vuleta, Hadžiomerađić; 1999:213). Poređenja radi, u adversarnim sistemima, „suočavanje“ podrazumijeva pravo optuženog na suočenje sa svjedocima i dokazima protiv njega.

Ovo je slično konceptu „ispitivanja“ iz člana 6(3)(d) EKLJP. U skladu sa načinom na koji ESLJP (Evropski sud za ljudska prava), tumači termin i princip adversarnog sistema, pravo na „suočenje“ znači pravo optuženog da suoči svjedoka sa činjenicama i dokazima koji su suprotni tvrdnjama svjedoka. Pretresno vijeće Haškog tribunala, prihvata da se iskazi iz drugih predmeta mogu koristiti, ako su relevantni za predmet o kojem je riječ. U tom pogledu, vrijede konstatacije da je navedeni iskaz dat pred pretresnim vijećem ovog Suda, predstavlja dokaz koji je prikupljen u skladu sa odredbama ZKP BiH, te je isti *autentičan i relevantan za predmetni krivični postupak*, stoga vijeće *prihvata korištenje istog*. Nadalje, važno je naglasiti da ako je ovakva vrsta dokaza prihvatljiva prema standardima predviđenim odredbama člana 5. Zakona o ustupanju za iskaze svjedoka date pred MKSJ-om, onda su dokazi utvrđeni u postupcima pred Sudom BiH u skladu sa pravilima dokaznog postupka prema ZKP BiH prihvatljivi u istoj, ako ne i u većoj mjeri. Samim tim donošenje presuda na osnovu relevantnih činjenica utemeljenih zakonskim rješenjima i Pravilnicima, dovoljan su dokaz i pravna snaga na temelju kojih se donose presude.

3. ZAKLJUČAK

U Bosni i Hercegovini se načelo pretpostavke nevinosti posmatra u okviru zakonske definicije, da niko ne može biti okrivljen dok mu se to ne dokaže pred odgovarajućim sudom. Da bi bilo presuđeno, moraju postojati određeni dokazi i činjenice koji se utvrđuju u sudskom postupku i ocjenjuje njihova relevantnost i prihvatljivost. Dokazni režim MKSJ-a je širok i slobodan, a praksa favorizira prihvatljivost. Pretresna vijeća nemaju obavezu da pruže detaljnu ocjenu konačne težine i dokazne vrijednosti u konačnom vijećanju. Ovaj režim nije bez svojih kritičara. Zamjera mu se da neselektivno prihvatanje bilo kojih i svih materijala za koje strane u postupku tvrde da su dokazi, a koji nisu jedini način da se promovira uspješna potraga za istinom, zatrpava dokaze koji imaju stvarnu dokaznu vrijednost gomilom dokaznog otpada, što otežava umjesto da olakšava zadatak sudija koji pokušavaju da utvrde istinu.

Ovaj režim dopuštanja dokaza se primjenjuje čak i kada je pravo na unakrsno ispitivanje ozbiljno ugroženo prihvatanjem dokaza u pismenoj, a ne u usmenoj formi. Još uvijek ne postoji potpuna suglasnost da je ovaj oblik postupka odgovarajući za međunarodna krivična suđenja. Poređenja radi, Rimski Statut MKS-a odražava povratak principu i davanje prednosti principu da svjedoci lično svjedoče, na sudu.* Prihvatanje ranijih pisanih svjedočenja ili izjava svjedoka na MKS-u (Međunarodni krivični sud) je, barem do danas, bilo dozvoljeno samo u ograničenim okolnostima, i daleko je preciznije definirano nego na MKSJ-u.

Više od svega, poznavanje proceduralnih pravila na bilo kojem sudu je od ključne važnosti za jaku i uspješnu odbranu. Ovo važi ne samo radi pobijanja dokaza tužilaštva, nego i da se osigura da su zadovoljeni svi neophodni uslovi kada odbrana iznosi svoje dokaze. Na kraju krajeva, predmet se dobije ili izgubi na osnovu činjenica. Jedine činjenice koje će se naći pred vijećem su one koje su prihvaćene kao dokaz i kojima je vijeće dalo težinu prihvatajući ih kao dokaze koji su relevantni i imaju dokaznu vrijednost. Svakako da je ocjena dokaza još jedan ključni faktor donošenja konačnih presuda, na osnovu kojih možemo procijeniti da li su one utemeljene na realno zasnovanim dokazima i činjenicama, što je praksa potvrdila da postoji zavidan broj presuđenih predmeta na Sudu BiH, i opravdano je povjerenje o prenosu dokaza od strane MKSJ.

* Član 69(2), Statuta MKS-a

LITERATURA

1. Ažurirani Statut MKSJ, 1993. Rezolucijom broj 827, i sljedećim izmjenama i dopunama kako slijedi: Rezolucija 1166/1998, 1329/2000, 1411/2002, 1431/2002, 1481/2003, 1597/2005, 1660/2006, 1837/2008, 1877/2009.
2. D'Ascoli, S., 2011. Sentencing in international criminal law: The UN ad hoc tribunals and future perspectives for the ICC/Odmjeravanje kazne u međunarodnom krivičnom pravu Ad Hoc, Oxford University Press,
3. Damaška, M., 2003. Epistemology and Legal Regulation of Proof, 2 Law, Probability and Risk
4. Dautbegović A., 2012. Krivično procesno pravo I i II, Zenica, (Autorizovana predavanja),
5. Degan, V., Đ., 2000. Međunarodno pravo, Rijeka,
6. Grubiša, M., 1980. Činjenično stanje u krivičnom postupku, Informator Zagreb,
7. Hola B., Smeulers, A., and Bijlevend, C., 2011. International Sentencing Facts and Figures: Sentencing Practice at the ICTY and ICTR /Činjenice i statistike u odmjerenju kazne u međunarodnom pravu: prakse MKSJ i MKSR, Journal of international criminal justice 2, Oxford University Press,
8. http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/F1E0AC1CA3F3-4A3C-B9A7-B3E8B115E886/140164/Rules_of_procedure_and_Evidence_English.pdf
9. <http://www.icty.org/sid/136>.
10. http://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/manual_developed_practices/icty_manual_on_developed_practices.pdf
11. <http://www.legal-tools.org/en/go-todatabase/record/ltdetails/22376/1b0b5e780b47b4d9d41252ee3a17935d665915877cd a2ec46481b7334bf1be3a/>.
12. http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2011051909500706bos.pdf.
13. Komentari Zakona o krivičnom postupku/kaznenom postupku u BiH, 2005. zajednički projekat Vijeća Evrope i Evropske komisije; Sarajevo,
14. Korajlić, N., 2012. Istraživanje krivičnih djela, Pravni fakultet Sarajevo, Sarajevo,
15. Krivični zakon BiH ("Službeni glasnik BiH" br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07 i 8/10.),

16. La Haye, E., 2008. War crimes in internal armed conflicts / Ratni zločini u međunarodnim oružanim sukobima (Cambridge University Press),
17. MKSJ/OHR 1, 2003. Zajednički zaključci radne grupe Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Ureda Visokog predstavnika o procesuiranju ratnih zločina u Bosni I Hercegovini,
18. Sijerčić-Čolić, H., Vuleta, D., Hadžiomerađić, M., 1999. Komentar Zakona o krivičnom postupku, OSCE - Ured za demokratizaciju, Sarajevo,
19. Zakon o krivičnom postupku BiH (“Službeni glasnik BiH” br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09),
20. Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ, („Službeni glasnik BiH“, br. 61/04, 46/06, 53/06, 76/06).
21. Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. (III Ženevska konvencija),
22. Ženevska konvencija o zaštiti Građanskih lica za vreme rata od 12. avgusta 1949. (IV Ženevska konvencija).
23. Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. Avgusta 1949. (I Ženevska konvencija) ,
24. Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. Avgusta 1949. (II Ženevska konvencija) ,

**ZAŠTITA TEMELJNIH LJUDSKIH PRAVA KOD PRIMJENE
POSEBNIH ISTRAŽNIH RANJI, UOČENE ANOMALIJE I
POSEBNOSTI KOD KD IZ DOMENA KORUPCIJE (OSVRT NA
SUDSKU PRAKSU)**

**PROTECTION OF FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS USING
SPECIAL INVESTIGATIVE TECHNIQUES, DETECTED ANOMALIES
AND PARTICULARITIES IN THE CRIMINAL OFFENCES OF
CORRUPTION**

Stručni članak

*Doc. dr. Vjekoslav Vuković**

*Mr. sc. Tomislav Ćurić**

Sažetak

Život suvremenog čovjeka, globalizacija i tehnologizacija, vode nas u eru odnosa sve veće otvorenosti podataka vs. konspirativnosti počinjenih djela. Primjena posebnih istražnih radnji, krećući se na ivici zaštite ljudskih prava jedino je sredstvo obrane od pošasti suvremenog svijeta – korupcije kao dijela organiziranog kriminaliteta. Legislativna preciznost + proceduralna ispravnost + educiranost i hrabrost = adekvatan odgovor.

Ključne riječi: posebne istražne radnje, korupcija, zaštita ljudskih prava.

Abstract

The life of modern man, globalization and technology, leads us into the era of ever increasing openness of data vs. the conspiracy of the committed offence. The use of special investigative actions, moving on the edge of human rights protection, is the only means of defense against the plight of the modern world - corruption as part of organized crime. Legislative precision + procedural correctness + education and courage = adequate response.

Key words: special investigative actions, corruption, protection of human rights.

**Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: vjekoslav.vukovic73@gmail.com*

** Regionalna anti-korupcijska inicijativa, e-mail: tcuric@rai-see.org*

1. UVOD

Nekoliko je temeljnih razloga za uvođenje posebnih istražnih radnji u kazneno-pravni sustav u Bosni i Hercegovini. Prvo, u cilju osnaženja ukupne borbe protiv najstroženijih oblika kriminaliteta, naročito organiziranog, neophodno je na normativnom planu predvidjeti i urediti posebne istražne mjere koje bi se koristile u strategiji borbe protiv ovog društvenog zla. Drugo, država je dužna boriti se protiv rastućeg organiziranog kriminaliteta koji ugrožava ne samo sigurnost građana već i cijelo demokratsko uređenje, odnosno samu državu. Treće, na uvođenje ovih prikrivenih istražnih mjera obvezuju i brojni međunarodni dokumenti, kao što su Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenih kaznenim djelom, Kazneno-pravna konvencija Vijeća Europe o korupciji, Konvencija UN protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci, Konvencija UN protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta, Konvencija UN protiv korupcije i dr.

Učinkovitija uporaba posebnih istražnih radnji u praksi tijela za provedbu zakona u BiH je zahtijevana i nizom dokumenata koji su značajni za proces europskih integracija, a primjenu ovih radnji te osiguranje adekvatnih stručnih edukacija je prepoznato u okviru GRECO preporuka iz Drugog kruga evaluacije za Bosnu i Hercegovinu. I, konačno, četvrto, općeprihvaćeno je mišljenje da upravo specifičnosti suvremenog organiziranog kriminaliteta zahtijevaju uvođenje posebnih mjera i radnji u otkrivanju i dokazivanju takvih kaznenih djela.

Izvršena reforma kaznenog zakonodavstva u Bosni i Hercegovini iz 2003. godine donijela je niz noviteta, ne samo u pogledu same koncepcije i organizacije kaznenog postupka, već i u pogledu sadržaja pojedinih procesnih radnji kojima je postupak znatno obogaćen. To se, prije svega, odnosi na uvođenje posebnih istražnih radnji u katalog djelatnosti tužitelja i ovlaštenih službenih osoba koji *de facto* prema novim zakonskim rješenjima zajednički provode istragu. Naime, novi model kaznenog postupka je doveo do pozicioniranja tužitelja kao *dominus litis* istrage, odnosno, kaznenopravnog subjekta koji je dužan poduzeti potrebne mjere na pronalaženju počinitelja kaznenog djela, a po otkrivanju istoga od strane ovlaštenih službenih osoba nadležnih policijskih tijela. Promatrajući sve aktivnosti tužitelja u njihovoj međusobnoj povezanosti, kako bi se postigao određeni cilj istrage kao prve faze redovnog kaznenog postupka, očigledno je da se one manifestiraju u: (1) pokretanju kaznenog gonjenja (pri čemu je tužitelj vezan načelom legaliteta), (2) iniciranju kazneno procesnih radnji, (3) koordiniranju aktivnosti ovlaštenih službenih osoba i drugih tijela koji u konkretnom kaznenom predmetu rade na tim poslovima i (4) u povezivanju svih tih aktivnosti.

Jedan od ciljeva reforme kaznenog zakonodavstva u BiH je bio da se stvore efikasniji zakonski instrumenti za suzbijanje svih oblika organiziranih kriminalnih aktivnosti, odnosno, da se općenito poveća efikasnost sustava kaznenog pravosuđa uz istovremenu zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. To je posebno važno naglasiti, jer se uporabom posebnih istražnih radnji u pravilu značajno ograničavaju ustavom zaštićena ljudska prava i slobode, posebno pravo na privatnost. Kako bi se ovi ciljevi ostvarili, u katalog istražnih radnji su uvrštene i posebne istražne radnje, čija uporaba i korištenje dokaza proisteklih iz njihove primjene je uređena važećim zakonima o kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini.*

Zakon o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine u glavi IX (člancima od 116. do 122.), propisuje posebne istražne radnje. Također, i odgovarajuće odredbe entiteskih Zakona o kaznenom postupku (Zakon o kaznenom postupku Federacije Bosne i Hercegovine „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 35/03., 37/03., 56/03., 78/04., 28/05., 55/06., 27/07., 53/07., 9/09., 12/10., Zakon o kaznenom postupku Republike Srpske „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 53/12.) i Zakon o kaznenom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta“ - prečišćeni tekst 44/10., 9/13.) propisuju ove radnje. Iz same sustavnosti kao i nomotehničke odredaba Zakona o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine jasno se može zaključiti da je ova grupa posebnih istražnih mjera i radnji izdvojena u odnosu na ostale radnje dokazivanja. Pored toga ove radnje su utemeljene i novim kaznenim zakonodavstvom sa precizno formuliranim kriterijima za određivanje istih, u vrijeme donošenja zakona. Prije svega ove radnje su usmjerene na borbu protiv organiziranog kriminaliteta i posljedica su težnji države i organa javne vlasti, a među prvima organa gonjenja da se poveća efikasnost u postupku otkrivanja kaznenih djela iz domena organiziranog kriminaliteta te procesuiranje odgovornih osoba. Mišljenja smo da postoje četiri razloga za uvođenje posebnih istražnih radnji koji bi se u suštini mogli navesti na sljedeći način:

1. ukoliko država želi osnažiti borbu protiv društvenog zla kakav je organizirani kriminalitet, mora na normativnom planu predvidjeti i urediti posebne istražne radnje koje bi koristile u strategiji borbe protiv ovog društvenog zla;
2. država „promatrana u svojoj pravnoj misiji tj. zaštititi pojedinca od drugog pojedinca“ je dužna i ima pozitivnu zakonsku obvezu na temelju međunarodnih dokumenata, boriti se protiv rastućeg organiziranog kriminaliteta koji ugrožava ne samo sigurnost građana

* Kazneni Zakon BiH („Službeni glasnik BiH“, br. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10)

- već i cijelo demokratsko uređenje, odnosno samu državu i njen poredak;
3. na uvođenje ovih posebnih istražnih radnji države obvezuju i pojedini međunarodni dokumenti kao što su: Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju prihoda stečenih kaznenim djelom, Kaznenopravna konvencija o korupciji, Konvencija o Europolu, Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta i drugo, i
 4. posebnosti suvremenog organiziranog kriminaliteta zahtijevaju uvođenje posebnih mjera i radnji u otkrivanju i procesuiranju takvih kaznenih djela.

Također, bitno je navesti da izdvajanje ovih radnji u posebnu grupu zahtijevaju i načela legaliteta tj. poduzimanje samo onih radnji predviđenih zakonom i vršenje istih u zakonom propisanom postupku, te načelo pravne sigurnosti i zaštite i poštivanja ljudskih prava pojedinaca jer se poduzimanjem ovih radnji na „prikriiveni“ način vrši zadiranje u privatnu sferu pojedinca, što upućuje na zaključak da poduzimanje ovih radnji mora imati uporište u zakonu i slijediti legitimne ciljeve.

U kazneno procesnom pravu u BIH, vrijede određena načela koja moraju biti uvažena i prilikom odobravanja i primjene posebnih istražnih radnji, a to su:

- Posebne istražne radnje moraju uvijek biti predviđene zakonskim propisima za kaznena djela propisana zakonom (*načelo legaliteta*);
- Postojanje određenog stupnja sumnje da je osoba izvršila kazneno djelo propisane težine, odnosno da je zajedno sa drugom osobom (ili osobama) sudjelovala u izvršenju takvog kaznenog djela (*načelo razmjernosti*),
- Prikrivene istražne mjere primjenjuju se samo onda ako se na drugi način ne može postići isti cilj, odnosno ako ne postoje blaže mjere za ostvarenje istog cilja. *In concreto*, ovaj princip se odnosi na svrhu koja se želi postići primjenom ovih mjera, tj. na nemogućnost da se na drugi način prikupe dokazi, odnosno na nerazmjerne teškoće u prikupljanju dokaznog materijala (*načelo supsidijariteta*),
- Isključiva nadležnost sudske instance za određivanje posebnih istražnih radnji je četvrti princip koji istovremeno zadržava i kontrolu zakonitosti postupka primjene istih (*načelo sudskog nazora*). Iz ove odredbe se može zaključiti da je zakon, nadležnost o odlučivanju o primjeni navedenih mjera ostavio isključivo u rukama suca za prethodni postupak.

Pored navedenih načela, posebno ističemo upozorenje da trajanje mjera mora biti *vremenski ograničeno* kao i da moraju postojati posebno opravdani razlozi za produženje naložene mjere, kao i *procesna sankcija* o neupotrebljivosti prikupljenog materijala u dokazne svrhe tijekom kaznenog postupka.

Glavna obilježja posebnih istražnih radnji ili mjera uključuju, dakle, principe koji će pružiti jamstva protiv njihovog samovoljnog korištenja. U tom smislu, uprkos razlikama između pojedinih prikrivenih istražnih mjera, današnji razvoj kazneno procesne teorije i prakse, kao i usporedna komparativna iskustva iz drugih pravnih sustava, su suglasni oko toga da je puko prihvaćanje ovih mjera u borbi protiv organiziranog kriminaliteta i korupcije nedovoljno samo za sebe i da njihovo postojanje mogu opravdati točno određeni i jasno predviđeni principi.

Upravo ovim radom želi se ukazati na nastojanja vladavine prava u uspostavi jedne ravnoteže i jednakopravnog odnosa u zaštiti građana i njihovih vrijednosti od posljedica organiziranog kriminaliteta i korupcije, zaštite onih koji se bore protiv ovih opakih pojava, te njihovih Ustavom zajamčenih temeljnih prava, jer dosadašnja praksa je na žalost, pokazala da oni koji se najviše bore protiv ovih pojava posebno korupcije, na koncu i sami postaju žrtvama kompleksnosti pravosudnih sustava koji vlastitom nepreciznošću ostavljaju arbitrarno manipulativan prostor.

2. UPORABA DOKAZA PRIBAVLJENIH PRIMJENOM POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI – PRAKTIČNA STAJALIŠTA U ODNOSU NA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA

Sama mogućnost dokazivanja ovisi o vrsti i načinu primjene posebne istražne radnje kao „dokazne radnje“, a koja se u samom startu dotiče određenih poteškoća proisteklih iz samih fenomenoliških obilježja kaznenih djela iz domena organiziranog kriminaliteta i korupcije. Naime, izostanak žrtve (eng. *Victimless crimes*), te prikrivenost ispoljavanja, odsutnost izravnih svjedoka – žrtve, ili oštećenog, informacije o mjestu događaja, zavjeti šutnje dovode nas u situaciju da su jedino adekvatni odgovori na suzbijanju ovih oblika upravo mjere posebnih istražnih radnji, putem kojih upravo svu prikrivenost organiziranog kriminaliteta i korupcije svodimo na najmanju moguću mjeru (Antonić, Mitrović, 2012:114).

Naime, ovakvi dokazi se najčešće osporavaju isticanjem bitnih povreda kaznenog postupka odnosno proceduralo procesnim greškama, pozivajući se na temeljno pravo osumnjičenika-okrivljenika, pravo na obranu, jer primjenom ovakvih mjera i radnji onemogućeno im je unakrsno ispitivanje prikrivinih istražitelja te mjere prisluškivanja nakon obrade vještaka postaju referentan materijal pred sudom koji se jedini kao takav osporava ili

odobrava, uz eventualno arbitrarno odlučivanje mjerodavnog suda, pa čak i ukoliko bi se radilo o neizravnim saznanjima proisteklim iz nezakonitih dokaza, “plodovi otrovne voćke“ (Antonić, Sikman, Kulić, Peleš, 2009).

Danas u primjeni navedenih odredbi zakona o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine, u tijeku implementiranja mjera posebnih istražnih radnji uočene su također određene manjkavosti s aspekta zaštite temeljnih ljudskih prava, te su kao takve bile predmetom apalacije pred Ustavnim sudom BiH, a koje su se među ostalim odnosile na trajanje i nadležnosti za određivanje trajanja posebnih istražnih radnji predviđenih člankom 118. st. 3. ZKP BiH, u kojemu apelant ističe „ .. da prema ovim odredbama istražne radnje mogu trajati najduže do mjesec dana, a iz posebno važnih razloga mogu se, na obrazloženi prijedlog tužitelja, produžiti za još mjesec dana, s tim da mjere iz toč. a. i c. člana 116. Zakona mogu trajati ukupno najduže šest mjeseci. Ovako dug period ne može se smatrati razmjernim rokom u odnosu na prirodu i potrebu za ograničavanjem ustavnih prava. Dijelom odredbe koji glasi "posebno važnih razloga" povrijeđeno je načelo vladavine prava i pravo na pravično suđenje zato što nije jasan i transparentan i ostavlja mogućnost arbitrarnog tumačenja i postupanja tijela pred kojim se vodi postupak. Osim toga, taj dio odredbe ujedno je i pretpostavka i mjerilo kojim se sudac za prethodni postupak vodi kada primjenjuje ovu odredbu. Naime, nesporno je da će duže trajanje posebnih istražnih radnji biti nužno kada se radi o kaznenim djelima terorizma, težih oblika korupcije, odnosno organiziranog kriminala, trgovine ljudima, narkoticima i naoružanja. Međutim, sporna odredba nije napravila nužnu distinkciju između tih djela i onih koja nemaju takva obilježja i na koja se produženje rokova ne treba odnositi. Zbog navedenog, sporna odredba uzrokuje pravnu nepredvidljivost, pravnu neizvjesnost, te pravnu nesigurnost. Podnositelj zahtjeva je istakao da su ograničenja ustavnih prava građana na privatnost u diskrecionoj ovlasti tužitelja i sudca za prethodni postupak utemeljena na neodređenim pretpostavkama za produženje primjene posebnih istražnih radnji.“

Također apelant ističe da su odredbe članka 117. tč. d) ZKP BiH, suprotne članku II/3.f) Ustava BiH, a u vezi s člankom I/2. Ustava BiH., obrazlažući ove navode istaknuto je:.. da je propisivanjem na ovakav način omogućeno da se izuzetak pretvori u pravilo, odnosno u kazneno zakonodavstvo se unose elementi nerazmjernosti, prekomjernosti i skrivene arbitrarnosti. Neovisno od legitimnog cilja, preko navedene odredbe je otvorena mogućnost poduzimanja istražnih radnji za gotovo sva kaznena djela navedena u Kaznenom zakonu.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u predmetu broj U 5/16*, u osporenim odredbama jasno naveo da se primjenom posebnih istražnih radnji država miješa u ostvarivanje prava pojedinca predviđenih člankom 8. Europske konvencije, te da je takvo pravo opravdano ukoliko je utemeljeno u zakonu, no da zakon mora jasno definirati kategorije osoba podvrgnute mjerama prisluškivanja na temelju sudskog naloga i prirode kaznenih djela za koje se taj nalog može izdati, odnosno da se ovakvo miješanje ima smatrati nužnim ukoliko se radi o žurnoj društvenoj potrebi i proporcionalno je legitimnom cilju koji se želi postići. Osporavana odredba „od tri godine ili teža kazna“, pojednostavljeno kazano bi se odnosilo tj. bilo primjenjivo na sva kaznena djela u kaznenom zakonu bez obzira na katalog propisanih djela, jer je zakonodavac izostavio jasnu distinkciju vezanu za prirodu, težinu kao i kvalificirani oblik djela, držeći se samo zakonski predviđenog minimuma i maksimuma određene mu sankcije. Kao primjer možemo navesti da pod ove odredbe podliježu i kaznena djela za koje je zapriječena kazna zatvor do 5 godina, jer se može izreći u tim okvirima i kazna od tri godine. Dakle, Ustavni sud je našao da nije osiguran razmjer između težine zadiranja u pravo privatnosti i legitimnog cilja koji se želi postići primjenom ove posebne mjere, te ovu odredbu članka 117.d. Zakona oglasio suprotnom članku I/2 u vezi s članom II/3.f), Ustava BiH*.

U osporenom dijelu koji se odnosi na članak 118. st. 3., ZKP BiH, nadležnosti za određivanje i trajanje istražnih radnji, Ustavni sud je naveo da svako arbitrarno tumačenje pred sudom pred kojim se vodi postupak zapravo dovodi do pojedinačnog odlučivanja o posebno važnim razlozima za svaki slučaj pojedinačno, bez propisanog jasnog kataloga djela i dužine trajanja, a

* „Službeni glasnik BiH“ br. 49/17, *Djelomična odluka o dopustivosti u meritumu, apelant Borjana krišto, druga zamjenica predsjedatelja Zastupničkog doma Parlamentarne skupštine BiH.*

* Članak II - *Ljudska prava i osnovne slobode: 1. Ljudska prava - Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najvišu razinu međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. U tu svrhu postoji Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je predviđeno u Aneksu 6 Općeg okvirnog sporazuma. 2. Međunarodni standardi - Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i u njenim protokolima se izravno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. 3. Katalog prava - Sve osobe na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava i slobode iz stavka 2. ovog članka, što uključuje: a) Pravo na život. b) Pravo osobe da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni. c) Pravo osobe da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obveznom radu. d) Pravo na osobnu slobodu i sigurnost. e) Pravo na pravično saslušanje u građanskim i kaznenim stvarima i druga prava u vezi sa kaznenim postupkom f) Pravo na privatni i obiteljski život, dom i prepisku. g) Slobodu ili savjesti i vjere. h) Slobodu izražavanja. i) Slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima. j) Pravo na brak i zasnivanje obitelji. k) Pravo na imovinu. l) Pravo na obrazovanje. m) Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.*

što opet u opsegu sudačke diskrecije otvara mogućnosti zlouporabe ovog postulata. Naime, svako produženje ovih mjera uobliku izviješća koje se dostavlja sudcu za prethodni postupak, navodi opću formulaciju „posebno važni razlozi“, kao neodređenog pojma, nedefiniranog pojma, a koji sudcu za prethodni postupak bez jasno propisanih mjerila važnih razloga, daje mogućnost vlastite diskrecijske ocjene, dok pojedincu nepruža jasna jamstva od ovakvog proizvoljnog miješanja u njegova temeljna prava. Na ovaj način sudac za prethodni postupak jednako može postupiti kako za najteže oblike kaznenih dijela (terorizma, teških kaznenih dijela korupcije, trgovine ljudima, oružjem i ino.), kao i za sva ostala kaznena djela, čime nije osiguran razmjer između ograničavanja ljudskih prava i težine kaznenog djela, odnosno pitanje trajanja posebnih istražnih radnji, a što je u suprotnosti s člankom II/3.f) Ustava BiH.

Slična prava analogija je primjenjena i u osporavanim odredbama Zakona o obavještajno sigurnosnoj agenciji BiH* i to osporavanim člancima 78. st. 3., 4., i 5., Zakona. Naime, paušalnost ocjena po kojima ova agencija ima pravo da uz suglasnost predsjedatelja, a na prijedlog generalnog direktora, iz posebno opravdanih razloga prikuplja informacije držeći u tajnosti razloge prikupljanja istih, dovodi nas u situaciju po kojoj demokratski nadzor vrši „predsjedatelj“ kao dio izvršne vlasti ili politička figura, da se posebno opravdani razlozi ne obrazlažu odnosno prikrivaju člankom 76. tč.a) Zakona, kao tajnosti razloga, čime predsjednik suda BiH, nema dovoljno relevantnih podataka za određivanje i nalažanje mjere i njeno produživanje, a što više nije niti predmetom eventualnog arbitrarnog odlučivanja pred postupovnim sudom, nego je upakirano pod pojam nacionalne sigurnosti.

Ustavni sud nalazi da se jasno moraju precizirati mjerila za određivanje „posebno opravdanih razloga“, nadalje, da nadzor od strane nesudskog organa, predsjedatelja, pruža mogućnost zlouporaba u prikupljanju i obradi podataka, kao i da bi određivanje posebno opravdanih razloga odnosno preciznih mjerila za iste, dovelo i do ograničenja trajanja mjere, a ne njene neograničenosti, što je rezultiralo ocjenom da su odredbe članka 78. st.3., 4., i 5. Zakona protivne odredbama članka I/2., Ustava BiH, a u vezi s člankom II/3. f. Ustava BiH i člankom 8. Europske konvencije*.

Uzmemo li u obzir odredbe presuda Europskog suda Dragojević protiv Hrvatske* po kojoj je jasno da posebne istražne radnje posebno mjere

* *Zakon o obavještajno sigurnosnoj Agenciji BiH*, („Službeni glasnik BiH“, br. 20/04; 56/06; 12/09)

* „Službeni glasnik BiH“, br. 43/17, Ustavni sud BiH, predmet broj U 21/16

* "U obrazloženju pobijane odluke navodi da su svi nalozi za odobrenje ili produženje mjere provođenja posebnih istražnih radnji ... sadrže mišljenje da postoji opravdan razlog da se vjeruje da je djelo učinjeno, a da se istraga ne može voditi drugim sredstvima ili bi

prisluskiivanja, bez navođenja drugih dokaza ili primjene drugih kriminalističko operativni radnji, ne mogu biti mjerodavne za donošenje osuđujuće presude. Naime, moramo imati osnov sumnje, a koji potom osnažujemo mjerama tražeći materijalni dokazni smisao, a ne obrnuto, nasumičnom primjenom mjera pokušati pronaći bilo kakav osnov sumnje koji potom retroaktivno pravdamo raznim obrazloženjima nalogodavca pa čak i mjerodavnog suda. Svrha provedbe svih radnji dokazivanja jeste da se dokaže postojanje kaznenog djela, da se istražuje samo djelo, a potom iz istoga proizvede zaključak o eventualnom počinitelju tog kaznenog djela.

Dakle, ispunjenjem općih i posebnih uvjeta za primjenu posebnih istražnih radnji, rezultati primjene tih radnji mogu se koristiti kao dokazna sredstva pred sudom - u protivnom će se ta saznanja smatrati nezakonitim dokazima. Pravilo je da se izvješća i snimci dobiveni primjenom radnji iz članka 116. stavak 2., Zakona o kaznenom postupku BiH*, mogu u kaznenom postupku koristiti u odnosu na osobe i kazneno djelo za koje je izdana naredba.

Ukoliko se tijekom provođenja ovih mjera i radnji dobiju informacije koje se odnose na drugo kazneno djelo, *slučajan nalaz*, te ukoliko je i to drugo djelo propisano u katalogu djela za koja se posebne istražne radnje mogu primijeniti, iz članka 117. ZKP BiH*, isti se mogu koristiti za kazneni

bilo izuzetno teško. Takva izjava, bez navođenja okolnosti koje ukazuju na to da postoji opravdan razlog da se vjeruje [da je djelo izvršeno] ili puka [zakonske] izjava da se istraga ne može voditi drugim sredstvima, a da će to biti izuzetno teško, bez dajući razloge u odluci, donijeti odluku nerazumljiva i kontradiktorna ... Osim toga, pobijane odluke nedostaju relevantni i dovoljni razlozi u vezi vjerovatnog razloga da se vjeruje da je optuženi počinio krivično djelo propisano u skladu sa članom 181. Zakona o krivičnom postupku. Također je potrebno navesti razlog zašto se istraga ne može voditi ili će biti izuzetno teško voditi drugim sredstvima, u skladu sa članom 180. stav 1. Zakona o krivičnom postupku. "
Europski sud je utvrdio povredu članka 8. Konvencije.

** Član 116. st. 1. i 2., Vrste posebnih istražnih radnji i uvjeti za njihovu primjenu; (1) Protiv osobe za koju postoje osnovi sumnje da je sama ili s drugim osobama učestvovala ili učestvuje u učinjenju krivičnog djela iz člana 117. ovog zakona mogu se odrediti posebne istražne radnje, ako se na drugi način ne mogu pribaviti dokazi ili bi njihovo pribavljanje bilo povezano s nesrazmjernim teškoćama. (2) Istražne radnje iz stava 1. ovog člana su: a) nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija, b) pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka, c) nadzor i tehničko snimanje prostorija, d) tajno praćenje i tehničko snimanje lica, transportnih, sredstava i predmeta koji stoje u vezi s njima, e) korištenje prikriivenih istražitelja i korištenje, informatora, f) simulirani i kontrolirani otkup predmeta i simulirano davanje potkupnine, g) nadzirani prijevoz i isporuka predmeta krivičnog djela.*

** Član 117., Krivična djela za koja se mogu odrediti posebne istražne radnje; Istražne radnje iz člana 116. stav 2. ovog zakona mogu se odrediti za krivična djela: a) protiv integriteta Bosne i Hercegovine, b) protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, c) terorizma, d) za koja se prema zakonu može izreći kazna zatvora od tri godine ili teža kazna.*

progon uz uvjet da je odmah ili u što kraćem roku zatražena nova ili dodatna naredba sudca za prethodni postupak, a koja se odnosi na novo djelo ili osobu. Ukoliko se tako dobiveni slučajni nalazi, informacije ili dokazi odnose na kazneno djelo izvan kataloga predviđenog člankom 117., na istima se ne može temeljiti presuda jer se radi o tzv. "Plodovima otrovne voćke" (Fruit of the poisonous tree doctrine, Frucht des vergiftens Baumes).

3. SUDSKA PRAKSA REPUBLIKE HRVATSKE U PRIMJENJIVOSTI ODREDBI PRESUDE „DRAGOJEVIĆ VS. REPUBLIKA HRVATSKA“

Novele, proistekle iz presude *Dragojević protiv Hrvatske**, iako nisu implementirane u izmjene ZKP RH, postaju dijelom sudske prakse, kako navode neki od sljedećih primjera.

Prikriveni istražitelji se, pri davanju iskaza u svojstvu svjedoka, mogu ispitati samo o "tijeku provođenja mjera". Povezivanjem te odredbe i odredbe po kojoj "u prikupljanju obavijesti redarstvene vlasti ne mogu građane ispitivati u svojstvu okrivljenika, svjedoka ili vještaka", dolazimo do zaključka da se saznanja koja su prikriveni istražitelji saznali u razgovoru s trećim osobama ne mogu koristiti kao dokaz u kaznenom postupku*.

Vrlo je značajna i zanimljiva prvo spomenuta presuda Vrhovnog suda republike Hrvatske u povodu zahtjeva za zaštitom zakonitosti kojom odbija kao neutemeljen zahtjev za zaštitom zakonitosti (Kž 2/04-2). „Općinski sud u Puli svojim je rješenjem riješio da se iz spisa predmeta izdvoje dijelovi iskaza prikrivenog istražitelja ispitanog kao svjedoka (koji su točno označeni u izreci rješenja), ocijenivši da se prikriveni istražitelj, kao policijski službenik, ne može ispitivati na okolnosti koje je saznao od osumnjičenika jer ta saznanja i dalje imaju karakter neformalnih obavijesti koje se na temelju čl. 78. st. 3. Zakona o kaznenom postupku RH, izdvajaju iz spisa predmeta. Nakon što je Županijski sud u Puli odbio žalbu državnog odvjetništva protiv prvostupanjskog rješenja te je ono postalo pravomoćno, glavni državni odvjetnik podnio je zahtjev za zaštitu zakonitosti u kojem navodi zanimljivo tumačenje odredbi 190.-193. ZKP RH: „... ne može se prihvatiti stav prvostupanjskog i drugostupanjskog suda s obzirom da uporaba prikrivenog istražitelja spada u katalog mjera kojima se privremeno ograničuju određena ustavna prava i slobode, što treba tumačiti na način da to znači mogućnost da prikriveni istražitelj iskazuje kao svjedok o svim okolnostima koje je otkrio, vidio, čuo, koristeći lažni identitet, pa tako i o

* Presuda Suda za ljudska prava, Predmet *Dragojević protiv Hrvatske*, Tužba br. 68955/11, od 15.1.2015.godine

* Odluke Vrhovnog suda RH, npr. Kzz 2/04-2, i Kž 529/04-3, i Kž 434/04-3.

onima koje je saznao kroz razgovor s presumptivnim okrivljenikom, što se može zaključiti iz odredbe čl. 182. a. ZKP-a RH, u kojemu je izričito propisano da se prikriveni istražitelj može ispitati kao svjedok u tijeku provođenja mjera iz čl. 180. ZKPa, RH.“

Vrhovni sud Republike Hrvatske je ispravno odbio zahtjev uz sljedeće obrazloženje: Mjere ograničenja ustavnih prava građana iz čl. 180. ZKP-a RH „... su radnje koje imaju kriminalistički značaj, a nisu formalno istražne radnje kojima se prikupljaju dokazi. Rezultati izvida imaju snagu dokaza samo ako to zakon izričito propiše, ali i tada, kao i svi drugi dokazi, moraju biti u skladu s pravilom iz čl. 9. ZKP-a, RH. Prikriveni je istražitelj osoba koja provodi posebne izvide i može se u postupku ispitati kao svjedok samo o tijeku provođenja mjera, ali ne i o tome što im je osumnjičenik priopćio, kao što pravilno uzima sud prvog stupnja. Kada bi se dozvolilo ispitivanje prikrivenog istražitelja i na te okolnosti, na zaobilazan način u dokazni materijal unosi bi se iskaz osumnjičenika koji je on dao bez upozorenja i bez prisutnosti branitelja, protivno odredbi čl. 177. st. 4. ZKP-a, RH, koji se, prema odredbi čl. 78. st. 1. ZKP-a, RH, imaju izdvojiti iz spisa predmeta“ (Pajčić, 2005: 33-62).

Dakle, svako ispitivanje o sadržaju razgovora koje je prikriveni istražitelj vodio infiltriran u kriminalni milje predstavljao bi nezakonit dokaz. Gotovo potpuno istom argumentacijom Vrhovni se sud Republike Hrvatske koristi i u ostalim spomenutim odlukama koje se tiču sadržaja iskaza prikrivenog istražitelja.

Nadalje, interesantna je i Odluka Vrhovnog suda Republike Hrvatske u predmetu broj: I Kž-Us 26/2017-5 od 4. svibnja 2017., godine u predmetu žalbe I.G. i dr., u kojoj se osporava zahtjev USKOK-a, podnesen Istražnom sucu i to vrlo sumarno kao materijal kojim se potkrjepljuje traženje primjene posebnih istražnih radnji nad osumnjičenima, čak i činjenica da se prvostupanjski sud upustio u obrazlaganje postojanja osnova sumnje za izdavanjem takvog naloga, iako se radilo o kaznenim djelima Zlouporebe položaja ili ovlasti, poticanjem na isto koruptivnim radnjama.

Prema Odluci Vrhovnog suda „prvostupanjski sud je trebao utvrditi da li osporavani nalog istražnog suca sadrži sve potrebne elemente odnosno da li je izdan u skladu sa zakonom. Ovdje treba naglasiti, što je istaknuto i u presudi Europskog suda za ljudska prava iz presude od 15. siječnja 2015. u predmetu Dragojević protiv Hrvatske, iako je u Zakonu o kaznenom postupku izričito predviđena prethodna sudska kontrola i detaljno obrazloženje naloga za provođenje posebnih izvida privremenim ograničenjem ustavnih prava i sloboda prilikom izdavanja naloga, da su sudovi pogrešno uveli mogućnost retroaktivnog opravdanja mjera, iako zakonska pretpostavka prethodne sudske kontrole i detaljnog obrazloženja u nalogu nije bila ispoštovana. Dakle, retroaktivnim opravdanjem nije moguće

„osnažiti“ nalog istražnog suca koji treba biti sastavljen u skladu sa zakonskim odredbama i postavljenim standardima, a niti je to zadaća suda u ovoj fazi postupka...U obrazloženju, dakle nisu dani razlozi za postojanje osnova sumnje u odnosu na optuženika I.G., a niti je precizirano za koje od pet spomenutih kaznenih djela je optuženik bio osumnjičen, te nije navedeno na čemu USKOK i Uprava kriminalističke policije MUP-a RH temelje tvrdnju da izvide ne bi bilo moguće provesti na drugi način ili bi to bilo uz nerazmjerne teškoće.

U pobijanom rješenju nije navedeno koji dio osporavanog naloga sadrži razloge o postojanju osnova sumnje za konkretno kazneno djelo za koje je optuženik I.G. bio osumnjičen, kao niti na čemu je istražni sudac temeljio zaključak da izvidi ne bi mogli biti provedeni na drugi način ili bi to bilo moguće samo uz nerazmjerne teškoće...Miješanje u ostvarivanje prava pojedinca iz članka 8. Konvencije mora biti u skladu sa zakonom i mora biti nužno.“*

Ovdje je sudska praksa postala jasna i primjenjiva posebno oslanjajući se na presudu Europskog suda za ljudska prava Dragojević protiv Hrvatske, da je prije uporabe ili nalaganja primjene posebnih istražnih radnji nužno već imati postojeći osnov sumnje te istim mjerama samo ojačavati osnovanost iste koje upotpunjuju dokazni smisao, jer u praksi posebne istražne radnje imaju subsidijarni karakter.

4. KAZNENA DJELA S OBILJEŽJEM KORUPTIVNOG PONAŠANJA U KAZNENOM ZAKONODAVSTVU U BOSNI I HERCEGOVINI

Posebne istražne radnje se u Bosni i Hercegovini uveliko primjenjuju u istragama kaznenih djela sa obilježjima korupcije. Značajno je, međutim, napomenuti da su dugi niz godina postojala različita, povremeno i oprečna, znanstvena i stručna mišljenja o tome koja kaznena djela propisana kaznenim zakonodavstvima u Bosni i Hercegovini se zapravo trebaju smatrati korupcijskim kaznenim djelima. U tom kontekstu, korupcijska kaznena djela su tretirana kroz posebne glave u važećim kaznenim zakonima koje sadrže kaznena djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti*. Jasno je pak bilo da, gledajući kako iz znanstvene tako i praktične perspektive, postoje i

* Rješenje Vrhovnog suda Republike Hrvatske br. I Kž-uS 26/2017-5 od 4.5.2017., godine

* Kazneni zakon BiH (Glava XIX- kaznena djela korupcije i kaznena djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti), Kazneni zakon FBiH (Glava XXXI-Kaznena djela podmičivanja i kaznena djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti), Kazneni zakon RS (Glava XXVII Kaznena djela protiv službene dužnosti) i Kazneni zakon Brčko Distrikta BiH (Glava XXXI-Kaznena djela podmičivanja i kaznena djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti)

određena druga kaznena djela koja u biću svojih djela imaju i korupcijska obilježja. Potreba šireg promatranja spektra korupcijskih djela namematala se i u kontekstu analize procesuiranja ovih kaznenih djela, a koje su mjerodavne institucije u BiH bile u obvezi pripremati u okviru monitoringa provedbe međunarodnih instrumenata* i napretka BiH u borbi protiv korupcije.

U cilju otklanjanja navedenih nejasnoća, Visoko sudbeno i tužiteljsko vijeće Bosne i Hercegovine je 2015. godine utvrdilo jedinstvenu Listu koruptivnih kaznenih djela* iz kaznenih zakona BiH, RS, FBiH i Brčko distrikta BiH, s ciljem definiranja jedinstvene liste koruptivnih kaznenih djela za sva tužiteljstva. Time se ova djela počinju u tužiteljstvima u BiH zavoditi u KTK² upisnik, te se kao takva u tužiteljstvima počinju i evidentirati i statistički obrađivati.

To su sljedeća kaznena djela, po kaznenim zakonima u Bosni i Hercegovini:

Kazneni zakon Bosne i Hercegovine:

Kazneno djelo *Povreda slobode opredjeljenja birača* iz članka 151, i to u obliku iz stavka 1, ukoliko je izvršeno radnjom “podmićivanja”; kazneno djelo *Davanje tajnih podataka* iz članka 164. stavak 3. točka a.); kazneno djelo *Trgovina ljudima* iz članka 186. stavak 3. i 4, ukoliko je kazneno djelo iz stavka 3. učinila službena osoba davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi i u stavku 4, radnjom izdavanja putne ili osobne isplate u svrhu omogućavanja trgovine ljudima...; kazneno djelo *Krijumčarenja ljudi* iz članka 189. stavak 3, ukoliko je kazneno djelo učinjeno zlouporabom službenog položaja; kazneno djelo *Primanje dara i drugih oblika koristi* iz članka 217. u cijelosti; kazneno djelo *Davanje dara i drugih oblika koristi* iz članka 218. u cijelosti; kazneno djelo *Protuzakonito posredovanje* iz članka 219. u cijelosti; kazneno djelo *Zlouporaba položaja ili ovlaštenja* iz članka 220, ako je izvršenjem kaznenog djela pribavljena korist; kazneno djelo *Pronevjera u službi* iz članka 221. u cijelosti; kazneno djelo *Prevara u službi* iz članka 222. u cijelosti; kazneno djelo *Posluga u službi* iz članka 223. u cijelosti; kazneno djelo *Kršenje zakona od strane sudca* iz članka 238. u cijelosti.

* GRECO, UNCAC

* Lista usvojena na sjednici VSTV-a, održanoj 14.05.2015. godine, čime je realiziran zaključak X konferencije glavnih tužitelja Bosne i Hercegovine, održane 24.4.2014. godine na temu: “Analiza stanja predmeta privatizacije, korupcije i organiziranog kriminala”

Kazneni zakon FBiH:

Povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki iz članka 186. stavak 5, ukoliko je djelo iz stavka 5. u vezi sa stavkom 3. izvršeno s ciljem stjecanja koristi; kazneno djelo *Povreda slobode odlučivanja birača* iz članka 195, ukoliko je radnja izvršenja bila podmićivanje; kazneno djelo *Zlouporaba u stečajnom postupku* iz članka 245. stavak 2. i 3, ukoliko se ostvari ili obeća korist; kazneno djelo *Zlouporaba ovlasti u gospodarskom poslovanju* iz članka 247, ako je izvršitelj nositelj javnih ovlasti; kazneno djelo *Zlouporaba u postupku privatizacije* iz članka 248. stavak 4; kazneno djelo *Zlouporaba procjene* iz članka 250, ukoliko je pribavljena korist izvršenjem kaznenog djela, kazneno djelo *Sklapanje štetnog ugovora* iz članka 252. stavak 2, ako je izvršitelj nositelj javnih ovlasti i ako je primio protupravnu korist ili obećanje koristi; kazneno djelo *Odavanje i neovlašteno pribavljanje poslovne tajne* iz članka 254. stavak 2, ukoliko je izvršenjem djela pribavljena imovinska korist; kazneno djelo *Odavanje burzovnih tajnih podataka* iz članka 255. u cijelosti; kazneno djelo *Zlouporaba povjerenja* iz članka 297, ukoliko je izvršitelj nositelj javnih ovlasti; kazneno djelo *Povreda sudske odluke o zabrani vršenja zvanja djelatnosti ili dužnosti* iz članka 353, ukoliko se radi o omogućavanju obavljanja službene dužnosti od strane druge službene osobe; kazneno djelo *Povreda zakona od sudca* iz članka 357; kazneno djelo *Primanje dara i drugih oblika koristi* iz članka 380; kazneno djelo *Davanje dara i drugih oblika koristi* iz članka 381. u cijelosti; kazneno djelo *Protuzakonito posredovanje* iz članka 382; kazneno djelo *Zlouporaba položaja ili ovlasti* iz članka 383, ako je izvršenjem djela pribavljena korist; kazneno djelo *Pronevjera u službi* iz članka 384. u cijelosti; kazneno djelo *Prevara u službi* iz članka 385; kazneno djelo *Posluga u službi* iz članka 386; kazneno djelo *Odavanje službene tajne* iz članka 383. stavak 3.

Kazneni Zakon Republike Srpske:

Kazneno djelo *Povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki* iz članka 172. stavak 3. u svezi sa stavkom 2., *Povreda slobode opredjeljenja birača* iz članka 187. ukoliko je djelo izvršeno radnjom „podmićivanja“, *Podmićivanje pri izborima ili glasanju* iz članka 189., *Trgovina ljudima* iz članka 198.a, stavak 5, ukoliko je djelo iz ovog stavka službena osoba učinila „davanjem ili primanjem novca ili drugih koristi“, *Trgovina maloljetnim osobama* iz članka 198.b stavak 6. u svezi sa stavkom 2. ukoliko se djelo izvrši davanjem novca ili druge koristi, *Zlouporaba povjerenja* iz članka 244. ukoliko je počinitelj nositelj javnih ovlasti, *Zlouporaba u stečajnom postupku ili postupku prinudnog poravnanja* iz članka 261. stavak 2. i 3. samo ukoliko se

ostvari ili obeća korist. *Zlouporeba ovlasti u gospodarstvu* iz članka 263. stavak 3. ako je učinitelj nositelj javnih ovlasti (javna poduzeća), *Neovlašteno davanje poklona ili darova* iz članka 268., *Odavanje i neovlašteno pribavljanje poslovne tajne* iz članka 269. stavak 3., ukoliko je djelo iz stavka 3. učinjeno iz koristoljublja, *Pronevjera* iz članka 348., *Prevara u službi* iz članka 349., *Posluga* iz članka 350, *Primanje mita* iz članka 351., *Davanje mita* iz članka 352., *Trgovina utjecajem* iz članka 353., *Odavanje službene tajne* iz članka 355. stavak 3., ako je djelo izvršeno u svezi stavka 1. iz koristoljublja, *Kršenje sudske odluke o zabrani vršenja dužnosti ili zanimanja* iz članka 372., ukoliko se radi o omogućavanju obavljanja službene dužnosti od strane druge službene osobe., *Povreda zakona od strane sudca* iz članka 376.

Kazneni zakon Brčko Distrikta BiH:

Kazneno djelo *Povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke* iz članka 183. stavak 4. u svezi sa stavkom 3, samo ukoliko je pod stavkom 4. izvršeno djelo iz stavka 3. s ciljem stjecanja koristi; kazneno djelo *Povreda slobode odlučivanja birača* iz članka 192, ukoliko je djelo izvršeno radnjom podmićivanja; kazneno djelo *Zlouporeba u stečajnom postupku* iz članka 239. stavak 2. i 3, samo ukoliko se ostvari ili obeća korist; kazneno djelo *Zlouporeba ovlasti u gospodarskom poslovanju* iz članka 241, ako je izvršitelj nositelj javnih ovlasti; kazneno djelo *Zlouporeba u postupku privatizacije* iz članka 242. stavak 4; kazneno djelo *Zlouporeba procjene* iz članka 244, samo ako je pribavljena korist; kazneno djelo *Sklapanje štetnog ugovora* iz članka 246. stavak 2, ako je nositelj javnih ovlasti primio protupravnu korist ili obećanje koristi; kazneno djelo *Odavanje i neovlašteno pribavljanje poslovne tajne* iz članka 248. stavak 2, ukoliko je izvršenjem djela pribavljena imovinska korist; kazneno djelo *Odavanje i korištenje burzovnih tajnih podataka* iz članka 249; kazneno djelo *Zlouporeba povjerenja* iz članka 291, ukoliko je nositelj javnih ovlasti; kazneno djelo *Povreda sudske odluke o zabrani vršenja zvanja, djelatnosti ili dužnosti* iz članka 347, samo ukoliko se radi o omogućavanju obavljanja službene dužnosti od strane druge službene osobe; kazneno djelo *Povreda zakona od strane sudca* iz članka 351; kazneno djelo *Primanje dara i drugih oblika koristi* iz članka 374; kazneno djelo *Davanje dara i drugih oblika koristi* iz članka 375; kazneno djelo *Protuzakonito posredovanje* iz članka 376; kazneno djelo *Zlouporeba položaja ili ovlasti* iz članka 377, ako je izvršenjem djela pribavljena korist; kazneno djelo *Pronevjera* iz članka 378; kazneno djelo *Prevara u službi* iz članka 379; kazneno djelo *Posluga* iz članka 380. i kazneno djelo *Odavanje službene tajne* iz članka 382. stavak 3, ako je djelo učinjeno iz koristoljublja.

5. NEKE OPSERVACIJE O PRIMJENJIVOSTI POSEBNIH ISTRAŽNIH RADNJI ZA KRIVIČNA DJELA IZ DOMENA KORUPCIJE

Primjena posebnih istražnih radnji u istragama korupcijskih kaznenih djela osobito je intenzivirana nakon izmjena i dopuna procesnog kaznenog zakonodavstva 2009. godine, kada je smanjena granica propisane kazne za kaznena djela za koja je moguće koristiti ove radnje, čime je omogućena primjena PIR za sva korupcijska kaznena djela. Analizom procesuiranja kaznenih djela korupcije i kaznenih djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti u razdoblju od 2007. do 2013. godine zabilježen je rast broja podignutih i potvrđenih optužnica, osobito od 2010. godine, što bi se svakako moglo dovesti u vezu sa spomenutim izmjenama i dopunama procesnih kaznenih zakona u dijelu primjene posebnih istražnih radnji. Međutim, utvrđeno je da u promatranom razdoblju ne postoji trend povećanja broja osuđujućih presuda za ovu vrstu kaznenih djela nakon izmjena procesnih zakona u odnosu na ranije razdoblje. Stoga se opravdano postavlja pitanje, ali i nameće potreba sveobuhvatne analize čimbenika koji su doprinjeli ovakvom stanju, osobito u kontekstu prikupljanja, korištenja i prihvatanja od suda dokaza prikupljenih primjenom posebnih istražnih radnji. Kao dodatni argument gore navedenom neophodno je napomenuti da je GRECO kroz proces evaluacije* utvrdio da glavni izazov u borbi protiv korupcije u Bosni i Hercegovini leži u učinkovitoj primjeni zakonodavstva. Statistike pokazuju poprilično alarmantne podatke o procesuiranju i donošenju presuda za ovu vrstu kaznenih djela, obzirom da većina slučajeva završi oslobađanjem ili uvjetnim sankcijama. Neke od zabrinutosti za GRECO, koje su se pojavile u ovoj oblasti odnose se na slabo razumijevanje odredbi o korupcijskim kaznenim djelima među stručnjacima (koji imaju oprečna mišljenja i često se ne slažu), razina dokaza koji se traže u slučajevima podmićivanja, nedostatak ljudskih i materijalnih resursa za uspješnu provedbu istraga, slabo praćenje od strane suda i nedostatak određivanja prioriteta u slučajevima kaznenih djela korupcije, nejasne procedure za dodjeljivanje nadležnosti državnim/entitetskim sudovima, taktike odugovlačenja dok ne proteknu rokovi zastare, itd.

Strateškim elementima i smjernicama u Bosni i Hercegovini, Strategija BiH u borbi protiv korupcije 2009-2014., i 2015-2020., te prateći akcijski planovi sadrže niz mjera kojima se inzistira na jačanju policijsko pravosudnih kapaciteta u borbi protiv korupcije, u smislu povećanja ovlasti, brzine i učinkovitosti pravosudnog djelovanja, edukacije, primjene posebnih

* GRECO, *Third Evaluation Round, Evaluation Report on Bosnia and Herzegovina, Strasbourg, 2011*

istražnih radnji i drugo. Prije svega kod uporabe PIR nužno je provesti određene kvalitativne i kvantitativne analize te određene legislativne (ne)restrikcije u njihovoj primjeni do danas, sa naglaskom na činjenicu koliko PIR doprinose otkrivanju i dokazivanju kaznenih djela iz domena korupcije, te kako se postaviti s inoviranim odredbama koje će uslijediti nakon presuda Europskog suda za ljudska prava te presuda Ustavnog suda BiH. Uzmemo li u obzir činjenicu tajnosti susreta i konspirativnosti koruptivnih kaznenih djela, teško je očekivati da će opće kriminalističko taktičke metode polučiti jednake rezultate kao primjena PIR. Niz međunarodnih dokumenata iz ove oblasti potvrđuje ovu tezu u svojim strateškim smjernicama kojima se zahtijeva povećanje istražnih kapaciteta s jedne strane dok s druge strane uvijek moramo imati na umu poštivanje ljudskih prava i sloboda zajamčenih Europskom Konvencijom o temeljnim ljudskim pravima i slobodama, jer tanka je granica zlouporabe ovih sustava, iako se ponekad čine jedinstvenim oružjem u borbi protiv najtežih oblika kriminaliteta. Danas praksa Suda za ljudska prava pokazuje i određene restrikcije kod uporabe ovih mjera. Dakako ona mora biti posljednja u nizu dokaznih radnji, a ne *a priori* ključni dokaz na kome se temelji presuda. Stoga tužitelj mora dodatno ne samo „obrazložiti“ nego dokazati da niti jednom drugom mjerom ili dokaznom radnjom ne može prikupiti dokaze za daljnje vođenje postupka*.

6. UMJESTO ZAKLJUČKA

Očitim se čini da ćemo se u buduće pozabaviti ovim problemom posebnih istražnih radnji napose u odnosu na kaznena djela iz domena korupcije uzimajući u obzir njihove predviđene zakonske minimume i maksimume.

Jedan od čestih primjera i jeste neizravno prikupljanje dokaza „u kategoriji plodova otrovne voćke“ te prikrivenih istražitelja i posrednika koji „nose, daju ili primaju“ bilo koji oblik dara ili koristi, a koji istražitelji nemogu svjedočiti o sazanjima nego samo o primjenjenoj mjeri.

Također osoporavanje trajanja primjenjivosti mjera kao i jasan i precizan katalog istih ubuduće će izuzeti jedan dio ovih djela iz domene korupcije, a koja danas predstavljaju bolest suvremenog svijeta, te se nužno okrenuti ključu uspjeha u dokazivanju koruptivnih kaznenih djela – relevantnom svjedoku. Svjedok ima pravo na imunitet u procesnoj fazi dok nije osumnjičenik (sloboda od samooptuživanja), te ukoliko sam prijavi djelo u kojem i sudjeluje, primjerice davanje mita. No, o ovome mora biti poučen,

* *Ibid.* str. 9, *Predmet Dragojević protiv Hrvatske*,

informiran i pravno zaštićen, što je temelj vraćanja povjerenja građana u pravosudne institucije BiH.

Rokovi za implemetiranje presude Ustavnog suda u BiH su šest mjeseci, no nakon ovoga se postavlja pitanje *pro future* dejstva takvog zakona, a koji zapravo čine usklađivanje s Ustavom BiH, jer nije nužno da je apelacija Ustavnom sudu predvidjela sve manjkavosti kao i činjenica da li će presuda biti implementirana bez da prati posebnost kazneno pravnog sustava unutar BiH. Uzmemo li u obzir odredbe presuda Europskog suda *Dragojević protiv Hrvatske** po kojoj je jasno da posebne istražne radnje posebno mjere prisluškivanja, bez navođenja drugih dokaza ili primjene drugih kriminalističko operativni radnji, ne mogu biti mjerodavne za donošenje osuđujuće presude. Tražiti osnov sumnje koji nemamo primjenom posebnih istražnih radnji, u domeni špekulativnosti i nasumičnog pokušaja traženja dokaza, po principu „naći ćemo nešto“, spada u kategoriju teškog radiranja temeljnih ljudskih prava zadiranjem u privatnost pojedinca a što je u izravnoj suprotnosti sa člankom 8. Konvencije o zaštiti temeljnih ljudskih prava i sloboda, kao i Ustavom zajamčenih prava. Dosadašnja praksa u Bosni i Hercegovini, nije posljedično promatrala eksplanaciju iz presude „Dragojević protiv Hrvatske“ nego je ranija praksa pokazala da se istražuje pojedinac, a ne kazneno djelo, jer bit postavljenih načela u zaštiti temeljnih ljudskih prava i jeste da prilikom pokretanja istrage, a prije same primjene posebnih istražnih radnji mora biti dokazano osnovno djelo. U Bosni i Hercegovini sudska praksa u dijelu koji se odnosi na odredbe gore navedene presude tek predstoji.

Slijedom navedenog su se i dešavale mnoge zlouporabe po već pojašnjenom principu. Kao kontrolni mehanizam jedini adekvatan bi bio sud. Naime, sve istražne radnje sukladno postojećim odredbama ZKP-a u BiH, ne zahtijevaju nužno naredbu za provedbu istrage, jer se ista nerijetko donese nakon što su određene radnje započete ili pak dovršene, retroaktivnim pojašnjenjem ili obrazloženjem za poduzimanje određenih mjera. Uvođenjem principa ili zakonske odredbe po kojoj bi se sucu za prethodni

* "U obrazloženju pobijane odluke navodi da su svi nalozi za odobrenje ili produženje mjere provođenja posebnih istražnih radnji ... sadrže mišljenje da postoji opravdan razlog da se vjeruje da je djelo učinjeno, a da se istraga ne može voditi drugim sredstvima ili bi bilo izuzetno teško. Takva izjava, bez navođenja okolnosti koje ukazuju na to da postoji opravdan razlog da se vjeruje [da je djelo izvršeno] ili puka [zakonske] izjava da se istraga ne može voditi drugim sredstvima, a da će to biti izuzetno teško, bez dajući razloge u odluci, donijeti odluku nerazumljiva i kontradiktorna ... Osim toga, pobijane odluke nedostaju relevantni i dovoljni razlozi u vezi vjerojatnog razloga da se vjeruje da je optuženi počinio krivično djelo propisano u skladu sa članom 181. Zakona o krivičnom postupku RH. Također je potrebno navesti razlog zašto se istraga ne može voditi ili će biti izuzetno teško voditi drugim sredstvima, u skladu sa članom 180. stav 1. Zakona o krivičnom postupku RH.

"

postupak osim zahtjeva za primjenu određene posebne istražne radnje dostavljao i obrazložen nalog za provedbu istrage, kojim bi bilo konkretiziralo šta se istražuje, smanjila mogućnost zlouporabe, jer bi sudac bio kontrolni mehanizam ocjene o postojanju osnovane sumnje, a na koju se i ukazivalo u presudi Ustavnog suda BiH br.21/16., te bi se omogućio nastavak provedbe istražnih radnji kod posebno teških kaznenih djela (terorizam, organizirani kriminalitet), u kojima imamo više sudionika zbog dokazivanja svake namjere za počinjenje kaznenog djela individualno, jer zakon i pravo ne poznaju kolektivnu namjeru. Na ovaj način bi se izbjegla i mogućnost eventualnog „stradavanja“ prijavitelja ovakvih dijela, a koji bi zbog nepreciznosti u primjenjivosti ovih mjera kao jedini izvori dokaza, bili utopljeni u pravnu nedorečenost pojedinih odredbi zakona.

KAKO DALJE

U predmetu Europskog suda za ljudska prava, presude Velikog vijeća u slučaju *Scoppola vs Italy**, Sud odstupa od ranije prakse utemeljene 1978. godine, o zabrani retroaktivne primjene zakona, nego potvrđuje da se člankom 7. stavak 1. Konvencije, jamči ne samo princip zabrane retroaktivne primjene strožijeg kaznenog zakona, već implicitno nalaže poštivanje principa retroaktivne primjene blažeg zakona, odnosno onog koji je procesno i sankciono blaži. Dakle ne samo blaže kazne nego blažeg zakona u cjelosti, uz primjenu načela konkretnosti kojim se u obzir uzima samo kompariranje onih članaka koji su primjenjivi u vrijeme kad sud o njima odlučuje kao i načela alternativiteta, prema kojem se moraju prihvatiti odredbe starog ili novog zakona, a ne u njihovoj kombinaciji (*Novoselac, Garačić, 2012*). Naravno sve uzimajući u obzir odnosni smisao Kaznenog zakona i Zakona o kaznenom postupku kao odnosa primjenjenih mjera iz ZKP-a, a koje su kataloški primjenjive u odnosu na visinu zapriječene sankcije predviđene KZ-om, kao i opisom bića kaznenog djela.

Naravno, smisao ove presude je da se odnosi samo na postupke u tijeku, odnosno one koji će se temporalno naći u postupovnoj fazi „između postojećeg i budućeg, sa presudom Ustavnog suda usklađenog ZKP-a BiH, dok načelo res judicata ostaje stubom vladavine prava.

Uzimajući u obzir navedeno pitamo se jesmo li živjeli u vladavini prava, ili je ista krojena arbitrarno u individualnim slučajevima, ili ćemo postaviti temelje balansa između odgovorne i učinkovite borbe protiv organiziranog i drugog teškog kriminaliteta, i zaštite temeljnih ljudskih prava građana.

* *Case of Scoppola v. Italy, Application no.10249/03, Strasbourg, 17.9.2009., godine*

LITERATURA

1. Antičić, V., i Mitrović, D., 2012. Posebne istražne radnje - modul. Sarajevo: VSTV,
2. Bayer, V., 1995. Kazneno procesno pravo, odabrana poglavlja. Knjiga I. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava. Priredio prof. dr. Davor Krapac, MUP RH, Zagreb,
3. Bošković, M., 2005. Organizovani kriminalitet i korupcija. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova,
4. Damaška, M., 2003. Dokazna sredstva u kaznenom postupku, oris novih tendencija, Zagreb,
5. Kazneni Zakon BiH („Službeni glasnik BiH”, br.: 3/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15),
6. Kazneni zakon Brčko distrikta BiH („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“ br. 10/03, 45/04, 06/05, 21/10),
7. Kazneni zakon Federacije BiH („Službene novine FBiH“, br.36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11),
8. Kazneni zakon Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. „49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 64/17),
9. Korajlić, N, 2012. Istraživanje krivičnih djela. Sarajevo: Pravni fakultet UNSA,
10. Kos, D., Tripalo, D., 2001. Komentar Zakona o Uredu za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminaliteta, Narodne novine, Zagreb,
11. Krapac, D, 2002. Zakon o krivičnom postupku i drugi izvori hrvatskog procesnog prava. Zagreb: Narodne novine
12. Krapac, D., 1995. Engleski kazneni postupak, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb,
13. Krapac, D., 2003. Kazneno procesno pravo. Prva knjiga: Institucije, II., izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine, Zagreb,
14. Krivokapić, V., i Krstić, O., 1999. Kriminalistika taktika II. Beograd: Policijska akademija,
15. Modly, D., 1993. Informatori. Zagreb: MUP RH,
16. Novoselec, P., Garačić, A., 2012. Primjena blažeg zakona nakon stupanja na snagu novog Kaznenog zakona, Ljetopis, Opatija,
17. Sačić, Ž., 2001. Organizirani kriminal - metode suzbijanja. Zagreb,
18. Simović, M., 2009. Krivično procesno pravo, III izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Banja Luka: Pravni fakultet,
19. Šikman, M., Pena, U., 2009. Prikrivene operacije i zaštita od navođenja na delo – sporna rešenja i mogući predlozi. Beograd: Zbornik radova Pravo i forenzika u kriminalistici,

20. Zakon o kaznenom postupku Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br.3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09,16/09,93/09)
21. Zakon o kaznenom postupku Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Brčko Distrikta“ - prečišćeni tekst 44/10., 9/13.)
22. Zakon o kaznenom postupku Federacije Bosne i Hercegovine „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 35/03., 37/03., 56/03., 78/04., 28/05., 55/06., 27/07., 53/07., 9/09., 12/10.,
23. Zakon o kaznenom postupku Republike Srpske „Službeni glasnik Republike Srpske", broj 53/12.)
24. Zakon o obavještajno sigurnosnoj Agenciji BiH, („Službeni glasnik BiH“, br. 20/04; 56/06; 12/09)

UJEDINJENI NARODI - IZMEĐU LJUDSKIH PRAVA I SIGURNOSTI

UNITED NATIONS - BETWEEN HUMAN RIGHTS AND SECURITY

Stručni članak

Augustin Zonjić*

Ivan Kraljević

Sažetak

Očuvanje mira i sigurnosti danas su nametnuti kao aktualni izazovi u međunarodnoj zajednici. Odnos ljudskih prava i ljudske sigurnosti u ovom radu promatra se kroz prizmu sigurnosnih izazova koji individualnu sigurnost i ljudska prava postavljaju kao osnovu nacionalne sigurnosti, a nacionalnu sigurnost postavljaju kao osnovu međunarodne sigurnosti. Siromaštvo, terorizam i prevencija konflikta najvažniji su izazovi kojima se međunarodna zajednica treba posvetiti i oko kojih se očekuje konsenzus kako bi demokracija, vladavina prava i poštivanje ljudskih prava bili važni ne samo kao istinske humane vrijednosti, već i kao osnova ljudske sigurnosti. Ovaj rad pokazuje kako je najvažniji izazov s kojim se čovječanstvo suočava različitost u razmišljanjima, načinima na koje ljudi razmišljaju jedni o drugima, o načelima tolerancije i poštovanja, pitanjima kulturoloških razlika... Važan zadatak UN-a u ovom kontekstu je okupiti narode svijeta oko minimuma standarda ljudskih prava i sigurnosti koji se nalaze u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima.

Ključne riječi: Ujedinjeni narodi, ljudska prava, globalni izazovi, siromaštvo, sigurnost.

Abstract

Peacekeeping and Human Security are imposed as the current global challenges in the international community. In this paper, through the prism of security challenges, Human Rights and Human Security are seen in a relationship with individual security that is set as a basis of national security, and national security has been set as the basis of international security. Poverty, terrorism and conflict prevention are one of the most important challenges that need to be tackled by the international community.

* Augustin Zonjić, mag. Pol . sc. i Ivan Kraljević, doktorant na poslijediplomskom studiju Jezici i kulture u kontaktu i vanjski suradnik/asistent na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, Matice hrvatske bb., Mostar, BiH, e-mail: zonjic.augustin@gmail.com

Consensus must be expected on democracy, rule of law and human rights protection which are important not only as a true Human Values, but as a basis for Human Security. This paper suggests that the most important challenge that is facing humanity now is the diversity of thinking, ways in which people perceive each other, principles of tolerance and respect, issues of cultural differences... An important task of the UN, in this context, is to unite world nations regarding the minimum standard of Human Rights and security contained in the Universal Declaration of Human Rights.

Key words: United Nations, Human Rights, Global Challenges, Poverty, Security.

1. UVOD

U obraćanju svjetskim čelnicima 10. studenog 2001. na Općoj skupštini, Kofi Annan, tadašnji glavni tajnik organizacije, posebno se dotaknuo teme važnosti ljudske sigurnosti i ljudskih prava kao temelja Organizacije UN-a. (UN, 2002: 385) Naglasio je kako Ujedinjeni narodi (United Nations)* moraju uvijek i svugdje stajati kao branitelji prava u domaćim i međunarodnim odnosima: „*Ujedinjeni narodi moraju postaviti čovjeka u centar svega*“ – kako bi iskoristili ljudski potencijal i omogućili ostvarenja prava.

Prezentirajući „*četiri goruća problema*“, Annan je povezo ekstremno siromaštvo, borbu protiv HIV/AIDS-a, prevenciju smrtnog nasilja i političko nasilje s problemima koji prijete ljudskoj sigurnosti i ljudskim pravima u svijetu. Izjavio je kako je „*zajedničko svim ovim pitanjima potreba za poštivanjem osnovnih ljudskih prava*“ (UN, 2000: 305). Aktualni izazovi koji se nameću međunarodnoj zajednici, danas nisu ništa drugo već očuvanje mira i ljudske sigurnosti, odnosno osnovnih ljudskih prava u poveznici s ljudskom sigurnosti. Upravo time se ovaj rad i bavi – suodnosom ljudskih prava i ljudske sigurnosti kao i izazovima pred kojima se danas nalaze Ujedinjeni narodi.

* Ujedinjeni narodi je pogrešan hrvatski prijevod naziva svjetske organizacije (Nick. 1999: 236.). U ovom radu vodimo se stavom kako je profesor Nick u pravu. U prvom članku Povelje UN-a frazu „*We people of the United Nations...*“ trebalo je prevesti na hrvatski jezik kao „*Mi narodi Ujedinjenih nacija...*“. S obzirom kako u početku to nije tako napravljeno te se „*udomaćio*“ naziv „*Ujedinjeni narodi*“, u nastavku teksta nastavit ćemo ga koristiti kao terminus technicus.

2. SIGURNOST I ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA

Povelja Ujedinjenih naroda prihvaćena je 26. lipnja 1945. godine u San Francisku, a stupila je na snagu 24. listopada iste godine (Alston, 1999: 64). Unatoč tome, ideja ljudskih prava nije nastala pukim osnivanjem Ujedinjenih naroda, već se njezini korijeni mogu pronaći i u ranijoj političkoj filozofiji i različitim svjetskim kulturama i religijama. Usvajanje Opće deklaracije o ljudskim pravima od strane Opće skupštine UN-a 1948. godine bilo je prvo postignuće u stavljanju fokusa na ljudska prava u svjetskoj povijesti kao prvi put kada su se postavili svjetski standardi, odnosno minimum standarda, koji mora biti dostupan svima i svugdje. Opća deklaracija proglašava kako je poštivanje ljudskih prava temelj slobode, pravde i mira u svijetu (UN rezolucija br. 217/III/). Vizija koja je stavljena u Povelju UN-a i Opću deklaraciju je upravo ta koja nam govori kako bi sve vlade, prilikom donošenja zakona i općih pravila, morale u vidu imati prvenstveno promociju i zaštitu osnovnih ljudskih prava. Izrazit je uspjeh Opće deklaracije u postavljanju minimuma standarda ljudskih prava u pravima na hranu, zdravlje, obrazovanje, zaštitu obitelji, demokraciju i demokratsku participaciju, vladavinu prava, zaštitu od mučenja i drugog nečovječnog postupanja. Ova opća pravila iz Opće deklaracije detaljnije su razrađena u pratećim dokumentima i rezolucijama* i sva imaju isti smisao, a taj je da temeljne slobode i ljudska prava moraju biti poštovana, zajamčena i zaštićena kako bi individualno ljudsko biće bilo sigurno i kako bi moglo razviti puninu vlastitog potencijala dišući zrak slobode.

Sigurnost je stanje u kojem se osjećamo sigurnima i zaštićenima te se i u međunarodnim normama tako definira značenje ljudske sigurnosti. Opća deklaracija i njezini prateći paktovi, zajedno s izmjenama i dopunama i drugim instrumentima, mišljenja su kako ljudska bića moraju biti sigurna u slobodi, dostojanstvu, jednakosti, a sve putem zaštite njihovih ljudskih prava. U kontekstu ovog rada, članak 28. Opće deklaracije je od izrazito velike važnosti jer govori o tome kako „*svatko ima pravo na društveni i međunarodni poredak u kojemu se prava i slobode utvrđene ovom Deklaracijom mogu u punoj mjeri ostvariti.*“ Kada govorimo o odnosima između tri vrste sigurnosti moramo raspraviti prvo njihovu međusobnu povezanost. Samu povezanost, odnosno odnos između individualne, nacionalne i internacionalne sigurnosti možemo pojasniti na način da individualna sigurnost mora biti osnova nacionalne sigurnosti, a nacionalna sigurnost, koja se poziva na individualnu sigurnost, mora biti osnova međunarodne sigurnosti.

* Na primjer u Međunarodnom paktu o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima i Paktu o građanskim i političkim pravima (Zonjić, 2014: 118-119).

Dok su koncepti individualne i nacionalne sigurnosti zasnovani na pretpostavci o izvorima ugrožavanja, na jednoj strani, i ugroženom subjektu na drugoj, prijetnje međunarodnoj sigurnosti dolaze iznutra (tj. od drugih država članica međunarodnog sustava). Ta je misao, između ostaloga, izražena u Povelji UN u obliku pretpostavke o postojanju međunarodne sigurnosne zajednice, kojoj pripadaju sve države, što su ujedno dužne poštivati sve njezine vrijednosti i norme. Države koje ne poštuju te vrijednosti i norme, smatraju se rušiteljicama međunarodnih normi i u tom su smislu izvori ugrožavanja. Prema tome, međunarodna je sigurnost unutarnji sigurnosni problem sustava država i svijeta kao cjeline i kao takva kolektivno je dobro međunarodnoga globalnog društva, a ne samo dobro pojedine države ili saveza država. Premda postojeći međunarodni sustav svojim članicama osigurava vanjski suverenitet (na temelju načela o zabrani agresije i intervencije), ipak sve države nisu jednako sposobne i uspješne u osiguravanju općih uvjeta za osobnu sigurnost svojih građana. Stoga se postavlja legitimno pitanje o tome treba li međunarodni sustav osiguravati i neposrednu individualnu sigurnost ljudi, bez obzira na njihovo državljanstvo?! (Grizold, 1998: 25)

Tolika društva su poharana od siromaštva i gladi zato što su demokracija, vladavina prava i ljudska prava u njima samo iluzija. Upravo to je razlog zašto je važno, u okviru očuvanja mira i sigurnosti, biti jasan i oko (barem) četiri (ako ne i više) razloga poštivanja ljudskih prava unutar sustava ljudske sigurnosti. Na prvom mjestu važno je istaknuti kako je danas svima jasno da konflikti ne mogu biti ugašeni i mir održavan u svijetu koji pršti od kršenja osnovnih ljudskih prava. Drugo, razvojne strategije koje u ključne ciljeve postavljaju ostvarenje temeljnih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i građanskih i političkih prava imaju najbolje izgleda dovesti do opipljivih rezultata u životima ljudskih bića. Treće, poštivanje ljudskih prava je uvjet učinkovitosti i efikasnosti u upravljanju državom, a na četvrto mjesto važno je postaviti načela nediskriminacije i jednakog pristupa i ljudskim pravima i sigurnosti.

3. ODGOVORNOSTI MEĐUNARODNE ZAJEDNICE, VLADA I CIVILNOG DRUŠTVA

Jezgra cijelog koncepta Ujedinjenih naroda, u vrijeme kada je izrađena Povelja, bila je ta da će Vijeće sigurnosti biti ono koje djeluje i odgovorno je za održavanje međunarodnog mira i sigurnosti, a pored toga Ujedinjeni narodi trebali bi promicati razvoj i univerzalno ostvarivanje ljudskih prava. Sve do danas, mir, pravda, poštivanje prava čovjeka, te ekonomski i socijalni napredak u međusobnim odnosima bili su i ostali vizija Ujedinjenih naroda (*vidjeti* UN Nations). Ovdje, naravno, govorimo o viziji svijeta punog

neravnoteže snaga, neujednačene kvalitete upravljanja, ekonomskih i socijalnih nejednakosti, konkurentnih sustava vrijednosti i šokantnih kršenja ljudskih prava. Zaštita ljudskih prava koja se nalazi u srcu Povelje UN-a, unesena je u sve dokumente i temelj ima u vladavini prava i gospodarskog i socijalnog napretka. Ako smo se opredijelili za ostvarenje ciljeva i vizija iz Povelje, politike i strategije ljudskih prava i ljudske sigurnosti u upravljanju i vođenju država morale bi biti ukorijenjene, odnosno države vođene prvenstveno poštivanjem ljudskih prava. Bez prethodno spomenutog, vizija iz Povelje neće se nikada dostići jer bez ljudskih prava ne može se jamčiti ni trajna sigurnost ljudi.

Bez ljudskih prava Ujedinjeni narodi nikada ne bi ispunili svoju misiju. Ne smijemo zaboraviti ni da su Ujedinjeni narodi sastavljeni od država članica, vlada, koje rade na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom planu, i koje moraju pomoći u realizaciji sloboda i prava koje su sastavni dio međunarodnih konvencija. U tim konvencijama definirali su ono što smatraju elementima ljudske sigurnosti i vlade se, sukladno tome, moraju zapitati što smatraju sigurnošću, odnosno kako modificirati politike i metode koje mogu pomoći u realizaciji specifičnih prava i sloboda iz temeljnih konvencija o ljudskim pravima (Claude i Weston, 1992: 45).

Ukratko, ovo zahtjeva implementacije strategija ljudskih prava u svakodnevnim procesima donošenja odluka, prvenstveno na nacionalnoj razini, pritom ne zaboravljajući civilna i politička prava te ekonomska, socijalna i kulturna prava. Pojednostavljeno rečeno, Ujedinjeni narodi sastavljeni su od političkih predstavnika država članica na koje je prenesen suverenitet naroda, dakle, vlast uz podršku naroda, iako ponekad postoji „rupa“ između naroda i onih koji čine vlast. Želimo reći kako nisu sve države i vlasti odgovorne prema svom suverenu, te je upravo ovo razlog zašto su Ujedinjeni narodi postavili veliku važnost na odnos s civilnim društvom kao korektivom budućih akcija. Još na konferenciji u San Franciscu tijekom izrade nacrtu Povelje UN-a preko tisuću nevladinih organizacija uspjelo je izlobirati da se odredbe o ljudskim pravima uvrste u Povelju i da im (nevladinim organizacijama, *nap. a.*) se omogući uključenje u UN-ove djelatnosti vezane za ljudska prava. Lobi je na koncu rezultirao člankom 71. Povelje koji određuje da: „*Gospodarsko i socijalno vijeće može poduzeti prikladne mjere za savjetovanje s nevladinim organizacijama koje se bave predmetima iz njegove nadležnosti*“. Dobivanje savjetodavnog statusa unutar UN-a potaknulo je osnivanje novih nevladinih organizacija, tako da danas čak 3172 nevladine organizacije imaju savjetodavni status pri ECOSOC-u (Buerenthal i sur., 2011: 410). Iako se razlikuju po zadaćama koje obavljaju i metodama koje koriste u ostvarivanju svojih ciljeva, nevladine organizacije su razvile bliske odnose s tijelima UN-a koja su ustanovljena ugovorima o ljudskim pravima, na način da nekoliko ugovora (CRC, CMW i CRDP)

izrijekom predviđa njihovu ulogu u radu ugovornih tijela. Brojne organizacije civilnog društva su tu mogućnost iskoristile kako bi, u određenim slučajevima, utjecale na dnevni red tih tijela, doprinijele jačanju sustava izvješćivanja ustanovljenih temeljem raznih ugovora o ljudskim pravima ili postale agencije za međunarodnu humanitarnu i medicinsku pomoć u konfliktnim područjima. Potaknute spomenutim mogućnostima, nevladine organizacije su se nerijetko pojavljivale kao važan akter u međunarodnim sudskim postupcima, odnosno čimbenik koji je svojim kampanjama utjecao na nacionalno zakonodavstvo i politiku ljudskih prava pojedine države. Takva uloga organizacija civilnog društva je od iznimne važnosti za same Ujedinjene narode kako bi osjetili bilo, iskustvo i snagu svoje baze – naroda svijeta.

4. GLOBALNI IZAZOVI

Dok je mnogo ostvareno u prvoj polovici stoljeća od osnivanja UN-a, nitko ne bi smio podcijeniti enormne izazove koji im tek predstoje za rješavanje: poteškoće unaprjeđenja ljudske sigurnosti i ljudskih prava u svijetu tiranija, siromaštva, sukoba, odljeva izbjeglica te trgovine ljudima. U nastavku ovog rada prejudiciramo neke od izazova i problema s kojima će se UN morati intenzivnije uhvatiti u koštac u narednom razdoblju.

Siromaštvo i ljudska prava

U Milenijskoj deklaraciji svjetski čelnici složili su se i obvezali kako će „...učiniti sve napore kako bi oslobodili muškarce, žene i djecu od nehumanih uvjeta života uzrokovanih ekstremnom glađu, u kojima se prema procjenama u ovom trenutku nalazi više od jednog bilijuna.“ Osim toga, kako u deklaraciji stoji, založili su se za „...oslobađanje cijelog ljudskog roda od oskudice“ (UN, 2000: 305). Kao dodatak već spomenutom svjetski čelnici trebali bi „...kreirati okružje - na nacionalnoj i globalnoj razini – koje je okrenuto razvoju i eliminaciji siromaštva“ (*ibid.*).

Uvažavanje ljudskih prava je od ključne važnosti za izradu uspješnih razvojnih strategija. U Razvojnom programu Ujedinjenih naroda, u publikaciji „2000 Human Development Report“, s velikim žarom se govori o tome kako razvojne strategije moraju imati temelje u ljudskim pravima te kako njihova implementacija mora odražavati minimum međunarodnih normi o ljudskim pravima (*ibid.*). Samo pokretanje razvojnih strategija s fokusom na ljudska prava i međunarodne ljudsko-pravaške norme pokrenuto je od strane bivšeg glavnog tajnika Organizacije Kofija Annana još 1997. godine i njegovog reformskog programa „mainstreaminga“ ljudskih prava unutar UN-a (Sen, 2000: 230). U tom kontekstu, aktualni glavni tajnik Ban

Ki-moon izjavio je kako danas „...ne postoji aspekt našeg rada koji nema dimenziju ljudskih prava. Bilo da govorimo o miru i sigurnosti, razvoju, humanitarnim akcijama, borbi protiv terorizma, klimatskim promjenama... prema nijednom od ovih izazova ne možemo se okrenuti bez da uzmemo u obzir ljudska prava“ (vidjeti UN News Centre). U području razvoja, *mainstreaming* ljudskih prava je progresivno dobio na značenju unutar UN tematske skupine za razvoj i ljudska prava (UNDG-HRWG, ranije poznata kao UNDG-HRM) koja je osnovana u prosincu 2009. kao slijednik Akcijskog globalnog programa 2. UNDG-HRWG danas je sastavljena od 19 UN agencija, fondova i programa i nudi platformu inter-agencijske suradnje kako bi se ojačala koherentnost politika na globalnoj razini i omogućila bolja operativna podrška timovima UN-a na terenu (vidjeti UN Development Group).

Ne smiju se zanemariti i poteškoće u unaprjeđenju ljudske sigurnosti putem ljudskih prava u svijetu tirana, siromaštva, konflikata, odljeva migranata, trgovanja ljudima... Ovo nužno podrazumijeva i konceptualni okvir procesa ljudskog razvoja koji je normativno baziran na međunarodnim standardima ljudskih prava, odnosno operativno na promociju i zaštitu ljudskih prava. Pristupi koji u svojoj srži nose ljudska prava trebali bi biti fokusirani na rješavanje problema diskriminacije, nemoći i slabosti pojedinca ili grupe, a prvenstveno bi ih na umu trebali imati sustavi odgovornosti koji moraju primjenjivati načela ljudskosti tijekom razvoja politika ili različitih programskih ciklusa (UN, 2002).

Kao dodatak već spomenutom važno je naglasiti kako je profesor emeritus međunarodnih odnosa na *London School of Economics*, već odavno izložio svoju ideju povezanosti razvoja i sloboda. Profesor Buzan kaže kako je „(...)moguće upirati prstom u različite dijelove svijeta u kojima ima nedostatka slobode koji isisava kreativne sposobnosti ljudi i tako ih osiromašuje. Tamo gdje su ljudi u potpunosti slobodni, oni su i inspirirani stvarati i proizvoditi, slobodni ljudi više se mogu osloniti na individualne i korporativne podrške u ostvarivanju i osmišljanju novih načina obavljanja stvari. Dokazano je da su gospodarstva u kojima je ekonomija kontrolirana zapravo loša gospodarstva u kojima vlada ugnjetavanje i korupcija i u kojima teško dolazi do razvoja. (...) Osobe koje žive u siromaštvu teže dostojanstvu jednako kao i svi ostali, njihov glas se mora priznati i čuti. Sama Opća deklaracija daje osnovne smjernice kolektivnog djelovanja u borbi protiv siromaštva...“ (Buzan, 1991: 43).

Jasno je kako ostvarenje ovog cilja zahtjeva demokraciju, vladavinu prava, dobro upravljanje, nediskriminaciju i stalni fokus upravo na implementaciji ideja osnovnih ljudskih prava iz Opće deklaracije. Također, važno je nastaviti napore i na razini Ujedinjenih naroda i na razini individualnih društava, kako bi se što bolje identificirale potrebe siromašnih i

ranjivih skupina i na njih reagiralo. Ujedinjeni narodi bi trebali biti glas morala koji sluša neprilike naroda i pojedinaca te promiče politike i strategije koje pomažu u njihovom smanjenju.

Sigurnosni izazovi i terorizam

Na teroristički napad u SAD-u 11. rujna 2011. godine Ujedinjeni narodi odmah su reagirali rezolucijom br. 1373. o potrebi sprečavanja terorizma i stvaranja Protuterorističkog odbora (Vukadinović, 2004: 257). Tek činom napada na blizance, međunarodna zajednica pokrenula je intenzivniju suradnju i cijeli niz međunarodnih organizacija stavlja borbu protiv terorizma u središte svojih aktivnosti.* Uz jačanje međunarodne protuterorističke akcije i aktivnosti terorista doživjele su promjene. Statističari koji se bave statistikom terorističkih napada i terorističkog djelovanja širom svijeta zabilježili su kako je 2002. godine, kada su intenzivnije akcije krenule, bilo 179 terorističkih akata, čak 100 manje nego godinu ranije (*ibid.*). Kasnija britansko-američka invazija na Irak jasno pokazuje kako su najveći teret iste podnijeli gradovi Bagdad, Faludžah i Mosul, čiji su stanovnici svjedoci gotovo svakodnevnih napada bombaša samoubojica, odreda smrti i koalicijskih snaga. Prema procjenama nevladinih organizacija, od ožujka 2003. godine ubijeno je preko 650.000 Iračana, dva milijuna ih je raseljeno, dok je deset milijuna ostalo bez čiste vode (Dodds, 2009: 3).

Razvoj terorizma ukazuje na novu međuovisnost u globaliziranom svijetu. Sigurnost u 21. stoljeću se definira drugačije nego u prijašnjim epohama, jer ona ovisi sve više od ekonomskog razvoja, od vladavine prava, poštivanja ljudskih prava, funkcionirajuće privrede i državnih institucija, od sloboda i jakog civilnog društva. (...) Kooperacija umjesto dominacije morat će zbog svega toga postajati sve više i više princip u sigurnosnoj politici, ako se želi postići uspjeh (Lasić, 2010: 297-298).

U našem razmatranju sigurnosnih izazova prije svega mora se priznati kako je ono što se nekada smatralo ugrožavanjem sigurnosti država naprosto promijenilo. U geostrateškim političkim prizmama, usmjerenost prema državi dopunjena je globalnim socio-ekološkim, razvojnim i kulturnim perspektivama što dovodi do novih izazova i eventualnih sukoba koji proizlaze iz ideološko-etničke baze (Buzan, 1991: 37). U tom smislu, jedan od najvažnijih izazova međunarodne zajednice danas upravo je osiguranje minimuma ljudskih prava u kontekstu borbe protiv terorizma. UN, unatoč svim povijesnim izazovima, sve do danas ostaje uvjeren u to kako su tolerancija i poštivanje među narodima, što je između ostalog jedno od

* Npr. NATO

temeljnih načela Povelje UN-a, najvažnije komponente bilo koje sigurnosne strategije budućnosti. Poanta našeg stava u ovom radu jest kako se protiv terorizma treba boriti unutar do sada propisanih granica međunarodnog pravnog sustava poštujući načelo razmjernosti.

Ujedinjeni narodi poduzeli su do sad mnoge važne inicijative u borbi protiv terorizma. Jedna od možda najvažnijih inicijativa krenula je 2001. godine na prijedlog Glavnog tajnika, a odnosi se na osnivanje radne skupine u uredu Ujedinjenih naroda za borbu protiv droga, kriminala i prevenciju terorizma (UNDOC). Izvješće skupine izdano 2002. godine identificira i daje preporuke UN-u za politike borbe protiv terorizma te detaljno opisuje trideset i jednu specifičnu točku i korake koje UN može poduzeti kako bi sam sustav Organizacije funkcionirao učinkovito i koherentno. Ukratko, ovo izvješće ima za cilj pružiti strateški konceptualni okvir budućih napora Organizacije. Radna skupina se fokusirala na praktične akcije koje UN može poduzeti u ovom području djelovanja te je svoje preporuke grupirala u tri kategorije: 1.) aktivnosti odvratanja nezadovoljnih skupina prije početka bavljenja terorizmom (dvanaest preporuka), 2.) aktivnosti uskraćivanja potpore skupinama i pojedincima za koje se sumnja da planiraju izvršiti akt terorizma (dvanaest preporuka) i 3.) nastojanja da se održi sveobuhvatna međunarodna suradnja u borbi protiv terorizma (sedam preporuka). U tom smislu valja ponoviti da bilo koja intervencija od strane UN-a ili zemalja članica, kada je u pitanju borba protiv terorizma, mora biti u skladu s međunarodnim pravnim sustavom i načelom proporcionalnosti.

Potrebno bi bilo izraditi i mehanizme koji prioritet stavljaju na zaštitu ljudskih prava kad je u pitanju borba protiv terorizma. Ured Visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR) je podržao izradu mehanizama ljudskih prava unutar sustava ljudske sigurnosti te uputio preporuke članicama organizacije koje mjere bi trebali uzeti u obzir kad su u pitanju ljudska prava u svojem antiterorističkom radu. Također, unutar ovoga, zemlje članice trebale bi izraditi posebna izvješća o kojima raspravlja Odbor za ljudska prava (UN, 2002: 234).*

Još jedna inicijativa UN-a važna je spomena, a ona datira iz 1998. godine. Radi se o imenovanju Posebnog izvjestitelja za terorizam i ljudska prava. Funkciju izvjestitelja od 2011. godine obnaša britanski odvjetnik Ben Emmerson koji ima 25 godina iskustva u međunarodnom javnom pravu i međunarodnom kriminalnom pravu. Osiguranje i poštivanje ljudskih prava, dok se bori protiv terorizma, je iznimno važno jer se terorizam može spriječiti samo kroz zaštitu i promicanje ljudskih prava u okviru vladavine prava. UN mora projicirati jasnu i principijelnu poruku kako je terorizam,

* *Okolo ovoga postoji dilema je li produktivno izrađivati detaljna izvješća s obzirom da Odbor može, zbog tehničkih razloga, pregledati tek četrdesetak istih u jednoj godini.*

bez obzira na uzrok i u čije ime se izvodi, neprihvatljiv i zaslužuje sveopću osudu, te da se osnovni standardi ljudskih prava moraju poštivati u borbi protiv njega. Pitanje koje se ovdje nameće jest kakva će biti uloga

Ujedinjenih naroda u rješavanju sigurnosnih izazova u budućnosti?

Od kraja Hladnog rata jedan od glavnih ciljeva Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda bio je razmotriti sigurnosne izazove u klasičnom smislu rata i mira, kao i ne-vojne prijetnje (Henkin i sur., 2001: 76). Danas, pitanja kao što su HIV/AIDS, teška kršenja ljudskih prava i terorizam definitivno trebaju spadati u djelokrug Vijeća sigurnosti jer se rješavanjem tih pitanja teži održavanju međunarodnog mira i sigurnosti. Aktualne promjene koje se događaju na međunarodnom planu podupiru trendove postavljanja spomenutih problema s kojima je čovječanstvo suočeno kao aktualna pitanja ljudske sigurnosti.

Prevenција konflikata, održavanje i izgradnja mira

Vizija koju su imali kreatori Povelje o organizaciji koja će osiguravati i održavati mir zahvaljujući sporazumima velikih sila pokazala se, u većini slučajeva, nerealističnom. Ujedinjeni narodi pronašli su se pred izazovom pronalaženja načina i puteva djelovanja koji će u velikoj mjeri biti prilagođeni stvarnim odnosima u međunarodnoj zajednici i koji će UN-u omogućiti ispunjenje temeljne obveze koja je, usprkos svim svjetskim problemima, ostala neizmijenjena – održavanje međunarodnog mira i sigurnosti. U tim nastojanjima sustav kolektivne sigurnosti dopunjen je aktivnostima UN-a koje zovemo mirovnim operacijama. Mirovne operacije nisu predviđene Poveljom UN-a, već su dopuna djelovanja organizacije. U literaturi se mirovne operacije obično dijele na dvije kategorije: 1.) promatračke operacije (upućivanje misija promatrača za nadzor, posredovanje...) i 2.) operacije koje uključuju upotrebu oružanih snaga (Degan, 2011: 283).

Do 1978. godine, bilo je pokrenuto 13 mirovnih operacija Ujedinjenih naroda koje se smatraju akcijama mirnog rješavanja sporova. Ove operacije odnosile su se na kontrole prekida vatre, posredovanje između zaraćenih strana, promatranje, kontrole graničnih crta... Promatrači su u tom razdoblju upućivani u Grčku, Indoneziju, Palestinu, Koreju, Libanon, Pakistan, Indiju, Egipat, Kongo, zapadni Irian, Jemen, Cipar, Sinaj. U razdoblju od 1989. godine pa sve do 1994. godine pokrenuta je ukupno 21 mirovna operacija. U ovoj fazi UN-a, mirotvorci su imali različite zadatke: praćenje izbora, zaštitna funkcija, proces demilitarizacije (Sarajevo, Goražde), humanitarna pomoć i dr. Ukratko, do sad su pokrenute 34 mirovne misije. Troškovi operacija su iznimno visoki i za razdoblje od 1948. do 1994. godine iznose

vrtočlavih 10,5 milijardi američkih dolara, od čega je u 1994. potrošeno ukupno 3,6 milijardi (Degan, 2011: 284).

Ujedinjeni narodi, međunarodna organizacija za očuvanje mira i sigurnosti u svijetu, razvijanje dobrosusjedskih odnosa, ekonomije, tolerancije i ljudskih prava i sloboda (...) nisu se proslavili tijekom rata u Hrvatskoj, posebice u Bosni i Hercegovini u kojoj su pripadnici UN zaštitnih snaga, UNPROFOR, doživljavali različita poniženja... Pred očima zaštitnih snaga UN-a, u zaštićenim zonama u Srebrenici i Žepi počinjeni su najveći zločini od Drugog svjetskog rata... (Vego, 2012: 32).

Ukoliko ostavimo po strani činjenicu kako, općenito govoreći, među demokratskim zemljama obično ne izbijaju ratovi, ipak možemo ukazati na to kako postoji cijeli niz primjera u kojima odnosi između različitih etničkih skupina ili različitih dijelova populacije unutar neke zajednice završavaju u konfliktima iz razloga što im temeljna društvena pravila ne dozvoljavaju pristojan i jednostavan život. Također, ovakvi konflikti događaju se i kada jedna skupina unutar zajednice ima osjećaj da je različito tretirana od druge. Društvo koje u dobroj vjeri teži ljudskim pravima, koje je prožeto duhom poštivanja ljudskih prava i koje je ambiciozno usvajati kulture ljudskih prava je ono društvo u kojem se smanjuju rizici od konflikata i sukoba. Ukratko, sve strategije prevencije sukoba, dakle, moraju biti izgrađene integralno na strategijama promicanja i zaštite ljudskih prava. To nas dovodi do zaključka kako je najbolja strategija prevencije sukoba zapravo strategija poštivanja ljudskih prava. Svi narodi imaju pravo na unutarnji i međunarodni mir i sigurnost. Ovo pravo u teoriji o ljudskim pravima nailazi na najveće otpore. Ujedinjeni narodi su malo radili na ovom pitanju zbog političkih interesa nad pravnim obvezama koje su bile ustanovljene Poveljom UN-a o ovom pitanju. Rad UN-a, posebno Vijeća sigurnosti je bio opterećen konkretnim interesima stalnih članica koje su imale snažan utjecaj na njihov rad. Tako ispada da je ovo pravo nerealno jer ga UN samo „deklarativno“ podržava. Tek recentan primjer iz veljače 2013. godine govori nam kako je UN krenuo u „ozakonjenje“ mira, odnosno rad na pisanju i stvaranju preduvjeta za usvajanje nove UN-ove „*Deklaracije Ujedinjenih naroda o pravu na mir.*“ Voditeljica radne skupine je Egipćanka Mona Zulficar (Zonjić, 2014: 108).

Pojedinci, grupe, narodi i cijeli ljudski rod imaju neosporno pravo na održivi i trajni mir. Države, individualno, udruženo ili kao dio multilateralne organizacije, su glavni nosioci dužnosti ljudskog prava na mir. Spomenuto pravo treba se implementirati bez ikakve razlike ili diskriminacije zbog rase, nacionalnog, etničkog ili društvenog porijekla, boje, spola, seksualne orijentacije, dobi, jezika, religije ili vjerovanja, političkog ili drugog mišljenja, ekonomske situacije ili nasljedstva, različitih fizičkih i mentalnih predispozicija, civilnog statusa, rođenja ili bilo kojeg drugog uvjeta. (Zonjić, 2014: 109)

Svi pojedinci i narodi podvrgnuti agresiji, genocidu, rasizmu, rasnoj diskriminaciji, ksenofobiji i drugim sličnim oblicima netolerancije, kao i apartheidu, kolonijalizmu i neokolonijalizmu, zaslužuju posebnu pozornost kao žrtve kršenja ljudskog prava na mir. Mir je pravo koje svi trebaju uživati i uvjet je cjelovitog ljudskog razvoja. Mir omogućuje sva druga prava, a uživanje temeljnih prava ostvaruje istinski mir, zasnovan na slobodi i pravednosti.

Po svojoj prirodi Ujedinjeni narodi eminentni su mirotvorci. Pojedinci tvrde, i to se ne može poreći, kako UN ima dosta nedostataka u izgradnji mira koji proizlaze iz njihove nemoći. Ostaje činjenica, međutim, da uvijek na kraju na Ujedinjenim narodima ostaje zadatak da učine sve što se može kako bi se pomoglo u promicanju i izgradnji mira bez obzira o kojem se narodu u sukobu radi.

Što još UN može učiniti kako bi razvio svoje kapacitete i sposobnosti mirotvorstva? Važno bi bilo razviti bazu lekcija naučenih iz prethodnih mirovnih odluka i iskustava te ju učiniti dostupnom narodima i pojedincima svijeta. Moglo bi, na primjer, biti korisno predvidjeti i godišnji tečaj i vježbe za obuku osoblja UN-a kako bi se što bolje pripremili i trenirali neki budući potencijalni mirotvorci. Također se može i ulagati u jačanje rada međunarodnih akademskih centara, kao što je *International Peace Academy*, kako bi se nadopunili i educirali novi mirotvorci i dr.

Mir koji je ostvaren od strane mirotvorca mora biti proširen i sačuvan od čuvara mira i mirovnih graditelja. Održavanje mira i izgradnja mira je besmislena ako u nju nisu inkorporirane komponente ljudskih prava. Ovo je jedan od razloga zašto mirovne misije danas imaju posebne odjele za ljudska prava kao standardnu komponentu i razlog zbog kojeg je izgradnja mira u misijama utemeljena na ljudskih pravima. Uredi Ujedinjenih naroda za izgradnju mira mogu biti instrumentalni u potpori i bliskoj suradnji s timovima zemalja u kojima se nalaze te kontakt točke komunikacije između zemlje i nerezidentnih UN agencija.

Ovi uredi trebali bi raditi u uskoj suradnji s ministarstvima, vladama, parlamentima, političkim strankama i nevladinim organizacijama na podršci nacionalnim mirovnim naporima. Mora nam biti jasno kako pravi i dugoročan mir među nacijama i narodima ne može biti očuvan samo pukim političkim željama i interesima. Mir je puno više od samog odsustva rata, te mora biti utemeljen na međusobnom razumijevanju i implementaciji temeljnih vrednota Univerzalne deklaracije i Povelje UN-a (UN, 2000: 305).

5. UN NA GRANICI IZMEĐU NACIONALNE I GLOBALNE SIGURNOSTI

U današnjem svijetu trebalo bi demantirati uvriježeno shvaćanje kako države ustupaju suverenitet u korist međunarodnog prava kad je u pitanju područje ljudskih prava. U pojedinim aspektima moguće je da legitimitet i nadležnost države dobije na intenzitetu zahvaljujući primjeni međunarodnog prava (Nash, 2006: 235). Pojedini autori smatraju kako je upravo država najznačajniji mehanizam u unaprjeđenju ljudskih prava: obvezno prikuplja informacije i podatke, provodi redovna praćenja situacije i primjenjuje mjere koje omogućuju adekvatno ostvarivanje prava. Međunarodne financijske institucije* također uzimaju u obzir ljudska prava te uskraćuju pomoć u situacijama u kojima je nasilje očigledno, a upravo nacionalne države smatraju odgovornima za provođenje međunarodnog prava kroz organizacije kao što su UN, NATO i drugi vojni savezi. Postoji dakle, dijalektika između sve većeg transnacionalnog autoriteta organizacija i pravne regulative u području ljudskih prava, s jedne strane i – s druge strane – širenja države u pravcu povezivanja s tim autoritetom (Jacobson, 1996: 112-113).

Demokracija, vladavina prava i poštivanje ljudskih prava su važni ne samo kao istinske vrijednosti, već i zato što su ključni za sprječavanje sukoba i za ublažavanje siromaštva.

U svom izvješću „Jačanje Ujedinjenih naroda“, glavni tajnik Kofi Annan pozvao je organizacije članice i agencije iz sustava Ujedinjenih naroda na koncentraciju svojih napora da odgovore na zahtjeve drugih zemalja članica za pomoć u jačanju njihovih nacionalnih sustava za zaštitu ljudskih prava (UN, 2000: 304). Upravo ovo će biti jedan od najvažnijih izazova UN-a u narednom razdoblju. Kao što je glavni tajnik podcrtao, izgradnja jakih institucija koje se bave ljudskim pravima na nacionalnim razinama je ono što će osigurati da se ljudska prava poštuju i unaprjeđuju na duge staze. Trajna implementacija ljudskih prava u zakonodavstvo ili poboljšanja sustava nacionalne zaštite ljudskih prava u zemljama članicama, odražavajući naravno minimum međunarodnih normi, trebao bi biti jedan od ciljeva organizacije. Ove aktivnosti posebno bi trebalo provoditi u konfliktnim zemljama. Ured visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR) pridaje izrazitu važnost postavljanja prioriteta za unaprjeđenje i jačanje ljudskih prava u nacionalnim institucijama u skladu s relevantnim međunarodnim standardima. Ured nastavlja i do danas nuditi praktične savjete sve većem broju zemalja koje ih zatraže, radi na poboljšanju koordinacije sustava UN-a u radu s zemljama članicama jednako kao što i radi na zagovaranjima za pojačanu participaciju nacionalnih institucija u UN

* Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, Međunarodni monetarni fond....

sustavu, posebno kad su u pitanju ljudska prava (*ibid.*). OHCHR također podupire razmjenu dobre prakse među nacionalnim institucijama zemalja članica i na njihovom pravu na pristup relevantnim informacijama, te pored svega podupire rad regionalnih mreža nacionalnih institucija.

Jedan od najvažnijih izazova s kojima se čovječanstvo suočava jest različitost u razmišljanjima. Pritom mislimo o načinima na koje ljudi razmišljaju jedni o drugima, o načelima tolerancije i poštovanja, pitanjima kulturoloških razlika i sl. Važan zadatak UN-a bit će okupiti narode svijeta oko minimuma globalnih vrijednosti koje se nalaze u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima. Kako ove vrijednosti propovijedaju jednakost i jedinstvo svih naroda svijeta, a temelje se na dostojanstvu koje je svojstveno ljudskom biću, moramo nastaviti raditi sve što je u našoj moći kako bismo promicali opće vrijednosti i promijenili stavove razmišljanja koji su u suprotnosti s njima. U tom smislu, obrazovanje – osobito mladih ljudi – od presudne je važnosti (UN, 2000: 305).

Ukratko, putem obrazovanja treba nastojati „usaditi“ uvažavanje dostojanstva svake osobe, bez obzira na rasu, vjeru ili boju, s narodima svijeta treba iskomunicirati međusobne povezanosti svih i naučiti kako prihvatiti nečiju prošlost, založiti se za budućnost i tako živjeti u miru u sadašnjosti (*ibid.*).

6. ZAKLJUČAK

Održavanje ljudske sigurnosti u svijetu jasno je uvjetovano poštivanjem ljudskih prava koja su postavljena kao centar svih aktivnosti Ujedinjenih naroda. Dubokog uvjerenja smo kako Ujedinjeni narodi svoju misiju mogu ispuniti samo ako na prvo mjesto stavljaju prava čovjeka. Glavni tajnici organizacije, i danas i u prošlosti, pokazuju odlučnost da upravo čovjek i njegova prava budu u potpunosti obuhvaćena u svakom aspektu rada Ujedinjenih naroda. Siguran svijet možemo postići samo kroz suočavanje s prošlošću kako bismo intenzivnije, uz naučene lekcije, prionuli na rješavanje aktualnih problema.

Svakako, potrebno je učiniti dodatne napore u prevenciji kršenja ljudskih prava kao i na mehanizme ranog uzbunjivanja kada sve naznake vode ka ugrožavanju ljudske sigurnosti. Ujedinjeni narodi svakako bi se trebali i više angažirati i brzo odgovarati na potrebe osoba i naroda kojima su prava ugrožena, što uključuje savjetovanje o ljudskim pravima, međunarodni intervenciju, podršku institucionalnim reformama i njihovom jačanju kroz uzak i intenzivan rad s vladama zemalja članica, nacionalnim institucijama i nevladinim organizacijama.

LITERATURA

1. Alston, Ph. ur., 1999. The EU and Human Rights. Oxford: Oxford University Press.
2. Burgenthal, T. i sur., 2011. Međunarodna ljudska prava. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci.
3. Claude, R. P. i Weston, B. H., 1992. Human Rights in the World Community - Issues and Action, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
4. Degan, V. Đ., 2011. Međunarodno pravo. Zagreb: Školska knjiga.
5. Dodds, K., 2009. Geopolitika. Sarajevo/Zagreb: Šahinpašić.
6. Grizold, A., 1998. Međunarodna sigurnost i etički konflikti. Politička misao, Vol XXXV, br. 4: 21-35
7. Henkin, L. i sur., 2001. Human Rights. New York: Foundation Press.
8. http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/search_full.asp?statID=176 (16. XI. 2015)
9. <https://undg.org/home/undg-mechanisms/undg-hrm/> (06. X. 2015)
10. <https://www.un.org/> (11. IX. 2015)
11. Jacobson, D., 1996. Rights across Borders: Immigration and the Decline of Citizenship. Baltimore/London: John Hopkins University Press.
12. Lasić, M., 2010. Mukotrпно do političke moderne. Mostar: Udruga građana Dijalog.
13. Nash, K., 2006. Savremena politička sociologija – globalizacija, politika i moć. Beograd: JP Službeni glasnik.
14. Nick, S., 1999. Diplomatski leksikon. Zagreb: Barbat.
15. Sen, A., 2000. Development as freedom. New York: Anchor Books.
16. UN., 2000. Izvještaj s UN panel rasprave o mirovnim operacijama. UN A/55/305.
17. UN., 2002. Jačanje UN-a: Agenda za buduće promjene. UN A/57/387.
18. Vego, M., 2012. Međunarodna zajednica i Bosna i Hercegovina. Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru.
19. Vukadinović, R., 2004. Međunarodni politički odnosi. Zagreb: Politička kultura.
20. Zonjić, A., 2014. Uvod u ljudska prava. Zagreb: Akulturacija.

DISKURS O DRUŠTVENIM NORMAMA I SOCIJALNOJ KONTROLI

DISCUSSION ON SOCIAL NORMS AND SOCIAL CONTROL

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Nevzet Veladžić**

*Pred. VŠ Mirzo Selimić**

Sažetak

Svaka kultura sadrži velik broj smjernica koje upravljaju ponašanjem u određenim situacijama. Takve smjenice nazivmo norme. Uspostava pravila nerazdvojni je dio kulture jednog društva, a poznavanje i poštivanje pravila i normi ponašanja sastavni je dio čovjekovog identiteta. Što je određena društvena zajednica razvijenija, utoliko ona ima izgrađenija pravila i norme ponašanja. Suvremena društva imaju različite forme normiranja društvenog života, a u kontekstu socijalne sigurnosti i stabilnosti najznačajnije su: običaj, pravo, moral, tradicija i religija. Iako svaka od navedenih formi ima svoje autonomno značenje i ulogu, nijednu od njih ne možemo promatrati izolirano i neovisno o drugim oblicima normiranja. U tom svjetlu, prema Kantu, religija je izvor 'morala dužnosti', ali i bitno utjecala na stvaranje običaja i navika koje svoje korijene crpe iz religije. Ovaj rad zapravo tematizira izvore društvenih normi, njihov opseg i značenje za socijalnu sigurnost i stabilnost unutar određene društvene zajednice.

Ključne riječi: norma, običaj, pravo, pravda, moral, sankcija, socijalna stabilnost, društvo.

Abstract

Each culture contains a large number of guidelines that guide behavior in certain situations. Such terms are called norms. Establishing the rules is an inseparable part of the culture of a society, and knowing and respecting rules and norms of behavior is an integral part of man's identity. What a certain social community is more developed, so that it has more developed rules and norms of behavior. Contemporary societies have different forms of normative social life, and in the context of social security and stability the most significant are: custom, law, morality, tradition and religion. Although each of these forms has its own autonomous meaning and

** Pravni fakultet, Univerzitet u Bihaću, e-mail: nevzet2005@yahoo.com*

** Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: mirzo.s@hotmail.com*

role, none of them can be observed isolated and unavoidable about other forms of normation. In this light, according to Kant, religion is the source of 'duty morality' but also has a major influence on the creation of customs and habits rooted in religion. This paper actually focuses on sources of social norms, their scope and significance for social security and stability within a particular social community.

Key words: norms, custom, right, justice, morality, sanction, social stability, society.

1. NORME I REGULIRANJE DRUŠTVENIH ODNOSA

Temeljna karakteristika svakog društva je da unutar sebe izgrađuje dva vida složene stvarnosti. To su *konfliktni* i *kooperativni odnosi*. U prvim dolaze do izražaja sukobi, a u drugim suradnja između ljudi ili društvenih grupa. Društvena norma je *“pravilo, propis za ponašanje i djelovanje ljudi u društvu i društvenim grupama i grupa među sobom”* (Kregar, 2004.). Ona predviđa različite sadržaje oblike ponašanja, bilo da je riječ o naredbi, zabrani, preporuci, dozvoli i slično. Ako je prvobitno ljudsko društvo bilo takvo da je u njemu vladalo stanje *“borbe svih protiv svih”* u kome je dominiralo pravo jačeg, takvo stanje nije odgovaralo daljem razvoju društva. Ma koliko je čovjek po prirodi i egoistično biće, ipak u većini ljudi prevladavaju unutarnji motivi humanizma, pravde i ravnopravnosti. Normalno bi bilo da takvi isti odnosi prevladavaju i među društvenim grupama, a pogotovo narodima, nacijama, državama i društvima. Takvo ponašanje i odnos imanentan je prirodi čovjeka. Međutim, „u svakoj društvenoj grupi, u svakoj sredini i u svakom vremenu, postoje i takvi pojedinci, društvene grupe, narodi, nacije i države, što su naklonjeni anarhističkom konfliktnom ponašanju, ugrožavanju imovine, osvajanju teritorija, narušavanju građanskih i uopće ljudskih prava, izazivanju ratova, i drugim oblicima ponašanja koja ugrožavaju same temelje ljudske zajednice“ (Kukić, 2007). Ukoliko društvo ne bi reagiralo, takva ponašanja vremenom bi prešla u bezvlašće, odnosno ponovo bi nastalo stanje potpunog nereda i haosa, a individualni i društveni život bi poprimio oblike haotičnog kretanja, što bi u osnovi značilo nazadovanje zajednice.

Potrebe za reguliranjem društvenih odnosa i usmjeravanjem individualnog, grupnog i društvenog ponašanja, putem državne sile, odnosno pomoću različitih društvenih normi i pravila ponašanja koja važe za sve, proizlazi iz želje ali i potrebe da se uspostave harmonični društveni odnosi koji su pretpostavka stabilan i progresivan razvoj društva. Samo u ovakvom društvenom ambijentu mogu se ostvariti individualna prava i slobode kao i

organizacija čovjekove egzistencije na ravni ljudskog dostojanstva. Uspostava pravila i normi ponašanja temeljno je obilježje ljudske civilizacije.

„Uspostava pravila nerazdvojni je dio kulture jednog društva, a poznavanje i poštivanje pravila i normi ponašanja sastavni je dio čovjekove kulture i identiteta“ (Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005.). Čak i najprimitivnije ljudske zajednice, kakve se i danas mogu pronaći u nerazvijenim krajevima, što su ostali izvan domašaja ljudske civilizacije, imaju izgrađena izvjesna pravila međusobnog odnosa pojedinaca i društvenih grupa. Što je određena društvena zajednica razvijenija, utoliko ona ima izgrađenija pravila i norme ponašanja. Zato je izgrađenost ovih pravila, jedan od relevantnih indikatora dostignute razine kulturnog razvoja jednog društva.

Naravno, izgrađenost pravila i normi nije jedini indikator kulture pojedinca, grupe ili društva, već se ona cijeni i po tome koliko se ta pravila i norme poštuju, odnosno koliki je stepen njihove provedbe. Ako se pravila i norme ne poštuju, odnosno ako imamo stanje u kojem su pojedinci iznad norme, da nekažnjeno krše propisane društvene norme, onda je to jedan od indikatora niske kulturne razine društva. U kulturno razvijenim društvima dominiraju kulturno razvijene individue, koje se dobrovoljno i bez ikakve prisile ponašaju u skladu sa izgrađenim društvenim pravilima. Odstupanja od pravila, međutim, postoje u svim društvima i ona su najčešće sankcionirana, tako da se prema počiniocima primjenjuju blaže ili strožije kazne, zavisno od težine prekršaja i vrste društvenih normi.

Današnja suvremena društva imaju izgrađene različite forme normiranja društvenog života. Oni se u osnovi mogu podijeliti na tehnička i društvena pravila. U okviru društvenih pravila najvažniji su: *običaj, pravo i moral*.

2. OBIČAJ I NAVIKE

Običaj i navike se ubrajaju u društvena pravila koja za razliku od prava i morala (koji mogu da važe kako za lokalno tako i za globalno društvo), uglavnom se odnose na lokalnu zajednicu i pojedince. To ipak ne znači, da kao izuzetak, neki običaj ne može imati globalno značenje na razini naroda, nacije, regije i slično. Na primjer, dugotrajnim ponavljanjem neki religijski običaji postaju tradicionalni za cijeli narod koji prihvaća određenu religiju.

Običaj je poslije prava i morala, treći po snazi sistem društvenih normi. Cijeneći visoko običaj i običajne norme, ljudi u lokalnim zajednicama često su spremni žrtvovati mnogo što, nego običaj. *Običaj i običajne norme nastaju u određenim lokalnim sredinama dugotrajnim ponavljanjem nekog lokalnog obreda, navike, ili drugog specifičnog ponašanja ljudi i to sve dok ono ne pređe u tradiciju i dok ga ljudi ne prihvate kao svoju obvezu* (Kukić,

2004). Zato običaj i crpi svoju snagu iz dugotrajnog ponavljanja. Običaji najčešće sadrže težnju određene sredine da sačuva sjećanje na neki događaj, neki visoko cijenjeni blagdan, način obilježavanja neke proslave ili tradicije. Dobra je strana običaja upravo što doprinosi očuvanju lokalne tradicije i dobrih navika. Međutim, on ima i negativnu stranu, a to je što vremenom postoje konzervativan i ne uklapa se u društvene promjene.

Navike su mnogo više obilježja individue, nego grupe. Nastaju također dugotrajnim ponavljanjem određenog ponašanja, dotle dok ono ne postane navika bez koje se više ne može. Ljudi navikli na određeno ustaljeno ponašanje, teško mijenjaju stečene navike. Svaki takav zahtjev, bez obzira čime je uvjetovan dovodi do frustracija, otpora ili narušavanja osobnog komoditeta. Na primjer, navika pušenja ili konzumiranje alkohola, iako štetna za zdravlje i porodični budžet, vremenom postaje nešto bez čega se prosto ne može i čega se vrlo teško odriče.

Sankcije za odstupanje od običaja i navika u pravilu nisu stroge, već se najčešće radi preziru sredine. Međutim, plemenski običaji nekih naroda, kao što je podneblje istočno-azijskih zemalja, imaju veću snagu od pravnih normi, a sankcije su mnogo rigoroznije od onih koje propisuje pravo.

3. PRAVO I PRAVNE NORME

Pravo se najčešće definira kao „sistem normi koje donosi i provodi država“ (Weber, 1999). Pravo je doista čitav jedan sistem normi kojima se regulira pravni položaj čovjeka u društvu, ali i položaj raznih društvenih grupa i institucija. Budući položaj u društvu zavisi od međusobnih odnosa ljudi, te pravo ustvari regulira najvažnije društvene odnose. Tako, na primjer, Ustavom (ustavno pravo) kao osnovnim pravnim i političkim aktom jedne zemlje reguliraju se najznančajniji odnosi u jednoj državi, kao i zaštita zdravlja, života i dostojanstva čovjeka i građanina. *Krivično pravo* regulira radnje upravljene protiv osnovnih vrijednosti jednog društva, *građansko pravo* regulira građanska prava i slobode, *obligaciono pravo* odnose među ljudima, *privredno pravo* odnose među privrednim subjektima, dok radno pravo regulira radne odnose, itd.

Od svog postanka pravo pokušava obuhvatiti i normirati sve relevantne društvene odnose i procese. Međutim, društveni život je u tolikoj mjeri bogat, da pravo u tome samo djelimično uspijeva. Niti se može sve što se događa u jednom društvu predviđati i normirati, niti za to ima potrebe. Ne samo radi toga što postoje i drugi društveni propisi, kao moral, običaj, i ostali, nego i zato što hiperprodukcija pravnih normi i akata dovodi do prezasićenosti normi, tako da pravo počinje sputavati inicijativu i kreaciju individua, društvenih grupa i institucija. Druga, ne manje važna posljedica je u tome da i samo pravo postaje neučinkovito, jer dolazi do kolizije normi,

sukobljavanja ovlasti, te nepoznavanja i nepridržavanja pravnih normi. I to, ne samo od strane građana, već i od pravnih stručnjaka. Masovno narušavanje pravnih normi i neefikasnosti pravnog sistema, redovne su popratne pojave prenormiranosti društvenih odnosa.

Sa sociološkog stajališta značajan je i *odnos prava i pravde*. Pravda, je „pojam kojim se označava opći cilj“ (Habermas, 1994), što se u pravnom sistemu nekoga društva nastoji postići ostvarenjem pravnih propisa. Koliko su još stari grčki mislioci držali do pravde i pravednosti, pokazuje nam i slijedeća misao iz Platonove „Države“: „... *budemo li mene slušali, držat ćemo da je duša besmrtna i da može podnositi sva zla, sva dobra, pa ćemo se uvijek držati puta prema gore i pravednost ćemo razumno i na svaki način izvršavati, da budemo mili i sami sebi i bogovima, i dok smo ovdje i kada budemo dobivali nagrade za pravednost, kao pobjednici što naokolo kupe nagrade, da budemo sretni i ovdje i na putovanju od tisuću godina, koje smo pripovijedali.*”

Taj opći cilj nije u svakom društvu jednako operacionaliziran, niti konkretno definiran. On se ustvari najlakše i najbolje razumije kroz primjenu osnovnih principa prava o jednakosti svih ljudi pred zakonom bez obzira na imovno stanje, rasnu ili vjersku pripadnost. Zatim kroz samostalnost i neprikosnovenost suda u donošenju sudskih odluka, te drugim principima kojima se osigurava pravni položaj čovjeka u društvu i humanizam u primjeni pravnih normi i sankcija.

Pravda, je ustvari, ideal kojem teži određeni pravni sistem, ali ideal koji on u pravilu nikada ne dostiže. Pravo nastoji da se što više približi pravdi, ali između njih uvijek postoji određeni raskorak. Zato se često događa da je nešto riješeno u skladu sa pravom, a da ipak nije odlučeno pravedno. *Zadovoljeno je pravo, ali nije i pravda*. Idealno bi bilo da se pravda i pravo poklapaju, a realno se može težiti da se pravo što više približi pravdi i da raskorak bude što manji.

Klasni karakter prava doprinosi povećanju raskoraku između prava i pravde. U svim društvima klasnog karaktera i klasne strukture, nastoji vladajuća klasa (kasta, elita, sloj) da u pravo ugradi ostvarenje svojih, a ne narodnih interesa i ciljeva. Pošto su to u pravilu, njeni parcijalni, a ne i univerzalni opće društveni interesi, ta težnja kao preferiranju parcijalnih klasnih interesa neminovno dovodi do raskoraka između prava i pravde, pa se onda može govoriti, ne o narodnoj, nego o klasnoj pravdi, kao izrazu volje vladajuće klase odnosno druge društvene grupe. Pravda je, svakako stabilizirajući faktor društvenih odnosa i samog društva. O porijeklu i suštini prava u znanosti su se javile različite teorije. Ugovorna teorija objašnjava da je pravo rezultat društvenog ugovora ljudi da utvrde pravila ponašanja koja važe za sve, i koja garantira država kao zajednički organ. Teološka teorija objašnjava pravo nadnaravnim razlozima, odnosno kao rezultat djelovanja

više sile i izraz Božje volje. Realistička teorija objašnjava da država putem prava štiti interese ljudi u kom cilju je dozvoljena upotreba sile.

4. ODNOS PRAVA I MORALA

Pitanje odnosa prava i morala dosta je tretirano u sociologiji. Između njih postoje određene sličnosti, u smislu da i jedno i drugo spadaju u društvene propise, da posjeduju svoje norme i sankcije, te da među njima postoji međusobna interakcija. I to tako što državne norme mogu postati pravnim, i obrnuto. Na primjer, „kada država želi neku moralnu vrijednost zaštititi i osigurati svojom prinudom, onda je ona unosi u zakon, te predviđa i primjenjuje sankciju, za slučaj njenog narušavanja. I obrnuto, kada država procijeni kako su prestali razlozi da ona svojim autoritetom štiti neku vrijednost, pošto se građani i sami dobrovoljno ponašaju po toj normi, ona prepušta moralu, da regulira dati društveni odnos“ (Kukić, 2004). Tako pravna norma postaje moralna. Razlike su u tome što je pravo sistem pisanih normi, dok je moral sistem nepisanih pravila o ponašanju. Nadalje, moral je mnogo stariji jer je postojao još u pretklasnom društvu, dok se postanak prava važe za postanak države i pisma. Pravo je sistem normi koje država prinudno nameće, dok moralne norme nisu nametnute od strane države, odnosno one su općeprihvaćeni društveni propisi.

Sociolozi morala marksističke orijentacije zagovaraju proces odumiranja države i prava. Oni stoje na stajalištu o nužnosti odumiranja države i prava, tako što „u procesu izgradnje socijalizma, a naročito u procesu prijelaza u komunizam, moć pravnih normi sve više slabi, a jača moć moralnih normi“, pa prema tome u komunizmu „nestaje potpuno pravnih normi, a ostaju samo moralne norme.“ Pravo se postepeno transformira u moral, sve do svog konačnog samonegiranja. Rekli bismo, tipična utopistička postavka.

Ako su država i pravo jedno od relevantnih civilizacijskih dostignuća, teško je realno zamisliti društvo koje bi bilo sazdano samo na moralu i moralnim normama, a da bi istovremeno skladno funkcioniralo. Zato se čini da će teorija o odumiranju države i prava biti još jedna od utopističkih zabluda određenih „sanjara“ o 'idealnoj državi'. U današnjem suvremenom društvu ona je više socijal-utopistička ideja, nego realan društveni zahtjev. Pravo i pravni sistem, izraz su objektivne volje zakonodavca i civilizacijsko su dostignuće na uređivanju društvenih odnosa.

5. MORAL I ETIKA

5.1. *Pojam etike i njen odnos spram države*

Proučavanjem morala sa filozofskog stajališta bavi se etika, kao posebna filozofska disciplina. Sa sociološkog stajališta to čini sociologija morala. Pored toga pod etikom se razumije i skup načela i pravila koje postavlja neka zajednica ili pojedinac i prema kojima se ljudski postupci ocjenjuju kao dobri ili loši. Pojam etike ima dvojako značenje. U jednom smislu to je posebna filozofska disciplina, a u drugom to je ukupnost načela, normi i pravila o ponašanju ljudi što ih uspostavlja neka zajednica, ili društvo za svoje članove, i prema kojima vrši moralno prosuđivanje njihovog ponašanja. Osnovno pitanje na kome je došlo do sporenja između filozofa moralista i sociologa jeste pitanje porijekla morala i moralnog života. Da li je on isključivo vezan za individuu, ili je moral i moralni život društvena pojava, koja je uvjetovana ne samo individualnim već i društvenim uvjetima života. “Čak i u današnje doba velika većina filozofa - moralista sklona je vjerovanju da je moralni život isključivo vezan za individualnu svijest, uz unutrašnji život čovjekov, uz 'savjest'. Što se sociologa tiče, oni nisu nikada sumnjali u veoma tijesnu povezanost između moralnog i društvenog života, što je kod većine društvenih teoretičara prihvatljivo stajalište.

Sušтина nesuglasica je u tome što sociolozi ne osporavaju ulogu individue u nastajanju moralnih normi i odvijanju moralnog života. Za sociologe ta činjenica nije sporna. Sporno je nastojanje filozofa moralista da moralu i moralnom životu ospore svaki karakter društvenosti, kao da je pojedinac svijet za sebe i sam sebi propisuje moralne obzire prema svojim unutaršnjim osjećanjima i svojoj individualnoj svijesti. Značilo bi to da se individua rađa kao moralno izgrađena i formirana ličnost, i da se u moralnom postupanju isključivo rukovodi svojim urođenim i naslijeđenim moralnim postulatima. Da svaka individua izgrađuje i svoj individualni moral, prerađujući individualne norme drugih ljudi i društvene norme sredine u kojoj živi, za sociologe nije sporno. Međutim, osporavati svaki značaj društvenog karakteru morala i moralnog života i svoditi ga na individuum, jednako bi bilo kao u sociologiji tvrditi da čovjek nije društveno biće i da je njegov život strogo individualnog karaktera. Da je on bez ikakve veze sa drugim ljudima. Pošto je očito da to nije tako, već da je čovjek uvijek individualno, ali istovremeno i društveno biće, te je svaka jednostranost i isključivost znanstveno neprihvatljiva (Habermas, 1994).

Čovjek kao pojedinac jeste po prirodi moralno biće, ali on se samo rađa sa određenim moralnim predispozicijama. One se, međutim, dalje razvijaju u društvenim procesima putem njegove socijalizacije, pod utjecajem ranije već nastalog grupnog i društvenog morala. Moral i moralni

život čine jedinstvo individualnog, grupnog i društvenog morala. Jer, “na moral, na svim njegovim razinama, uvijek se nailazilo isključivo u zavisnosti od društvenih uvjeta.” Pa i kada ga promatramo na individualnom ili grupnom planu, moral uvijek ima društveni karakter. Suštinu i sadržaj morala određuje društvo, a ne pojedinac. Kada pojedinac ne bi imao prirodne moralne predispozicije, onda on ne bi mogao ni prihvatiti moral i moralni život sredine i društva. S druge strane promatrano, ako bi pojedinac i njegova individualna svijest bili izvorom morala i moralnog života, nepotreban bi bio bilo kakav napor porodice i društva za moralni odgoj i socijalizaciju ličnosti. Zato moral i moralni život čine jedinstvo individualnog, grupnog i društvenog morala.

Odnos pravne države i etike, također je relevantno pitanje. Država ima mnogo razloga unapređivati i štititi etiku i moral, jer kada građani uvažavaju moralne norme i država bolje funkcioniše. Ali, pošto država nastaje i egzistira na uporabi sile radi postizanja političkih ciljeva, a pravna je država vrlo često legalizacija takvih nastojanja, onda njen odnos prema etici i moralu ne treba idealizirati. Jer postizanje određenog političkog cilja po svaku cijenu u praksi često podrazumijeva manje ili više izražen makijavelistički pristup. Cilj se nastoji realizirati uz uporabu svih sredstava. Postupajući pragmatično, pravna država u ostvarivanju tih ciljeva ponekad prenapreže i same zakone, dolazeći u koliziju sa pravnim sistemom i izlazeći van dozvoljenih okvira, uz podršku dominantnih vladajućih grupa, ona tada pogotovo narušava moral i moralne norme. U specifičnim okolnostima, kakvim obiluju naročito krizna i ratna vremena, svako pozivanje na moral u odnosu na postavljene političke ciljeve u praksi se često označava kao puko moraliziranje, pogotovo ako su ugroženi neki temeljni politički interesi vladajuće stranke i države. U državnoj politici, rukovodenoj racionalnim pragmatičnim interesima, vrlo često je malo mjesta za moral i moralne norme.

Promatrano sa izloženog stajališta, proizašlo bi da se pravna država, politika i etika međusobno isključuju. Najbolji primjer za to jesu ratovi. Ako bi se države što ih započinju i vode, rukovodile etikom i etičkim principima, do rata i upotrebe sile u međusobnim odnosima nikada ne bi došlo. Ovo, međutim, ne znači da se pravna država i etika uvijek i potpuno isključuju.

Čak i u ratnim uvjetima postoje međunarodno verificirane moralne norme međusobnog odnošenja i humanističkog postupanja, kakva je zabrana ubijanja civilnog stanovništva, humano postupanje prema zarobljenicima, i slično (Kukić, 2004). Ako je to tako u uvjetima rata, onda pogotovo u mirnodopskim uvjetima, etički principi i moralne norme imaju mjesta u pravnoj državi i ona je obavezna da ih primjenjuje.

Pravna država, ne samo da se treba u praksi pridržavati etike i moralnih pravila, već ona treba nastojati u cjelokupan obrazovni sistem društva unijeti

programske sadržaje odgoja i obrazovanja u duhu etike i etičkih principa. Društvena uloga etike i morala naročito se povećava u vrijeme radikalnih društvenih promjena u kojima nastaju novi društveni odnosi i kada se temeljito mijenja dotadašnji sistem vrijednosti te su neke norme prevaziđene i suvišne.

Kao filozofska teorija o moralu, etika uvijek dolazi u prvi plan interesiranja mislilaca u periodima prijelaza iz jednog načina života u drugi, kada se na stari način ljudi više ne mogu odnositi među sobom, a novi oblici etosa nisu ni tako jasni ni tako pouzdani kao ranije.

5.2. *Moral i moralne norme*

Moral je takav sistem društvenih normi u kome su «obuhvaćeni oni propisi društvenog ponašanja koji određuju koja je vrsta ponašanja prihvatljiva i dobra, a koja je neprikladna i loša iz ugla dotične društvene grupe, ali i sa stajališta globalnog društva, odnosno društvene zajednice kao cjeline. Postoje brojne definicije morala od strane teoretičara, međutim jedna od najprihvatljivijih je ona koja definira moral kao *vrijednosno procjenjivanje ljudskih postupaka i ponašanja kao dobrih ili loših*. U redukcionističkom smislu, moral je razlikovanje dobra od zla. Budući da gotovo svaka društvena grupa, odnosno zajednica ljudi, ima različite predodžbe o tom što je dobro a što zlo, o pitanju suštine morala nemamo potpunu suglasnost kako među pojedincima tako i među društvenim grupama. Uzmimo primjer, ako je interes jednog naroda ili nacije da osvoji teritorij druge, i da pri tome upotrebljava silu i vodi rat, onda je to za ovu grupu dobro, sve dok ima izgleda na pobjedu, dok je to za drugu zlo. U istom smislu, eksploatacija pripadnika jedne od strane pripadnika druge grupe moralna je sa stajališta prve, a u očima druge to je amoralna. Čovjek je i po prirodi moralno biće, ali je moral prvenstveno društvena i društveno uvjetovana pojava. Pozitivni sadržaj morala rađa se iz društvenih potreba i razumijeva se samo u odnosu na njih.

Relativnost morala zavisna je od društvenih uvjeta života, kao i vremena u kome djeluju određene moralne norme (Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005). Nešto što u jednom vremenu egzistira u duhu vladajućeg morala, u nekom drugom vremenu i promijenjenim društvenim uvjetima, može biti sa stajališta vladajućeg morala neopravdano i osuđivano. Prema tome, relativnost morala proističe i iz njegove promjenljivosti, jer se moralne norme i moral općenito vremenom mijenjaju i doživljavaju radikalne transformacije.

U vezi sa promjenljivošću, postavlja se pitanje postojanosti morala. *Ima li u moralu trajnih konstanti? Postoji li i da li je uopće moguće općevječanjski moral?* Odgovor na ovo pitanje ovisi od toga da li postoji

neki općevažeci sistem vrijednosti. Čini se da ima svoju osnovu teza da se, pored svih razlika, postepeno konstituira jedan općečovječanski moral, kao sistem općevažecih moralnih normi, kojim ljudsko društvo štiti one osnovne vrijednosti u kojima se iskazuje humanizam međusobnog odnosa ljudi. Iako od jednog do drugog društva nailazimo na razlike u nijansama oko sistema vrijednosti, ipak u toj domeni *postoje određene zajedničke konstante*. Tako su sloboda, mir, poštenje, hrabrost, dobrota, ljubav, humanizam radinost, rodoljublje, patriotizam, ljudski život i dostojanstvo, vrijednosti koje su cijenjene u svakoj ljudskoj zajednici. Iako u svakoj kulturi postoje sadržajne razlike pojedinih vrijednosti kao što su sloboda, poštenje, mir i drugo. Na primjer, mir je univerzalna vrijednost za sve ljude i sva društva, ali samo kao alternativa ratu i pretpostavka slobodi. Međutim, svaki porobljeni narod će radije izabrati oslobodilački rat nego mir u ropstvu i neslobodi. Zbog toga takve univerzalne vrijednosti valja razumijevati u relativnom smislu. Kao što nema apsolutne istine, tako nema ni apsolutne etičke vrijednosti što važi za sve uvjete, svako društvo i sva vremena.

Prethodno istaknute vrijednosti samo su neke iz mnoštva drugih općeljudskih vrijednosti i normi ponašanja. Sve što pojedinac čini u cilju njihove afirmacije i zaštite, dobro je za svaku zajednicu. Zato su te vrijednosti i norme osnova općeljudskog morala. Tim prije što se postojanje trajnih i zajedničkih elemenata morala može zaključiti već i iz činjenica što su ljudi uvijek živjeli u zajednicama, a nikakva zajednica ne može postojati, a da ne stvori neke elementarne norme i da te norme njeni članovi ne smatraju za sebe obavezujućima u međuljudskim odnosima. Iz istih razloga promjene morala najčešće idu u pravcu zadržavanja i daljeg obogaćivanja onih moralnih normi i vrijednosti koje su rezultat cjelokupnog ljudskog iskustva i zajedničkog života ljudi.

Pošto je moral, za razliku od prava, sistem nepisanih pravila ponašanja, koje uspostavlja i izgrađuje neorganizirano društvo, to je svaki pokušaj pisanja moralnog kodeksa, kao sistema pisanih normi, pretrpio određeni neuspjeh. Budući da moral nije sistem pisanih normi, upoznavanje i prihvaćanje morala određene sredine, grupe ili datog društva, postiže se učenjem u procesu socijalizacije svake ličnosti. Pojmovi dobra i zla su također relativni, pa nešto što je za jednog čovjeka dobro, za drugog može biti loše i obrnuto. Tako je pobjeda u ratu dobro za pobjedničku, a zlo za poraženu stranu. Međutim, mi u principu znamo da je u pravilu svako djelovanje na štetu čovjeka ili zajednice zlo. Raditi za dobrobit čovjeka i društva, u pravilu je univerzalno dobro. Zato se u porodici, školi i svakoj društvenoj sredini djeca od najmlađih dana hrabre i stimuliraju da čine ono što je dobro. S druge strane, zabranjuje im se i na svaki način onemogućava činiti ono što je zlo i što ide na štetu drugih ljudi. Na taj način postiže se učenje morala i moralnih normi, iako moral nije napisani pravilnik ili zakon.

Moral obično ima tri elementa: *moralna norma*, *moralni sud* i *moralna sankcija*. Moralna norma sadrži pravilo kako se treba ponašati u duhu vladajućeg morala. Moralni sud je prosuđivanje članova zajednice o nečijem činjenju ili nečinjenju i zauzimanjem pozitivnog ili negativnog stava o tom pitanju. Dok treći element, moralna sankcija je kazna koju članovi društvene grupe, sredina ili zajednica izriču prema pojedincu ili grupi za radnje i ponašanje suprotna vladajućem moralu.

Moral može biti *individualni*, *grupni* ili *društveni*. Individualnost morala ogleda se u činjenici da svaki pojedinac ima moralne norme. U skladu sa svojim unutarnjim ubjedenjem, on neke usvaja, druge preoblikuje, treće potpuno odbacuje. Zato se i dešava da pojedinci, odrasli u istoj obitelji, istoj sredini i istom društvu, nisu istih moralnih nazora. Tako je isto sa određenim društvenim grupama. Od moralne izgrađenosti pojedinca i njegove moralne postojanosti, uveliko zavise moralne karakteristike društvenih grupa i zajednica.

Zato neka društva, narodi ili zajednice pokazuju veći stepen moralne čvrstine i postojanosti, za razliku od drugih. Od toga uveliko zavisi i funkcioniranje države i pravnog sistema, jer moralno labilni pojedinci koji su skloni kršenju opće prihvaćenih moralnih normi pokazuju isti odnos prema pravu i pravnim normama (Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005.). Što je u jednoj sredini ili društvu veći stepen odstupanja od važećeg morala, utoliko su država i pravo manje djelotvorni. Kriza morala je prateća društvena pojava koja je karakteristična za svakog pojedinca, grupu ili društvo. Uzroci moralne krize jednog društva višestruki, ali ovdje ćemo izdvojiti najčešće uzročnike:

1. Opća kriza društva (ekonomska, politička, socijalna i druga) redovito se ispoljava tako što uzrokuje i moralnu krizu. Ne može jedno društvo biti u totalnoj i sveopćoj društvenoj krizi, a da ostane moralno postojano i stabilno. Dakle, sveopća kriza datog društva, nužno se ispoljava i kao kriza morala. S druge strane, moralna kriza može i u pravilu djeluje tako da pospješuje opće društvenu krizu. Ona je ponekad njena prethodnica, a uvijek redovita pratilja. Isto tako izlazak iz moralne krize može biti vjesnik izlaska iz sveopće društvene krize.
2. Stvaranje dvostrukog morala u društvu. Pojednostavljeno, dvostruki moral je ako pojedinac na društvenom planu ispoljava shvaćanje da se može jedno govoriti, drugo misliti i raditi te takvu vrstu ponašanja smatra prihvatljivim, odnosno da ima jedno objašnjenje i mjerilo za svoje, a drugo za tuđe ponašanje; da ono što čini moj narod ili nacija, to ne mogu da čine drugi; da imam jedan kriterij za vrednovanje svojih postupaka i postupaka svojih prijatelja ili sunarodnjaka u odnosu na moralne i pravne norme, a drugi za sve ostale.

3. Odbacivanje starih i nepostojanje novih moralnih pravila ponašanja. Moral je dinamička kategorija i vremenom dolazi do odbacivanju prevaziđenih moralnih normi, a nerijetko se javlja određeni vakuum uslijed nedostatka novih, što čine da u tom nepopunjenom prostoru bude poljuljan i opći sistem vrijednosti, pa se onda i takve vrijednosti, kao što su: poštenje, iskrenost, hrabrost, požrtvovanost, skromnost i sl. smatraju gotovo prevaziđenim kategorijama ili karakternom osobinom naivnih pojedinaca.

U svijetlu prethodne elaboracije može se izvesti logičan zaključak da se suvremeno društvo „suočava i proživljava duboku moralnu krizu“. U relativno kratkom vremenu desile su se krupne promjene u okviru naših društava, brzinom i razmjerima koje se u historiji rijetko dešavaju, ona su se oslobodila temeljnih vrijednosnih supstancija. Uslijed toga moral koji odgovara tome društvenom tipu je opao, ali pri tome se drugi nije razvio dovoljno brzo da bi ispunio prazninu koju je prvi ostavio u našim svijestima. Naša vjera je pokolebana, tradicija je izgubila svoj utjecaj, individualno rasuđivanje je streslo jaram kolektivnog rasuđivanja.

Moralni fenomen u tolikoj mjeri je preokupacija interesiranja suvremene sociologije da se u njenim okvirima razvila posebna sociološka disciplina - sociologija morala, koja nastoji poučavati i objašnjavati ne samo pojedine moralne pojave, principe i pravila, već i moral u cjelini. Tim prije što “nema naroda čijem bi životu nedostajala primjena ovih zlatnih niti moralnog vrednovanja i moralnih zahtjeva, nema naroda u koga se najstariji i najmanje reflektovani talog njegovog praktičnog iskustva nije predstavljao u čvrstim oblicima običaja i navika te se održao živim za buduća pokoljenja.

5.3. *Bitne razlike između moralnih i pravnih sankcija*

Sankcije, odnosno kazne za ponašanja i činjenja suprotna društvenim normama, bitno su različita u moralu i pravu. Razlike u sankcijama možemo izvesti iz odgovora na pitanja: ko donosi sankcije, ko vrši kontrolu ponašanja, a ko sprovodi suđenje i primjenu sankcija? Naravno, nisu ništa manje relevantna i pitanja, da li su sankcije u principu blage ili stroge, ili kakve su posljedice za prekršioca. Ipak, na temelju ovih retoričkih pitanja možemo utvrditi tri temeljne razlike između pravnih i moralnih sankcija.

Prvu razliku izvodimo iz pitanja ko je propisao ili uspostavio sankcije. Moralne sankcije predviđa *neorganizirano društvo*. To može biti određena društvena grupa: klasa, kasta, sloj, selo ili grad, politička partija, parcijalno ili globalno društvo. Njihove sankcije nisu pisane, niti objavljene u pisanoj formi. Za razliku od toga, pravne sankcije objavljuju se u pisanom obliku, kao sastavni dio zakona ili nekog drugog pravnog akta. Njih donosi i

primjenjuje *organizirano društvo*, što znači država i njeni organi, u ime zakonodavca.

Druga razliku izvodimo iz pitanja ko vrši kontrolu ponašanja, suđenja i primjene sankcija. Kod moralnih normi, *nema organiziranog praćenja ponašanja*, propisane procedure suđenja, niti nasilne primjene sankcija. Čim ljudi saznaju da je neko učinio nešto što bi moglo biti suprotno vladajućim moralnim normama određene sredine, društvene grupe ili društva, određuju se prema takvom ponašanju, zavisno od svog individualnog shvaćanja morala i opredjeljuju za primjenu odgovarajuće sankcije. Moralno suđenje je u stvari dovođenje u vezu nečijeg ponašanja sa moralnom normom, bez ikakve propisane procedure i organiziranog suđenja i u pravilu je individualna stvar. Primjena sankcije poduzima se u odnosu na očekivano ponašanje i težinu osude od strane svih pojedinaca u datoj sredini, grupi ili društvu. Za razliku od moralnih, pravne sankcije predviđa donosilac određenog pravnog akta. Kontrolu ponašanja, u skladu sa pravnim normama, *vrše najčešće odgovarajući organi države*, koji su ovlaštene da podnose prijave ovlaštenim sudovima, za slučaj kršenja pravnih normi. Suđenje obavljaju sudovi, zavisno od težine prekršaja: sudovi za prekršaje, privredni sudovi, redovni sudovi, ustavni i drugi sudovi. Procedura suđenja odvija se po strogo utvrđenim, također pisanim pravilima. Izvršene sankcije (kazne), također osiguravaju izvršni sudski organi u suradnji sa organima državne uprave. Prema tome, *iza pravne norme i njenog izvršenja stoje država i njeni organi prisile*, dok *moralne sankcije izriče i provodi neorganizirano društvo*. Treća razlika prizlazi iz pitanja o strogosti sankcije i težini posljedica za prekršioca. Pravne sankcije su u pravilu stroge, te ostavljaju teške posljedice za počinioca. Naravno, zavisno od težine i društvene opasnosti počinjenog djela koje je bilo zabranjeno. Postoje razne vrste sankcija: novčane, disciplinske ili krivične, od kojih su najteže oduzimanje slobode za određeno vrijeme i smrtna kazna kao najteži oblik pravne sankcije.

U biti pravne norme, iako su nametnute od strane države, među svim društvenim pravilima uživaju najveći autoritet. Zato i postižu najveće efekte na uspostavljanju društvenog mira, reda i poretka. Moralne sankcije u pravilu su blage i nemaju teške posljedice po počinioca kao pravne. Najčešće je to moralna osuda od strane drugih pojedinaca, društvene grupe ili sredine. Iskazuju se u vidu blažeg ili oštrijeg prezira, izbjegavanja druženja, zapostavljanja, neprihvatanja sklapanja ili raskida već sklopljenog prijateljstva, raskida poslovnih odnosa i slično. Za razliku od prava, moralno suđenje ili prosuđivanje svojih radnji i postupaka može vršiti i pojedinac sam prema sebi. On također može sam za sebe, i neovisno od drugih, izricati sankciju u vidu griže savjesti, samoubojstva i slično. To ukazuje da ponekad i kao izuzetak od pravila, moralne sankcije mogu biti i vrlo stroge.

LITERATURA

1. Blau, P., 1971. Bureaucracy in Modern Society, 2nd edition, Random House, New York,
2. Đurić, M., 1997. „Sociologija Max Webera“, Beograd,
3. Habermas, J., 1984. «The Theory of Communicative Action», Volume One, Reason and the Rationalization of Society, Publisher by Heinemann, London,
4. Kregar, J., 1999. «Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija», Rifin, Zagreb,
5. Kregar, J., Polšek, D., Ravlić, S., 2005. «Uvod u sociologiju», Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb,
6. Kukić, S., 1995, Sociologija, Napredak, Mostar,
7. Luman, N., 1992. «Legitimacija kroz proceduru», Naklada Jesenski i Turk, Zagreb,
8. Puhovski, Ž., 1985. «Aporije weberove racionalizacije», Politička misao 3, Zagreb,
9. Pusić, E., 1960. «Idealni tip birokracije Maxa Webera i svojstva racionalne uprave», Sociologija II, Zagreb,
10. Pusić, E., 1964. «Racionalnost upravljanja», Politička misao 2. Zagreb,
11. Weber, M., 1958. «Privreda i društvo», Tom I., Prosveta, Beograd,
12. Weber, M., 1999. «Vlast i politika», Naklada Jesenski i Turk /Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb,

**NADLEŽNOST I PROCESUIRANJE DJELA MUČENJA PREMA UN
KONVENCIJI PROTIV MUČENJA**

**JURISDICTION AND PROSECUTION OF THE ACTS OF TORTURE
ACCORDING TO THE UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST
TORTURE**

Stručni članak

Prof. VŠ Slaviša Bjelogrić*

Sažetak

Pravo na slobodu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja u međunarodnom pravu ljudskih prava uživa visok stepen zaštite i spada u grupu tzv. apsolutnih odnosno nederogirajućih prava, prava u čijoj primjeni nema odstupanja niti izuzetaka. Imajući u vidu spomenuti značaj zabrane mučenja, od višestruke su važnosti odredbe Konvencije protiv mučenja UN koje se odnose na procesuiranje počinitelaca djela mučenja. Konvencija protiv mučenja UN predstavlja prvi međunarodni instrument ljudskih prava koji obavezuje države članice da uspostave univerzalnu jurisdikciju u svim slučajevima u kojima se navodni počinitelj djela mučenja nalazi na bilo kojoj teritoriji pod njihovom kontrolom. Rad analizira najznačajnije odredbe Konvencije koje se odnose na pitanja nadležnosti i procesuiranje počinitelaca djela mučenja.

Ključne riječi: Konvencija UN protiv mučenja, mučenje, nadležnost, procesuiranje

Abstract

The right to freedom from torture and other forms of ill-treatment enjoys a high level of protection in international human rights law and falls into a group of the so-called absolute or non-derogable rights, which are exercised with no deviations or exceptions. Given the significance of the prohibition against torture, the provisions of the United Nations Convention against torture about the prosecution of those who engaged in the acts of torture are of manifold importance. The UN Convention against torture is the first international human rights instrument binding upon Member States, requiring them to establish universal jurisdiction over all cases where the alleged perpetrator of the acts of torture resides in the territory under their

* Visoka škola „Logos centar“ Mostar, e-mail: prof.sbjelogric@gmail.com

control. This paper analyzes the Convention's most important provisions concerning the issues of jurisdiction and prosecution of those carrying out torture.

Key words: UN Convention against torture, torture, jurisdiction, prosecution.

1. UVOD

Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, nečovječnih i ponižavajućih kazni ili postupaka* (u daljem tekstu: Konvencija), naglašava da akti mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg kažnjavanja ili postupanja predstavljaju uvredu ljudskom dostojanstvu te kao takvi predstavljaju poricanje ciljeva Povelje UN i kršenje Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima.

Pravo na slobodu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja (okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja) u međunarodnom pravu ljudskih prava uživa visok stepen zaštite i spada u grupu tzv. apsolutnih odnosno nederogirajućih prava, prava u čijoj primjeni nema odstupanja niti izuzetaka, prava koje se mora garantovati u svim situacijama (uključujući i stanje rata i prijetnje ratu, stanja unutrašnjih nereda, političke nestabilnosti ili bilo kojih drugih vanrednih okolnosti). Riječ je o fundamentalnom pravu sa prirodom jus cogens (peremtorne norme), pravu koje je steklo status međunarodnog običajnog pravila koje obavezuje sve države, bez obzira da li su one ugovornice nekog međunarodnog ugovora ljudskih prava.

Tema prava na slobodu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja, s obzirom na brojne pojavne oblike povrede tog prava kako u velikom broju država tako i u BiH, ne gubi na aktuelnosti te bavljenje njome predstavlja doprinos naporima usmjerenim prema njenom suzbijanju, kao izuzetno društveno opasne i štetne pojave. Imajući u vidu spomenuti značaj zabrane mučenja, od višestruke je važnosti onemogućiti nekažnjavanje počinitelaca navedene vrste djela u cilju ostvarivanja vladavine prava, kažnjavanja počinitelaca istih, sprečavanje takvih djela kao i ostvarivanja pravde za žrtve mučenja. U navedenom smislu rad analizira najznačajnije odredbe Konvencije koje se odnose na nadležnost i procesuiranje počinitelaca djela mučenja.

* Usvojena rezolucijom Generalne skupštine UN 39/46 od 10.12.1984., stupila na snagu 26.6.1987.god.

2. NADLEŽNOST I PROCESUIRANJE DJELA MUČENJA

Jedan od opštih ciljeva Konvencije je njeno nastojanje da se onemogući nekažnjavanje počilaca djela mučenja*, pa je u tom smislu posebno značajan član 5. Konvencije:

„1.Svaka država potpisnica će preduzeti one mjere koje mogu biti neophodne da bi uspostavila jurisdikciju nad krivičnim djelima koja se spominju u članu 4*, u sljedećim slučajevima:

- (a) kada se ova krivična djela počine na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, ili na brodu ili u vazduhoplovu registrovanim u toj državi;
- (b) kada je navodni počilac državljanin te države;
- (c) kada je žrtva državljanin te države, ako dotična država to smatra potrebnim.

2. Svaka država potpisnica će, takođe, preduzeti one mjere koje mogu biti neophodne da uspostavi jurisdikciju nad takvim krivičnim djelima, u slučajevima kada se navodni počilac nalazi na bilo kojoj teritoriji pod njenom jurisdikcijom, a ona ga ne izruči shodno članu 8. bilo kojoj od država spomenutih u stavu 1. ovog člana.

3. Ova Konvencija ne isključuje bilo koju krivičnu jurisdikciju koja se primjenjuje u skladu sa domaćim zakonom.“

Navedeni član Konvencije predstavlja prvu odredbu jednog međunarodnog instrumenta ljudskih prava koji obavezuje države članice da uspostave univerzalnu jurisdikciju/nadležnost u svim slučajevima u kojima se navodni počilac mučenja nalazi na bilo kojoj teritoriji pod njihovom kontrolom. Obaveze predviđene članom 5. Konvencije zasnovane su na uzajamnom poštovanju suverene jednakosti između država i poštovanju načela zabrane miješanja u predmete koji pripadaju isključivo domenu druge države. U međunarodnom pravu, generalno, princip

* U pogledu ove konvencije, izraz „mučenje“ označava svaki čin kojim se nekom licu namjerno nanose velike patnje, fizičke ili duševne, sa ciljem da se od njega ili od nekog trećeg lica dobiju obavještenja ili priznanja, da se kazni za neko djelo koje je ono ili neko treće lice počilo, ili se sumnja da ga je počilo, da se uplaši ili da se na njega izvrši pritisak, ili da se neko treće lice uplaši i na njega izvrši pritisak, ili iz bilo koje druge pobude zasnovane na bilo kakvom obliku diskriminacije, kad takav bol ili takve patnje nanosi službeno lice ili neko drugo lice koje djeluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Taj izraz ne odnosi se na bol i na patnje koje proizilaze isključivo iz zakonitih kazni, neodvojivi su od njih ili njima izazvani.

* Član 4. Konvencije: 1.Svaka država članica nastoji da se prema njenom krivičnom pravu sva akta mučenja smatraju krivičnim djelima. Isti je slučaj i sa pokušajem vršenja mučenja ili nekog drugog akta koji izvrši neko lice, a koji predstavlja saučesništvo ili učestvovanje u aktu mučenja. 2.Svaka država članica određuje za ova krivična djela odgovarajuće kazne kojima je uzeta u obzir njihova težina.

teritorijalnosti (zasnovan na načelu teritorijalne suverenosti), predstavlja osnov za krivičnopravnu nadležnost, po kojoj država bez ograničenja donosi odgovarajuće propise i koje konsekventno primjenjuje na sva lica koja se nalaze pod njenom nadležnošću, pri čemu se princip ekstrateritorijalnosti pojavljuje kao izuzetak.

Član 5. Konvencije se ne primjenjuje samo za djela koja su izvršena na teritoriji određene države nego i na teritorijama koje su pod njenom kontrolom. S tim u vezi, riječ je o dva koncepta: principu teritorijalnosti i principu ekstrateritorijalnosti. Koncept bilo koje teritorije pod nadležnošću određene države je širi i on nije ograničen samo na kopneni, morski i vazdušni prostor nego uključuje i teritorije pod vojnom okupacijom, kolonije i sve ostale teritorije na kojima ta država ostvaruje (stvarnu) kontrolu (Burgers, Danelius, 1998). Princip teritorijalnosti posjeduje dobre strane jer omogućava olakšano prikupljanje dokaza a istovremeno omogućava zaštitu prava optuženog, kako on poznaje pravni sistem i jezik dotične države, ali se njegov glavni nedostatak odnosi na situacije u kojima država ne želi da sudi izvršiocima teških djela predviđenih međunarodnim pravom.

Ista odredba eksplicitno uključuje i 'pravilo zastave' (eng. 'flag principle') kao primjer ekstrateritorijalne nadležnosti po kome se zahtijeva od država članica uspostavljanje (produžene) jurisdikcije i u pogledu djela mučenja počinjenih na vazduhoplovima i brodovima registrovanim u toj državi. Tako, ako je na primjer akt mučenja počinjen u avionu registrovanom u SAD u toku leta preko vazdušnog prostora Velike Britanije, obje države su nadležne za procesuiranje takvog djela, V. Britanija na osnovu teritorijalnog principa a SAD na osnovu 'pravila zastave'.

Član 5.1.b) Konvencije uvodi još jedan ekstrateritorijalni oblik nadležnosti, po kome država uspostavlja svoju nadležnost i u situacijama u kojima je navodni izvršilac krivičnog djela državljanin spomenute države. Riječ je o načelu državljanstva koji se u doktrini još naziva i 'načelom aktivnog državljanstva' (Nowak, McArthur, 2008). Navedenim principom se nastoje očuvati dobri međudržavni odnosi i njime se „... osigurava da državljanin države A ne ostane nekažnjen u slučaju izbjegavanja gonjenja od strane države B u kojoj je izvršio djelo“ (Nowak, McArthur, 2008). Ovaj princip Konvencije pretpostavlja da su države ugovornice dužne da u svoja nacionalna zakonodavstva unesu odredbe kojima uspostavljaju krivičnu nadležnost za počinjena djela mučenja koja su izvršila njeni državljani u inostranstvu, pri čemu eventualna promjena državljanstva nakon izvršenja djela mučenja ne utiče na ovu vrstu obaveze. Istim, dakle, država obavezuje svoje državljane da postupaju u skladu sa njenim pravom bez obzira gdje borave, ali istovremeno, i da oni ne budu izručeni državama u kojima su izvršili djelo mučenja.

Sljedeći osnov krivične nadležnosti predviđen je članom 5.1.c) Konvencije koji uvodi još jedan oblik ekstrateritorijalne nadležnosti. Po njemu, država članica Konvencije zasniva krivičnu nadležnost i u predmetima u kojima je žrtva državljanin spomenute države i ako ona to smatra potrebnim. Iako navedeno pravilo (koje se još naziva i 'načelo pasivnog državljanstva') nije opšteprihvaćeno u međunarodnom pravu, Konvencija ga prihvata kao mogućnost, ukoliko država u pitanju, s obzirom na njene interese to smatra shodnim. U suštini, radi se o mogućnosti ostvarivanja takve nadležnosti a ne o eksplicitnoj obavezi koja je predviđena Konvencijom. Navedenim načelom države nastoje da zaštite svoje državljane koji borave u drugim državama.

Stav 2. člana 5. Konvencije predstavlja jednu od njenih najznačajnijih odredbi, koja obavezuje države članice na uspostavljanje univerzalne jurisdikcije/nadležnosti za krivična djela iz člana 4. Konvencije u slučaju da je navodni izvršilac takvih djela na teritoriji pod njenom jurisdikcijom i da ga spomenuta država ne izručuje, shodno članu 8*, jednoj od država spomenutih u tački 1. ovog člana.

Pojam univerzalne jurisdikcije je složene prirode i uključuje veći broj elemenata različitih pravnih disciplina. U literaturi postoji stav po kome univerzalna jurisdikcija predstavlja „...izraz solidarnosti međunarodne zajednice i zajedničke borbe protiv kriminala“ (Munivrana, 2006). Literatura engleskog govornog područja u većini tekstova koristi izraz 'universal jurisdiction', pri čemu se posebno ne naglašava da li se taj pojam odnosi na sudsku vlast neke države ili na pravo države da primijeni svoje krivično zakonodavstvo. Navedena razlika nije od većeg značaja, imajući u vidu da sudovi svih država primjenjuju svoje pravo pa konstatacija da neka država ima jurisdikciju vodi zaključku da ona ujedno ima i krivičnopravnu vlast, te se zbog toga pod pojmom 'universal jurisdiction' podrazumijevaju oba elementa (Munivrana, 2006). U međunarodnom pravu načelo univerzalne jurisdikcije omogućava državi da primjenjuje svoje krivično pravo „... na činjenično stanje koje se nije dogodilo na njenoj teritoriji, koje ne dotiče

* Član 8. Konvencije: 1. Krivična djela spomenuta u tački 4. se automatski unose u svaki ugovor o izručenju zaključen između država članica. Države članice se obavezuju da će unijeti spomenuta krivična djela u svaki ugovor o izručenju koji budu zaključile između sebe. 2. Ako se jednoj državi članici koja izručenje uslovljava postojanjem ugovora druga država članica, sa kojom nije vezana ugovorom o izručenju, podnese zahtjev za izručenje, ona može ovu konvenciju smatrati kao pravnu osnovu za izručenje u pogledu spomenutih krivičnih djela. Izručenje zavisi od drugih uslova predviđenih pravom zamoljene države. 3. Države članice koje izručenje ne uslovljavaju postojanjem ugovora međusobno priznaju spomenuta krivična djela kao slučajeve za izručenje u uslovima predviđenim pravom zamoljene države. 4. Između država članica spomenuta krivična djela se smatraju radi izručenja kao učinjena, kako prema mjestu njihovog izvršenja tako i prema teritoriji pod jurisdikcijom država koje su dužne da utvrde svoju nadležnost prema tački 1. člana 5.

njene neposredne državne interese te u kome ne učestvuju njeni državljani, ni kao žrtve ni kao počinioci“ (Munivrana, 2006). Dakle, države ugovornice uspostavljaju ovu vrstu nadležnosti i onda „ ... kada čak i ne postoji veza između države gonjenja i djela, počinioca ili žrtve“ (Berg, 2010).

Spomenuti dio člana 5. Konvencije osigurava da država članica zasnuje nadležnost za krivična djela mučenja u svim slučajevima u kojima se navodni izvršilac istih nalazi na teritoriji pod njenom jurisdikcijom, a u kojima isti nije podložan izručenju (shodno članu 8. Konvencije) nekoj državi koja je spomenuta u tački 1. člana 5. Konvencije (Burgers, Danelius, 1998). Na taj način dati član uvodi 'princip univerzalne nadležnosti' za krivična djela mučenja u međunarodnom pravu ljudskih prava. Uvođenje spomenutog načela je povezano sa samom prirodom i ozbiljnošću djela mučenja na način kako je ono definisano odredbama Konvencije. U suštini, osnovni cilj definicije ovoga člana sastoji se u namjeri kažnjavanja počinitelja akata mučenja u situacijama u kojima pojedine države ne preduzimaju bilo kakve postupke protiv lica koja su izvršila takva ozbiljna krivična djela. Stoga, član 5.2. Konvencije predstavlja „ ... samostalnu osnovu za nadležnost na koju se može pozivati, bez obzira na postojanje drugih osnova“ (Wendland, 2003).

Inače, tumačenjem člana 5.2. Konvencije nije jasno da li obaveza zasnivanja univerzalne nadležnosti postoji samo na osnovu Konvencije. U dijelu literature ističe se da van konteksta oružanih sukoba, u međunarodnom običajnom pravu, izgleda da ne postoji dovoljno čvrsta osnova za postojanje obaveze država koje nisu potpisnice Konvencije da uspostave univerzalnu nadležnost za krivična djela mučenja (Wendland, 2003). Međutim, na drugoj strani se napominje, da države na osnovu međunarodnog prava imaju obavezu utvrđivanja univerzalne nadležnosti za djela mučenja bez pozivanja na neku odredbu Konvenciju. I pored nepostojanja konsenzusa u vezi navedenog pitanja, u literaturi se ističe da Konvencija uspostavlja univerzalnu nadležnost za sve oblike krivičnih djela mučenja, bez obzira na status navodnog izvršioca takvog akta (Wendland, 2003).

Značajno je napomenuti da zahtjev postavljen Konvencijom u članu 5.2. ne pretpostavlja i uvođenje univerzalne nadležnosti u odsustvu. To znači da država članica nije obavezna implementirati spomenuto pravilo u smislu proširenja njene nadležnosti za slučajeve koji ne ulaze pod opseg stava 1. člana 5. Konvencije ukoliko se navodni izvršilac djela mučenja ne nalazi na teritoriji pod njenom jurisdikcijom. Isto tako, navedena obaveza ne postoji ukoliko se radi o opravdanom zahtjevu za ekstradiciju lica u skladu sa članom 8. Konvencije (Wendland, 2003). Jedina alternativna mogućnost gonjenja navodnog izvršioca djela mučenja koji se nalazi na teritoriji države ugovornice jeste njegova ekstradicija u skladu sa članom 7. Konvencije državi gdje je akt mučenja navodno izvršen ili u skladu sa članom 5.1.b) i

5.1.c) Konvencije. Pri čemu je ekstradicija moguća samo na osnovu zahtjeva za izručenje od bilo koje države spomenute članom 5.1. Konvencije. U slučaju da takav zahtjev ne postoji, država na čijoj se teritoriji navodni izvršilac nalazi nema druge alternative nego da detaljno istraži sve navode akta mučenja, te ukoliko pronađe dovoljno dokaza, da optuži lice u pitanju pred svojim nadležnim krivičnim sudom (Nowak, McArthur, 2008).

U situaciji kada država u kojoj je djelo mučenja navodno izvršeno ili neka druga država zahtijevaju izručenje, država gdje se navodni izvršilac nalazi ima mogućnost izbora da li da takvo lice izruči ili da krivično goni u skladu sa bilateralnim i multilateralim ugovorima o izručenju. U takvim situacijama, imajući u vidu da član 5. Konvencije ne predviđa red prioriteta između različitih oblika nadležnosti, ne postoji pravna obaveza ekstradicije navodnog počinitelja mučenja državi čiji je on državljanin ili državi na čijoj je teritoriji počinjeno mučenje. Ali, država u pitanju mora voditi računa o primjeni člana 3. Konvencije (načelo zabrane protjerivanja) i člana 5. Konvencije (izbjegavanje 'sigurnih zona' za mučitelje). Drugim riječima, ukoliko postoje indicije da država čije državljanstvo posjeduje navodni izvršilac djela mučenja ili država gdje je djelo počinjeno, zahtijeva ekstradiciju u cilju njegove zaštite od krivičnog gonjenja, takvom zahtjevu neće biti udovoljeno, te će navedeno lice biti procesuirano u skladu sa načelom univerzalne jurisdikcije (Nowak, McArthur, 2008). Međutim, i pored proklamovanog načela univerzalne nadležnosti, u praksi „... države ugovornice se prilično opiru primjeni univerzalne nadležnosti u predmetima mučenja“ (Berg, 2010). Tako je primjena navedenog načela do sada zabilježena u zanemarljivom broju predmeta (predmet Zardad, u V. Britaniji), dok su u drugim slučajevima države odbijale da primijene navedeno načelo. Slično, u praksi Komiteta protiv mučenja UN nije bilo puno predmeta u kojima se spomenuti organ pozivao na član 5.2. Konvencije. Određena pojašnjenja u vezi ovog pitanja Komitet je dao u predmetu R. Rosenmann, u kome je istaknuto da države članice posjeduju ekstrateritorijalnu nadležnost za djela mučenja izvršena nad njihovim državljanima, pri čemu član 5.1.c) Konvencije predstavlja „... više diskreciono pravo nego li obavezu da se uputi zahtjev za izručenje ili da se insistira na njemu.“* Komitet protiv mučenja podvlači da je jedan od ciljeva Konvencije nastojanje da se izbjegne nekažnjavanje za počinjena djela mučenja, uz napomenu da „... Konvencija nameće obavezu (državi ugovornici) da lice koje je navodno izvršilo djelo mučenja a koje je pronađeno na njenoj teritoriji, izvede pred sud.“**

* CAT: *R. Rosenmann v. Spain*, Communication No. 176/2000, 30 April 2002, para.6.7; predstavka je bila odbačena ali je Komitet ipak dao mišljenje o nekim bitnim elementima predmeta.

* *Ibid*

Spomenuti organ takođe smatra da takva obaveza postoji u situaciji kada ne postoji zahtjev za ekstradiciju i u situaciji kada država odbije ekstradiciju.* Da bi zaključio, da ako država na čijoj teritoriji se nalazi osumnjičeno lice isto ne optuži ili odbije zahtjev za njegovu ekstradiciju, onda ona krši obaveze predviđene Konvencijom UN protiv mučenja.* Dakle, u osnovi, Konvencija zahtijeva od država članica ili da krivično gona počiniocima djela mučenja (koji se nalaze pod njenom jurisdikcijom) ili da ih izruče nekoj drugoj državi u kojoj će biti odgovorni za izvršena djela takve vrste.

Pitanje univerzalne nadležnosti za djela mučenja u pojedinim predmetima bilo je vezano i za primjenu instituta imuniteta. Pitanje izaziva, i u teoriji i u praksi međunarodnog prava ozbiljne rasprave s obzirom na politički profil lica koja bi se mogla pozvati na imunitet. Statuti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu eksplicitno isključuju mogućnost primjene imuniteta u slučajevima počinjenja djela mučenja. Slično, Statut stalnog Međunarodnog krivičnog suda određuje da pozivanje na imunitet (predsjednika država, vlada ili drugih visoko pozicioniranih nosilaca državnih funkcija, diplomata i sl.) neće onemogućiti pokretanje postupka od strane toga Suda protiv njih za počinjena djela mučenja. Konvencija ne sadrži odredbu koja se direktno odnosi na ovo pitanje, ali generalno, uspostavlja sistem na osnovu koga su počinitelji individualnih ili sistematskih djela mučenja krivično odgovorni za takva djela na osnovu nacionalnih propisa država ugovornica, gdje se pitanje imuniteta i ne spominje. U vezi navedenog, Komitet protiv mučenja UN smatra da član 5.2. Konvencije „... dodjeljuje državama članicama univerzalnu nadležnost nad mučiteljima prisutnim na njihovoj teritoriji, bez obzira da li to bivši šefovi država ili ne.“*

U daljoj analizi procesuiranja počinitelja djela mučenja predviđenog Konvencijom, neophodno je obratiti pažnju i na neke druge odredbe sadržane u članovima 6-8. Konvencije. S tim u vezi, član 6.1. Konvencije predviđa da država ugovornica na čijoj se teritoriji nalazi lice za koga se

* CAT: *Guengueng and Others v. Senegal, Communication No. 181/2001, 17 May 2006, para.9.7.*; *Ovaj predmet se odnosio na neuspješan pokušaj Senegala da izvede na sud bivšeg predsjednika Čada H.Habrea ili da na osnovu univerzalne jurisdikcije (zbog optužbi za počinjena djela mučenja) odobri zahtjev za izručenje upućen iz Belgije.*

* *Ibid.*, para. 9.11

* CAT: *Consideration of Third periodical report of the United Kingdom, 1998, CAT/C/SR. 354, para. 39.* Stav Komiteta u vezi pitanja imuniteta je bio djelimično motivisan procedurom ekstradicije bivšeg predsjednika Čilea A.Pinočea, pritvorenog u V.Britaniji, vođenom pred britanskim sudom, u kojoj je Španija zahtijevala njegovu ekstradiciju (na osnovu univerzalne jurisdikcije, između ostalog i za djela mučenja).

sumnja da je počinilo djelo mučenja, u opravdanim okolnostima, nakon dobijanja odgovarajućih informacija, dužna je da pritvori to lice ili da preduzme druge pravne mjere da bi osigurala njegovo prisustvo. Pritvaranje takvih lica i preduzimanje drugih mjera se sprovodi na osnovu pravnih propisa dotične države i date mjere se mogu primjenjivati samo onoliko vremena koliko je neophodno da se omogući pokretanje krivičnog postupka ili postupka izručenja. Dakle, kada policijski ili pravosudni organi određene države prime informacije o boravku lica na njihovoj teritoriji za koga postoje sumnje da je izvršilo djelo mučenja, one su dužne takvo lice lišiti slobode ili preduzeti druge mjere kojima se obezbjeđuje prisustvo takvog lica kao osumnjačenog u fazi prethodne istrage (kućni pritvor, puštanje na slobodu uz jamčevinu, oduzimanje putnih isprava i sl.). U takvim situacijama države posjeduju „... širok stepen slobode u procjeni da li date okolnosti zahtevaju preduzimanje takvih mjera“ (Burgers, Danelius, 1998). Ukoliko se radi o određivanju pritvora, njegovo trajanje je regulisano pravom države ugovornice i ono mora biti tačno određeno. Međutim, takvi rokovi ne smiju onemogućavati postupke ekstradicije ili optuživanja. Zbog toga ni pritvor ni druge mjere ne bi trebale biti dugog vremenskog trajanja nego bi trebale biti u okviru rokova potrebnih za pokretanje krivičnog postupka ili postupka ekstradicije (Wendland, 2003). Odmah nakon određivanja pritvora ili drugih mjera predviđenih članom 6.1. Konvencije, potrebno je otpočeti sa preliminarnim ispitivanjem činjenica vezanih za navodni akt mučenja (član 6.2.). Navedena radnja će omogućiti državi da donese odluku da li će u konkretnom slučaju doći do pokretanja krivičnog postupka pred njenim organima ili će se voditi postupak ekstradicije drugoj državi. Konvencija ne obezbjeđuje jasne parametre potrebne za aktiviranje preliminarnog ispitivanja ali se podrazumijeva da određeni minimum vjerovatnoće o izvršenom djelu mučenja mora postojati a opet, Konvencija takve minimume ne poznaje. Zbog toga se ima pretpostaviti da odluka o pokretanju preliminarne istrage treba biti zasnovana na opštim uslovima predviđenim pravom država ugovornica za slična krivična djela opasnog karaktera (Wendland, 2003).

Član 6. Konvencije sadrži i odredbe koje se odnose na prava pritvorenih lica odnosno lica prema kojima su preduzete druge zakonske mjere u cilju obezbjeđenja njihovog prisustva prilikom utvrđivanja njihove odgovornosti za navodno izvršena djela mučenja. Takvim licima se mora obezbijediti mogućnost stupanja u kontakt sa najbližim ovlašćenim predstavnikom države čiji su državljani ili ako je riječ o apatridu, sa predstavnikom države u kojoj on obično boravi (član 6.3.). Istovremeno, po lišavanju slobode lica na osnovu člana 6. Konvencije, država ugovornica o tom pritvaranju i okolnostima kojima se opravdava pritvor, odmah obavještava države članice Konvencije, uz obavezu da im u najkraćem roku

saopšti rezultate istrage i da ih obavijesti da li namjerava da primjeni svoju nadležnost (član 6.4. Konvencije).

Obavještenje o određivanju pritvora mora se dostaviti odmah nakon njegovog određivanja. Data obaveza postoji bez obzira da li država koja drži određeno lice u pritvoru namjerava da isto optuži za izvršenje djela mučenja ili da ga izruči nekoj drugoj državi. U ovakvim predmetima moguće su sljedeće situacije: ako je 'država pritvaranja' ista kao i 'država teritorije' (država u kojoj je izvršeno djelo), 'država pritvaranja' ima obavezu obavještanja druge države ako su navodni izvršilac djela ili žrtva državljani druge države; ukoliko 'država pritvaranja' prihvata nadležnost na osnovu 'principa aktivnog državljanstva' (iz člana 5.1.b) Konvencije) onda ona informiše 'državu teritorije' i vjerovatno i države čiji su državljani bili izloženi mučenju od strane pritvorenog lica; u situaciji u kojoj 'država pritvaranja' vrši nadležnost na osnovu 'principa pasivnog državljanstva' (član 5.1.c. Konvencije), onda se mora obavijestiti 'država teritorije' a ako je različita, onda država čije državljanstvo navodni počinitelj posjeduje. I na kraju, ako se 'država pritvora' poziva na univerzalnu jurisdikciju, onda ona treba da obavijesti o tome sve države koje imaju nadležnost na osnovu člana 5.1. Konvencije. Namjera takvog obavještenja je da ono omogući tim državama da odluče da li žele zahtijevati izručenje datog lica od 'države pritvaranja' (Nowak, McArthur, 2008).

Vrijeme sprovođenja prethodne istrage se ne može u potpunosti precizirati, kako ono, razumljivo, zavisi od mnogih (kompleksnih) okolnosti svakog pojedinačnog slučaja. Cilj dostavljanja izvještaja o rezultatima prethodne istrage državama u pitanju (zainteresovanim za predmet) je omogućavanje donošenja odluke o njihovom mogućem ekstradicionom zahtjevu.

Konvencija, u odredbama koje slijede, razrađuje dalji postupak procesuiranja počilaca djela mučenja. Tako u članu 7. određuje:

„1. Ako država članica na čijoj je teritoriji otkriveno lice za koje se pretpostavlja da je počinilo krivično djelo iz člana 4. ne izruči to lice, onda ona, u slučajevima predviđenim članom 5. predaje taj slučaj svojim organima nadležnim za krivično gonjenje.

2. Ti organi donose odluku pod istim uslovima kao i za svako drugo teško krivično djelo opšteg prava u skladu s pravnim propisima te države. U slučajevima spomenutim u tački 2. člana 5. dokazna pravila koja se primjenjuju na gonjenje i na osudu ne mogu nikako biti manje stroga od pravila koja se primjenjuju u slučajevima predviđenim stavom 1. člana 5.

3. Svako lice koje se goni za bilo koje krivično djelo spomenuto u tački 4. ima zagarantovano pravo na pravično postupanje u svim fazama postupka.“

Opšte pravilo Konvencije glasi da su države članice obavezne da krivično gone lica osumnjičena za djela mučenja koja se nalaze na teritoriji pod njenom jurisdikcijom osim u slučajevima kada se ista izručuju državama koje imaju nadležnost za krivično procesuiranje takvih djela na osnovu člana 5. Konvencije i koje namjeravaju da takva lica krivično gone. Riječ je o načelu 'aut dedere aut judicare' - obaveza ili izručenja ili suđenja. U pravnoj doktrini se smatra da neispunjavanje date obaveze predstavlja povredu međunarodnog prava.

Primarna dužnost države ugovornice na osnovu člana 7.1. Konvencije sastoji se obavezi krivičnog gonjenja/optuživanja lica osumnjičenih za izvršenje djela mučenja osim ako navodni počinitelj ne bude izručen drugoj državi. Iz navedenog proizilazi da navedena država ima izbor: ili da sama nastavi sa krivičnim postupkom ili da lice izruči drugoj državi, pri čemu ne postoji obaveza ekstradicije. Dakle, država u čijoj se vlasti nalazi navodni počinitelj, može takvo lice izručiti drugoj državi pod uslovom da je ista zatražila njegovu ekstradiciju (na osnovu međunarodnog prava) a ako to ne učini, ona ima obavezu nastaviti krivično gonjenje spomenutog lica. Postupak je isti i ukoliko ne postoji ekstradicioni zahtjev. „ Ne postoji bilo koji drugi uslov za gonjenje osim prisustvo navodnog mučitelja na teritoriji“ (Nowak, McArthur, 2008). Navedeno je zasnovano na stavu Komiteta protiv mučenja UN po kome „ ... obaveza gonjenja navodnih učinilaca djela mučenja ne zavisi od prethodnog zahtjeva za ekstradiciju.“* Doktrina u vezi prirode obaveza država iz člana 7.1. Konvencije smatra da bi stepen efikasnosti primjene Konvencije bio umanjen ukoliko bi obaveza gonjenja navodnih mučitelja zavisila od toga da li je zahtjev za ekstradiciju uopšte dostavljen ili da li je on bio odbijen (Burgers, Danelius, 1998). Dodatno, sama činjenica da nije došlo do ekstradicije (bilo zbog nepostojanja zahtjeva ili je takav zahtjev bio odbačen) predstavlja dovoljnu osnovu da država u pitanju preda takav predmet svojim organima na dalje postupanje (osnovom člana 5.2. Konvencije). Spomenuto navodi na pitanje koliko dugo država na čijoj teritoriji se nalazi navodni izvršilac djela, može čekati na dostavljanje zahtjeva za izručenje, prije nego li preduzme korake u postupku daljeg krivičnog gonjenja. U literaturi se navodi da država u pitanju u takvoj situaciji ima određeni stepen diskrecije koja se treba ispoljiti u razumnoj mjeri, te da ne bi bilo u skladu sa ciljem Konvencije čekati nerazložno dugo na zahtjev za ekstradiciju (Burgers, Danelius, 1998). Ovim se dakle, još jednom potencira sprečavanje postojanja „sigurnih zona“ za počinioce djela mučenja, kao jedan od osnovnih ciljeva Konvencije.

* CAT: *Guengueng and Others v. Senegal*, para.97. U ovome predmetu Komitet je po prvi put ustanovio povredu obaveze preduzimanja krivičnog gonjenja predviđenog članom 7. Konvencije.

U vezi analizirane odredbe, neophodno je navesti da član 7.1. Konvencije ne predviđa obavezu optuženja nego određuje da država članica predaje taj slučaj svojim organima nadležnim za krivično gonjenje. Stav 2. istog člana predviđa da navedeni organi donose odluku pod istim uslovima kao i za svako drugo teško krivično djelo opšteg prava u skladu s pravnim propisima te države, što znači da „... normalne procedure predviđene za teška krivična djela i normalni standardi dokaznog postupka će biti primijenjeni“ (Burgers, Danelius, 1992).

Dokazni postupak u ovakvim slučajevima može biti otežan s obzirom na poteškoće saslušavanja svjedoka, posebno u situacijama u kojima država u kojoj je djelo počinjeno ne izražava dovoljno spremnosti na saradnju. Ipak, dio stava 2. člana 7. Konvencije (dokazna pravila koja se primjenjuju na gonjenje i na osudu ne mogu nikako biti manje stroga od pravila koja se primjenjuju u slučajevima predviđenim stavom 1. člana 5.) predviđa zabranu da se navodni počinioци optužuju ili osuđuju na osnovu nedovoljnih ili neodgovarajućih dokaza.

Konvencija u članu 7. stav (3) obezbjeđuje procesna prava licu koje je subjekt postupka/gonjenja, garantujući mu pravo na pravično suđenje, uz poštovanje pretpostavke nevinosti pred nepristrasnim sudom, koje evidentno uključuje i pravo na slobodu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja.

Obaveze i mjere predviđene članom 7. Konvencije, dalje se razrađuju u članu 8. Konvencije, koji je posvećen procesu ekstradicije, a sve opet u cilju onemogućavanja da bilo koji počinilac krivičnog djela ostane nekažnjen za takvu vrstu djela. Glavni cilj navedenog člana je „... namjera uklanjanja, u najvećoj mogućoj mjeri, bilo kojih pravnih smetnji vezanih za ekstradiciju, kao i stvaranje pravnih situacija koje omogućuju ekstradiciju navodnih mučitelja između država ugovornica“ (Nowak, McArthur, 2008). Na ovakav način se pružaju mogućnosti za popunu praznina u ekstradicionim propisima (Inglese, 2001). Važno je napomenuti da Konvencija ne obavezuje države članice da one moraju izručiti svoje državljane kao navodne izvršioce djela mučenja ali ako one odbiju zahtjev za izručenje takvih lica, onda za njih ostaje obaveza njihovog daljeg gonjenja i procesuiranja.

Stav 1. člana 8. Konvencije obavezuje sve države ugovornice da se krivična djela iz člana 4. po automatizmu unose u sve ugovore o ekstradiciji zaključene između država potpisnica. Dok se u stavu 2. predviđa da ako država potpisnica koja ekstradiciju uslovljava postojanjem ugovora o tome, dobije zahtjev za izručenje od druge države potpisnice sa kojom nema ugovor o ekstradiciji, onda Konvencija služi kao pravni osnov za ekstradiciju takvih djela te se ekstradicija obavlja u skladu sa uslovima koje predviđa pravo države od koje se traži ekstradicija. A u situaciji predviđenoj stavom (3) u kojoj države potpisnice ne uslovljavaju ekstradiciju postojanjem ugovora o izručenju, onda one priznaju između sebe takva krivična djela koja

povlače izručenje, u skladu sa uslovima predviđenim pravom države od koje se traži izručenje.

U zadnjem stavu (4) člana 8. Konvencije se predviđa da će se djela iz člana 4. u svrhu izručenja između država članica smatrati krivičnim djelima izvršenim ne samo u mjestu gdje su počinjena, nego i na teritorijama država od kojih se zahtijeva da uspostave svoju nadležnost prema članu 5. stav 1. Konvencije. Pri čemu opet valja naglasiti da navedeni stav ne obavezuje državu u čijoj se vlasti nalazi navodni izvršilac djela mučenja na ekstradiciju na osnovu zahtjeva za istu. Spomenuti dio člana 8. Konvencije ima za cilj uklanjanje prepreka za ekstradiciju u nacionalnom pravu i omogućavanje izručenja kao praktične alternative daljem gonjenju.

3. ZAKLJUČAK

Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, nečovječnih i ponižavajućih kazni ili postupaka predstavlja jedan od najznačajnijih dokumenata međunarodnog prava ljudskih prava kojim se obezbjeđuje ostvarivanje prava na slobodu od mučenja i drugih oblika zlostavljanja. Jedna od njenih bitnih karakteristika se sastoji u tome da dati instrument, između ostalog, sadrži značajne odredbe vezane za nadležnost i procesuiranje počinitelaca djela mučenja (i drugih oblika zlostavljanja). Kako iskustvo pokazuje, u znatnom broju slučajeva počinjenja djela mučenja ne dolazi do procesuiranja počinitelaca djela navedene vrste, što dovodi do „ohrabrenja“ počinitelaca da ih ponovo počine (kako za ista neće odgovarati), što samo po sebi dovodi u pitanje vladavinu prava, odnosno volju/sposobnost potpisnica Konvencije da se ona implementira. Riječ je dakle o situacijama u kojima se počinioci navedene vrste djela ne kažnjavaju, što predstavlja ozbiljan problem u procesima ostvarivanja pravde za žrtve, koji istovremeno prouzrokuje dodatne patnje žrtvama mučenja. U svrhu izbjegavanja navedenog, od izuzetne je važnosti efikasno procesuiranje počinitelaca navedenih djela. S tim u vezi, u razmatranom kontekstu, od posebne važnosti su u ovom radu analizirane odredbe Konvencije koje se odnose na procesuiranje počinitelaca djela mučenja, koje suštinski, na normativnom nivou, obezbjeđuju zadovoljavajuću osnovu za države članice da djelotvorno procesuiraju počinioce navedenih djela. Imajući u vidu navedeno, potrebno je posebno naglasiti Konvencijom uspostavljeno načelo univerzalne jurisdikcije i načelo *aut dedere aut judicare*.

LITERATURA

1. Berg, K. J., 2010, Universal criminal jurisdiction as mechanism and part of the global struggle to combat impunity with particular regards to the crime of torture, Dissertation, Universitat Wien
2. Burgers, J. H., Danelius, H. 1998, The United Convention against Torture, A Handbook against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, Martinus Nijhoff Publishers
3. Inglese, C., 2001, The Committee against Torture: An Assessment, Kluwer Law International
4. Munivrana, M., 2006, Univerzalna jurisdikcija, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 13, br.1
5. Nowak, M., McArthur, E., 2008, The United Nations Convention Against Torture, A Commentary, Oxford University Press
6. Wendland, L., 2003, A Handbook on State Obligations under the UN Convention against Torture, APT, Geneva
7. UN Committee against Torture, 2008, General Comment No.2, Implementation of Article 2 by States parties

**PROCES EVROPSKIH INTEGRACIJA – BOSNA I HERCEGOVINA
IZMEĐU INSTITUCIONALNE BLOKADE I EVROPSKOG PUTA**

**EUROPEAN INTEGRATION PROCESS - BOSNIA AND
HERZEGOVINA BETWEEN THE INSTITUTIONAL BLOCKADE AND
THE EUROPEAN ROAD**

Stručni članak

Mag. Iur. Merima Čolakhodžić*

Sažetak

U kontekstu evropskih integracija Bosne i Hercegovine, bitno je napomenuti da je prihvaćen zahtjev za članstvo Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Evropska komisija je pozvana da pripremi mišljenje o zahtjevu za članstvo, što je značilo da je Vijeće Evropske unije potvrdilo evropsku perspektivu naše zemlje i otvorilo put za nove korake u procesu evropskih integracija Bosne i Hercegovine. Upitnik Evropske komisije predstavlja popis opsežnih pitanja o političkom, pravnom, institucionalnom i ekonomskom sistemu Bosne i Hercegovine. U posebnom fokusu je proces usklađivanja zakonodavstva i preuzimanja standarda Evropske unije, kako bi se ocijenila spremnost Bosne i Hercegovine za sticanje statusa kandidata i otvaranje pregovora o članstvu u Evropskoj uniji. Priprema odgovora na pitanja iz Upitnika predstavlja najznačajniji i najsloženiji zadatak institucija naše zemlje u procesu evropskih integracija. Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini, odnosno tzv. mehanizam koordinacije evropskih integracija je bio ključni uslov da bi se intenzivnije radilo na kreiranju i usvajanju planskog dokumenta za pristupanje naše zemlje Evropskoj uniji, s ciljem objedinjavanja postojećih obaveza, te pojednostavljenja planiranja i praćenja procesa pristupanja Bosne i Hercegovine u članstvo Evropske unije. Već u prvoj fazi sačinjavanja odgovora na pitanja iz Upitnika, Bosna i Hercegovina se suočila sa problemom međusobne nesaradnje institucija svih nivoa vlasti i davanja odgovora na iste. Ovo je pokazatelj da uspostavljeni mehanizam koordinacije nije efikasan, uzimajući u obzir veliki broj institucija koje učestvuju u donošenju odluka po principu postizanja konsenzusa. Jasno je da je mehanizam koordinacije stvar političkog dogovora. Institucije imaju različite pristupe i način djelovanja u istim oblastima, pa se tom smislu

* Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Ministarstvo civilnih poslova, e-mail: merimacolakhodzic@gmail.com

javlja dilema na koji način sačiniti jedinstvene odgovore koji će poslati jasnu sliku uređenja i funkcionisanja države Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: evropske integracije, institucionalna blokada, mehanizam koordinacije, ustavne nadležnosti, konsenzus, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, entiteti, kantoni, upitnik, strateški dokumenti, pristupni IPA fondovi.

Abstract

In the context of European integration of Bosnia and Herzegovina, it is important to note that the application of Bosnia and Herzegovina for the membership in the European Union was accepted. The European Commission was invited to prepare an opinion on the membership application, which meant that the Council of the European Union confirmed the European perspective of our country and opened the way for new steps in the process of European integration of Bosnia and Herzegovina. The European Commission's questionnaire is a list of extensive issues on the political, legal, institutional and economic system of Bosnia and Herzegovina. With emphasis on the process of harmonization of legislation and the acceptance of EU standards, in order to assess the readiness of Bosnia and Herzegovina to obtain a candidate status and open membership negotiations with the European Union. Preparing the answers to the Questionnaire is the most important and complicated task for the institutions of our country in the process of European integration. Decision on the system of coordination of the European integration process in Bosnia and Herzegovina, respectively The European integration coordination mechanism was a key precondition for more intensive work to be done on the development and adoption of a planning document for the accession of our country to the European Union, which would unify all existing obligations and simplify the planning and monitoring of the process of Bosnia and Herzegovina's accession to the European Union. Already in the first phase of answering the Questionnaire, Bosnia and Herzegovina faced issues, which is the lack of cooperation between the institutions and the failure to respond to them. This is an indication that the established coordination mechanism is not efficient and effective, taking into account the large number of institutions participating in the decision - making process on the principle of consensus. It is clear that the coordination mechanism is a matter of political agreement. It is known that the institutions have different approaches and ways of dealing with issues in the same areas, and in that sense, the question arises as to how to make unique answers that will send a clear picture of the organization and functioning of the state of Bosnia and Herzegovina.

Key words: european integration, institutional blockade, coordination mechanism, constitutional jurisdiction, consensus, Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina, entities, cantons, questionnaire, strategic documents, access IPA funds.

1. UVOD

Svaka država koja se opredijeli za članstvo u Evropskoj uniji, mora da ispunji preduslove prije nego što bude razmatrana za članstvo. Prema osnovnim kriterijima za pristupanje, odnosno kopenhagenskim kriterijima, država mora imati stabilne institucije koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštivanje i zaštitu manjina, funkcionalnu tržišnu privredu. Za potencijalnu državu članicu je bitna i sposobnost da se nosi s konkurencijskim pritiskom i tržišnim snagama unutar Unije, kao i sposobnošću da preuzme obaveze iz članstva, pridržavajući se ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije. Sposobnost za preuzimanje *acquis communautaire* i osiguranje njegove efikasne implementacije putem odgovarajućih administrativnih i sudskih struktura je također od ključne važnosti za svaku državu. Kopenhagenskim kriterijima dodan je još jedan kriterij, a to je zahtjev da država mora stvoriti uvjete za pristupanje putem prilagođavanja svojih institucionalnih struktura. Upravo putem navedenih kriterija evropski integracijski proces je uticao na reforme u evropskim državama, tj. državama kandidatima i potencijalnim kandidatima. Transformacija država pod uticajem kriterija za članstvo posebno je vidljiva u državama s prostora centralne i istočne Evrope. (Bajraktarević, 2011)

Evropska unija je otvorena za sve evropske države koje poštuju njene vrijednosti i rade na njihovom promovisanju. Složenost ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine je otežavajuća okolnost u ispunjavanju pomenutih uslova Evropske unije. U posljednjih godinu dana na polju evropskih integracija, najaktuelnija je tema tzv. mehanizam koordinacije evropskih integracija. Široj javnosti su u manjoj mjeri poznate sve aktivnosti koje su prethodile uručivanju Upitnika Evropske komisije i uspostavljanju sistema koordinacije u procesu evropskih integracija u Bosni i Hercegovini. U nastavku rada će se dati kratki osvrt pomenutih aktivnosti, radi stvaranja jasnije percepcije i stava o trenutnom položaju Bosne i Hercegovine na tzv. evropskom putu.

Proces stabilizacije i pridruživanja nudi jasnu i otvorenu mogućnost integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku Uniju. U istoj godini pokrenute su aktivnosti Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, čiji je strateški cilj stabilizacija u ovim zemljama i približavanje evroatlanskim integracijama, te jačanje regionalne saradnje. U 2000. godini je objavljena Mapa puta EU.

Ovaj dokument je definisao osamnaest ključnih uslova koje Bosna i Hercegovina mora ispuniti kako bi se pristupilo izradi studije izvodljivosti za otpočinjanje pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Rad na pomenutoj Studiji je započeo 2003. godine kada je Evropska komisija uručila Vijeću ministara Bosne i Hercegovine upitnik sa više od tri stotine pitanja koja su pokrivala oblasti ekonomskog i političkog uređenja Bosne i Hercegovine, kao i drugih oblasti koje su bile od značaja za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Iste godine je usvojena ocjena Studije izvodljivosti koja je identificirala ključne oblasti u kojima je potreban reformski napredak. Nakon niza pregovora i praćenja procesa reformi, Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je parafiran u decembru 2007. godine. Bitno je napomenuti da je iste godine uspostavljen instrument pretpristupne pomoći – IPA, čije aktivnosti finansira Evropska komisija. Naredne, 2008. godine je potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, kao i Okvirni sporazum o pravilima saradnje za provedbu finansijske podrške Evropske komisije Bosni i Hercegovini u okviru instrumenta za pretpristupnu pomoć – IPA. (Misita, 2010). Bosna i Hercegovina je do 2014. godine održala sastanke u okviru strukturalnih dijaloga o pravosuđu, pristupnoj pomoći, kao i drugim značajnim oblastima. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je stupio na snagu u junu 2015. godine, dok je godinu dana ranije Evropska unija uspostavila novi instrument pretpristupne pomoći.

Ključni datum za Bosnu i Hercegovinu i njen put ka Evropskoj uniji je 15.02.2016. godine, kada je u skladu s članom 49. Ugovora o Evropskoj uniji, podnijela formalni zahtjev za članstvo u Evropsku uniju. Iste godine je Vijeće Evropske unije pozvalo Evropsku komisiju da pripremi mišljenje o zahtjevu Bosne i Hercegovine za članstvo. Uručivanjem Upitnika Evropske komisije predsjedavajućem Vijeća ministara Bosne i Hercegovine stvorene su pretpostavke za uspostavljanje tzv. mehanizma koordinacije.

2. SISTEM KOORDINACIJE PROCESA EVROPSKIH INTEGRACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Polazeći od obaveza na koje se Bosna i Hercegovina obavezala potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, kao i uručivanjem Upitnika Evropske komisije, javljaju se dileme na koji način će vlasti Bosne i Hercegovine dostaviti koncizne, jasne i transparentne odgovore na više od tri hiljade pitanja koje se tiču svih oblasti, odnosno kriterija funkcionisanja države Bosne i Hercegovine.

Rok za dostavu odgovora na pitanja je bio kraj maja 2017. godine. Uzimajući u obzir veliki broj pitanja, konstatuje se da je rok preambiciozno postavljen i da nadležne institucije u tako kratkom vremenskom periodu neće

moći dati tražene odgovore. Od ovoga trenutka se institucije Bosne i Hercegovine, a naročito Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, nalaze pred izazovom koji mora, s jedne strane, ispuniti očekivanja Evropske komisije, a s druge strane, postići jedinstvene i transparentne odgovore koji karakterišu institucionalno uređenje Bosne i Hercegovine. Upravo se kroz ovaj zadatak ogleda kompleksna organizacija vlasti, te raspodjela ustavnih i zakonskih nadležnosti institucija u Bosni i Hercegovini.

Odluka o sistemu koordinacije procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini je donesena u januaru 2016. godine na prijedlog Direkcije za evropske integracije Bosne i Hercegovine. Odlukom su definisani institucionalni i operativni sistemi i način ostvarivanja koordinacije institucija u Bosni i Hercegovini na provođenju aktivnosti u vezi s procesom integrisanja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju. Spremnost Bosne i Hercegovine da odgovori zahtjevima Evropske unije leži u postdejtonskoj ustavnoj strukturi uređenja i raspodjele nadležnosti. Navedena Odluka definisala i nadležna zajednička tijela u okviru sistema koordinacije, njihov sastav i međusobne odnose u cjelokupnom procesu. Koordinacija procesa evropskih integracija podrazumijeva aktivnosti koje se provode u cilju što većeg stepena usklađenosti i koherentnosti u radu institucija svih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, a koje su vezane za izvršenje ugovornih obaveza iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica i Bosne i Hercegovine. Cilj ovih aktivnosti je osiguranje i iznošenje usaglašenog stava Bosne i Hercegovine u komunikaciji sa institucijama Evropske unije. Obzirom da se koordinacija procesa evropskih integracija u Bosni i Hercegovini zasniva na načelima poštivanja postojeće unutrašnje pravne i političke strukture, jako je teško govoriti o tome da će nadležne institucije uspjeti doći do jedinstvenih i jasnih odgovora na složena pitanja koja se tiču funkcionisanja cjelokupnog sistema vlasti.

Naročito se vodi računa o zaštiti definisanih ustavnih i zakonskih nadležnosti svih nivoa vlasti i njihovih institucija u određenim oblastima obuhvaćenim procesom evropskih integracija. Isto tako, sve nadležne institucije moraju jasno biti prepoznatljive i vidljive u odnosu na ulogu i nadležnost. Bitno je napomenuti da se koordinacija procesa evropskih integracija ostvaruje na horizontalnoj i vertikalnoj osnovi. Horizontalna osnova podrazumijeva koordinaciju unutar jednog nivoa organizacije vlasti. Pri tome je značajno istaći to da modalitete ostvarivanja horizontalne koordinacije, svaki nivo vlasti uređuje samostalno u skladu s svojim ustavnopravnim specifičnostima i kapacitetima.

Druga vrste koordinacije – vertikalna koordinacija je posebno značajna jer govori o koordinaciji različitih nivoa organizacije vlasti. Vertikalnom koordinacijom se pozabavila pomenuta Odluka o sistemu koordinacije

procesa evropskih integracija, na način da je uspostavila zajednička tijela: Kolegij za evropske integracije, ministarske konferencije, Komisiju za evropske integracije, potkomisije za evropske integracije i radne grupe za evropske integracije. Radne grupe za evropske integracije su najniža tijela u ovom sistemu hijerarhije koja su između ostalog zadužena za pripremu, objedinjavanje i usaglašavanje odgovora na pitanja iz Upitnika Evropske komisije. Radne grupe su također nadležne za pripremu materijala i prijedloga za diskusije pododbora za stabilizaciju i pridruživanje, učestvovanje u procesu programiranja sredstava pomoći Evropske unije – prvenstveno u kontekstu identifikacije potreba za osiguranje finansijske i tehničke pomoći Evropske unije institucijama u Bosni i Hercegovini u realizaciji njihovih obaveza u okviru procesa integrisanja. Zadatak radnih grupa podrazumijeva i razmjenu pozitivnih iskustava i dobre prakse između resorno nadležnih institucija svih nivoa vlasti, kao i identificiranje potreba za organizovanjem obuka i edukacija u oblastima pravne stečevine Evropske institucije.

Radne grupe su polazne tačke, odnosno tijela koja u svakoj od oblasti pripremaju podloge za daljnji rad i usaglašavanje određenih pitanja, kao i odgovora na Upitnik Evropske komisije. Ostala definisana tijela su hijerarški nadređena radnim grupama, te u njihov sastav ulaze predstavnici političkih organa vlasti. Dolazi se do najvišeg tijela, a to je Kolegij za evropske integracije kojim predsjedava predsjedavajući Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, a u čiji sastav ulaze njegovi zamjenici, predsjednici vlada entiteta i kantona, te gradonačelnik Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Naizgled se čini da u odnosu na već složeno uređenje Bosne i Hercegovine, tzv. mehanizam koordinacije dodatno usložnjava njenu organizaciju i funkcionisanje prilikom izvršavanja preuzetih obaveza na evroatlanskom putu. Odgovor o tome da li je opravdana potreba za formiranjem ovih tijela, čije se nadležnosti u nekim segmentima preklapaju, kao i potreba za definisanjem ovakvog sistema koordinacije institucija vlasti u procesu evropskih integracija Bosne i Hercegovine, dat će se u nastavku teksta.

3. INSTITUCIONALNA BLOKADA U PROCESU KOORDINACIJE EVROPSKIH INTEGRACIJA

Postdejtonsko uređenje Bosne i Hercegovine je specifično, obzirom da Aneks IV Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, odnosno Ustav Bosne i Hercegovine, ne govori o tome da li je Bosna i Hercegovina složena država, da li je ona monarhija ili republika, socijalna ili liberalna država. Obzirom da se radi o izuzetku od pravila, već u demokratskom i pravnom kontinuitetu Bosne i Hercegovine, nailazimo na probleme definisanja oblika uređenja države. Kada je već definisan ovaj problem, može se reći da je logično da se na njega nižu i ostali problemi koji se tiču raspodjele nadležnosti između

države i entiteta, i na kraju nadležnosti kantona u entitetu Federacija Bosne i Hercegovine. Ustav Bosne i Hercegovine je definisao isključive nadležnosti države, odnosno institucija Bosne i Hercegovine, nadležnosti entiteta, pravni poredak, koordinaciju i dodatne nadležnosti. Isključive nadležnosti države su taksativno pobrojane, te je samim tim stvorena pretpostavka da sve ostale oblasti društvenog života spadaju u nadležnosti entiteta. Međutim, na drugim mjestima ustavnih normi gdje se izričito ne navode nadležnosti Bosne i Hercegovine, država ih može crpiti iz sveukupnosti normativne formulacije. Ova činjenica je bila osnov mnogih dosadašnjih osporavanja nadležnosti Bosne i Hercegovine i tzv. prenosa nadležnosti sa entiteta na Bosnu i Hercegovinu.

U tom smislu se govori o dijelu dodatnih nadležnosti, u kojem je ustavotvorac definisao da će Bosna i Hercegovina preuzeti nadležnost u onim stvarima u kojima se o tome postigne saglasnost entiteta, stvarima koje su predviđene u Aneksima 5-8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ili koje su potrebne za očuvanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, u skladu s podjelom nadležnosti među institucijama Bosne i Hercegovine. Dodatne institucije mogu biti uspostavljene prema potrebi za vršenje ovih nadležnosti. (Ademović i Marković, 2012). Institucionalna blokada o kojoj se govori u kontekstu koordinacije evropskih integracija je sigurno najizraženija u ovom domenu. Ovdje se govori o oblastima obrazovanja, zdravstva, nauke, kulture, sporta, rada, zapošljavanja, socijalne sigurnosti, energetike, rudarstva i gasa. Kako je ustavotvorac ostavio na tako reći proizvoljnu ocjenu i odluku o tome da se neke od dodatnih nadležnosti svrstaju u red nadležnosti Bosne i Hercegovine, stvorile su se sve pretpostavke da se i one voljom političkih opcija, tretiraju kao nadležnosti entiteta obzirom da eksplicitno nisu navedene kao nadležnosti Bosne i Hercegovine. Tako je Bosna i Hercegovina, za razliku od zemalja Evropske unije, država koja nema isključivu nadležnost u oblasti obrazovanja ili zdravstva. Ovako uspostavljen sistem uređenja ne nudi pravnu sigurnost svim njenim građanima. Ne može se sa sigurnošću na ovo pitanje dati pozitivan odgovor. Bosna i Hercegovina se jeste opredijelila za evroatlantski put, ali se isto tako nije opredijelila da način svog uređenja i prirodu funkcionisanja prilagodi zemljama Evropske unije, odnosno da u njihovim primjerima traži održiva i koncizna rješenja ustavnopravnog poretka. Vladajuće strukture se grčevito bore i skrivaju u okovima jednog uređenja koje je po svim parametrima neodrživo i na taj način doprinose produbljenoj institucionalnoj blokadi kako na nivou unutrašnjeg funkcionisanja, tako i na nivou procesa koordiniranja evropskih integracija.

Bosna i Hercegovina se na evroatlantskom putu, konstantno suočava sa problemima. U prvom redu je to već pomenuta raspodjela nadležnosti koja

dovodi do toga da se odluka o bilo kojem značajnom pitanju koje je postavila Evropska komisija, ne može dati bez konsultacija svih nivoa vlasti. Jedini izuzetak bi trebala biti ona pitanja i oblasti iz isključive nadležnosti države, međutim, evidentno je i otvoreno zadiranje i miješanje u te nadležnosti od strane oba bh. entiteta. Institucije Bosne i Hercegovine su u većini slučajeva nemoćne da se odupru različitim uticajima, prvenstvo iz razloga što i oni koji vode takve institucije nemaju jasnu sliku onoga što je Ustavom Bosne i Hercegovine eksplicitno određeno. Ne postoji opće priznat mehanizam vršenja kontrole i sankcionisanja neustavnih i protivzakonskih djelovanja nižih nivoa vlasti u odnosu na institucije Bosne i Hercegovine. Način donošenja odluka u odnosu na bilo koju vrstu aktivnosti u ovom procesu je konsenzus. U ovom smislu se može govoriti o institucionalnoj blokadi Bosne i Hercegovine. Za jednu tako složenu uređenu državu nije realno za da će se konsenzusom doći do usaglašenog stava, naročito kada su u lancu cjelokupnog procesa institucije koje jedne drugima osporavaju nadležnosti i djelokrug, što se vidi na primjeru nadležnih federalnih institucija i deset kantonalnih institucija, koje daju odgovore na pitanja u oblasti obrazovanja ili zdravstva, a svaka od njih je donijela propise koji na različit način definišu ove oblasti. Pored toga, postoji i odluka Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine iz 2010. godine koja je ustanovila da raspodjela nadležnosti u korist Federacije Bosne i Hercegovine nije usaglašena sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine. Ova odluka se prvenstveno odnosi na utvrđivanje obrazovne politike, uključujući donošenje propisa o obrazovanju i osiguranje obrazovanja, kao i utvrđivanje i provođenje kulturne politike, kao nadležnosti kantonalnih, a ne federalnih organa uprave. Odluka Suda je i dalje predmet brojnih oprečnih mišljenja i tumačenja, što u konačnosti predstavlja prepreku kako u unutrašnjem djelovanju institucija, tako i u procesu evropskih integracija. Teško je očekivati jedinstven stav institucija u Bosni i Hercegovini, kada one u vertikalnom odnosu imaju otvorene probleme rada i funkcionisanja, a naročito nepoštivanja i neusklađivanja propisa sa ustavima i zakonima višeg nivoa vlasti. Pored toga, institucije vješto koriste mehanizam koordinacije da bi određena pitanja iz redovnih nadležnosti delegirali nadležnim tijelima u ovom procesu i tako usporili rad institucija. Tijela svojim djelovanjem ni na koji način ne mogu nadomjestiti nadležne institucije svih nivoa vlasti u ispunjavanju obaveza Bosne i Hercegovine u procesu evropskih integracija. Iako su svjesni te činjenice, ovaj modus koriste kao još jedan vid institucionalne blokade. Primjer je izrada strateških dokumenata koji su osnov za korištenje sredstava IPA fondova. Nepostizanje ključnih dogovora za rezultat ima to da Bosna i Hercegovina gubi milionska sredstava pomoći u različitim sferama života, a što govori u prilog tome da su političke opcije svoje ciljeve stavili ispred cilja napredovanja države Bosne i Hercegovine. Obzirom da su institucije

mahom dočekale nespremne sve ono što se od Bosne i Hercegovine traži da ispuni na svom evroatlanskom putu, one su suočavaju sa nedostatkom stručnog kadra koji će odgovoriti zahtjevima. Povlačeći paralelu između ove konstatacije i činjenice da je bh. administrativni aparat glomazan i na dugoročnom finansijskom planu neodrživ, dolazi se do zaključka da i to predstavlja blokadu za koju su institucije odavno trebale tražiti efikasna rješenja.

Bosna i Hercegovina je dužna nastojati osigurati postepeno usklađivanje svojih postojećih zakona i budućeg zakonodavstva s pravnom tečevinom Evropske unije. Kao odgovor na obaveze iz Sporazuma, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je usvojilo Program prioriteta usklađivanja u zakonodavnim aktivnostima za provedbu evropskog partnerstva i Privremenog sporazuma. Ispunjavanje kriterija kojima je uvjetovano punopravno članstvo predstavlja prioritet Bosne i Hercegovine. Prvu grupu čine politički kriteriji koji se odnose na razvoj stabilnih institucija koje garantiraju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštivanje i zaštitu manjina. U okviru ove grupe kriterija razmatra se i regionalna saradnja, odnosi sa zemljama koje su uključene u proširenje i državama članicama, te poštivanje međunarodnih obaveza, kao što je saradnja s Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju. Cijeni se i postojanje funkcionalne tržišne privrede i sposobnost države da se nosi s konkurencijskim pritiskom i tržišnim snagama unutar Unije što čini ekonomske kriterije koje država mora da ispuni prije razmatranja članstva. (Bajraktarević, 2011) Pored toga država mora biti sposobna za preuzimanje obaveza iz članstva, uključujući pridržavanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije, kao i da usvoji i implementira pravno naslijeđe Evropske unije, a za što je potrebno prilagođavanje njenih institucionalnih struktura. Složena institucionalna struktura uspostavljena Ustavom Bosne i Hercegovine ocijenjena kao nefiksna, neodrživa i podložna mnogobrojnim političkim uticajima i zloupotrebama. Nisu poduzeti neophodni koraci ka rješavanju zakonodavnih problema koji koče proces evropskih integracija. Zloupotreba pravila o kvorumima komplikuje proces donošenja odluka i ima za posljedicu odgodu reformi što u konačnici smanjuje sposobnost države da ostvari napredak u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Ustav Bosne i Hercegovine spriječava građane, koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici jednog od tri konstitutivna naroda da se kandiduju za Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, što je u suprotnosti s općim načelima Evropske konvencije o ljudskim pravima. Ovdje se govori o neprovođenju presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu "Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine". Još jedan oblik blokade predstavlja "entitetsko glasanje" koje je kočnica usvajanju zakona koji se tiču prioriteta na evroatlanskom putu. Bosna i Hercegovina svoju budućnost traži u

Evropskoj uniji, a istovremeno nije spremna poštovati odluke najviših evropskih pravnih instanci. Sasvim je jasno da je sistem poput ovoga neodrživ i da se mora izaći iz okova trenutne strukture.

4. ZAKLJUČAK

Ukazuje se na činjenicu da je Bosna i Hercegovina nespremno dočekala i otpočela s izvršavanjem svojim obaveza u procesu evropskih integracija. Postignut je veoma ograničen napredak na uspostavljanju funkcionalnijih i djelotvornijih struktura vlasti na državnom nivou. Bitno je napomenuti da nedostatak koordinacije između institucija, konstantne tenzije i politička previranja, te nedostatak stručnih ljudskih kapaciteta i dalje utiču na to da država Bosna i Hercegovina ne može ponuditi korjenite i dugoročno održive reforme. Neusklađeno vođenje politike između države i entiteta i dalje predstavlja glavnu prepreku efikasnom radu. Tome svjedoči i tzv. mehanizam koordinacije, koji nije ništa drugo do rješenje koje je motivirano političkim idejama. Mehanizam koordinacije se u dugoročnom smislu neće pokazati efikasnim, uzimajući u obzir složenost uređenja države Bosne i Hercegovine i stalno potenciranje kompromisnih rješenja i dogovora do kojih je uvijek teško doći. Pokazao je da je ovakvo uređenje Bosne i Hercegovine neodrživo i da u sebi sadrži mnoštvo institucionalnih prepreka, odsustvo jedinstvenih dogovora i svega onog što Evropska unija zahtijeva od Bosne i Hercegovine na njenom putu ka punopravnom članstvu.

Ove aktivnosti zahtijevaju korjenite ustavne reformske procese koji će podrazumijevati jačanje nadležnosti i kapaciteta institucija Bosne i Hercegovine i drugačiju vrstu organizacije vlasti po uzoru na savremene evropske zemlje poput Savezne Republike Njemačke ili zemlje okruženja kao što je to Republika Hrvatska. Bosna i Hercegovina mora imati jedinstvenu vlast, koja će biti organizovana na efikasan način. Država mora imati uspostavljen sistem oružanih i policijskih snaga, što je u slučaju Bosne i Hercegovine djelimično realizirano.

Organizacija teritorijalnog uređenja vlasti na kantone kao posebne jedinice je neodrživa, uzimajući u obzir da svaka od jedinica ima neujednačenu zakonsku regulativu, stavove i praksu po pitanju djelovanja u okviru istih nadležnosti. Isti problem je možda u manjoj mjeri prisutan i na nivou entiteta kada je riječ o usklađivanju zakonskog djelovanja sa državnim institucijama i njihovim propisima. Organizacija vlasti je potrebna na područnom i lokalnom nivou koji će direktno izvršavati državne zakone. Pravosudni sistem također zahtijeva temeljite promjene, osnivanje državnog vrhovnog suda i jačanje mehanizma pravne zaštite na nivou države Bosne i Hercegovine, te poštivanje i provođenje sudskih odluka.

Dejtonsko uređenje Bosne i Hercegovine je prelazno rješenje, što se

vidi na konkretnom primjeru djelovanja institucija u okviru procesa evropskih integracija. Ovaj proces je još jednom stavio u fokus otvorena pitanja uređenja Bosne i Hercegovine i treba biti osnov za neophodne promjene. Evropska unija zahtijeva stabilne institucije sa jasnom raspodjelom nadležnosti i ujednačenim djelovanjem koje vodi ka pravnoj sigurnosti i povjerenju u institucije.

LITERATURA

1. Ademović, N., Marko, J., Marković, G., 2012. Ustavno pravo Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V,
2. Bajraktarević, D., 2011. Bosna i Hercegovina i proces evropskih integracija. U: Banović, D., Gavrić, S., 2011. Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: University press Magistrat Sarajevo, str. 526 – 545.,
3. Banović, D., Gavrić, S., 2011. Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: University press Magistrat Sarajevo,
4. Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine, <http://www.dei.gov.ba>,
5. Misita, N., 2010. Evropska unija – osnivanje i razvoj. Sarajevo: Revicon,
6. Misita, N., 2014. Uvod u pravo Evropske unije. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu,
7. Steiner C., Ademović, N., 2010. Ustav Bosne i Hercegovine – Komentar, Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V. Program pravna država/Jugoistočna Evropa,
8. Ustav Bosne i Hercegovine (Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini – Aneks IV) i Amandman I na Ustav Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, broj 25/09),
9. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine sa amandmanima (“Službene novine Federacije BiH“, br. 1/94, 13/97, 16/02, 22/02, 52/02, 63/03, 9/04, 20/04, 33/04, 71/05, 72/05 i 88/08),
10. Ustav Republike Srpske sa amandmanima („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 21/92, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 31/02, 31/03, 98/03 i 115/05),
11. Zakon o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 30/03, 42/03, 81/06, 76/07, 94/07, 81/07 i 24/08),
12. Zakon o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“, br. 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07, 35/09, 59/09 i 103/09).

**SUD EVROPSKE UNIJE ZA SLUŽBENIČKE SPOROVE KAO
PRIMJER MOGUĆEG PRAVCA RAZVOJA NACIONALNIH
PRAVOSUDNIH INSTITUCIJA**

**EUROPEAN UNION CIVIL SERVICE TRIBUNAL AS AN EXAMPLE
OF THE POSSIBLE LAW OF DEVELOPMENT OF NATIONAL
JUDICIAL INSTITUTIONS**

Stručni članak

*Mag. Iur. Merima Čolakhodžić**

Sažetak

Ugovor iz Nice 2003. godine predvidio je mogućnost osnivanja specijalizovanih sudova Evropske unije. Slijedeći date preporuke, Vijeće Evropske unije je 2004. godine osnovalo Sud Evropske unije za službeničke sporove, odnosno Službenički sud, čija je nadležnost bila odlučivanje u sporovima između Evropske unije i njenih službenika. Ovaj zadatak je do tada obavljao Opći sud Evropske unije. Kako se konstantno povećavao broj predmeta, a postupci rješavanja predugo trajali, zakonodavac je odlučio povećati broj sudija Općeg suda Evropske unije sa četrdeset i sedam na pedeset i šest, i istovremeno prenijeti nadležnosti Službeničkog suda Općem sudu Evropske unije. Tako je Službenički sud prestao sa radom u septembru 2016. godine. Bez obzira na gašenje ove specijalizovane pravosudne institucije, njena uloga može služiti kao primjer mogućeg pravca razvoja nacionalnih pravosudnih institucija zemalja članica Evropske unije, ali i konkretno Bosne i Hercegovine. Uzimajući u obzir obimnost administracije, kao i ulogu i status državnih službenika koji su personifikacija institucija javne vlasti, javlja se potreba za osnivanjem specijalizovanih odjela u okviru postojećih pravosudnih institucija ili posebnih specijalizovanih institucija koje će se baviti rješavanjem sporova službenika. Dosadašnja sudska praksa je pokazala da redovni sudovi nemaju kapaciteta u meritornom odlučivanju u službeničkim sporovima, što dovodi do neujednačene sudske prakse i pravne nesigurnosti.

Ključne riječi: Sud Evropske unije za službeničke sporove, službenički sporovi, javna služba, institucije vlasti, državni službenici, pravosudne institucije, pravac razvoja, reforma.

** Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, Ministarstvo civilnih poslova, e-mail: merimacolakhodzic@gmail.com*

Abstract

The Treaty of Nice provided for the possibility of setting up specialized courts of the European Union. Following the recommendations of the Council of the European Union, the Council of the European Union established the Court of the European Union for civil disputes, i.e. the Court of Justice, whose jurisdiction was to decide on disputes between the European Union and its officials. This task has been carried out by the General Court of the European Union. As the number of cases increased steadily and the resolution procedures were too long, the legislator decided to increase the number of judges of the General Court of the European Union from forty-seven to fifty-six, and at the same time delegate the jurisdiction of the Court of Audit to the General Court of the European Union. Thus, the Court of Appeal ceased its work in September 2016. Notwithstanding the quashing of this specialized judicial institution, its role can serve as an example of the possible direction of the development of national judicial institutions of the member states of the European Union, and specifically Bosnia and Herzegovina. Taking into account the scope of administration, as well as the role and status of civil servants who are the personification of public institutions, there is a need to establish specialized departments within the existing judicial institutions or specialized institutions that will deal with the resolution of employees' disputes. Previous case-law has shown that regular courts do not have the capacity to take meritorious decision-making in civil disputes, leading to uneven judicial practice and legal uncertainty.

Key words: European union civil service tribunal, clerical disputes, public service, government institutions, civil servants, judicial institutions, direction of development, reform.

1. UVOD

Sud Evropske unije za službeničke sporove je činilo sedam sudaca koje je imenovalo Vijeće Evropske unije na mandatni period od šest godina s mogućnošću ponovnog imenovanja, a nakon objave poziva za podnošenje kandidatura i pribavljanja mišljenja posebnog odbora. Prilikom imenovanja sudija, Vijeće je moralo paziti na ujednačen sastav Suda na najširoj mogućoj područnoj geografskoj osnovi i zastupljenosti nacionalnih pravnih sistema. Suci Suda Evropske unije za službeničke sporove imenovali su iz vlastitih redova predsjednika na period od tri godine s mogućnošću ponovnog izbora. Sud je zasjedao u sudskim vijećima od tri suca ili u punom sastavu, ako je to

opravdano složenošću ili važnošću pravnih pitanja o kojima se raspravlja i odlučuje. Suci su imenovali sekretara na period od šest godina. (Misita, 2009)

Službenički sud bio je nadležan za rješavanje evropskih službeničkih sporova u prvom stepenu, obzirom da osoblje svih institucija, tijela, ureda i agencija Evropske unije broji oko četrdeset hiljada osoba. To je u prosjeku značilo rješavanja oko stotinu i pedeset predmeta godišnje. Sporovi o kojima je Sud odlučivao nisu se odnosili samo na pitanja iz radnih odnosa u užem smislu - plata, napredovanje u karijeri, zapošljavanje, disciplinske sankcije, itd., nego i na sistem socijalne sigurnosti - zdravstveno, penzijsko i invalidsko osiguranje, osiguranje za slučaj ozljede na radu, porodične naknade itd. Sud je bio nadležan za sporove koji su se odnosili na određeno specifično osoblje, poput osoblja Eurojust-a, Europol-a, Evropske centralne banke, Ureda Evropske unije za intelektualno vlasništvo i Evropske službe za vanjsko djelovanje. Protiv odluka Službeničkog suda bilo je moguće u roku od dva mjeseca podnijeti žalbu Općem sudu, ograničenu isključivo na pravna pitanja. Odluke Općeg suda o žalbi mogle u izuzetnim okolnostima biti predmet preispitivanja. Tokom mandata Službeničkog suda, radilo je ukupno četrnaest sudaca iz četrnaest različitih država članica, a doneseno je više od hiljadu i pet stotina presuda. (Sud Evropske unije, <https://www.curia.europa.eu>)

2. POSTUPAK PRED SUDOM EVROPSKE UNIJE ZA SLUŽBENIČKE SPOROVE

Na početku je bitno razjasniti da se radilo o Službeničkom sudu koji nije imao mandat rješavanja sporova između državnih organa uprave i njihovih državnih službenika. Postupak pred Službeničkim sudom vodio se u skladu s odredbama Statuta Suda, posebno odredbama iz Priloga I Statuta, u skladu s njegovim Poslovníkom, kao i u skladu s vezanim propisima. Postupak se pokreće tužbom koju sastavlja advokat i koja se upućuje sekretarijatu Suda. Tužba se mogla podnijeti i elektronskim putem - aplikacija e-Curia. Sekretar dostavlja tužbu suprotnoj stranci. Suprotna stranka može u roku od dva mjeseca podnijeti odgovor na tužbu. Službenički sud može donijeti odluku da je potrebna i druga razmjena pismenih podnesaka. Sve osobe koje mogu dokazati svoj interes za ishod spora o kojem odlučuje Službenički sud, kao i institucije, tijela, uredi i agencije Evropske unije te države članice, mogu biti umješaci u postupku. Umješac podnosi podnesak kojim podupire zahtjev jedne od stranaka ili se istom protivi, a na koji te stranke zatim mogu odgovoriti. Umješac može iznijeti svoja očitovanja i za vrijeme usmenog dijela postupka. Za vrijeme usmenog dijela postupka obično se održava javna rasprava tokom koje suci mogu

postavljati pitanja zastupnicima stranaka ili, ako je potrebno, samim strankama. Sudac izvjestilac sastavlja prethodni izvještaj za raspravu, koji sadrži glavne podatke o predmetu, te određuje tačke na koje se stranke moraju fokusirati u svom usmenom izlaganju. Taj je dokument dostupan javnosti na jeziku postupka. Suci vijećaju na osnovu nacrtu obrazloženja koji sastavlja sudac izvjestilac. Presuda se objavljuje na javnoj raspravi. Postupak pred Službeničkim sudom je besplatan. Bitno je naglasiti da Sud nije pokrivaio troškove advokata ovlaštenog za zastupanje pred sudom države članice, koji stranke mora zastupati pred Sudom. Međutim, stranka koja ne može snositi troškove postupka, može zatražiti besplatnu pravnu pomoć. U svakoj fazi postupka, Službenički sud može pokušati omogućiti mirno rješavanje spora. Tužba podnesena pred Službeničkim sudom ne odgađa izvršenje pobijanog akta, ali se pod specifičnim uslovima može odgoditi ili odrediti druga privremena mjera.

Privremene mjere odobravaju se samo ako su ispunjeni slijedeći uslovi: tužba mora biti osnovana, podnosilac zahtjeva mora dokazati hitnost mjera bez kojih bi pretrpio ozbiljnu i nesagledivu štetu, i na kraju, privremene mjere moraju poštovati uravnoteženi balans između interesa stranaka i općeg interesa. Jezik na kojem je sastavljena tužba je jedan od dvadeset i četiri službena jezika u upotrebi i određuje se kao jezik postupka. Rasprave koje se odvijaju za vrijeme usmenog dijela postupka prevode se simultano, prema potrebi, na različite službene jezike Evropske unije. (Sud Evropske unije, <https://www.curia.europa.eu>).

3. ULOGA DRŽAVNIH SLUŽBENIKA U OSTVARIVANJU JAVNOG INTERESA

Funkcija i poslovi koje obavljaju državni službenici su od velikog značaja za cjelokupno funkcionisanje državnog sistema, jer doprinose ostvarenju javnog interesa. Uslovi zapošljavanja u javnim upravama često su uvjetovani poslodavčevim kratkoročnim ciljevima, poput pronalaženja najboljeg kandidata za određeni položaj ili suočavanja s vanjskim uticajima. Promjene koje se provode često ne odgovaraju bilo kojoj vrsti dugoročne strategije, nego se zbivaju ad hoc. Nerijetko, čak i ako se strateško upravljanje primjenjuje u planiraju javnih uprava, ono se zanemaruje u kriznim situacijama ili u korist kratkoročnih prioriteta. To se pogotovo odnosi na javne uprave čije ciljeve određuju političari – odluke se mijenjaju ovisno o hitnosti nekog problema ili, recimo, u vrijeme izbora. Nadalje, kada je pažnja usmjerena na rješavanje pojedinih kratkoročnih ciljeva, na strateške se zaboravlja. Na primjer, u nekim državama se čeka donošenje zakona o javnoj, odnosno državnoj službi, ali se provedba odgađa zbog nedovoljnih finansijskih sredstava ili straha od učinka u vremenima trenutačne krize.

Tradicionalno su državni službenici uvijek bili bolje zaštićena skupina zaposlenika, a danas, u vrijeme globalizacije, oni se trebaju više prilagoditi zahtjevima dinamičnog tržišta rada. No, iako se procesi reforme u javnoj upravi u Evropi odvijaju već duže vrijeme, te se može činiti da bez obzira na njihova politička i administracijska uređenja, evropske države pokreću slične oblike reforme javnog sektora, države članice Evropske unije odlučile su odabrati drugačije puteve za ostvarivanje te reforme s obzirom na različite tradicije i historijske okolnosti. (Herman i Čupurdija, 2011)

U tom smislu se govori o kriteriju iz Madrida koji je uslov za članstvo u Evropskoj uniji, postavljen na sastanku Evropskog vijeća 1995. godine. Riječ je o dodatnom kriteriju za članstvo u Evropskoj uniji kriterijima iz Kopenhagena 1993. godine. Ovaj kriterij se odnosi na prilagođavanje administrativne strukture s ciljem stvaranja uslova za postupnu i skladnu integraciju. Podrazumijeva jačanje administrativne sposobnosti i stvaranje efikasnog državnog sistema uprave za provođenje *acquis communautaire*-a i drugih obaveza koje proizilaze iz članstva u Evropskoj uniji. Kriterij iz Madrida naziva se još administrativni kriterij. (Direkcija za evropske integracije, <https://www.dei.gov.ba>)

Funkcija koju državni službenici obavljaju je po mnogo čemu zahtjevna, i od samih službenika se očekuje potpuna predanost i odgovornost u vršenju istih. Poslovi su specifični, jer se direktno tiču funkcionisanja državnog sistema koji je u uskom dodiru sa građanima i ostvarivanjem njihovih prava. Državni organi uprave, odnosno državni službenici u vršenju svojih poslova moraju osigurati poštovanje i primjenu slijedećih principa:

- a) zakonitost;
- b) transparentnost i javnost;
- c) odgovornost;
- d) učinkovitost i ekonomičnost;
- e) profesionalna nepristrasnost;
- f) politička nezavisnost.

Nesporno je da specifičnosti funkcija koje obavljaju državni službenici u državnim organima vežu za sebe i specifičan sistem prava, dužnosti i odgovornosti. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, ovaj sistem je zasnovan zakonima o državnoj službi Bosne i Hercegovine, njenih entiteta i Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, kao i podzakonskim aktima i kolektivnim ugovorima. Kao i u drugim organizacijama, u državnim organima kadrovi su osnovni elemenat organiziranja i funkcioniranja. Zapravo, za uspješno, redovno, pravilno i zakonito funkcioniranje državnih organa nužno je angažiranje profesionalnih lica, koji će kompetentno obavljati poslove i zadatke iz okvira nadležnosti državnih organa. Organi uprave i pravna lica s javnim ovlaštenjima dužni su zahtjeve građana rješavati u skladu sa zakonom

i drugim propisima i u zakonom propisanim rokovima. Dužni su omogućiti im efikasno, brzo i jednostavno ostvarivanje prava i pravnu pomoć. Iz naprijed navedenog, jasno je o kakvoj vrsti poslova i obavljanju funkcija se misli kada govorimo o državnim službenicima. U prvom redu, državni službenici su odgovorni za ostvarivanje i zaštitu prava građana, te da obavljajući poslove iz opisa svog radnog mjesta doprinose ostvarivanju općeg interesa. Postupanjem suprotno utvrđenim obavezama odgovorna lica u organima uprave mogu počinuti povredu službene dužnosti, prekršaj ili krivično djelo. (Radojičić i Vukašnović, 2006) Organ uprave predstavlja državu, njene interese i ciljeve u okviru zakonom utvrđenog djelokruga i nadležnosti. Država i njeni organi upravljanja predstavljaju neraskidivo i međusobno trajno jedinstvo. Državni službenici su veoma bitna karika u lancu, jer direktno pridonose funkcionisanju državnog aparata.

4. MOGUĆI PRAVAC RAZVOJA NACIONALNIH PRAVOSUDNIH INSTITUCIJA

Svaka povreda zakonom zaštićenog prava je osnov za pokretanje predviđene vrste postupka, odnosno spora za zaštitu istih. Pod individualnim radnim sporom može se podrazumijevati spor koji nastaje između zaposlenika i poslodavačkog subjekta, povodom povrede individualnog, pojedinačnog i ličnog prava, odnosno utvrđivanja obaveze ili neposrednog ličnog interesa iz radnog odnosa, a zasnovanog na propisu, kolektivnom ugovoru, općem aktu ili ugovoru o radu, za čije rješavanje, u završnoj, konačnoj instanci, nadležan sud. Ovakvo shvatanje individualnog radnog spora može se na shodan način primijeniti i na radne odnose državnih službenika. Iz prikaza osnovnih elemenata interne zaštite proizilazi da državni službenici imaju pravo da se obraćaju nadležnom sudu za preispitivanje konačne odluke nadležnog tijela. U slučaju Bosne i Hercegovine, može se reći da su u pitanju različiti sudovi koji odlučuju o službeničkim sporovima. Državni službenici u institucijama Bosne i Hercegovine imaju pravo na pokretanje upravnog spora ako je konačnim upravnim aktom povrijeđeno njihovo pravo iz radnog odnosa. Tužbu protiv konačnih upravnih akata rješava Upravno odjeljenje Suda Bosne i Hercegovine. Državni službenici u organima uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine, u upravi na nivou Republike Srpske i u Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine, pokreću parnicu pred općinskim, odnosno osnovnim sudovima. Ovo je posljedica zakonodavnih rješenja prema kojima pojedinačni akti sa područja radnih odnosa nemaju svojstvo upravnog akta, pa zbog toga dolazi do primjene odgovarajućih odredbi zakona o radu. Pravna stajališta i praksa pravosudnih institucija u pogledu statusa državnih službenika je još uvijek predmet mnogobrojnih rasprava i različitih mišljenja

i stajališta. Predmeti koji se odnose na ostvarivanje prava državnih službenika i njihov status se unazad deset godina nisu mogli smatrati „građanskom stvari“. U pravu Evropske unije, presudom Evropskog suda za ljudska prava *Pellegrin protiv Francuske* iz 1999. godine, napravljen je presedan u pogledu odlučivanja, odnosno po prvi put je utvrđena povreda prava, tj. pravo da se državnih službenik poziva na kršenje prava na pravično suđenje. (Omejec, 2006) Nevažno da li domaći pravni sistem definiše određeni postupak kao građanskopravni ili krivičnopravni, o službeničkim sporovima se treba pristupiti na način da se temeljno ispituje, a ne automatskim odbacivanjem slučaja kao nedopuštenog iz razloga što neki odnosi ne "spadaju" pod primjenu člana 6. stava 1. Konvencije. Ustavni sud Bosne i Hercegovine, kao najviša pravna instanca, se pozivala na tzv. funkcionalni kriterij, prema kojem pod zaštitu prava na pravično suđenje, svakako, ne potpadaju one određene službe koje uključuju odgovornosti u opštem interesu ili učestvovanje u vršenju vlasti podijeljenih javnim pravom. Sporovi u vezi s statusom državnih službenika su specifični iz razloga što kada govorimo o državnim službenicima mislimo na službenike koje savremena pravna doktrina definiše kao fizičke osobe koje nakon prijema u državnu službu, obavljaju poslove u kojima država nastupa prema građanima kao javna vlast. (Steiner i Ademović, 2010) Zbog toga ne mogu ostvarivati zagarantovana prava koja proističu iz njihovog radnopravnog statusa. Prava i dužnosti državnih službenika treba strogo odvojiti od prava i obaveza organa uprave, odnosno države. Ostvarivanje prava državnih službenika putem pravosudnih institucija ne smije ničim biti uvjetovano, a pogotovo činjenicom da se radi o službenicima koji obavljaju djelatnost u interesu svih građana države.

Vodeći se primjerom osnivanja specijalizovanog Suda Evropske unije za službeničke sporove, javlja se ideja za osnivanjem sličnih institucija na nacionalnom nivou. Imajući u vidu, s jedne strane, poseban status državnih službenika, i neujednačenu praksu pravosudnih institucija s druge strane, ova ideja je itekako opravdana. Kada je riječ o pravosudnim institucijama u Bosni i Hercegovini, one povodom službeničkih sporova koji se javljaju u vezi s statusom državnih službenika, odlučuju u parničnom postupku. Samim tim je postupak ostvarivanja zaštite nedosljedan, obzirom da se rješavanje na nivou institucija vodi u upravnom postupku. Slijedeći zakonska pravila, sudska zaštita se analogno tome ostvaruje vođenjem upravnog spora pred nadležnom sudskom instancom. Evropska unije je uvidjela potrebu osnivanja jedne specijalizovane sudske institucije Suda Evropske unije za službeničke sporove, čiji je mandat isključivo odlučivanje o sporovima službenika institucija Unije i svake od institucija pojedinačno. Zanimljivo je da je Sud osim statusnih pitanja, odlučivao i o pitanjima penzijskog i invalidskog osiguranja i utvrđivanja disciplinske odgovornosti. Ovo je primjer

sveobuhvatnog i meritornog sistemskog rješavanja svih pitanja koja su od značaja za radni status državnih službenika. Pravosudne institucije u Bosni i Hercegovini nemaju posebne odjele koji bi se bavili rješavanjem službeničkih sporova kao posebne vrste upravnih sporova. Ambiciozno je govoriti o osnivanju zasebnih pravosudnih tijela, ali je potreba za uspostavljanjem posebnih odjela neophodna. U prilog ovome ide argumentacija da je radnopravni status državnih službenika specifičan i regulisan *lex specialis propisima*. Osnivanje posebnih odjela bi značilo efikasnu administraciju, značajne uštede i ukidanje određenog broja tijela koja u drugom stepenu odlučivala o službeničkim sporovima. Primjeri takvih tijela su odbori za žalbe državnih službenika koji u Bosni i Hercegovini odlučuju po žalbama službenika na odluke organa vlasti kao njihovih poslodavaca. Postupak ostvarivanja prava se isključivo treba vezati za matične institucije, a zatim na sudski put zaštite istih. Stoga, ne postoji prepreka da nadležnosti pomenutih tijela preuzmu pravosudne institucije koje će u okviru svojih odjela odlučivati o radnopravnom statusu službenika. Sistemski uređen mehanizam zaštite prava je osnov za konstantan razvoj institucija. Najviše sudske instance nemaju ujednačenu praksu odlučivanja i upravo zbog specifičnosti radnopravnog statusa službenika, ostvarivanje zaštite omogućavaju kroz različite vrste postupaka. Kada iscrpe redovne pravne lijekove, službenici zaštitu svojih prava traže u okviru ustavnih sudova. Pozivajući se na prava iz evropskih konvencija, službenici u državama članicama Evropske unije nisu imali mnogo uspjeha niti se o njihovim zahtjevima meritorno odlučivalo. O njihovom radnopravnom statusu se raspravljalo kao o prethodnom pitanju. Sve ove činjenice ukazuju na potrebu razvoja nacionalnih pravosudnih institucija u vezi s rješavanjem radnopravnog statusa državnih službenika. Iako je prestao sa radom, Sud Evropske unije za službeničke sporove je bio primjer institucije koja meritorno odlučuje isključivo u jednoj vrsti sporova.

Opća zamjerka ovoj instituciji je nepostojanje dvostepenosti u odlučivanju, odnosno nepostojanje apelacionog odjeljenja obzirom da je Opći sud rješavao kao drugostepeni organ. Načelo dvostepenosti je u sudskim postupcima od ključne važnosti. Kada se radi o rješavanju jedne vrste sporova, pravnu sigurnost daju institucije koje u svom mandatu imaju mogućnost drugostepenog odlučivanja. Takve institucije najbolje poznaju meritum spora i stvaranjem prakse postaju specijalizovane za određenu vrstu spora. U odnosu na Sud Evropske unije za službeničke sporove, on nije imao nadležnost rješavanja sporova između službenika i institucija država članica.

Bez obzira na to, njegova organizacija, koncept nadležnosti i djelokrug rada mogu biti osnov reorganizacije nacionalnih pravosudnih institucija u smislu formiranja novih odjela pri onim pravosudnim institucijama koje redovno rješavaju službeničke sporove. Republika Hrvatska je osnovala

službeničke sudove i Viši službenički sud kao sudske instance koje odlučuju o teškim povredama službene dužnosti, što govori o postojanju svijesti za razvojem pravosudnog sistema. Kada se radi o primjeru Bosne i Hercegovine, preporuka je da se o sporovima rješava isključivo kroz jednu vrstu postupka, upravnog ili parničnog. Institucije u lancu odlučivanja moraju biti konzistentne, bilo da se radi o Sudu Bosne i Hercegovine ili općinskim, odnosno kantonalnim pravosudnim institucijama. Trenutno je teško govoriti o rješavanju pitanja iz domena socijalnih prava koja proizilaze iz radnopravnog statusa službenika od strane posebnih odjela, jer se u tom slučaju mora pristupiti izmjeni velikog broja propisa koji uređuju ovu oblast. Ideja za razvojem pravosudnih institucija u ovom pravcu proizilazi i iz koncepta jačanja administrativne sposobnosti i stvaranja efikasnog državnog aparata, jer njega čine upravo službenici koji moraju imati jedinstven sistem ostvarivanja zaštite svojih prava iz radnopravnog statusa.

5. ZAKLJUČAK

Imajući u vidu da su poslovi koje obavljaju državni službenici od krucijalnog značaja za cjelokupno funkcionisanje institucija javne vlasti, iz razloga što doprinose ostvarenju javnog interesa, javlja se potreba za sveobuhvatnim rješavanjem pitanja radnopravnog statusa službenika u okviru specijalizovanih pravosudnih tijela. Primjeri za razvoj pravosuđa se trebaju crpiti iz sistemskog uređenja Evropske unije i njenih pravosudnih institucija.

Osnivanje i uloga Suda Evropske unije za službeničke sporove može biti osnov eventualnog pravca razvoja kako nacionalnih pravosudnih institucija zemalja članica Evropske unije, tako i Bosne i Hercegovine. Većinu administrativnih aparata država čini veliki broj službenika. Dosadašnja sudska praksa evropskih zemalja je pokazala da redovni sudovi nemaju kapaciteta u meritornom odlučivanju u službeničkim sporovima, što dovodi do neujednačenog odlučivanja. Iako se praksa posljednjih godina mijenjala, ona još uvijek nije dosegla nivo konzistentnosti i pravne sigurnosti.

Potreba za osnivanjem specijalizovanih odjela u okviru postojećih pravosudnih institucija ili posebnih specijalizovanih institucija koje će se baviti rješavanjem sporova službenika je sve prisutnija. Ona doprinosu jačanju i razvijanju institucija državnih vlasti u pravcu sveobuhvatnih sistemskih reformi, koje za rezultat imaju državu vladavine prava i zagarantovani mehanizma zaštite istih.

LITERATURA

1. Ademović, N., Marko, J., Marković, G., 2012. Ustavno pravo Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V,
2. Banović, D., Gavrić, S., 2011. Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: University press Magistrat Sarajevo,
3. Direkcija za evropske integracije Bosne i Hercegovine, <http://www.dei.gov.ba>,
4. Herman V., Čupurdija M., 2011. O nekim pitanjima radnopravnog statusa u javnoj upravi; komparativno. Sarajevo: Pravo i porezi,
5. Misita, N., 2009. Institucije Evropske unije. Sarajevo: Revicon,
6. Misita, N., 2010. Evropska unija – osnivanje i razvoj. Sarajevo: Revicon,
7. Misita, N., 2014. Uvod u pravo Evropske unije. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu,
8. Omejec, J., 2006. Status državnih službenika, Pravna praksa i stajališta Evropskog suda za ljudska prava, Evropskog suda pravde i Ustavnog suda Republike Hrvatske, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
9. Radojičić Vukašinović, Z., 2006. Evropski standardi statusa državnih službenika, Beograd: Pravni život,
10. Steiner C., Ademović, N., 2010. Ustav Bosne i Hercegovine – Komentar, Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer e. V. Program pravna država/Jugoistočna Evropa,
11. Sud Evropske unije, <https://www.curia.europa.eu>,
12. Žilić, A., 1996. Bosna i Hercegovina - Kodeks ljudskih prava, Slavonski Brod: Amadeus,
13. Zakon o državnoj službi u institucijama BiH ("Službeni glasnik BiH" broj 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10 i 40/12),
14. Zakon o državnoj službi u Federacije BiH ("Službene novine Federacije BiH" broj 29/03, 23/04, 39/04, 54/04, 67/05, 8/06 i 4/12),
15. Zakon o državnim službenicima ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 79/2005, 81/2005 - ispr., 83/2005 - ispr., 64/2007, 67/2007 - ispr., 116/2008 i 104/2009),
16. Zakon o državnoj službi u organima uprave Brčko Distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH" broj 28/06).

TREND PRIVATNE SIGURNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

TREND OF PRIVATE SECURITY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Pregledni znanstveni članak

*Prof. dr. Armin Kržalić**

*Mr. sc. Lejla Trnčić**

Sažetak

Krajem devedesetih godina došli je do proliferacije privatne sigurnosti. Ova oblast prepoznata je u nacionalnoj sigurnosti savremenih država. Privatna sigurnost je dobila zadatak da ispunjava mnoge sigurnosne funkcije koje je donedavno ispunjavala isključivo država. Shodno polju monopola kojeg se država odrekla u korist subjekata privatne sigurnosti došlo je do ekspanzije privatne sigurnosti u Europskoj uniji. Tako prema nekim podacima, u državama Europske unije na 500 građana u prosjeku dolazi jedan zaštitar. Danas smo svjedoci razvoja privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini koji je počeo prije više od petnaest godina. Od 2002. godine privatna sigurnost u Bosni i Hercegovini teži da se razvije i postane važan sektor u ukupnom društvenom ambijentu. Obzirom na veoma brz trend razvoja privatne sigurnosti u Jugoistočnoj Europi, predviđanja su bila da će takvo stanje zahvatiti i privatnu sigurnost u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad testira takvu tvrdnju i istražuje trend privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Rezultati do koji smo došli pokazuju da Bosna i Hercegovina bilježi pozitivan rast privatne sigurnosti u zadnjih sedam godina.

Ključne riječi: privatna sigurnost, nacionalna sigurnost, trend, zaštitar, proliferacija.

Abstract

A proliferation of private security emerged at the end of the nineties. This area is recognized in all national security systems of modern states. It was given the task of fulfilling many security functions that had been fulfilled only by the state until recently. After the state has given up the monopoly in favor of private security subjects, there has been an expansion of private security in the European Union. Thus, according to some data, there is one

** Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, Pravni fakultet, Univerzitet u Bihaću, e-mail: armin.krzalic@gmail.com*

** Asocijacija kompozitora-muzičkih stvaralaca, Sarajevo*

security guard on 500 citizens in the countries of the European Union. Today, we are witnessing the development of private security in Bosnia and Herzegovina that began more than fifteen years ago. Since 2002, private security in Bosnia and Herzegovina tends to develop and become an important sector in the overall social environment. Considering the very rapid development of private security in Southeast Europe, predictions were that such a situation would also affect private security in Bosnia and Herzegovina. This paper tests this claim and explores the trend of private security in Bosnia and Herzegovina. The results we have come up with, show that the growth trend has been recorded in the last seven years in Bosnia and-Herzegovina.

Key words: private security, national security, trend, security guard, proliferatation.

1. UVOD

Privatizaciji sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini posvećeno je vrlo malo pažnje. Pored istraživanja SEESAC-a kojim je analizirano stanje privatnog sigurnosnog sektora u Jugoistočnoj Europi, te istraživanja Centra za sigurnosne studije iz 2009. godine ovo je drugo domaće istraživanje sektora privatne sigurnosti u BiH. Ovim istraživanjem, nastojali smo da utvrdimo trenda privatne sigurnosti BiH komparirajući podatke iz 2009. i 2016. godine.

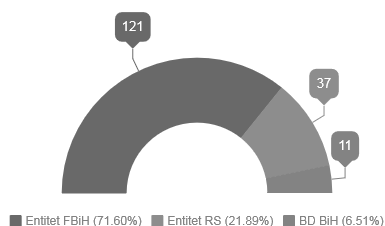
Radi boljeg razumjevanja brojnosti i veličine privatne sigurnosti, u nastavku ćemo iznijeti rezultate do kojih smo došli a koji pokazuju obima privatne sigurnosti tj. brojnost subjekta koji se bave poslovima privatne sigurnosti, kao i broj osoblja koje je certificirano za bavljenje poslovima privatne sigurnosti. Želimo naglasiti, da kada govorimo o privatnim sigurnosnim kompanijama, mislimo na agencije za zaštitu ljudi i imovine u oba bh. entiteta i Brčko Distriktu BiH, unutrašnje službe zaštite u Federaciji BiH i privatne detektive u Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH. Spomenuti subjekti su počeli sa radom 2002. godine u entitetima a 2004. godine u Brčko Distriktu BiH.

2. POZITIVAN TREND PRIVATNE SIGURNOSTI

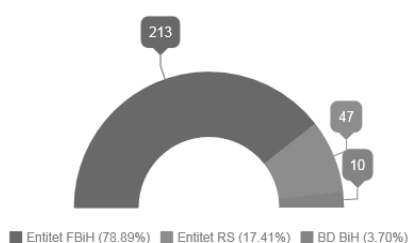
Kako bismo istražili brojnost i obim privatnih sigurnosnih kompanija, analizirali smo statističke podatke dobivene od strane kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova entiteta FBiH, centara javne bezbjednosti entiteta RS-a, podatke dobivene od Policije Brčko Distrikta BiH i podatke od

nadležni sudova* za registraciju pravnih lica. Na osnovu analize zasnovane na ovim podacima, možemo reći da je u 2016. godini u Bosni i Hercegovini u odnosu na 2009. godinu *zabilježen trend rasta subjekata privatne sigurnosti kao i osoblja koje radi u ovom sektoru*. Polazna osnova za komparaciju trenda privatne sigurnosti bila je 2009. godina kada smo imali 169 subjekata privatne sigurnosti koji su pružali usluge privatne sigurnosti u BiH a koji su za svoje potrebe upošljavali 4207 osoba. Sedam godina kasnije broj subjekata privatne sigurnosti se povećao za 60 posto, odnosno u 2016. godini registrovano je 270 subjekata privatne sigurnosti od čega njih 83 je registrovano kao privatana sigurnosna kompanija (agencija za zaštitu lica i imovine), 96 su podružnice ovih PSC, 88 ih je registrovano kao unutrašnje službe zaštite i 3 kao privatni detektiv.

Brojnost subjekata privatne sigurnosti BiH u 2009.

Brojnost subjekata privatne sigurnosti BiH u 2016.

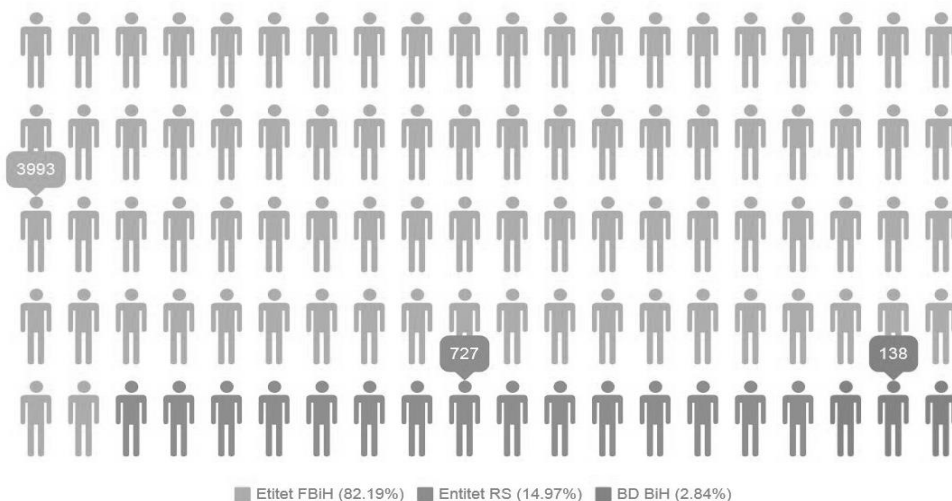
Za rad na poslovima privatne sigurnosti za potrebe navedenih subjekata u 2016. godini sa važećim certifikatom je 4858 osoba, što je trend rasta za 15 posto u odnosu na 2009. godinu.

Odnosno ako posmatramo pojedinačno ovaj sektor, isti je zabilježio trend rasta osoba koje su angažirane za poslove privatne sigurnosti od 2 posto na godišnjem nivou, što nije ni blizu svjetskoj godišnjoj stopi rasta iz 2005. godine.*

* U Republici Srpskoj to su Osnovni sudovi u Bijeljini, Banja Luci, Doboju, Trebinju i Istočnom Sarajevu, dok su u Fedraciji BiH to općinski sudovi sjedišta kantona.

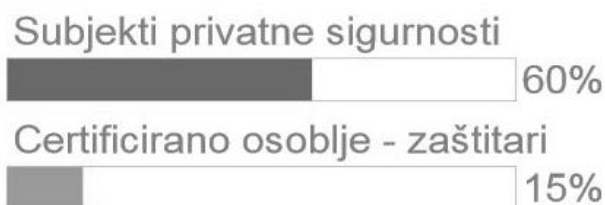
* Abrahamsen i Williams su 2005. godine tržište privatne sigurnosti procjenili na nevjerovatnih 85 milijardi američkih dolara, s godišnjom stopom rasta 6-8 posto.

Brojnost zaštitara po entitetima i BD BiH u 2016.

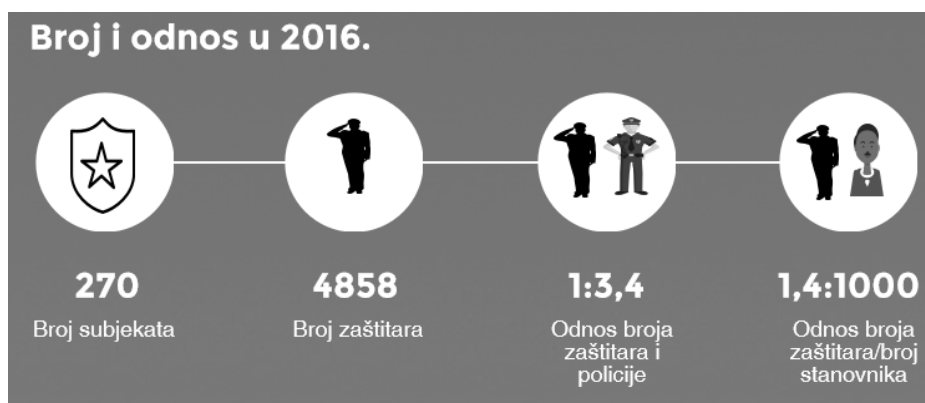
Upoređivanje statističkih podataka do kojih smo došli tokom istraživanja, a koji se odnose na teritorijalnu rasprostranjenost, broj certificiranih zaštitara, poslovne aktivnosti možemo reći da je privatna sigurnosna kompanija SECURITAS (<http://www.securitas.ba/>) iz Sarajeva vodeća kompanija a slijedi je Sector Security iz Banja Luke.

Trend rasta privatne sigurnosti u BiH

Broj stanovnika u Bosni i Hercegovini prema posljednjem popisu iz 2013. godine je 3.531,159 miliona (<http://www.statistika.ba/>). Ova statistika upućuje nas da na otprilike 1,000 građana dolazi više od jednog zaštitara (tačnije 1,4), što je povećanje za 0,4% u odnosu na 2009. godinu. Međutim, iako smo na državnom novou imali povećanje zaštitara za 0,4%, taj prosjek je još daleko od evropskog prosjeka 1 zaštitar na 500 stanovnika. U nekim dijelovima zemlje ovaj odnos je drugačiji. Tako na području Brčko Distrikta

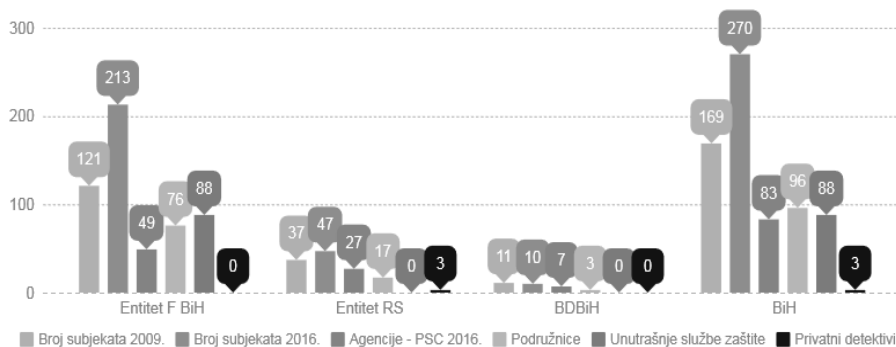
BiH na 605 građana dolazi jedan zaštitar, što je gotovo duplo više građana na jednog zaštitara u odnosu na 2009. godinu. U entitetu Republika Srpska taj omjer je dosta veći, 1689 stanovnika na jednog zaštitara i on je ostao dosta sličan omjeru iz 2009. godine (1689:1724) građana, dok u entitetu Federacija BiH broj stanovnika na jednog zaštitara je najmanji i iznosi 555 stanovnika na 1 zaštitara, odnosno na 1,000 građana dolaze skoro dva zaštitara (1,8). Prema nekim podacima, u državama Europske unije na 500 građana u prosjeku dolazi jedan zaštitar.* Na osnovu toga možemo reći da je entitet Federacije BiH u zadnjih sedam godina dostigao ovaj europski prosjek, za razliku od drugog entiteta RS koji je daleko od ovog europskog prosjeka. Brčko Distrikt BiH je također blizu europskog prosjeka.

Prikupljeni podaci o broju subjekata privatne sigurnosti u BiH pokazuju da je trend rasta u zadnjih sedam godina zabilježen u oba bosanskohercegovačka entiteta (Federacija BiH 76 posto: Republika Srpska 27 posto), dok je trend pada zabilježen u Brčko Distriktu BiH za neznatnih 1 posto. Kada je u pitanju trend osoblja koje je certificirano da radi u ovom sektoru, trend rasta je zabilježio entitet Federacija BiH za 27 posto, entitet Republika Srpska bilježi negativan trend za 14 posto u odnosu na 2009. godine, kao Brčko Distrikt BiH sa negativan trend od 35 posto. Smramo da bi bilo interesantno posebno istražiti uzorke ovakog trenada privatne sigurnosti i nepravilne distribucije subjekata privatne sigurnosti u BiH.

* *Panoramic Overview of Security Industry in the 25 Member States of the European Union, CoESS/UNI – Europa, 2004*

Broj subjekata privatne sigurnosti

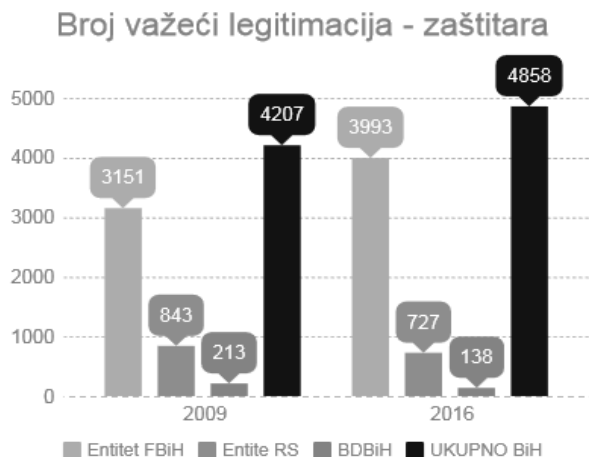

Područje	Broj subjekata 2009.	Broj PSC 2016.	Podružnice 2016.	Unutrašnje službe zaštite 2016	Privatni detektivi 2016.	UKUPNO SUBJEKATA 2016.
Entitet FBiH	121	49	76	88	-	213
Entitet RS	37	27	17	-	3	47
BDBiH	11	7	3	-	-	10
UKUPNO	169	83	96	88	3	270

Broj subjekata privatne sigurnosti 2016. godine u BiH

Kada je u pitanju odnos broja sektora javne sigurnosti i privatne sigurnosti, istraživanje pokazuje da su statistički pokazatelji na strani policije. Odnos između policije i zaštitara u 2009. godini bio je 4,5:1 a 2016. godine je nešto manji 3,4:1* u korist policijskih snaga.

* U Južnoj Africi postoje 4 zaštitara na jednog policajca, što je ukupno oko 4.500 privatnih sigurnosnih kompanija sa pola miliona uposlenih; u Nikaragvi, PSC brojčano su se kretale od prve kompanije 1990-te godine, do 52 u 2001. godini; u Panami od 14 kompanija 1990-te do 108, 1999. godine, u Costa Rici od 28 1994-te do 754 kompanije 2001. godine. U Brazilu, prema podacima Federalne policije, postoji 1.120,842 privatna zaštitara, koji rade za 2,865 legalnih kompanija, sa otprilike 413,994 pištolja. Armin Kržalić: Privatna sigurnost. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH, 2007. str. 19.

Genaralno posmatrajući trend razvoja privatne sigurnosti,* gdje je u nekim zemljama odnos broja zaštitara i policije isti ili pak ide u korist zaštitara, možemo reći da je za očekivati da će se ova grana i u budućnosti razvijati, ostaje da vidimo samo kojim tempom.

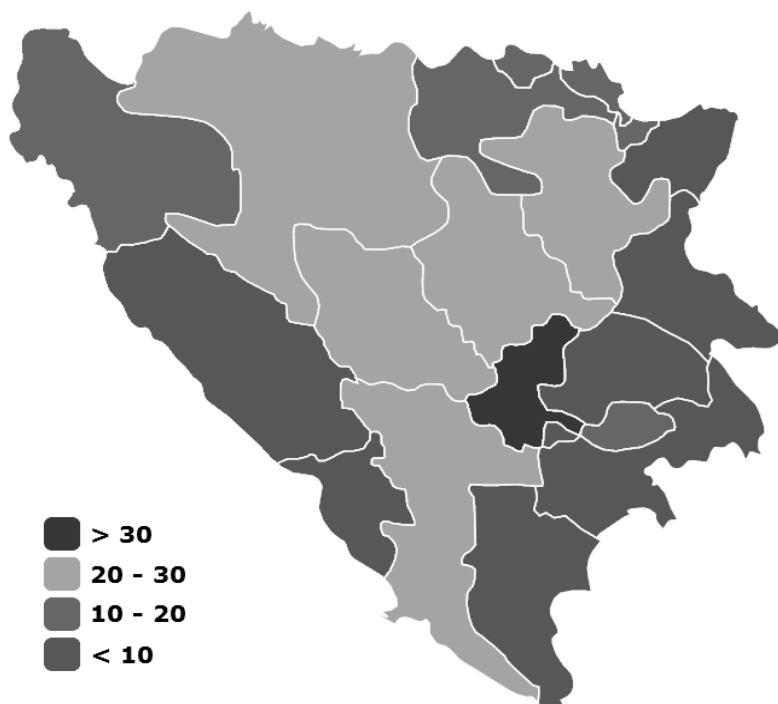
PRIVATNA SIGURNOST U BOSNI I HERCEGOVINI		
	2009.*	2016.
Broj subjekata privatesigurnosti (PSC+USS+PD):	169	270
Broj certificiranog osoblja u PSC:	4207	4858
Oružje za koje imaju dozvolu PSC:	1075	/
Odnos broja pripadn. PSC/broj stanovn.:	1:1000	1,4:1000
Odnos broja pripadnika PSC i policije:	1:4,5*	1:3,4*
Profil zaštitara:		
Prosječna starost:	29 godina	27 godina
Nosi uniformu i vatreno oružje:	DA	DA
Prošao je obuku i posjeduje certifikat:	DA	DA

* Ubrzani rast se očekuje u regionima u razvoju kao što su Azija, Latinska Amerika, Istočna Europa, Afrika i Bliski Istok. Smatra se da će Kina početkom ove decenije predvoditi tržišni rast od 20% na godišnjem nivou.

* Armin Kržalić: Stanje privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije, 2009. str.32

* U procenat 2009. je uračunat broj policijskih službenika i administracije

* U procenat je uračunat samo broj policijskih službenika u 2016. (16276), ako se u procenat uračunaju i administrativni službenici njih 5.147 onda dolazimo do odnosa gotovo istog kao i na nivou 2009. Godine (1:4,4)

Distribucija subjekata privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini

3. BROJNOST I OBIM PRIVATNIH SIGURNOSNIH KOMPANIJA U ENTITETU FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH) je jedan od dva entiteta Bosne i Hercegovine. Vašingtonskim sporazumom 18.03.1994. okončan je hrvatsko-bošnjački sukob i uspostavljena Federacija BiH Zakonom o federalnim jedinicama,* Federacija Bosne i Hercegovine se sastoji od 10 kantona, a naziv i sjedišta kantona utvrđuju se Ustavom. Prema popisu iz 2013. godine na području Federacije BiH živi 62,85 posto bosanskohercegovačke populacije stanovništva, odnosno 2.219.220 stanovnika (<http://www.statistika.ba/> posjećeno dana 06.11.2016. godine).

Pojava privatne sigurnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine vezuje se za 1996. godinu. Ova privredna grana se počela razvijati u zakonskim okvirima od 2002. godine, u cilju zaštite građana od bilo kog vida zloupotrebe. Privatne sigurnosne kompanije u ovom sektoru danas

* Službene novine FBiH, br. 9/96

prvenstveno pružaju usluge zaštite imovine, transporta novca i dragocjenosti, obezbjeđivanja javnih skupova, kontrolu pristupa, instaliranja i održavanja alarmnih sistema.

Federacija Bosne i Hercegovine je područje na kojem radi najveći broj PSC, u BiH. Na ovom području površine od 26.110,5 km², 2009. godine djelovalo je 121 kompanija koja je pružala usluge privatne sigurnosti. Sedam godina kasnije broj subjekata privatne sigurnosti se povećao. Tako krajem 2016. godine prema zvaničnim podacima kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova na području Federacije BiH djeluje 213 subjekata privatne sigurnosti.

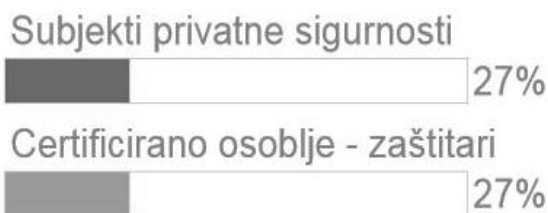
Ovakvi podaci pokazuju na trend rasta subjekata privatne sigurnosti za 76 posto, odnosno entitet Federacija BiH je u posmatranom periodu dobio nova 92 subjekata privatne sigurnosti.

Ove subjekte treba posmatrati odvojeno obzirom na način ustroja i pružanja usluga. Tako u 2016. godini, od 213 subjekata, njih 88 su unutrašnje službe zaštite, 76 podružnice privatnih sigurnosnih kompanija a 49 su privatne sigurnosne kompanije. Ako ove dvije zadnje posmatramo kao jedinstvene, obzirom na karakter osnivačkog kapitala onda dolazimo do broja od 125 privatnih sigurnosnih subjekata koji posluju na području Federacije BiH. Unutrašnje službe zaštite nisu po osnivačkom kapitalu privatno vlasništvo već su im osnivači javna preduzeća.

Trend privatne sigurnosti - kantoni

Trend rasta privatne sigurnosti u entitetu FBiH -
kantoni

U 2016. godini broj osoba koje imaju važeću iskaznicu da se bave poslovima privatne sigurnosti je u porastu za 27 posto u odnosu na 2009. godinu. Tačnije u 2016. godini imali smo 3993 osobe koje su imale važeću iskaznicu za bavljenje poslovima privatne sigurnosti.

Ovi podaci pokazuju da smo na godišnjem novou u entitetu Federacija BiH imali rast uposlenosti u ovom sektoru za 3,86 posto što je manje od očekivanog.

Najveća koncentracija zaštitara i privatnih sigurnosnih kompanija prisutna u Kantonu Sarajevo gdje posluje 57 subjekata koji se bave poslovima privatne sigurnosti.

Od navedenih 57 subjekata njih 16 je registrirano kao privatna sigurnosna kompanija, 9 su polsovnice a 88 ih je registrirano kao unutrašnja služba zaštite. Četiri kantona (Tuzlasnki kanton, Zeničko-dobojski, Srednjobosanski i Hercegovačko-neretvanski kanton imaju registrirani po 25 subjekata privatne sigurnosti.

Na osnovu analize* dobivenih podataka, možemo reći da je privatna sigurnosna kompanija SECURITAS, kompanija koja je teritorijalno najviše zastupljena u entitetu Federacija BiH, te upošljava najveći broj zaštitara i posjeduje najveću količinu oružja.

* Analiza je urađena na osnovu broja registrovanih podružnica u BiH, broja oružja koje agencije posjeduju i broja certificiranih osoba za obavljanje poslova zaštitara.

Područje Kanton	Broj subjekata 2009.	Broj PSC 2016.	Podružnice 2016.	Unutrašnje službe zaštite 2016	Privatni detektivi 2016.	Izdate legitimacije u 2009.
USK – Bihać	8	4	8	5	170	195
Posavski - Orašje	3	1	11	2	19	67
Tuzlanski – Tuzla	19	8	9	8	640	-
SBK – Travnik	8	4	9	11	86	160
Kanton 10 – Livno	-	-	7	1	-	13
HNK – Mostar	11	5	10	10	653	604
ZE-DO – Zenica	14	8	-	17	210	292
BPK – Goražde	2	1	8	2	28	67
ZHK – Ljubuški	3	2	5	-	39	57
Kanton Sarajevo	53	16	9	32	1306	2539
<i>UKUPNO</i>	<i>121</i>	<i>49</i>	<i>76</i>	<i>88</i>	<i>3151</i>	<i>3993</i>

Broj subjekata privatne sigurnosti i broj izdati legitimacija u entitetu FBiH

4. TREND PRIVATNE SIGURNOSTI U ENTITETU REPUBLIKA SRPSKA

Entitet Republika Srpska po Daytonskom sporazumu je jedan od dva entiteta Bosne i Hercegovine s jednodomnim parlamentom. Prostire se na 49% teritorije BiH, odnosno 24.617 km² na kojem živi 34,79 posto bosanskohercegovačke populacije, odnosno 1.228,423 stanovnika.* Narodna skupština sastoji se od 83 zastupnika koji se biraju na izborima svake četvrte godine. Parlament ima zakonodavnu vlast a Vlada RS-a izvršnu vlast. Predsjednik se bira na neposrednim izborima svake četvrte godine. Kao i u entitetu Federacija BiH, oblast privatne sigurnosti u entitetu Republika Srpska možemo pratiti od 1996. kada je ova oblast zakonski bila neuređena i nakon 2002. godine kada se oblast privatne sigurnosti stavlja u zakonske okvire. U periodu 1996.- 2002. došlo je do napuštanja koncepta organizovanog i pravnog učešća svih subjekata sigurnosti u zaštiti državne i društvene imovine, prelaskom na tržišnu ekonomiju i legitimnu pojavu više vrsta svojine: državne, društvene, privatne i dr. (Daničić, Stajić, 2008: 90). Još jedan važan korak, koji je omogućio uspostavu privatne sigurnosti na ovom području jeste, donošenje Zakona o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti Republike Srpske.* Zakon je

* <http://www.statistika.ba/> Rezultati popisa stanovništva 2013. godine. Pristupljeno 09.12.2016.

* Zakon čini devet cjelina, koje tretiraju sljedeće oblasti: Osnovne odredbe, Djelatnosti obezbjeđenja lica i imovine, Uslovi za osnivanje preduzeća za obezbjeđenje lica i imovine, Detektivska djelatnost i privatni detektiv, Evidencije, Nadzor, Ovlašćenje za donošenje propisa, Kaznene odredbe i Prelazne i završne odredbe.

donesen 2002. godine, i između ostalog, on je po prvi put sveobuhvatno, precizno i detaljno uredio uslove za osnivanje privatnih sigurnosnih kompanija, odnosno obavljanje poslova obezbjeđenja lica i imovine, kao i neposredan nadzor nadležnih entitetskih organa, u prvom redu Ministarstva unutrašnjih poslova nad radom subjekata privatne sigurnosti.

Trend privatne sigurnosti u entitetu RS

Zakonom su utvrđeni standardi za osnivanje privatnih sigurnosnih kompanija. U skladu sa ovim standardima 2009. godine na području entiteta Republika Srpska poslovalo je 37 privrednih društava koje su se bavile poslovanjem obezbjeđenja lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti. Sedam godina kasnije tj. 2016. godine zabilježen je trend rasta na 47 privrednih društava/subjekata, od čega 44 privatne sigurnosne kompanije i tri privatna detektiva. Na osnovu ovakvih pokazatelja, možemo konstatovati da je u ovom bosanskohercegovačkom entitetu došlo do trenda rasta privrednih društava koja se bave poslovima privatne sigurnosti za 27 posto.

Zakonom su precizno određeni i uslovi koje moraju ispunjavati pripadnici obezbjeđenja da bi dobili ovlaštenje za obavljanje poslova obezbjeđenja lica i imovine. Nakon ispunjavanja ovih uslova pripadnici obezbjeđenja dobivaju legitimaciju, koja je dokaz identiteta i ovlaštenja pripadnika fizičkog i tehničkog obezbjeđenja. Legitimaciju pripadnika obezbjeđenja izdaje Centar javne bezbjednosti, prema mjestu prebivališta podnosioca zahtjeva. U skladu sa ovom zakonskom regulativom Centri javne bezbjednosti* su do jula 2009. godine izdali 1031 legitimaciju, od čega su 843 bile važeće. U 2016. godini ovaj broj je manji ali treba naglasiti da je trend smanjenja broja osoba u službi privatne sigurnosti od 14 posto prouzrokovan činjenicom da nisu obrađeni podaci za CJB Doboje. CJB Doboje

* U okviru MUP-a RS djeluje šest Centara javne bezbjednosti (Banja Luka, Prijedor, Doboje, Bijeljina, Trebinje i Istočno Sarajevo). U tabeli nisu obrađeni podaci za vraćene i vžeće legitimacije CJB Doboje, iz razloga što su podaci o vraćenim legitimacijama uništeni tokom poplave 2014. godine. Od 2014. godine CJB Doboje vraćeno je i poništeno 74 legitimacije. Dopis MUP RS, Broj:C/M-01-053 od 21.07.2016. Odjeljenje za odnose sa javnošću.

nije bio u mogućnosti dostaviti iste obzirom da su podaci uništeni tokom poplava 2014. godine. CJB Doboj je dostavio podatke samo za izdate važeće iskaznice u 2015. godini a njih je bilo 66.

Područje Centar javne bezbjednosti	Broj subjek- ata 2009.	Broj PSC 2016.	Detekt -ivi 2016.	Izdate legitima- cije do 2009.	Izdate legitima- cije do 2016.	Važeće legitima- cije 2009.	Važeće legitima- cije 2016.
Banja Luka	16	21	1	628	678	482	355
Prijedor	-	2	-	-	57	-	35
Doboj	8	9	1	106	874	106	-
Bijeljina	5	5	1	82	217	82	96
Trebinje	4	3	-	64	141	54	66
Istočno Sarajevo	4	4	-	151	519	119	175
<i>UKUPNO</i>	<i>37</i>	<i>44</i>	<i>3</i>	<i>1031</i>	<i>2486</i>	<i>843</i>	<i>727</i>

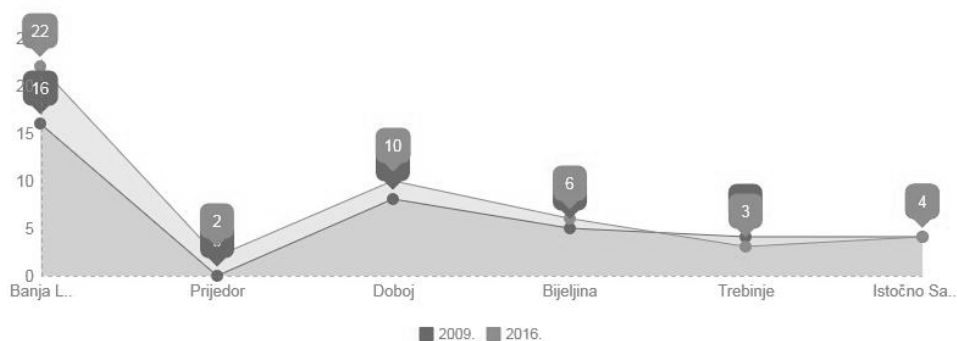
Broj subjekata privatne sigurnosti i broj važećih legitimacija u RS

Legitimacija može biti vraćena ili CJB može istu oduzeti u roku od tri dana, ako prestanu postojati neki od uslova koje pripadnik obezbjeđenja mora ispunjavati za obavljanje poslova fizičkog obezbjeđenja ili kad mu prestane radni odnos.

Privatne sigurnosne kompanije svoje oružje registruju u skladu sa Zakonom o oružju i municiji Republike Srpske i Zakonom o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti. Privatne sigurnosne kompanije uredno vode registraciju ovog oružja i svakodnevno raspolažu informacijama tko duži oružje i tko je za isto odgovoran. Oružje je vlasništvo kompanije i čuvari ga nose samo za vrijeme obavljanja svojih poslova i zadataka.

Najveća koncentracija privatnih sigurnosnih kompanija je i dalje na području Centra javne bezbjednosti Banja Luka gdje djeluju 21 privatna sigurnosna kompanija i jedan privatni detektiv, zatim na području CJB Doboj gdje djeluje 9 PSC i privatni detektiv, sljedi područje CJB Bijeljina sa 5 PSC i jednin privatnim detektivom. Na području CJB Istočno Sarajevo djeluju četiri PSC, području CJB Trebinje 3 a na području CJB Prijedor 2 PSC.

Trend privatne sigurnosti - CJB

Prema analizi statističkih rezultata istraživanja Sector Security je privatna sigurnosna kompanija koja imaju odobrenje za rad u svih šest centara javne bezbjednosti RS. Ova kompanija je i vodeća kompanija po broju zaposlenih i posjedovanju oružja na području ovog bosanskohercegovačkog entiteta.

Na području manjeg bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska na 1724 građana dolazi jedan zaštitar, odnosno na 1000:0,5. Kada ove statističke podatke bazirane na broju stanovnika, uporedimo sa entitetom FBiH, primjetno je da je broj zaštitara u Federaciji duplo veći. Naravno, ovo se odražava i na odnos javne i privatne sigurnosti, tako u Republici Srpskoj na jednog zaštitara dolazi 8 policajaca (1:8).

5. BROJNOST I OBIM PRIVATNIH SIGURNOSNIH KOMPANIJA U BRČKO DISTRIKTU BiH

Brčko Distrikt BiH je jedinstvena administrativna jedinica lokalne samouprave koja je pod suverenitetom Bosne i Hercegovine. Teritorija Brčko Distrikta BiH obuhvata cjelokupnu teritoriju Opštine Brčko od 1. januara 1991. godine. Distrikt se nalazi na sjeveru BiH, na desnoj obali rijeke Save i zauzima površinu 493 km², što je 1% površine BiH. Na području Brčko Distrikta BiH živi 83.516 stanovnika što je 2,36 posto od ukupne bosanskohercegovačke populacije.

Za održavanje javnog reda i mira Brčko Distrikt BiH ima sopstvenu policiju (248 policijskih službenika),* koji obavlja sve policijske funkcije predviđene zakonom.

Privatna sigurnost na području Distrikta Brčko, uspostavljena je 14. jula 2004. godine, donošenjem Zakona o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti. Spomenuti Zakon definiše

* Dopis Policije Brčko Distrikta BiH. Broj dopisa: 14.05-33-60526/16 od 21.09.2016.

djelatnost privatnih sigurnosnih kompanije, koja se ogleda u zaštiti ljudi i imovine fizičkim i tehničkim obezbjeđenjem, kao i načinu poslovanja detektivskih agencija.* Ovaj zakon predlaže da je za osnivanje privatne sigurnosne kompanije, poslije upisa u sudski registar kod Osnovnog suda BD neophodno tražiti odobrenje za rad od strane Policije Brčko Distrikta BiH. Vlasnici i operativno osoblje podložni su provjerama kriminalne prošlosti. Osobe koje su kažnjavane za prekršaj javnog reda i mira sa obilježjem nasilja, za krivična dijela ili prekomjerno uživaju alkohol, imaju strast za kockanjem i imaju sklonost nasilju u porodici ne mogu biti vlasnici, niti raditi na poslovima privatne sigurnosti.

Obuka i certificiranje za dobijanje ovlaštenja za obavljanje poslova fizičkog i tehničkog obezbjeđenja je obavezna, ali je potrebno raditi na unapređenju ovog segmenta. Nošenje uniforme je obavezno; ona se mora jasno razlikovati od policijske uniforme ili uniforme službenika organa vlasti Brčko Distrikta BiH. Lica na dužnosti moraju nositi službenu iskaznicu, koju propisuje šef Policije BD. Posjedovanje i upotreba polu-automatskog vatrenog oružja kratke cijevi je dozvoljena uz nekoliko ograničenja. Isto tako u obavljanju poslova fizičkog obezbjeđenja, pripadniku obezbjeđenja je dozvoljeno upotrijebiti fizičku snagu samo ako na drugi način ne može odbiti nesposredan protivpravan napad koji ugrožava njegov život, život lica koje obezbjeđuje ili ako se smjera uništiti ili oštetiti imovina koju obezbjeđuje.*

Policija Brčko Distrikta BiH je ovlaštena za izdavanje odobrenja za rad privatnim sigurnosnim kompanijama, kao i odobrenja za rad lica zaposlenih u sektoru zaštite. Pored toga policija vrši i upravni, odnosno inspeksijski nadzor nad sprovođenjem Zakona o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti.

U 2016. godini na području Brčko Distrikta odobrenje za rad ima 10 subjekata privatne sigurnosti što je manje za jedan subjekat u odnosu na 2009. godinu. Od navedenih 10 subjekata 7 ih je registrovano kao privatne sigurnosne kompanije, dok su 3 registrovane kao poslovnice privatnih sigurnosnih kompanija van područja BD BiH. Za razliku od 2009. godine kada su na ovom području tri subjekta imala rješenje za polove privatnog detektiva, danas nemamo takvih registrovani subjekata. Policija BD BiH za potrebe privatnih sigurnosnih kompanija izdaje legitimacije licima za obavljanje poslova zaštite. U 2016. godini 138 osoba je imalo važeći certifikat za bavljenje ovim poslovima,* što je manje za 54 posto u odnosu na 2009. godinu.

* Zakona o agencijama za obezbjeđenje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti., Član 4. i Član 35.

* Član 19.

* Dopis Policije Distrikta Brčko BiH, broj: 14.04.1-04-2107/16 od 29.06.2016. godine.

Područje Kanton	Broj subjekata 2009.	Broj PSC 2016.	Podružnice 2016.	Privatni detektiv 2016.	Važeće legitimacije u 2009.	Važeće legitimacije u 2016.
Brčko Distrikt BiH	11	7	3	0	213	138
<i>UKUPNO</i>	<i>11</i>	<i>7</i>	<i>3</i>	<i>0</i>	<i>213</i>	<i>138</i>

Broj subjekata privatne sigurn. i broj važećih legitimacija u BD

Trend privatne sigurnosti u BD BiH

Na ovom području prema popisu iz 2013. godine živi 83.516 hiljada stanovnika. Ovo znači da na 605 građanina dolazi jedan zaštitar, što je gotovo duplo više nego 2009. godine.

U 2016. godini u odnosu na 2009. godinu, za razliku od dva bosanskohercegovačka entiteta gdje je zabilježen trend rasta subjekata privatne sigurnosti, prikupljeni i analizirani podaci pokazuju trend pada privatne sigurnosti u Brčko Distriktu BiH. Smatramo da bi bilo interesantno posebno analizirati razloge ovakvog trenda.

Podaci pokazuju na ovom području trend pada u zadnjih sedam godina od 9 posto kod subjekata privatne sigurnosti i 35 posto kod osoblja koje je certificirano da radi poslove u ovom sektoru. Odnosno na 1,000 stanovnika dolazi oko 2 zaštitara. Ovdje bilježimo pad trenda za jednog zaštitara na 1000 stanovnika u odnosu na 2009. godinu. Kada ove rezultate kompariramo sa brojem policajaca* u Distriktu dobijemo da na na gotovo dva policajca dođe jedan zaštitar tj. omjer 1,80:1 u korist policije).

* Komparacija rađena na podacima da DB broji 280 policajca. Izvor: Izvještaj ICG-a za Balkan br. 130. 10 maj 2002. godine str. 51.

6. ZAKLJUČAK

Istraživanje trenda privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini otkriva da je u sedam godina vremenskog fokusa istraživanja (2009-2017.) došlo do povećanja za 60 posto registrovanih subjekata privatne sigurnosti. Ovaj trend je različit u bosanskohercegovačkim entitetima. U entitetu Federacija BiH pozitivan trend subjekata privatne sigurnosti dostigao je procenat od 76 posto, dok u entitetu Republika Srpska došlo je do rasta privrednih društava koja se bave poslovima privatne sigurnosti za 27 posto. Za razliku od entiteta, prikupljeni i analizirani podaci pokazuju negativan trend privatne sigurnosti u Brčko Distriktu BiH kako u broju subjekata tako i u broju zaštitara.

Pored trenda rasta subjekata privatne sigurnosti primjećen je i trend rasta certificiranog osoblja koje obavlja poslove za subjekte privatne sigurnosti. Tako u 2016. godini sa važećim certifikatom je bilo 4858 osoba, što je pozitivan trend za 15 posto u odnosu na 2009. godinu. Međutim, ako posmatramo pojedinačno ovaj sektor, isti jeste zabilježio trend rasta osoba koje su angažirane za poslove privatne sigurnosti od 2 posto na godišnjem nivou, ali to nije ni blizu svjetskoj godišnjoj stopi rasta još iz 2005. godine.

Ako analiziramo trend osoblja koje je certifikovano da radi u ovom sektoru po entitetima dobit ćemo disproportionalan raspored. Tako pozitivan trend bilježimo u entitet Federacija BiH za 27 posto, dok u entitet Republika Srpska bilježi negativan trend za 14 posto u odnosu na 2009. godine, kao i Brčko Distrikt BiH sa negativnim trendom od 35 posto. Smatramo da bi bilo interesantno posebno istražiti uzorke negativnog trenada privatne sigurnosti i nepravilne distribucije subjekata privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini.

Kada je u pitanju odnos broja sektora javne sigurnosti i privatne sigurnosti, istraživanje pokazuje da su statistički pokazatelji na strani policije. Odnos između policije i zaštitara u 2009. godini bio je 4,5:1 a 2016. godine je nešto manji 3,4:1 u korist policijskih snaga.

Imajući u vidu da je u nekim zemljama odnos broja zaštitara i policije isti ili pak ide u korist zaštitara, možemo reći da je za očekivati da će se ova grana i u budućnosti razvijati. Međutim, ostaje da vidimo samo kojim tempom i na koji način.

LITERATURA

1. Daničić, M. i Stajić, LJ., 2008. Privatna bezbjednost. Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
2. Dopis MUP RS, Broj:C/M-01-053 od 21.07.2016. Odjeljenje za odnose sa javnošću.
3. Dopis Policije Brčko Distrikta BiH. Broj dopisa:14.05-33-60526/16 od 21.09.2016.
4. Dopis Policije Distrikta Brčko BiH, broj:14.04.1-04-2107/16 od 29.06.2016. godine.
5. <http://www.statistika.ba/>
6. Kržalić, A., 2007. Privatna sigurnost. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije BiH
7. Kržalić, A., 2009. Stanje privatne sigurnosti u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Centar za sigurnosne studije.
8. Panoramic Overview of Security Industry in the 25 Member States of the European Union, CoESS/UNI – Europa, 2004
9. Zakon o agencijama za osiguranje lica i imovine i privatnoj detektivskoj djelatnosti Distrikta Brčko, 2004. godina.
10. Zakon o agencijama za zaštitu ljudi i imovine i djelatnosti privatnog detektiva. Službeni glasnik RS br. 50/2002.
11. Zakon o agencijama za zaštitu ljudi i imovine. Službeni glasnik FBiH, godina IX br. 50/2002.

**ULOGA SVIJEŠTI O SIGURNOSTI KOD MLADIH U CILJU
PREVENCIJE I BORBE PROTIV TERORIZMA U KRALJEVINI
SAUDIJSKOJ ARABII**

**THE ROLE OF SECURITY AWARENESS AMONG YOUTH FOR THE
PURPOSE OF PREVENTION AND FIGHT AGAINST TERRORISM IN
KINGDOM OF SAUDI ARABIA**

Stručni članak

*Turki Eid AlBaqami**

Sažetak

Uloga svijesti kod omladine, posmatrana kroz prizmu sigurnosti u Kraljevini Saudijskoj Arabiji sa ciljem prevencije i borbe protiv terorizma predstavlja težište istraživanja ovoga rada. Na početku rada elaborirana je važnost svijesti i njena uloga u percepciji i poimanju sigurnosti. Dalje se problematizira pitanje samosvijesti kao i kolektivne svijesti kao elemenata svijesti o sigurnosti s aspekta Islama. Koherentno tome u radu se pažnja usmjerava na pet najvažnijih prepreka u preveniranju terorizma i predlaže se pet ključnih sredstava za preveniranje terorizma i razvoj svijesti o sigurnosti.

Ključne riječi: Omladina, svijest o sigurnosti, prevencija, teroristički zločini, terorizam, Islam, Kraljevina Saudijska Arabija.

Abstract

The role of awareness among youth, as seen through the prism of security in Kingdom of Saudi Arabia for the purpose of prevention and fight against terrorism is the focus of research in this paper. At the beginning, the importance of awareness and its role in perception and understanding of security are elaborated. Next, the question of self-awareness is discussed, as well as collective awareness as elements of consciousness about security from the aspect of Islam. Coherently, in this paper, the attention is being directed to five most significant obstacles in the prevention of terrorism and five key instruments for prevention of terrorism and security awareness growth.

Key words: youth, security awareness, prevention, terrorist crimes, terrorism, Islam, Kingdom of Saudi Arabia.

** Ambasada Kraljevine Saudijske Arabije u BiH, e-mail: turki1t1@gmail.com, mirne.a@hotmail.com*

1. UVOD

Terorizam je postao ozbiljna prijetnja za sigurnost država i društva u svjetlu političkih i društvenih savremenih kretanja. Direktne predušlove za razvoj i širenje terorizma možemo tražiti u više uzročnika, a sigurno su među njima identifikovani i loša ekonomska situacija, kao i u nedostatak svijesti o sigurnosti među mladim osobama. Danas je općeprihvaćen trend da mladi ljudi, osim što treba da predstavljaju stub svakog društva i da teže kulturnom napretku, njihova aktivnost, entuzijizam i odlučnost bi morali biti pokretači za postizanje razvoja društva u svakom pogledu. Međutim, umjesto napretka, statistički podaci jasno pokazuju da se mladi uvrštavaju u red najosjetljivije populacije, kojom je lahko manipulirati, što je čini posebno senzibilnom i ranjivom, pa je to, između ostaloga, i jedan od razloga njihovog učesća u različitim terorističkim operacijama koje direktno podrivaju sigurnost i stabilnost države i društva. Osim navedenog, razlog zašto su mladi kao ciljana grupa odabrani za predmet u istraživanju ovoga rada, leži i u činjenici da je veliki broj mladih ljudi učestvovao u izvršenju terorističkih akcija koji su se dogodili u Kraljevini Saudijskoj Arabiji, oni teroristi nevine ljude i destabiliziraju sigurnost i stabilnost (Al Khateeb, 2006).

Upravo takvih terorističkih zločina je u Kraljevini Saudijskoj Arabiji u periodu od 2003. do 2012. godine bilo ukupno 101. Od toga je 38 osujećeno zahvaljujući preventivnim mjerama sigurnosnih snaga u Kraljevini, dok su 63 teroristička čina izvršena, a rezultirali su nažalost ljudskim žrtvama. U tim terorističkim napadima ubijeno je 939 osoba, a njih 1317 je ranjeno ili povrijeđeno. Statistički podaci pružaju najjasniju sliku o kakvim razmjerama zločina se radi. U isto vrijeme zastrašuje podatak da je prema podacima sigurnosnih snaga u periodu od 2003. do 2012. godine procentualno oko 66.09% počinilaca ovih zločina bilo iz reda omladine, tj. u starosnoj dobi između 15 i 30 godina.* Ovi zabrinjavajući podaci ukazuju potrebu za preveniranjem i radu na izgradnji i jačanju svijesti o sigurnosti kod omladine kao važnom i suštinski bitnom poslu na koji se obrazovne institucije kao i sigurnosne snage moraju fokusirati.

U pojedinim dosadašnjim istraživanjima, fokus se u cijelosti stavlja na podizanje i generalno jačanje sigurnosti, smatramo da je neopravdano zanemarena direktna veza između svijesti o sigurnosti kao i sprečavanja terorističkih zločina, kao prevencije. Stoga u ovom radu težište istraživanja je usmjereno na ulogu svijesti o sigurnosti kao ključnom faktoru u

* Ove podatke je navela Generalna direkcija za istrage pri Ministarstvu Unutrašnjih poslova Kraljevine Saudijske Arabije u sklopu izvještaja o sigurnosti iz 2012. godine. Unutar ovog izvještaja nalazi se poseban spisak osoba za koje je Direkcija izdala potjernicu. (Generalna direkcija za istrage, Ministarstvo Unutrašnjih poslova Kraljevine Saudijske Arabije, 2012)

uspostavljanju temelja za sprečavanje terorističkih zločina. Stoga, ovaj rad ima za cilj da pojašni ulogu svijesti o sigurnosti u prevenciji terorističkih zločina putem intelektualne imunizacije mladih u cjelini a posebno studenata, te kako ih pripremiti psihički i moralno da efikasno učestvuju u oblasti razvoja u skladu sa svojim željama i kapacitetima.

2. VAŽNOST RAZVIJANJA SVIJESTI O SIGURNOSTI KOD OMLADINE

Omladina se veoma lahko nađe u vakumu koji terorističke organizacije koriste prvenstveno zbog ekonomske situacije (Filimban, 2009). Naime, neusklađenost potreba tržišta i zapošljavanja dovodi do mase nezaposlenih koji pred globalnom ekonomskom krizom postaju isfrustrirani i misle da je njihovo obrazovanje uzaludno (Tamimi, 2007). Time se direktno stvara plodno tlo za ekstremističke ideje u kojima se iskorištava religija kao paravan za postizanje strašnih terorističkih zločina. Prirodna je potreba u postavljanju izazova o neophodnosti zaštite mladih, prvenstveno od pokušaja eksploatacije religije kao izgovora/paravana za prihvatanje ekstremističkih ideologija. I dok u realnom životu strane terorističke grupe agresivno manipulišu njihovim idejama i utiču na svijest kod mladih, što je dovelo do pojave znakova ideološkog ekstremizma i njegovog očitovanja kroz ozbiljnu intelektualnu devijaciju koja negativno utiče na mlade ljude (Alshaier, 2010), postoji sistemski nedostatak interesa u promociji svijesti o sigurnosti koji treba da izgradi država.

Zapravo, krajnji cilj terorističkih grupa jeste širenje ideja koje nisu u skladu sa islamskim ili svjetovnim zakonima u Kraljevini, sa jasnim krajnje željenim stanjem - njihovu zloupotrebu i korištenje za opravdanje napada na svakog neistomišljenika. Tekstovi stranih terorističkih organizacija osim što nemaju legitimitet niti u jednom od navedenih zakona, njihovo tumačenje je pogrešno, a njihove aktivnosti koje se u fazi vrbovanja ili regrutovanja ogleda u prisilnom oduzimanju slobode vjerovanja drugima što je u suprotnosti sa islamskim vjerovanjem pa i svjetovnim zakonima. Razvoj svijesti o sigurnosti može se posmatrati kroz nekoliko razina koje su direktan odraz intelektualnog stepena pojedinca, kao i društva, a one direktno utiču na stabilnost zajednice (Heriz, 2005). U najvažnije nivoe svijesti o sigurnosti mogli bismo izdvojiti sljedeće:

a) *spontanu svijest*: objašnjavamo je kao najniži stupanj svijesti, koji se vezuje sa pojedinačnim ali i kolektivnim osjećajima nesigurnosti i intuicije.

b) *preventivnu svijest*: možemo odrediti kao sposobnost da se otkriju skriveni ili slabo vidni znakovi koji upozoravaju na opasnost. Ovaj oblik je

posebno značajan i iz razloga preventivnog djelovanja, a sve u cilju poduzimanja potrebnih mjera i radnji prije nego se određeni kriminalni čin desi.

Ovakav način podjele može se dalje razraditi i na više manjih elemenata. Iako bi šire elaboriranje zahtjevalo daleko veći prostor od ovog rada, mi se zbog ograničenosti prostora nećemo upuštati u detaljnije analize.

Međutim, ono što je bitno naglasiti a cijeneći činjenicu da su univerziteti, centri obrazovanja u kojima se pripremaju mladi ljudi da preuzmu ulogu u napretku i razvoju Kraljevine Saudijske Arabije u svim oblastima, logično je da su kapacitirani i da bi morali preuzeti ključnu ulogu razvoja svijesti o sigurnosti, a posebno preventivne svijesti kod mladih. Adekvatnim obrazovanjem mladi bi bili spremni prepoznati zlonamjerne uticaje, ideje i trendove koji ih uvlače u mrežu izvršavanja terorističkih operacija. Zbog posebnog značaja za rad, ne možemo a da ne ukažemo na negativan uticaj medija na kulturne različitosti i njihove vrijednosti, te sa druge strane na stalno prisutno nametanje kulturnih vrijednosti velikih zemalja koje kontrolišu te iste medije i njihovo plasiranje nasilja kroz određene programske sheme, čime se direktno utiče ili kreira na razvoj svijesti kod mladih a koja je u dosta slučajeva u direktnoj suprotnosti sa kreiranjem svijesti o sigurnosti kod mladih.

U ovom smislu možemo posebno izdvojiti fenomen pojave video igrice, koji u zadnje vrijeme ima najviše negativnog uticaja obzirom na posljedice koje može proizvesti kod naše fokus grupe, odnosno omladine. Naravno javlja se niz psihološko socioloških fenomena koji se povezuju sa ovakvim ujecajem na razvoj svijesti kod mladih, prije svega fenomen “imitacije” odnosno oponašanja mladih kao na igrici, “uzimanja pravde u svoje ruke”, i niz drugih koji impliciraju nerealnu sliku života. Logično je zaključiti da upravo ova populacija spada među najranjivije što može dalje proizvesti veći broj kriminalnih djela kod iste i odbacivanje univerzalnih vrijednosti kulture i tolerancije prema kojoj bi trebala biti odgojena (Deeb, 2006).

Kao bitan preventivni faktor u suzbijanju ovakvih pojava osim zabranjivanja igrice sa nasiljem, bilo bi i ispunjavanje vremena djeci na spostskim aktivnostima, dok bi u kasnijoj fazi univerziteti preuzeli važnu brigu o kreiranju svijesti o sigurnosti.

3. ELEMENTI SVIJESTI O SIGURNOSTI SA AKCENTOM NA ISLAMSKI POGLED

Postoji nekoliko elemenata o svijesti o sigurnosti a mi ćemo izdvojiti sljedeće: samosvijest, kolektivna svijest i znanje o sigurnosti.

a) *Samosvijest*. Samosvijest bismo mogli odrediti i kao: "Ljudska svijest o sebi i svojoj okolini, razumijevanje i prihvatanje svoje okoline kao i sredine u kojoj živi. Ovakav način određivanja moguće je ostvariti putem razumijevanja i prihvatanja sebe i mogućnosti da svoju percepciju pokušamo usmjeriti na razumijevanje drugih ljudi, događaja i situacija kojima je ili su izloženi, a koje u isto vrijeme zahtijevaju njegovu ili njihovu reakciju." (Abdel-Hamid, 1997)

b) *Kolektivna svijest kroz prizmu sigurnosti*. Mnogobrojni su autori koji su svako na svoj način nadstojali definisati i pobliže odrediti kolektivnu svijest, u ovom kontekstu mi bismo mogli izdvojiti definiciju koja pod kolektivnom sviješću podrazumijeva: "Vjerske, psihološke, ekološke i društvene karakteristike (okolnosti) koje usmjeravaju društvenu svijest kod pojedinaca, a samim tim i kod zajednice." (Hoshan, 2004).

Zbog konteksta rada, a uzimajući u obzir područje istraživanja značajnim se čini apostrofirati i kako se fenomen kolektivne svijesti akceptira u islamskom društvu i kakav generalno uticaj i ulogu ima u prevenciji kriminala.

U tom smislu posebno bismo izdvojili nekoliko značajnih faza djelovanja i to kroz:

1. *Promociju dobrih vrlina i udaljavanje od zabrana-loših djela.*

Tako u Svetoj Islamskoj knjizi, Kur'anu stoji: "I neka među vama bude onih koji će na dobro pozivati i tražiti da se čini dobro, a od zla odvraćati - oni će šta žele postići." (Kur'an, 3/104).

2. *Očuvanje istinske vjere i osnaživanje njenih vrijednosti.*

O tome u Kur'anu piše: "On po Poslaniku Svome šalje uputstvo i vjeru istinitu da bi je uzdigao iznad svih vjera, makar ne bilo pravo mnogobošcima." (Kur'an, 61/9).

3. *Čuvanje duše primjenom Božijih zakona i to u skladu sa propisima.*

O tome se u Kur'anu govori na sljedeći način: "O vjernici! Propisuje vam se odmazda za ubijene: slobodan - za slobodna, i rob - za roba, i žena - za ženu. A onaj kome rod ubijenog oprosti, neka oni velikodušno postupe, a

neka im on dobročinstvom uzvrati. To je olakšanje od Gospodara vašeg i milost. A ko nasilje izvrši i poslije toga, njega bolna patnja čeka.” (Kur'an, 2/178).

4. Čuvanje novca kako se ne bi trošio u zabranjene, nehumane, zle i pokvarene svrhe.

Kur'an o tome kaže: *“Kradljivcu i kradljivici odsijecite ruke njihove, neka im to bude kazna za ono što su učinili i opomena od Boga! A Bog (Allah) je silan i mudar.”* (Kur'an, 5/38).

5. *Zabrana napadanja i ubijanja.*

Jedna od najvažnijih zabrana u Islamu jeste zabrana ubijanja. To je pravilo koje se ne smije prekršiti. Bog je zabranio čovjeku da ubije sebe ili da ubije drugu osobu bez obzira na religiju ili naciju. Također je zabranjena bilo kakav oblik zaštite i/ili pomaganja u pripremanju, izvršenju i nakon izvršenja ubistva. Zabrana se odnosi i na ostala krivična djela uključujući i terorizam i pružanje bilo kakve pomoći istim. O toj zabrani u Kur'anu se govori: *“O vjernici, jedni drugima na nedozvoljen način imanja ne prisvajajte - ali dozvoljeno vam je trgovanje uz obostrani pristanak - i jedni druge ne ubijajte! Allah je, doista, prema vama milostiv.”* (Kur'an, 4/29) Islamska religija smatra da zabrana ubijanja, koju je Bog u Svetoj Knjizi jasno zabranio, treba biti jedan od stubova kolektivne svijesti. Jasno je naglašeno da je ubijanje nemuslimana zabranjeno, osim u slučaju napada i ugrožavanja muslimana.

6. *Zabrana širenja zla u zemlji.*

Ubijanje osoba ili uništavanje njihove imovine ili zastrašivanje i teroriziranje predstavljaju zlo. Stoga, pomaganje kriminalaca i počinioca terorističkog čina ili njihovo šticeenje i neprijavlivanje predstavlja jedan od načina širenja zla. Svako navedeno zlo je po Islamu zabranjeno, a o tome u Kur'anu stoji: *“Zbog toga smo Mi propisali sinovima Israilovim: ako neko ubije nekoga koji nije ubio nikoga, ili onoga koji na Zemlji nered ne čini – kao da je sve ljude poubijao; a ako neko bude uzrok da se nečiji život sačuva – kao da je svim ljudima život sačuvaao. Naši poslanici su im jasne dokaze donosili, ali su mnogi od njih i poslije toga na Zemlji sve granice zla prelazili.”* (Kur'an, 5/32)

7. *Zabrana ugnjetavanja i činjenja nepravde.*

Ova zabrana odnosi se na zabranu prinudnog raseljavanje, sataniziranja, ugnjetavanja kao i zabranu napada na službeno osoblje sigurnosti. Osobe koje pomažu da se čini nepravda, ugnjetavanje drugih i drugačijih, sudjeluju u jednom od najvećih zala, koje pogađa nevine ljude. Islam je zabranio nepravdu i ugnjetavanje, a tu zabranu postavio kao jedan

od principa i stubova kolektivne svijesti. O tome u Kur'anu piše: *“Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje, dobro čini i da se bližnjima udjeljuje, i razvrat i sve što je odvratno i nasilje zabranjuje; da pouku primite, On vas savjetuje.”* (Kur'an, 16/90)

8. *Zabrana preuveličavanja, pretjerivanja i ekstremizam.*

Svako pretjerivanje vodi ka ekstremizmu uključujući i pretjerivanje u religijskim propisima. Problem preuveličavanja ili pretjerivanja predstavlja nedovoljno ili nikako poznavanje temeljnih načela i principa religije, koja dovodi pojedinaca do ideje da je pretjeranost nužna, a zapravo spada u zabrane. Posebno su opasne osobe koje imaju za cilj da svojim pogrešnim idejama prisilno vrše uticaj na pojedince iako je to zabranjeno.

9. *Potreba zalaganja na širenju dobročinstva i iskrene pobožnosti.*

Civilizacijska je potreba za širenjem dobra, a tome u Kur'anu piše: *“(…) Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu; i bojte se Allaha jer Allah strašno kažnjava.”* (Kur'an, 5/2).

10. *Neophodna svijest o odgovornosti.*

Odgovornost u Islamskom kontekstu crpljena je iz osnovnog izvora vjere, a to je Sveta knjiga Kur'an. S tim u vezi mogli bismo istaći da: *“Čovjek odgovara za svoja djela, ako je svjestan njihovih posljedica”*. Odgovornost u šerijatskom pravu (muslimansko vjersko pravo koje svoj korijen i utemeljenje ima u dva osnovna izvora Islama: Kur'anu i Sunnetu-praksi Božijeg poslanika) za počinjenje zločina jeste lična odgovornost, te niko neće biti pitan za zločine koje je neko drugi počinio bez obzira na rodbinsku ili bilo kakvu drugu vezu među njima. To je propisano u Kur'anu, i glasi *“Reci: Zar da za Gospodara tražim nekog drugog osim Allaha, kad je On Gospodar svega? Što god ko uradi, sebi uradi i svaki grješnik će samo svoje breme nositi. Na kraju Gospodaru svome ćete se vratiti i On će vas o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.”* (Kur'an, 6/164)

11. *Kolektivna svijest zahtijeva svjedočenje i promovisanje istine.*

Pojedinac, iskreni vjernik shvata da Bog sve zna i sve vidi, tako da nema potrebe da krije istinu ili se boji jasno je obznaniti. Ovakav pristup je veoma značajan za društvo i predstavlja veliku prednost posebno sigurnosnim službama jer bi umnogome im pomoglo prilikom detekcije i otkrivanju terorističkih grupa.

12. *Očuvanje domovine od neprijatelja i onih koji jasno pokazuju pretenzije za pljačkanje njenih prirodnih resursa i teritorija i zaštita državne sigurnosti (Alshaqha, 2004).*

Krajnji cilj kolektivne svijesti svake države a tako i Kraljevine Saudijske Arabije treba rezultirati očuvanju domovine i zaštiti sistema državne sigurnosti. Stoga je ovo pitanje kojemu se treba posvetiti posebna pažnja.

Predhodno navedeno jasno ukazuje da je osnovni stub na kojem se temelji razvoj i prosperitet jednog društva i države na svim poljima zapravo kolektivna svijest. Ovako određenu možemo je označiti kao direktnog pokretača održivog društvenog razvoja. Teško će opstati bilo koja država ukoliko ne postoji kolektivna svijest o potrebi razvoja domovine i njenom prosperitetu i stabilnosti. To je ujedno i generator ostalih društvenih elemenata koji direktno utiču na razvoj ekonomije, socijalne stabilnosti, kao i ukupni politički i kulturni prosperitet. Svi ti parametri učestvuju u kreiranju ali i rješavanju nastalih problema u društvu poput nezaposlenosti, što sa sobom automatski povlači i poboljšanje životnog standarda. Koherentno tome dolazi do povećanja sposobnosti države da zadovolji potrebe građana, koje se ogledaju u socijalnoj zaštiti, sigurnost i političkoj stabilnosti.

5. PREPREKE U PREVENIRANJU TERORIZMA

Dosadašnja istraživanja ukazuju na širok spektar prepreka koje ograničavaju mogućnost prevencije terorizma. Za potrebe ovoga rada, a kao najspecifičnije za Kraljevinu Saudijsku Arabiju, možemo ih klasificirati na ideološke, socijalne, ekonomske, obrazovne i medijske prepreke. Vjerujemo da je skoro identična matrica za veliki broj drugih država koje imaju razne ometače u preveniranju terorizma, stoga bi ovdje taksativno opisali svaku od navedenih.

Ideološke prepreke

Ideološke prepreke igraju važnu ulogu u sprečavanju prevencije terorizma. Prvenstveno je potrebno istaći pogrešno tumačenje i razumijevanje religije, preuveličavanje određenih pravila koja vode ka formiranju mišljenja da je neophodno oružanom borbom ili aktima nasilja mijenjati one koji misle drugačije. Takve ideje su prouzrokovale terorističke napade na nevine ljude koji su najčešće bili sa smrtnim posljedicama. Nosioći ovakve ideologije teško se mogu ubijediti da su u velikoj zabludi. Zbog čega je to tako, odgovore tražimo kroz analizu i elaboraciju sljedećih navoda:

Pogrešno tumačenje Kur'anskih ajeta.

Zloupotreba određenih ajeta ili njihovog tumačenja u svrhu pravdanja terorizma, posebno kada se to odnosi na zlo nanijeto nemuslimanima, kroz ajete poput sljedećeg: *“I protiv njih pripremite koliko god možete snage i konje za boj, da biste time zaplašili Allahove i vaše neprijatelje, i druge osim njih – vi ih ne poznajete, Allah ih zna.(...)”* (Kur'an, 8/60):

- zloupotreba različitih tumačenja islamskih propisa i njihovo nestručno tumačenje.
- vjerska netrpeljivost kao rezultat širenja raznih sekti i grupa koje rade u skladu sa ličnim zakonima i propisima, što dovodi do širenja vjerskih sukoba, a svaka grupa nastoji da se što bolje naoruža i po svaku cijenu odbrani svoje stavove.
- pogrešno tumačenje pojma “džihad u ime Allaha”, što pomaže neprijateljima Islama da povežu terorizam i ekstremizam sa Islamom. To negativno utiče na Islam i muslimane, naročito jer teroristi zloupotrebljavaju religiju i sebe predstavljaju kao istinske muslimane. Oni to rade putem raznih parola koje imaju za cilj pridobijanje masa koje ne poznaju temeljne osnove vjere.
- fanatizam i ekstremizam u vjeri. Vjerski fanatici i ekstremisti skrivajući se iza vjere svojim djelima štete religiji zbog čega je u Islamu svaka vrsta ekstremizma i fanatizma zabranjena (Al Omairi, 2004).
- govor mržnje je posljedica širenja ekstremizma i jedan od načina na koji oni vrše propagandu. To je jedno od najdjelotvornijih sredstava koje koriste fanatici i ekstremisti za činjenje terorističkih operacija (Uthaymeen, 2006).

Socijalne prepreke

Pojava velikog jaza između bogatih i siromašnih impliciraju poseban problem takozvane socijalne razlike koje razaraju društvo u cjelini i pružaju priliku za loš uticaj na pojedinca. Ekstremističke grupe su apsolutno svjesne ovog problema i koriste ga za efikasnije i lakše vrbovanje omladine. Oni ih obučavaju da gnjev nastao socijalnim nezadovoljstvom usmjere na osvetu prema društvu, koje krive za takvo stanje. U tom smislu navest ćemo neka od osnovnih društvenih ograničenja koja doprinose smanjenju spoznaje svijesti o sigurnosti, a koja su između ostalog neophodna za prevenciju terorizma:

a) *disfunkcionalna uloga porodice*

Porodični problemi, sve prisutniji u svakodnevnom životu, uzrokuju međusobnu udaljenost njenih članova, što dovodi do smanjenja razgovora i

povećanja jaza unutar porodice kao osnovne ćelije društva (Abu Amer, 1993).

b) loše društvo

Čovjek je društveno biće i u njegovoj prirodi je težnja da bude u društvu onih koje cijeni. Problem nastaje onda kada pojedinac pokušava da se identifikuje sa društvom koje ima loš uticaj i loše ciljeve (Behnam, 1984).

c) slabost zvaničnih institucija

Slabost zvaničnih institucija se očituje kroz njihovu nemoć da utiču na šire mase u cilju širenja tolerancije.

d) zatvoreno društveno okruženje

U zatvorenom društvenom okruženju teško se razvija tolerancija i dijalog, a shvatanje drugih i drugačijih postaje skoro nemoguće. U ubjeđenju da je samo isto ispravno dolazi do razvoja fanatizma (Uthaymeen, 2006).

e) društveni jaz između generacija

U probleme koji u mnogo čemu utječu na neshvaćanje mlađih generacija jeste i zanemarivanje prenošenja ličnih iskustava i perspektive na njih. Ovdje bismo mogli izdvojiti sljedeće značajke:

- ulazak u brak u poznijim godinama,
- slabost obrazovnih institucija,
- nedovoljna uloga žena u porodici,
- loši stambeni uslovi,
- tradicionalno okruženje i strogo poštivanje običaja (Alomairi, 2004).

Socijalne prepreke mogu imati veliku ulogu u smanjenju spoznaje o važnosti svijesti o sigurnosti za prevenciju od terorizma.

Ekonomske prepreke

Ekonomska situacija uopšte kao i problemi koje sa sobom nosi igraju značajnu ulogu u ponašanju pojedinca i odražavaju se na sveukupnost svakodnevnog života. Potreba za prosperitetom porodice je cilj kojem teži kompletno stanovništvo. U isto vrijeme su nedostatak ekonomskih sredstava, siromaštvo i loši životni uslovi plodno tlo za širenje mržnje, netrpeljivosti i kriminala. Omladina koja je nezadovoljna svojim životnim uslovima predstavlja lagan *plijen* za kriminalne grupe koje ih vrbuju obećavajući ispunjenje svih njihovih želja. Nezadovoljstvo mladih se tako ubrzo pretvara u neprijateljstvo prema zemlji i vlastima koje vide kao krivce za stanje u kojem se nalaze. Terorističke grupe to vješto koriste i iskorištavaju ih u izvršavanju terorističkih zločina.

Neke od glavnih ekonomskih mjera koje mogu imati implikacije na smanjenje svijesti o sigurnosti za prevenciju terorizma su: siromaštvo, nezaposlenost, ekonomska zaostalost, nejednaki prihodi i novčana obećanja.

Naime, mnoge studije su jasno dokazale da je problem siromaštva usko vezan sa problemom širenja kriminala, što ekstremističke grupe iskorištavaju. Također, problem slobodnog vremena zbog nezaposlenosti ekstremisti vješto koriste tako što sam problem nezaposlenosti predstavljaju kao neshvatanje društva naspram dotičnih osoba. Kod ekonomske zaostalosti, koja je posebno izražena između ruralnih i gradskih stanovnika, gdje je ekonomski razvoj značajno drugačiji, a samim tim i prihodi, cilja se na ekonomski ranjive koji su prikladni za regrutovanje u terorističke organizacije. Slično je i kod nejednakih prihoda, gdje ljubomora koja se rađa sa velikom razlikom u materijalnim mogućnostima, pod pritiskom ekstremista usmjerava se na osvetu onima koji imaju, rade i mogu sebi priuštiti makar osnovne životne potrebe. Posebnu pažnju kod preveniranja terorizma, kod ekonomskih mjera treba posvetiti pitanju “novčanih obećanja” koja vođe terorističkih grupa daju vrbovanim u smislu velikih novčanih iznosa za dobro obavljen posao. Mladi su često prisiljeni zbog siromaštva olako pristati na ovakve ponude (Alomairi, 2004)

Obrazovne prepreke

Smanjenje svijesti o sigurnosti posebno dolazi do izražaja kroz sve prisutniji govor mržnje, koji se nažalost sve češće koristi i u raznim obrazovnim institucijama. Poseban problem u nekim Islamskim društvima, predstavljaju aktivnosti u vrijeme ljetnog raspusta kada se, umjesto kampovanja ili odlaska sa djecom u prirodu, postoje slučajevi kada se raspust pretvara u obuke za ekstremizam. Ova pojava je izuzetno opasna, s obzirom da se djeci usađuje ekstremizam od malih nogu (Uthaymeen, 2006).

Najvažnije obrazovne prepreke koje doprinose smanjenju svijesti o sigurnosti za prevenciju terorizma su:

- slabljenje uloge obrazovnih institucija
- mala uloga nastavno-stručnog osoblja
- neadekvatan sadržaj školskih udžbenika, a posebno pojedinih predmeta i nastavnih planova
- nepismenost

I kao što Fouda u svom djelu navodi “mnogo je lakše utjecati na nepismene ljude nego na pismene i uspjeti ubijediti ih da slijede pogrešnu ideologiju u ime vjere (Fouda, 1997).

Medijske prepreke

Mediji imaju veliku ulogu u društvu, koja može biti pozitivna ili negativna spram svijesti o sigurnosti, odnosno mogu kreirati medijsku svijest od smanjenja svijesti o sigurnosti do povećanja svijesti o sigurnosti. Komunikacijske tehnike dostigle su veoma visok nivo, tako da je svakoj osobi omogućeno da se putem medija upozna sa različitim kulturama i običajima, ali to je često i uzrok neshvatanja i širenja predrasuda o drugima, posebno ako se ima u vidu da je svaka osoba na drugom intelektualnom nivou. Veliki problem predstavljaju i zloupotrebe medija u smislu širenja govora mržnje i korištenja medijskog prostora za prezentovanje i širenje ekstremističke ideologije, koja direktno podriva sigurnost i stabilnost društva (Uthaymeen, 2006).

Među glavne medijske prepreke za ograničenje svijesti o sigurnosti u prevenciji terorističkih zločina mogli bismo izdvojiti:

- prikazivanje ekstremističke ideologije i terorista kao naoružanih heroja
- objavljivanje ekstremističkih ideja pod maskom slobode misli
- olako donošenje presuda i fetvi*
- lakoća komunikacije između ekstremističkih grupa
- stalno podizanje tenzija i nestabilnosti
- propaganda u cilju podjele društva (Shahrani, 2005)
- nedostatak stručnjaka o sigurnosti u medijima
- stalno prezentovanje problema bez konkretnog izlaganja njihovog rješenja
- nerealno prikazivanje dešavanja u svijetu
- većina poruka u medijima i programima nisu realni i zaobilaze realne negativne pojave prisutne u društvu
- neuvezanost i loša komunikacija i koordinacija između javnih i medijskih nastupa i službi za sigurnost
- nezainteresovanost medija za podizanje svijesti o sigurnosti u društvu
- nedovoljna povezanost između teorije sigurnosti u rješavanju problematičnog ponašanja i realnog stanja
- nepostojanje jasne vizije o potrebi jačanja individualne sigurnosti
- nepovjerenje gledalaca u medije, posebno u zemljama u razvoju (Brown, 1964)
- nedovoljno potenciranje medija da je saradnja između pojedinca i članova antiterorističkih timova obavezna

* Fetva je pravno rješenje koje donosi muftija o određenim spornim pitanjima.

6. SREDSTVA ZA ELIMINACIJU PREPREKA U PREVENIRANJU TERORIZMA I RAZVOJ SVIJESTI O SIGURNOSTI

U prethodnom dijelu rada elaborirane su određene prepreke i njihove najznačajnije karakteristike u preveniranju terorizma, međutim da bi riješili određeni problem nije dovoljno detektovati, identifikovati i izvršiti klasifikaciju problema, potrebno je korištenjem naučnih metoda ponuditi rješenja za prevazilaženje prepreka i učvršćivanje svijesti o sigurnosti u svrhu prevencije terorizma. Poznato je da učvršćivanje svijesti o sigurnosti predstavlja složen, dugotrajan i multidisciplinarni proces, koji u svojoj realizaciji se neminovno suočava sa mnogim preprekama, počevši od ideoloških, društvenih, ekonomskih, preko obrazovnih, pa do medijskih (Shaalán, 2002). Stoga u ovome dijelu rada akcenat je na mehanizmima odnosno sredstvima za eliminaciju navedenih prepreka.

Ideološka sredstva

U višestruka ideološka sredstva za prevazilaženje prepreka u Kraljevini Saudijskoj Arabiji prije svega spadaju:

- obnavljanje vjerskog govora, ali kroz reforme institucija povezane sa ovim pitanjem, kao što je pravosuđe, direkcija za prevenciju poroka, muftijstvo, obrazovanje i mediji. Time bi se osigurao govor koji je zasnovan na umjerenosti, toleranciji, dijalogu i poštivanju drugih i drugačijih
- usvajanje umjerenosti kao modela u Islamskom svijetu i Kraljevini
- podsticanje intelektualne i religijske inicijative koja poziva na sagledavanje trenutnog - realnog stanja u društvu
- otvaranja posebnih televizijskih i radio kanala koji promovišu put tolerancije - srednji put*
- izdavanje periodičnih časopisa o toleranciji od strane nadležnog Ministarstva
- promovisanje poštenog i vrijednog rada intelektualaca koji promovišu srednji put
- reformisanje strukture propovjednika i obavezati ih na govor o toleranciji
- reformisanje direkcije “Komisije za promociju vrlina i prevenciju poroka”

* Srednji put je pojam koji u Islamu predstavlja put sa pravednom mjerom, bez pretjerivanja i nanošenja štete.

- uvrštavanje u krug vjerskih intelektualaca i naučnika pripadnike svih mezheba*
- osnivanje specijaliziranih centara za liječenje terorista i ekstremista*
- otvaranje dijaloga između političara i intelektualaca iz svih naučnih oblasti kako bi se zajednički borili protiv ekstremizma, fanatizma, terorizma i svakog oblika nasilja, kao i protiv svih struja religijske, društvene i intelektualne korupcije s kojima se suočavaju društva u cjelini, a čijim posljedicama su posebno pogođeni mladi
- buđenje interesa za oživljavanje univerzalnih i humanih vrijednosti
- potenciranje historijskih ličnosti koji su bili osnivači raznih, a posebno humanističkih nauka.

Socijalna sredstva

Socijalna sredstva za prevazilaženje prepreka u prevenciji terorizma i izgradnji svijesti o sigurnosti možemo sagledati kroz dva složena mehanizma:

- podizanje produktivnosti društva u cjelini
- poboljšanje usluga obrazovnih i kulturnih institucija, te iskorjenjivanje siromaštva, gladi, bolesti, nezaposlenosti i slično.

Ekonomska sredstva

Veoma važan mehanizam za prevazilaženje prepreka u prevenciji terorizma i izgradnji svijesti o sigurnosti predstavljaju mnogobrojna ekonomska sredstva koje grupišemo u nekoliko strateških ciljeva:

- društvo prilagoditi modernim komunikacijskim dostignućima
- preusmjeriti prihode države na više izvora. Širenjem tržišta perspektive za zapošljavanje mladih raznih zanimanja se povećavaju. Otvara se mogućnost za lakše i brže zapošljavanje i pružanje mogućnosti omladini da izabere čime želi i voli da se bave.
- promovisati štednju. Ovo sredstvo se odnosi na društvo u cjelini, od vladajućih struktura do pojedinca. Bespotrebno zaduživanje i kreditiranje dovodi do zavisnog odnosa u kojem kreditor uslovljava u koje će se svrhe novac koristiti, čime se smanjuje mogućnost

* *Mezheb je termin koji se odnosi na islamsku školu mišljenja, pravnu školu ili školu tumačenja Islamskih propisa.*

* *U Kraljevini Saudijskoj Arabiji već postoje Centar za savjetovanje i Centar za zbrinjavanje onih koji se pokušavaju vratiti normalnom životu. Međutim, neophodno je ovakve Centre otvoriti širom Kraljevine u što većem broju.*

napretka. Pored toga, velika dobit na kredite šteti budućnosti i napretku kako države tako i pojedinca. (Oumlil, 2000)

- ekonomska otvorenost, ali pod uslovom zaštite nacionalne industrije
- posjedovanje moderne tehnologije
- privlačenje kapitala-investicija
- ubrzanje tempa privatizacije. Naime po pitanju privatizacije nameće se potreba da se velike korporacije privatiziraju i pojedincima pruži mogućnost da imaju dionice u njima. Tako bi njihov rad bio produktivniji, jer bi i oni imali direktne koristi od istog.
- otvaranje projekata koji će obezbijediti radna mjesta mladim, obrazovanim osobama
- podrška mladima za otvaranje vlastitog biznisa. Poticaj mladih putem kreditiranja je višestruko značajan, prvenstveno zbog stvaranja ambijenta u kojem se njihove ideje i mogućnosti prihvataju, a sa zapošljavanjem njihovo materijalno stanje bi se poboljšalo što bi u konačnici dovelo do zadovoljnog i uspješnog mladog bića.

Obrazovna sredstva

Obrazovna sredstva za prevazilaženje prepreka u prevenciji terorizma i izgradnji svijesti o sigurnosti podijelili smo na:

- a) ulogu porodice i
- b) ulogu obrazovne insitucije.

Za ulogu porodice odredili smo sljedeće pravce djelovanja:

- posvećenost tradiciji i običajima na adekvatan način u skladu s društvenim promjenama
- disciplina
- sprečavanje bilo kakvog ispada prema roditeljima, starijim i drugim slabijim osobama
- zaštita članova porodice od loših vanjskih uticaja
- poštivanje vremena, obavljanje obaveza na vrijeme i korisno korištenje slobodnog vremena

Za ulogu obrazovnih institucija, odredili smo sljedeće pravce djelovanja:

- uključiti u nastavne planove vjerske vrijednosti koje promovišu ljubav, bratstvo, saradnju, solidarnost i toleranciju
- upoznati roditelje sa vjerskim vrijednostima kako bi ih primjenili u odgoju djece
- razvijati i jačati moralne i duhovne vrijednosti

- pojasniti važnost uloge religijskih vrijednosti kao najvažnijeg sredstva društvene kontrole za sprečavanje ubistava, nasilja, krađe, širenja mitova, pronevjere i prostitucije (Salaman, 2009)
- revidirati nastavni plan i program, kao i obrazovne metode, kako ne bi sadržavali ekstremističku ideologiju
- revidirati predavanja u školama kako ne bi sadržavali govor mržnje i ideje fanatizma
- uključiti predmete koji potenciraju toleranciju i srednji put
- obezbjediti okruženje za učenje koje razvija samopouzdanje, kulturu dijaloga, racionalnost i objektivnost
- u sklopu nastavnog programa uvrstiti teme koje govore o važnosti svijesti o sigurnosti
- formiranje što većeg broja školskih sekcija
- stalna komunikacija između roditelja i obrazovnih institucija radi ranog otkrivanja delikvencije
- ohrabriti studente na volonterski rad
- pomoći učenicima da otkriju njihovu društvenu ulogu u sadašnjosti i budućnosti i korisno iskoriste slobodno vrijeme.

Medijska sredstva

Medijska sredstva za prevazilaženje prepreka u prevenciji terorizma i izgradnji svijesti o sigurnosti imaju višestruki značaj i mogu biti izuzetno efikasna s obzirom na medijsku rasprostranjenost i popularnost, posebno kod mladih ljudi. Neka od njih su:

- a) promovisati pozitivne vrijednosti etike uopšte
- b) promovisati prirodu i prirodne vrijednosti ljepote i hrabrosti
- c) posebnu pažnju posvetiti porodici, majci i odrastanju na zdravoj osnovi
- d) promovisati kulturu korištenja modernih tehnologija u dobrobiti savremenog života
- e) nametnuti medijsku, izdavačku i Internet cenzuru za govor mržnje i poruke i ideje terorizma
- f) stvarati ambijent sigurnosti u društvu uz realno sagledavanje vremena i prostora (Hoshan, 2004)
- g) popularizirati sigurnosne agencije i njihovu potporu u otkrivanju kriminalnih aktivnosti
- h) objasniti građanima kako da daju lični doprinos u saradnji sa sigurnosnim agencijama
- i) medijsko pokrivanje seminara, skupova, konferencija i kongresa koji imaju za cilj podizanje svijesti o sigurnosti u društvu

- j) promovisanje sigurnosnih službi i usvajanje naučnog metoda u njihovom radu.

7. ZAKLJUČAK

Sve prisutniji problem dezorjentisanosti omladine jasno se uočava u svim zemljama, pa tako i u Kraljevini Saudijskoj Arabiji. Statistički podaci ukazuju da procentualno veliki broj omladine aktivno učestvuje u terorističkim grupama što je veoma zabrinjavajuće i trebalo bi da predstavlja alarmantno stanje za sve institucije države koje trebaju poduzeti planske i sistematske akcije u cilju smanjenja ili potpune eliminacije učešća mladih u terorističkim grupama. Kada mladi ne znaju ili nemaju jasno izgrađenu svijest o sigurnosti, onda su lahak plijen kriminalnih organizacija, o čemu svjedoče rezultati mnogih istraživanja. Stoga je uloga prevencije i rad na izgradnji i jačanju svijesti o sigurnosti kod omladine važan suštinski posao na koji se država mora fokusirati, uz aktivno učešće obrazovnih i sigurnosnih institucija koje moraju preuzeti proaktivnu ulogu prije svega širenjem svijesti o sigurnosti kao osnovnoj preventivnoj mjeri. U tom smislu je od izuzetne važnosti saradnja pojedinaca i sigurnosnih službi i obrazovnih institucija. Kao što je u radu i navedeno, ovaj problem je prilično kompleksan, te nakon holističkog pristupa u analizi prepreka i sredstava za prevenciju terorizma i izgradnju svijesti o sigurnosti evidentna je potreba multidisciplinarnog pristupa u državi sa ključnim reformama u oblastima ideološke, socijalne, ekonomske, obrazovne i medijske politike u Kraljevini Saudijskoj Arabiji. Mladima je potrebno stvoriti pozitivan ambijent u društvu i otvoriti mogućnosti za bolju budućnost, u tolerantnijem okruženju, gdje su drugi i drugačiji apsolutno prihvatljivi i jednaki.

Na globalnom nivou u određenoj mjeri rezultati ovog istraživanja su primjenjivi i u državama sa drugačijim pravnim sistemom, naime potrebno je dijalogom među kulturama, civilizacijama i religijama kao i promovisanjem razumijevanja i tolerancije među ljudima svih zemalja i religija, jačati sistem borbe protiv terorizma. Paralelno ovim procesima, svaka zemlja zbog osjetljivosti ove populacije trebala bi posebnu pažnju usmjeravati na omladinu i sistematski graditi program djelovanja kojim bi se udaljili od ideologije koja nije dio njihove tradicije i društva.

Iz svega navedenog smatramo da je ključno preventivno djelovanje i povećanje stepena svijesti o sigurnosti kod omladine a sve s ciljem adekvatnog suprotstavljanja terorističkim ideologijama i povećanju otpornosti kako ne bi pali u kandže terorističkih grupa.

LITERATURA

1. Abdel-Hamid, M., 1997. Mediji, teorije i trendovi uticaja. Kairo: Alam Al Kutub
2. Abu Amer, M. Z., 1993. Studije o kriminologiji i kaznama. Treće izdanje, Aman: Univerzitetska kuća za izdavaštvo.
3. Al Deeb, I. R., 2006. Temelji i unapređenje vještina i obrazovne vrijednosti i njihove aplikacije u obrazovnom procesu. Mansoura - Egipat: Umm al-Qura Fondacija za prevođenje i distribuciju.
4. Al Hoshan, B. bin Z., 2004. Sigurnost svijesti. Rijad: Fakultet za sigurnost Kralj Fahd
5. Al Khateeb, M. bin S., 2006. Intelektualne devijacije i njihov uticaj na nacionalnu i međunarodnu sigurnost. Rijad: Nacionalna biblioteka kralj Fahd.
6. Alomairi, M. bin A., 2004. Stav islama spram terorizma. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
7. Alshaier, A. ben I., 2010. Uloga porodice, škole i vjerskih institucija u prevenciji intelektualnih devijacija. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke
8. Al-shaqha, F. bin M., 2004. Nacionalna sigurnost. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
9. Behnam, R., 1984. Analiza krivičnih postupaka. Alexandria: Manchaa.
10. Brown, R., 1964. Explanation in Social Science. Chicago: Aldine Publishing Co.
11. Filimban, H. H., (2009. Uloga obrazovnog dijaloga u prevenciji mladih od ideološkog terorizma. Treće izdanje, Rijad: Centar kralj Abdul Aziz za nacionalni dijalog.
12. Fouda, M. R., 1997. Izazovi arapske sigurnosti na području južnog Mediterana i Zaljeva u svjetlu novog svjetskog poretka. Drugo izdanje, Bejrut: Centar za arapsko-evropske studije.
13. Generalna direkcija za istrage, 2012. Izvještaj o sigurnosti. Rijad: Ministarstvo Unutrašnjih poslova Kraljevine Saudijske Arabije.
14. Heriz, M. H. 2005. Realnost intelektualne sigurnosti. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
15. Kur'an Časni.
16. Murwani, N. bin M., 2009. Uspješna Arapska iskustva u organizaciji i pripremanju borbe protiv terorizma: Iskustvo Saudijske Arabije. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
17. Oumlil, A., 2000. Arapska pitanja i izazovi globalizacije. Bejrut: Arapska Fondacija za studije i izdavaštvo.

18. Salman, H. M., 2009. Kapacitet i sredstva za podršku sigurnosti u ratu protiv terorizma. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
19. Shaalan, F. A., 2002. Upravljanje krizom: temelji, faze, mehanizmi. Drugo izdanje, Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
20. Shahrani, S. bin A., 2005. Intelektualna odstupanja i njihov uticaj na nacionalnu sigurnost i kolektiv u zemljama arapskog Zaljeva. Rijad: Naif Arapski Univerzitet za sigurnosne nauke.
21. Tamimi, M. T., 2007. Terorizam: misli, vizije, korijeni i pokušaji da se približe pravnom okviru. Drugo izdanje, Irbid - Jordan: Nacionalni centar za izdavaštvo
22. Uthaymeen, Y. bin A., 2006. Ka sveobuhvatnoj nacionalnoj strategiji za borbu protiv terorizma u Saudijskoj Arabiji. Rijad: D.N.

**PROBLEMATIKA JAVNIH NABAVKI U KRIZNIM SITUACIJAMA –
STUDIJA SLUČAJA**

PUBLIC PROCUREMENT ISSUES IN CRISIS - A CASE STUDY

Stručni članak

*Dr. sci. Tarik Rahić**

*Prof. dr. Nedžad Korajlić**

*Doc. dr. Fuad Purišević**

*Pred. VŠ Mirzo Selimić**

Sažetak

Krizne situacije u javnim nabavkama postaju sve učestalije imajući u vidu sigurnosne prijetnje, klimatske promjene, kao i druge slične izazove. Krize danas pogađaju razne subjekte i institucije, među kojima i ugovorne organe u javnim nabavkama. Važnost kriznog odlučivanja i učenje iz grešaka načinjenih u toku kriznih situacija postaje imperativ i u savremenom sistemu javnih nabavki. U radu se tretira specifična problematika javnih nabavki u kriznim situacijama kroz prizmu studije slučaja nabavke radova sanacije opreme toplotnih podstanica određenog ugovornog organa iz Bosne i Hercegovine koja je nastala kao posljedica elementarne nepogode - poplave iz 2014. godine.

Ključne riječi: javne nabavke, krizne situacije, kriza, elementarne nepogode

Abstract

Crises in public procurement are becoming more frequent bearing in mind the security threats, climate change, and other similar challenges. Crisis is currently affecting the various entities and institutions, including the contracting authorities in public procurement. The importance of crisis decision-making and learning from the mistakes made during the

** BH Telecom d.d. Sarajevo, e-mail: tarik.rahic@gmail.com*

** Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, e-mail: dean@fkn.unsa.ba*

** Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu, e-mail: fpurisevic@fkn.unsa.ba*

** Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: mirzo.s@hotmail.com*

crisis situation becomes imperative in the modern public procurement system. This paper treats the specific problems of public procurement procedures in crisis situations through the lens of case studies, procurement of works of rehabilitation equipment substations certain contracting authority from Bosnia and Herzegovina, which arose as a result of natural disasters - floods of 2014.

Key words: public procurement, crisis situation, crisis, natural disasters.

1. UVOD

Specifičnu vrstu nabavki predstavljaju javne nabavke. Konstrukt „javne nabavke“ leksički je sastavljen od dvije riječi, odnosno pojma, i to: „javne“ i „nabavke“. Riječ „nabavke“ se koristi u pravnom prometu za označavanje određenog tipa komercijalnih transakcija između onoga koji nabavlja i onoga koji dobavlja (Pravni leksikon, 2007). S druge strane, pojam „javne“ asocira na nešto što je transparentno, otvoreno, vidljivo, a u suštini se vezuje za izvor sredstava kojim se ove nabavke finansiraju, tj. javnih, odnosno sredstava poreskih obveznika. Najjednostavnije rečeno, javna nabavka, pojmovno, podrazumijeva skup radnji i aktivnosti koje vrši naručilac, kao obveznik primjene propisa o javnim nabavkama, u cilju pribavljanja odgovarajućih roba, izvršenja usluga ili izvođenja radova, a za tu svrhu izdvaja određena i osigurana sredstva, koja imaju karakter javnih ili budžetskih sredstava (Bovis, 2016).

Pravni okvir sistema javnih nabavki u Bosni i Hercegovini uređen je Zakonom o javnim nabavkama, koji je objavljen u “Službenom glasniku BiH”, broj: 39. od 19.05.2014. godine.

Za potrebe rješavanja kriznih situacija u javnim nabavkama predviđena je posebna vrsta postupka. Radi se o pregovaračkom postupku bez objave obavještenja iz razloga krajnje hitnosti koja može biti prouzrokovana različitim vanrednim i sigurnosno osjetljivim situacijama, odnosno prirodnim nesrećama

Općenito posmatrano, riječ kriza se često koristi u svakodnevnom govoru, u opisivanju lične situacije, ali češće u opisivanju stanja sa potencijalnim negativnim posljedicama u kome se društvo, pojedine organizacije ili sistemi u okviru njega nalaze. Uprkos učestale primjene ne postoji jednoznačna definicija termina krize već brojne, često i kontradiktorne interpretacije (Kešetović et al., 2013).

Kao potpuni sinonimi za pojam krize, naročito u engleskom jeziku, koriste se termini: nesreća, događaj koji nije bio predvidiv, akcident,

vanredno stanje, katastrofa i vanredna, odnosno hitna situacija (Kešetović et al., 2017). Krize su situacije koje se događaju iznenada, bez najave. Reakcije su različite, od čega zavisi i rješenje. Krizne situacije jedan su ili više uzastopnih nesvakidašnjih događaja koji negativno utiču na integritet neke organizacije i njenih radnika, koji se svakako očituju kroz raspoloženje i efikasnost istih, a efekti uticaja krize održavaju se na općenito stanje u društvu (Legčević i Taučer, 2014).

Definicija kriznih situacija se preuzima iz medicinske terminologije. Tako, krizne situacije se interpretiraju kao događaji koji remete psihološki ekvilibrij ličnosti, koji zavisi od socijalnih, psiholoških, ali i bioloških faktora svakog čovjeka (Modly et al., 2008). Može se reći da su krize poput požara. Počinju tiho, u nekom ćošku. Osjetite li miris dima i na vrijeme uočite vatru spriječiti ćete krizu širih razmjera. Ako ništa ne poduzmete, problemi koji su tinjali mogu se razbuktati u požar (Luecke, 2005).

U javnim nabavkama u Bosni i Hercegovini krizne situacije se manifestuju kada se izuzetno, zbog dokazivih razloga krajnje hitnosti, prouzrokovane događajima nepredvidivim za ugovorni organ, ne mogu ispoštovati Zakonom o javnim nabavkama utvrđeni minimalni rokovi za otvoreni, ograničeni ili pregovarački postupak s objavom obavještenja. Okolnosti kojima se opravdava izuzetna hitnost postupka ni u kom slučaju ne smiju se dovesti u vezu s ugovornim organom, kao što to određuje član 21. tačka d) Zakona o javnim nabavkama.

2. PREGOVARAČKI POSTUPAK BEZ OBJAVE OBAVJEŠTENJA IZ RAZLOGA KRAJNJE HITNOSTI

Pregovarački postupak bez objave obavještenja o nabavci je postupak koji, zbog nepostojanja obaveze ugovornog organa da objavi obavještenje o nabavci, karakteriše ili potpuno odsustvo konkurencije ili je konkurencija minimalna. Smisao postojanja jedne procedure koja se kosi s načelom osiguranja konkurencije jeste da postoje situacije kada je, sa aspekta principa efikasnosti, opravdano direktno zaključiti ugovor s određenim ponuđačem (Rahić et al., 2016).

Međutim, iako nije u obavezi da objavljuje obavještenje o nabavci, ugovorni organ je, u skladu sa članom 28. stav (4) Zakona o javnim nabavkama, dužan da na svojoj internetskoj stranici objavi informaciju o pregovaračkom postupku bez objave obavještenja o nabavci koji namjerava provoditi na način da će tendersku dokumentaciju učiniti dostupnom za sve zainteresirane kandidate/ponuđače. Takođe, i pored toga što nisu u obavezi da objavljuju obavještenje o nabavci, ugovorni organi su, ipak, dužni da postupaju u skladu sa principom osigurnja konkurencije, te da barem pokušaju da osiguraju efektivnu konkurenciju prosljeđivanjem poziva za

podnošenje ponuda na adrese više potencijalnih ponuđača, osim u slučajevima kada Zakon o javnim nabavkama izričito daje mogućnost pregovaranja s jednim ponuđačem. Tako, npr. u slučaju nabavke dodatnih radova, Zakon o javnim nabavkama daje mogućnost zaključenja ugovora s prvobitnim izvođačem radova. Međutim, u slučaju „hitne nabavke“, tj. izuzetne nabavke zbog dokazivih razloga krajnje hitnosti, ugovorni organ bi trebao da na adrese više potencijalnih ponuđača pošalje pozive za podnošenje ponuda, imajući u vidu da zakonska norma ne vezuje isporuku robe, izvršenje usluga ili izvođenje radova za određenog potencijalnog ponuđača.

Pojam potencijalnog ponuđača ovdje treba posmatrati u smislu lica koje je sposobno da realizuje nabavku. To znači da se pokušajem osiguranja konkurencije neće smatrati slanje poziva za podnošenje ponuda licima za koja je izvjesno da nisu u mogućnosti da realizuju predmet nabavke jer se, primjera radi, uopće ne bave djelatnošću koja je predmet nabavke (Rahić et al., 2016a).

Treba naglasiti da Zakon o javnim nabavkama ne regulira detaljno proceduru pregovaranja i tu ugovorni organi imaju slobodu propisivanja svojih pravila dokle god se kreću u okvirima osnovnih principa zakona. U tom smislu je, prije svega, važno da se propisanom procedurom pregovaranja ne narušava princip jednakog tretmana ponuđača, odnosno ugovorni organi su dužni da osiguraju jednak tretman ponuđača tokom pregovora.

Pregovarački postupak bez objave obavještenja o nabavci se, u praksi, provodi u nekoliko faza i to:

- Prva faza - Faza pretkvalifikacije/faza provjere kvalifikacije kandidata;
- Druga faza - Faza dostave početnih ponuda i pregovaranja o tehničkim, ekonomskim, pravnim i drugim aspektima ugovora sa kvalificiranim/izabranim kandidatima;
- Treća faza - Faza pozivanja na dostavu konačne ponude.

Uslovi za primjenu pregovaračkog postupka bez objave obavještenja iz razloga krajnje hitnosti su određeni u članu 21. tačka d) Zakona o javnim nabavkama. U ovom slučaju ugovorni organi mogu da provedu pregovarački postupak bez objave obavještenja, kada su ispunjeni sljedeći uslovi, tj. kada se izuzetno:

- zbog dokazivih razloga krajnje hitnosti, prouzrokovane događajima nepredvidivim za ugovorni organ,
- ne mogu ispoštovati Zakonom o javnim nabavkama utvrđeni minimalni rokovi za otvoreni, ograničeni ili pregovarački postupak s objavom obavještenja,

- okolnosti kojima se opravdava izuzetna hitnost postupka ni u kom slučaju ne smiju se dovesti u vezu s ugovornim organom.

U predmetnom slučaju osnov primjene je hitnost nabavke, i to ne bilo kakva hitnost već krajnja hitnost, zbog koje nije moguće postupiti u rokovima predviđenim za otvoreni, ograničeni ili pregovarački postupak s objavom obavještenja. Ta hitnost ne smije biti prouzrokovana od strane ugovornog organa, nego ona mora biti posljedica vanrednih i nepredvidivih okolnosti, okolnosti čije nastupanje ugovorni organ nije prouzrokovao i čije nastupanje ugovorni organ ne može da spriječi (Rahić et al., 2016b). Kao primjer takve nabavke se može navesti situacija u kojoj ugovorni organ ima potrebu za nabavkom radova na obnovi vodovodne i kanalizacione mreže, gdje je došlo do izlivanja kanalizacije iz šahta koji se nalazi u prostoru ugovornog organa. Naime, nakon izlivanja, stanje instalacija ugrožava sanitarnu sigurnost prostorija koje koriste zaposlenici ugovornog organa, kao i druga lica koja borave u prostorijama tokom obavljanja djelatnosti ugovornog organa. Izlivanje kanalizacije je napravilo veliku štetu na podovima i zidovima i sve prostorije u kojima je došlo do izlivanja praktično učinilo neupotrebljivim.

Isto tako ne može se raditi ni u etažama koje su povezane, budući da se preko kanalizacionih cijevi sve sliva u povezane prostorije. Trenutna situacija je takva da ugrožava rad zaposlenih i obavljanje djelatnosti ugovornog organa. Zbog svega navedenog potrebno je krajnje hitno sanirati kanalizaciju unutar objekta ugovornog organa u cilju zaštite zaposlenika ugovornog organa i drugih lica.

3. STUDIJA SLUČAJA NABAVKE RADOVA SANACIJE OPREME TOPLOTNIH PODSTANICA

U ovom dijelu će biti prezentirana studija slučaja nabavke radova sanacije opreme toplotnih podstanica putem pregovaračkog postupka bez objave obavještenja od strane određenog ugovornog organa iz Bosne i Hercegovine koja je nastala kao posljedica elementarne nepogode - poplave iz 2014. godine.

3.1. Dokumentaciona osnova

Dokumentacionu osnovu, koja je uzeta u obzir kod predmetnog slučaja, a u vezi sa navedenim pregovaračkim postupkom, čine priprema dokumentacija i dokumentacija koja se odnosi na sam pregovarački postupak. U tom smislu, pripremu dokumentaciju čine:

- Zaključak Skupštine grada kojim se usvaja Informacija o stanju u ugovornom organu nakon poplave od 15.05.2014. godine;
- Zaključak Skupštine grada kojim se zadužuje Uprava ugovornog organa da, u najkraćem roku, u skladu sa članom 11., tada važećeg, Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», br. 49/04, 19/05, 52/05, 8/06, 24/06, 70/06, 12/09, 60/10, 87/13), provede pregovarački postupak o nabavci radi sanacije oštećenih dijelova proizvodnog pogona i distributivne mreže kako bi se do početka grijne sezone pogon stavio u funkciju i omogućio blagovremeni početak grijne sezone;
- Odluka Nadzornog odbora ugovornog organa o usvajanju Programa sanacije štete od poplave;
- Odluka Nadzornog odbora ugovornog organa o usvajanju Rebalansa Plana javnih nabavki;
- Rebalans Plana javnih nabavki ugovornog organa i
- Program sanacije štete od poplave u ugovornom organu.

Nadalje, dokumentaciju koja se odnosi na sam pregovarački postupak čine:

- Odgovarajući zaključci Skupštine grada;
- Odluka o pokretanju pregovaračkog postupka za nabavku radova;
- Tenderska dokumentacija – javna nabavka radova – mašinski i elektro radovi sanacije opreme u toplotnoj podstanici;
- Poziv na pregovarački postupak bez objave obavještenja za nabavku radova upućen ponuđaču 1;
- Poziv na pregovarački postupak bez objave obavještenja za nabavku radova upućen ponuđaču 2;
- Poziv na pregovarački postupak bez objave obavještenja za nabavku radova upućen ponuđaču 3;
- Kvalifikaciona dokumentacija za ponuđača 1;
- Kvalifikaciona dokumentacija za ponuđača 2;
- Kvalifikaciona dokumentacija za ponuđača 3;
- Zapisnik Komisije za otvaranje i prihvatanje ponuda;
- Zapisnik sa pregovaranja sa ponuđačem 1;
- Zapisnik sa pregovaranja sa ponuđačem 2;
- Zapisnik sa pregovaranja sa ponuđačem 3;
- Poziv za dostavu konačne ponude upućen ponuđaču 1;
- Poziv za dostavu konačne ponude upućen ponuđaču 2;
- Poziv za dostavu konačne ponude upućen ponuđaču 3;
- Odluka o izboru najpovoljnijeg ponuđača javne nabavke radova i

- Ugovor o javnoj nabavci radova zaključen između ugovornog organa i izabranog ponuđača dana 01.10.2014. godine

3.2. *Normativni okvir*

Normativni okvir, u pogledu predmetne problematike, čine, posebno, ali bez ograničavanja, sljedeći, tada važeći, propisi:

- Zakon o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BIH”, br. 49/04, 19/05, 52/05, 8/06, 24/06, 70/06, 12/09, 60/10, 87/13, 47/14) i
- Uputstvo o primjeni Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine (“Službeni glasnik BIH“, br. 03/05 i 24/09).

Relevantne odredbe Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine navode se, kako slijedi:

- Član 2. stav (1) sadrži definiciju ubrzanog/hitnog ograničenog postupka na način da određuje da "hitni postupak" podrazumijeva poseban oblik hitnog ograničenog postupka koji može biti primijenjen kada poštivanje propisanih rokova nije moguće zbog hitnosti, prijetnje ugrožavanja okoliša ili više sile.
- Član 2. stav (7) sadrži definiciju pregovaračkog postupka na način da određuje da "pregovarački postupak" podrazumijeva postupak u kojem ugovorni organ pregovara o uslovima ugovora s jednim ili više pozvanih dobavljača. Ovaj postupak može se provoditi sa ili bez prethodnog objavljivanja obavještenja o nabavci, isključivo prema uslovima utvrđenim u ovom zakonu.
- Član 7. stav (1) određuje da za provođenje postupaka javne nabavke, u skladu sa Poglavljem II. ovog zakona, ugovorni organ obavezan je imenovati Komisiju za nabavke.
- Član 11. stav (4) tačka a) podtačka 4) definira i određuje izuzetnu mogućnost dodjele ugovora, odnosno provođenja javne nabavke radova, roba ili usluga, putem pregovaračkog postupka bez objavljivanja obavještenja o nabavci, u slučaju kada se izuzetno, zbog dokazivih razloga krajnje hitnosti, prouzrokovane događajima nepredvidivim za dati ugovorni organ, ne mogu ispoštovati ovim zakonom utvrđeni minimalni rokovi za ubrzani ograničeni postupak. Okolnosti kojima se opravdava izuzetna hitnost postupka ne smiju se ni u kom slučaju moći dovesti u vezu s ugovornim organom.
- Član 21. stav (6) definira minimalne rokove za podnošenje zahtjeva i ponuda na način da, u tački c), određuje da u slučajevima kada su ispunjeni uslovi za primjenu ubrzanog ograničenog postupka,

- ugovorni organ ima pravo utvrditi rok za prijem zahtjeva koji nije kraći od osam dana i rok za prijem ponuda koji nije kraći od pet dana.
- Član 30. stav (2) tačka a) definira vođenje pregovaračkog postupka na način da određuje da kada primjenjuje pregovarački postupak bez objave obavještenja o nabavci, ugovorni organ dužan je u slučaju da je na pregovore pozvano više od jednog kandidata, verificirati da li su kvalifikacije kandidata u skladu s kriterijima navedenim u pozivu, pregovarati tehničke, ekonomske, pravne i druge aspekte ugovora i, na osnovu rezultata održanih pregovora, pozvati učesnike da podnesu svoje konačne ponude i među njima odrediti uspješnog ponuđača u skladu s kriterijima za dodjelu prema članu 34. ovog zakona.
 - Član 31. određuje zahtjeve u pogledu pregovaračkog postupka sa ili bez objavljivanja obavještenja o javnoj nabavci i to:

Tokom pregovaračkog postupka, ugovorni organ pridržava se sljedećih zahtjeva:

- a) pregovori se vode sa svakim kandidatom odvojeno;
- b) nijedna informacija dobijena od kandidata, a također ni informacije o rješenjima koja su predložili kandidati ne mogu se otkriti trećim licima bez prethodne saglasnosti tog kandidata;
- c) svim kandidatima / ponuđačima postaviti će se isti zahtjevi i pružit će im se iste informacije; mora biti osigurana jednakost tretmana prema svim kandidatima / ponuđačima;
- d) zapisnici i izvještaji o postupku pregovora sačinjavaju se u skladu s odredbama člana 41. ovog zakona.

Član 38. stav (1) definira obavješćavanje kandidata i ponuđača o rezultatima na način da određuje da ugovorni organ će istovremeno, a najkasnije u roku od sedam dana od donošenja odluke, pismeno obavijestiti kandidate, odnosno ponuđače koji su blagovremeno podnijeli zahtjeve ili ponude o odlukama koje su donesene u pogledu pretkvalifikacije, ocjene ponuda ili obustavljanja postupka.

Član 40. stav (1) definira obavješćenje o dodjeli ugovora na način da određuje da ugovorni organ u skladu s članom 20. ovog zakona objavljuje obavješćenje o dodjeli ugovora na osnovu rezultata postupka dodjele. Takva obavješćenja objavljuju se što je prije moguće, ali ne kasnije od 30 dana po zaključenju ugovora.

Član 41. definira izvještaj o postupku nabavke na način da, u stavu (1), određuje da ugovorni organ priprema izvještaj o svakom postupku dodjele ugovora koji se obavi u skladu s odredbama ovog poglavlja, uključujući i slučajeve kada je zaključen okvirni sporazum, u stav (2), određuje da izvještaj uključuje primjerene informacije zavisno od izabranog postupka

dodjele. Minimum informacija koje izvještaj sadrži utvrđuje se u podzakonskim aktima, i, u stavu (3), određuje da izvještaj se priprema i dostavlja Agenciji za javne nabavke u roku od 15 dana nakon datuma okončanja postupka nabavke. Agencija za javne nabavke utvrđuje pravila i obrasce za dostavu izvještaja.

Relevantne odredbe Uputstva o primjeni Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine navode se, kako slijedi:

- Član 6. stav (1) tačka b) definiše rad komisije za javne nabavke na način da određuje da komisija, nakon okončanog postupka, daje ugovornom organu preporuku, zajedno s izvještajem o radu i razlozima izdavanja takve preporuke.
- Član 12. stav (1) tačka c) definiše vođenje pregovaračkog postupka sa ili bez objave obavještenja o javnoj nabavci na način da određuje da konačne ponude otvaraju se u skladu s članom 33. Zakona.

3.3. *Ocjena postupka sa opaskama/primjedbama*

U skladu sa uvidom u navedenu dokumentaciju, a imajući u vidu naznačene relevantne odredbe Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, odnosno Uputstva o primjeni Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, čini se mogućim dati sljedeću ocjenu sa odgovarajućim opaskama/primjedbama sve u vezi sa predmetnim pregovaračkim postupkom i to:

U vezi izloženog čini se uputnim postaviti pitanje vezano za obrazloženje primjene predmetnog pregovaračkog postupka, koji je pokrenut po osnovu člana 11. stav (4) tačka a) podtačka 4) Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, a radi sanacije stanja uzrokovanog poplavama. Ovo, posebno, ali bez ograničenja, jer iz dokumentacije nije bilo jasno vidljivo iz kojih razloga ugovorni organ nije mogao, a za potrebe provođenja konkretne nabavke, ispoštovati Zakonom o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine utvrđene minimalne rokove za ubrzani ograničeni postupak.

Naime, u supstratu uslova za mogućnost primjene pregovaračkog postupka po osnovu navedenog člana 11. stav (4) tačka a) podtačka 4) Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, jeste, pored dokazivih razloga krajnje hitnosti, i okolnost da ugovorni organ, upravo, zbog tih razloga krajnje hitnosti, prouzrokovane događajima nepredviđenim za dati ugovorni organ, ne može ispoštovati zakonom utvrđene minimalne rokove za ubrzani ograničeni postupak. Ovo tim više što je vidljivo sljedeće:

- da predmetni pregovarački postupak nije pokrenut, vođen i okončan zaključenjem ugovora u toku ili odmah nakon poplava (maj 2014), što je, čini se, opredjeljujući smisao odredbe citiranog člana 11. stav

(4) tačka a) podtačka 4) Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, već je pokrenut početkom avgusta mjeseca 2014. godine,

- da su rokovi, u kojima je proveden i okončan isti, praktično na nivou rokova ubrzanog ograničenog postupka iz člana 21. stav (6) tačka c) Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine,
- da i ubrzani ograničeni postupak, shodno članu 2. stav (1) Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, može biti primijenjen kada poštivanje propisanih rokova nije moguće zbog hitnosti, prijetnje ugrožavanja okoliša ili više sile, kao što je i u konkretnom slučaju bilo riječ, s tim da ubrzani ograničeni postupak, u odnosu na pregovarački postupak, je transparentniji obzirom da uključuje javno oglašavanje, odnosno objavljivanje sa odgovarajućim skraćenjima rokova provođenja, u odnosu na redovne postupke (otvoreni ili ograničeni postupak),
- da su u predmetnom pregovaračkom postupku primijenjeni uslovi i dokazivanje iz člana 23. Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine,
- da je u istom primijenjena, a uzimajući u obzir period koji je protekao između obavještanja ponuđača o rezultatima do dana potpisivanja predmetnog ugovora, i odredba iz člana 39. stav (1) Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine kojom je određeno da nijedan ugovor ne može se zaključiti u periodu od 15 dana od datuma kada su ponuđači obaviješteni o rezultatu u skladu sa stavom (1) člana 38. ovog zakona. Za hitne slučajeve, u kojima nije moguće primijeniti redovne vremenske rokove iz otvorenog ili ograničenog postupka, uspostavljen je ubrzani ograničeni postupak sa minimalnim vremenskim rokom za prijem zahtjeva za učešće od 8 dana i 5 dana za prijem ponuda.

Nadalje, kada se, izuzetno, zbog krajnje hitnosti, ne može primijeniti čak ni ubrzani ograničeni postupak, može se koristiti pregovarački postupak bez objavljivanja obavještenja o nabavci. Uvažavajući izneseno, činilo se prikladnim očekivati da ugovorni organ dodatno iznese detaljnije obrazloženje ukupne situacije vezano za primjenu predmetnog pregovaračkog postupka, posebno sa aspekta mogućnosti, odnosno nemogućnosti primjene ubrzanog ograničenog postupka. S tim u vezi, uputno je napomenuti da je pregovarački postupak, po svojoj prirodi i zakonskim odredbama, takav postupak koji se može primijeniti izuzetno i uz strogo ispunjenje svih zakonskih uslova. Ovaj postupak nije direktno otvoren za konkurenciju, kao što to jesu ostali postupci, pa tim više treba biti oprezan sa njegovom primjenom. U tenderskoj dokumentaciji kriterij za ocjenu

ponuda/dodjelu ugovora je određen kao „ekonomski najpovoljnija ponuda“, što je ispravno sa stanovišta člana 34. Zakona o javnim nabavkama Bosne i Hercegovine, dok je u pozivu na pregovarački postupak kriterij za ocjenu ponuda definisan kao „najbolja ekonomska cijena tehnički zadovoljavajuće ponude“, što nije ispravno. Uputno je bilo da ugovorni organ dodatno obrazloži ove okolnosti. Takođe, iz dokumentacije nisu bile vidljive formule/metodologija po kojima su dodjeljivani bodovi po pojedinim podkriterijima kriterija ekonomski najpovoljnija ponuda, osim što su u tenderskoj dokumentaciji samo raspoređeni procenti pondera za pojedini podkriterij. Uputno je bilo da ugovorni organ dodatno obrazloži ove okolnosti.

Iz dokumentacije je vidljivo da je u ugovoru o javnoj nabavci radova navedeno da se dobavljač obavezuje da izvrši radove u roku 20 dana od dana uvođenja u posao, pri čemu nije određen rok za uvođenje u posao, dok je u nacrtu ugovora iz predmetne tenderske dokumentacije određeno da se dobavljač obavezuje da izvrši radove u roku definisanom konačnom ponudom. S tim u vezi, konačna ponuda izabranog ponuđača samo određuje „rok za izvođenje radova: 20 dana“, bez preciziranja od kojeg momenta se isti računa. Uputno je bilo da ugovorni organ dodatno obrazloži ove okolnosti.

4. ZAKLJUČAK

Krizne situacije zahtijevaju specifičan pristup i način rješavanja problema. Zakon o javnim nabavkama predviđa rješavanje kriznih situacija kroz primjenu specifičnog postupka. U tom kontekstu, riječ je o pregovaračkom postupku bez objave obavještenja iz razloga krajnje hitnosti.

U prikazanoj studiji slučaja vidljivo je da predmetni pregovarački postupak nije pokrenut, vođen i okončan zaključenjem ugovora u toku ili odmah nakon poplava, što je, čini se, opredjeljujući smisao odredbe Zakona o javnim nabavkama, već je pokrenut tek nekoliko mjeseci nakon okončanja krizne situacije.

S tim u vezi, pregovarački postupak iz razloga krajnje hitnosti, determiniran različitim kriznim situacijama, po svojoj prirodi i zakonskim odredbama, je takav postupak koji se može primijeniti izuzetno i uz strogo ispunjenje svih zakonskih uslova. Ovaj postupak nije direktno otvoren za konkurenciju, kao što to jesu ostali postupci, pa tim više treba biti oprezan sa njegovom primjenom.

LITERATURA

1. Bovis, C., 2016. EU Public Procurement Law, Cheltenham Glos: Edward Elgar Publishing
2. Kešetović Ž. et al., 2017. Upravljanje krizom u teoriji i praksi. Bitola: Univerzitet „Sv. Kliment Ohridski“
3. Kešetović Ž., Korajlić N., Toth I., 2013. Krizni menadžment. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije
4. Legčević, J., Taučer, K., 2014. Krizni menadžment u funkciji nove teorije menadžmenta. Ekonomski vjesnik, 1, str. 199-208.
5. Luecke R., 2005. Upravljanje kriznim situacijama. Zagreb: Zgombić & partneri
6. Modly D., Šuperina M., Korajlić N., 2008. Rječnik kriminalistike. Zagreb: Strukovna udruga kriminalista
7. Pravni leksikon, 2007. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“
8. Rahić T. et al., 2016b. Priručnik za provođenje pregovaračkog postupka u javnim nabavkama. Sarajevo: Rec
9. Rahić T., Kozadra F., Hadžimusić M., 2016a. Priručnik za praktičnu primjenu Zakona o javnim nabavkama BIH. Sarajevo: Privredna štampa

**POJEDINI ZAKONSKI MODELI IZ PREKRŠAJNOG ZAKONA
REPUBLIKE HRVATSKE SUKLADNO KOJIMA SE POČINITELJIMA
NE IZRIČE NOVČANA KAZNA ILI DRUGA PREKRŠAJNO PRAVNA
SANKCIJA**

**CERTAIN LEGAL MODELS FROM THE MISDEMEANOR ACT OF
THE REPUBLIC OF CROATIA UNDER WHICH THE
PERPETRATORS DOES NOT IMPOSE FINES OR OTHER PUNITIVE
LEGAL SANCTIONS**

Stručni članak

*Prof. dr. Velibor Peulić**
*Pred. VŠ Nermin Palić**
*Mag. Iur. Goran Matijević**

Sažetak

Članak sadrži prikaz pojedinih zakonskih odredbi Prekršajnog zakona Republike Hrvatske kojima se počiniteljima ne izriče sankcija ili se njeno izricanje uvjetuje ispunjavanjem određenih obveza, a stupile su na snagu kao novina izmjenama Prekršajnog zakona u 2013. godini, a kojima su ovlaštenim tužiteljima uz prekršajne sudove dodijeljene odgovarajuće ovlasti za izricanje odnosno primjenu ovih modela. Ovlašteni tužitelji prema važećem Prekršajnom zakonu RH-e su: državni odvjetnik, tijelo državne uprave, pravna osoba s javnim ovlastima i oštećenik.

Ključne riječi: prekršajno pravo, zakonodavstvo, promjene, novi instituti, počinitelj.

Abstract

The article contains an overview of the legal provisions of the Misdemeanor Act of the Republic of Croatia, which does not impose sanctions on perpetrators or imposes its imposition on fulfillment of certain obligations, that came into force as a newspaper amending the Misdemeanor

* *Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, e-mail: velibor.peulic@gmail.com*

* *Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, e-mail: nermin.visokaskola@gmail.com*

* *Načelnik Policijske postaje Požega, PU Požeško-slavonske, e-mail: gmatijevic1974@gmail.com*

Act in 2013 and assigned the accused prosecutors to the misdemeanor courts the power to pronounce or apply these models. Authorized prosecutors according to the applicable Croatian Misdemeanor Law are: a state attorney, a state administration body, a legal entity with public authority and an injured party.

Key words: misdemeanor law, legislation, change, new institutes, perpetrator.

1. UVOD

Važeći Prekršajni zakon Republike Hrvatske*, donijet je 10. listopada 2007. godine, a stupio je na snagu 01. siječnja 2008. godine, no nakon pet godina 2013. godine i unatoč dobrim rezultatima koji su proizašli njegovom primjenom, prvenstveno u pogledu ekonomičnosti postupka, smanjenju broja predmeta kod kojih je nastupila zastara, osiguranju prisutnosti okrivljenika u postupku, te općenito u pogledu efikasnosti postupanja policije kao ovlaštenog tužitelja, nametnula se potreba donošenja njegovih izmjena i dopuna.

Slijedom navedenog, pristupilo se sustavnoj izmjeni i dopuni Prekršajnog zakona koji je objavljen u "Narodnim novinama", službenom glasniku Republike Hrvatske broj: 39/2013. dana 03. travnja 2013. godine, a stupio je na snagu dana 01. lipnja 2013. godine, dok su dijelovi zakona vezani za uskrate dokumenata i registar pravomoćno izrečenih, a neuplaćenih novčanih kazni iz članka 152.j i članka 152.k stupile na snagu 01. siječnja 2014. godine.

Zakonom o izmjenama i dopunama Prekršajnog zakona iz 2013. godine propisane su novine koje načelno prema razlozima možemo podijeliti u šest skupina kojima se pokušalo:

- smanjiti priliv predmeta na Prekršajne sudove, posebno Visoki prekršajni sud,
- pojačati aktivnost ovlaštenih tužitelja,
- ubrzati i pojednostaviti prekršajni postupak,
- povećati ukupna izvršivost prekršajnih odluka, posebno efikasnost naplate izrečenih novčanih kazni,
- uskladiti prekršajni postupak sa standardima izraženim u direktivama Vijeća Europe, presudama Europskog suda za ljudska prava i uskladiti postupak s praksom prekršajnog sudovanja u Republici Hrvatskoj.

* *Prekršajni zakon NN 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17 Zagreb; Narodne novine*

U pogledu ispunjavanja ciljeva navedenih točaka, a posebice 1., 2. i 3., uz ranije propisane mogućnosti korištenja opomene i upozorenja kao zakonskih instituta uvedeni su i beznačajan prekršaj i oportunitet, temeljem kojih ovlaštenu tužitelj ne moraju pokrenuti postupak protiv počinitelja u određenim situacijama, odnosno ne izreći sankciju počinitelju, te će u ovom radu biti isti obrađeni kao i ranije postojeći instituti ovog tipa.

2. OPOMENA

Prekršajnim zakonom iz 2008. godine kao i ranijim zakonskim rješenjima nije bilo predviđeno izricanje opomene kao prekršajno pravne sankcije počiniteljima od strane ovlaštenih tužitelja u prekršajnom postupku, a što je izmjenama i dopunama u 2013. godini omogućeno. Opomena je prema važećem zakonskom rješenju uz uvjetnu osudu mjera upozorenja, a svrha opomene je da se počinitelju prekršaja uputi takva vrsta prijekora kad se s obzirom na sve okolnosti, koje se tiču prekršaja i počinitelja radi ostvarenja svrhe prekršajnopравnih sankcija, ne mora primijeniti kažnjavanje. Kao mjera upozorenja može se primijeniti prema počinitelju prekršaja za koji je propisana jedina kazna, tj. novčana kazna do 5.000,00 kuna ako se prema postupanju počinitelja, njegovoj krivnji i prouzročenoj posljedici radi o očito lakom obliku tog prekršaja i kad se s obzirom na sve okolnosti koje se tiču počinitelja ili posebno njegova odnosa prema oštećeniku i naknadi štete prouzročene prekršajem steknu uvjeti za postignuće svrhe mjere upozorenja bez kažnjavanja. Opomena se može primijeniti i za prekršaje počinjene u stjecađu ako su se za svaki od tih prekršaj stekli uvjeti za izricanje. Prilikom sačinjavanja odluke o izricanje opomene nužno je da tijelo koje ga donosi obrazloži razloge izricanja opomene opisane u članku 43. Prekršajnog zakona RH.*

3. BEZNAČAJAN PREKRŠAJ

Institut beznačajnog prekršaja je jedna od novina iz izmjena Prekršajnog zakona u 2013. godini, a uveden je kako bi uvažavajući i primjenjujući njegove odredbe ovlaštenu tužitelj ne bi pokretali prekršajne postupke i time nepotrebno opterećivali tijela koja te postupke vode iako je počinitelj ostvario sva bitna obilježja prekršaja, ali je:

- a) a) neznatan stupanj ugrožavanja ili povrede javnog poretka, društvene discipline i društvenih vrijednosti i
- b) ne postoji potreba da počinitelj bude kažnjen.

* Članak 43. Prekršajnog zakona RH.

Stupanj ugrožavanja ili povrede javnog poretka društvene discipline i društvene vrijednosti ocjenjivati će se u svakom pojedinom slučaju a kumulativno moraju biti ispunjena oba uvjeta. Odluka o tome jesu li ispunjeni uvjeti da neki prekršaj bude beznačajan može se donijeti: policijski službenik ili drugi ovlaštenik provođenja prekršajnog zakona (inspektori) koji na terenu utvrđuju prekršaj i njihovi nadležni rukovoditelj prilikom pregledavanja izvješća o utvrđenom prekršaju, odnosno prije samog pokretanja postupka, ali i tijekom postupka, ali svakako prije podnošenja optužnog prijedloga ili izdavanja prekršajnog naloga.

Beznačajno djelo je institut koji je iz kaznenog prava preuzet i u prekršajno pravo. On je odraz načela *de minimus non curat praetor*,* a opravdanost njegova uvođenja temelji se na činjenici da su često posljedice materijalnih prekršaja neznatne. Iako bi se moglo shvatiti da se radi o isključenu protupravnosti i da poredak odobrava beznačajna djela odnosno da ih počinitelj može činiti to nije intencija već beznačajno djelo ostaje i dalje protupravno. Primjena ovog instituta nije ograničena težinom prekršaja niti visinama pojedinih zapriječenih novčanih kazni u pojedinim zakonima te je tako lakše primjenjiva za primjerice razliku od opomene ili upozorenja. No, kod svake primjene nužno je sa pozornošću pristupiti ne samo ispitivanju, nego i detaljnom obrazlaganju okolnosti koje opravdavaju zaključak o ostvarivanju njegovih elemenata.

Ovlaštenik provođenja pojedinog zakona (npr. carinski ili policijski službenik, inspektori) nakon što utvrde prekršaj i da su prema njemu ispunjeni uvjeti za beznačajan prekršaj nakon popunjavanja izvješća o prekršaju podnose i pisano izvješće o postupanju i primjenu članka 24.a* (beznačajan prekršaj) koje uz uruđbene brojeve, datum podnošenja, opće podatke o počinitelju te činjenični opis prekršaja sadrži i jasno navedeno obrazloženje neznatnog stupnja ugrožavanja i nepostojanja potrebe da počinitelj bude kažnjen, te potpis podnositelja koje predlaže rukovoditelju primjenu ovog instituta, pri čemu rukovoditelj može i ne mora biti suglasan sa istim. Ukoliko rukovoditelj ne bude suglasan sa predloženim protiv počinitelja će se nastaviti redovan prekršajni postupak izdavanjem prekršajnog naloga ili podnošenjem optužnog prijedloga.

Kao primjeri gdje se može primijeniti ovaj institut mogu se navesti prekršaji iz Zakona o osobnoj iskaznici ukoliko osoba koja ju nema a bude zatečena na javnom mjestu u neposrednoj blizini svoga doma ili sa drugom osobom koju policijski službenik poznaje. Isto tako primjerice u Zakonu o sigurnosti prometa na cestama moguće je primijeniti ovaj institut na prekršaj nekorištenja dnevnih svjetala u vrijeme kada su propisana a istovremeno je

* lat. – sudac se ne bavi neznatnim stvarima

* Članak 24. Prekršajnog zakona RH.

lijep i sunčan dan, odnosno vidljivost dobra, te na ne korištenje pojasa odmah nakon kretanja vozilom itd.

4. NAČELO OPORTUNITETA

Načelo oportuniteta je također jedna od novina iz izmjena Prekršajnog zakona iz 2013. godine, te se uvodi po prvi puta u prekršajni sustav a njegovo korištenje istim dopušteno je ovlaštenim tužiteljima odnosno ovlaštenicima provođenja pojedinih zakona iz domene prekršaja, odnosno državnom odvjetniku, tijelima državne uprave i pravnim osobama sa javnim ovlastima.

Oportunitet može biti bezuvjetni ili uvjetovani.*

Kada tužitelj primjenjuje bezuvjetni oportunitet iz članka 109.b., stavak 1., Prekršajnog zakona za zamjenu za nepokretanje postupka počinitelju prekršaja ne postavlja nikakve uvjete. U tom slučaju slučaju ovlašteni tužitelj može ne pokrenuti prekršajni postupak iako je počinjen prekršaj ako je:

- s obzirom na okolnosti vjerojatno da se radi o beznačajnom prekršaju (članak 24. a) i da će doći do primjene odredbi o oslobađanja od kazne počinitelja (članak 38 - posljedice prekršaja pogađaju počinitelja, nadoknadio štetu, pomirio se s oštećenikom, umanjio posljedice i sl.),
- prema počinitelju u tijeku izvršenje kazne ili zaštitne mjere pa je s obzirom na težinu i narav prekršaja za očekivati da ubuduće neće činiti prekršaje i
- počinitelj počinio više prekršaja, ali je svrhovito da se osudi samo za jedan jer osuda za druge prekršaje ne bi bitno utjecala na kaznu ili drugu sankciju.

Kao i kod beznačajnog prekršaja ovlaštenik provođenja pojedinog zakona (npr. carinski ili policijski službenik, inspektori) nakon što utvrde prekršaj i da su prema njemu ispunjeni uvjeti za bezuvjetni oportunitet nakon popunjavanja izvješća o prekršaju podnose i pisano izvješće o postupanju i primjenu članka 109.b stavak 1., (bezuovjetni oportunitet) koje uz uruđbene brojeve, datum podnošenja, opće podatke o počinitelju te činjenični opis prekršaja sadrži i jasno navedeno obrazloženje neznatnog stupnja ugrožavanja i nepostojanja potrebe da počinitelj bude kažnjen, te potpis podnositelja koje predlaže rukovoditelju primjenu ovog instituta, pri čemu rukovoditelj može i ne mora biti suglasan sa istim. Ukoliko rukovoditelj ne bude suglasan sa predloženim protiv počinitelja će se nastaviti redovan

* *Ibid*, Članak 109.b, stavak 1.,

prekršajni postupak izdavanjem prekršajnog naloga ili podnošenjem optužnog prijedloga.

Primjena bezuvjetnog oportuniteta nije ograničena na određena prekršajna djela po bilo kojoj osnovi što znači da ovlaštene tužitelji mogu postupati po načelu bezuvjetnog oportuniteta i ne pokretati prekršajni progon na sva prekršajna djela. Kao primjer gdje se može primijeniti ovaj institut može se navesti prekršaj iz Zakona o sigurnosti prometa na cestama gdje je moguće primijeniti ovaj institut na prekršaje kada dođe do slijetanja vozila sa prometnice i ozljeđivanja sudionika-počinitelja a da pri tome nije došlo do drugih ugroza. Isto tako ovaj institut je dobro primjenjiv kod prekršaja gdje ovlaštene tužitelj dostavlja obavijest o prekršaju počiniteljima ili traži određene podatke u svezi prekršaja a da bi do zaprimanja povratnog odgovora ili dolaska vremena za primjenu zakonske odredbe počinitelj otklonio prekršaj (dostava liječničkih uvjerenja za lovce, istek prometne dozvole i u međuvremenu registracija itd). Kada tužitelj primjenjuje uvjetovani oportunitet* kao uvjet za izdavanje istoga traži se da počinitelj prije nije počinio isti prekršaj i da preuzme određenu obvezu kao što je:

- otklanjanje posljedice,
- nadoknada štete i
- plaćanje propisane obveze (čijim neplaćanjem je ostvareno obilježje prekršaja).

Navedeni institut primjenjiv je na niz prekršaja od produljenja važenja dokumenata, ishodovanja određenih uvjerenja, produljenja važenja prometne dozvole, popravka lakše tehnički neispravna vozila itd. Također nije propisom ograničeno za koje prekršaje tužitelj može primjenjivati uvjetovani oportunitet i koje rokove treba počiniteljima zadavati već se traži ispunjavanje zadanog u roku koji je naredbom naložen, pri čemu naloženo treba biti realno ispunjivo. Ovlaštene tužitelj će pokrenuti prekršajni postupak ako počinitelj svojom krivnjom ne ispuni ili u većem dijelu ne ispuni naredbom određene obveze. Za primjenu oportuniteta u slučaju prekršaja s elementima nasilja kojim je oštećena fizička osoba potrebno je pribaviti pisanu izjavu o pristanku oštećenika.

U članku 109.c* Prekršajnog zakona ovlast postupanja prema načelu uvjetovanog oportuniteta ograničava se na ovlaštene tužitelje iz članka 109. stavka 1. točaka 1. i 2. Prekršajnog Zakona, jer se po naravi ne može raditi o prekršajima iz područja ovlasti pravnih osoba s javnim ovlastima. Tužitelj će postupiti prema ovom članku kada ocijeni da je prema počinitelju potrebno primijeniti liječenje odnosno terapiju, a ne kažnjavanje. U tom slučaju

* *Ibid*, Članak 109.b, stavak 2.,

* *Ibid*, Članak 109.c, stavak 2.,

počinitelju se postavljaju uvjeti da prihvati liječenje odnosno terapiju. Pravilna i stvarna primjena tog instituta od strane ovlaštenih tužitelja utjecat će na brzinu odlučivanja i na smanjenje broja „bagatelnijih“ prekršajnih predmeta koji opterećuju prekršajno sudovanje. Počinitelj može preuzeti obvezu:

- odvikavanja od droge ili drugih ovisnosti,
- psihosocijalnom tretmanu radi otklanjanja nasilničkog ponašanja uz pristanak počinitelja i žrtve na napuštanje obiteljske zajednice za vrijeme trajanja tretmana.

Radi ispunjenja preuzetih obveza u slučajevima uvjetovanog oportuniteta koristi se obrazac pod nazivom "Naredba o određivanju preuzetih obveza" koja sadrži naziv tijela, uruđbeni broj, datum donošenja, podatke o osumnjičeniku opisa i vremena ispunjenja posebne obveze i naznaku da ako počinitelj ne ispuni istu da će tužitelj pokrenuti prekršajni postupak., te potpis osobe koja je uručila naredbu, voditelja tijela i osobe koja preuzima obvezu. Ispunjenje obveze u pravilu trebaju kontrolirati osobe koje su istu izdale jer ponajbolje poznaju činjenično stanje a evidentira se na poleđini naredbe datumom i potpisom osobe koja je izvršila nadzor ispunjenja.

5. UPOZORENJE

Kada policija tijekom obavljanja poslova nadzora utvrdi da je počinjen prekršaj, za koji je propisana samo novčana kazna do 1.000,00 kuna, osobito lake naravi i da počinitelj nije prije činio slične prekršaje može umjesto novčane kazne izdati pisano ili izreći usmeno upozorenje.*

Policijski službenik će prije izdavanja pisanog upozorenja ili izricanja usmenog upozorenja u službenim evidencijama Ministarstva unutarnjih poslova provjeriti je li počinitelj prije činio slične prekršaje, te je li mu za te prekršaje već izdavano pisano upozorenje ili izricano usmeno upozorenje i koliko puta. Nakon provjere podataka ako počinitelj prekršaja u zadnjih 12 mjeseci nije evidentiran da je počinio prekršaj iz istog propisa za koji mu je pravomoćno određena prekršajno pravna sankcija ili izdano pisano, odnosno izrečeno usmeno upozorenje, policijski službenik može počinitelju prekršaja izdati pisano ili izreći usmeno upozorenje, ukoliko će se opća svrha prekršajno pravnih sankcija u konkretnom slučaju ostvariti upozorenjem umjesto prekršajno pravnom sankcijom.

Prilikom izdavanja pisanoga ili izricanja usmenog upozorenja, policijski službenik će počinitelja prekršaja upoznati s težinom počinjenog

* *Ibid*, Članak 245., stavak 8.,

prekršaja i razlozima izricanja upozorenja umjesto druge propisane prekršajno pravne sankcije i upozoriti ga da je ubuduće dužan ponašati se u skladu s važećim propisima. Policijski službenik neće izdati pisano ili izreći usmeno upozorenje počinitelju prekršaja koji poriče počinjenje prekršaja ili iz bilo kojega razloga zahtijeva prekršajni progon.* Obrazac upozorenja tiskani je obrazac koji sadrži naziv tijela, mjesto i vrijeme izricanja, zakonski temelj, podatke o upozorenoj osobi, vozili i mjestu prekršaja, materijalnu odredbu prekršaja i predviđeni iznos novčane kazne te potpis policijskog službenika i upozorene osobe. Policijski službenici primjenjuju mjeru upozorenja na terenu ali je istu moguće primijeniti i povodom zamolbe građanina za one prekršaje za koje nije pokrenut prekršajni postupak.

6. PREKRŠAJNA REHABILITACIJA

Kako je u većini instituta koji su obrađeni jedan od osnovnih uvjeta za primjenu bio da počinitelj nije bio do sada kažnjavao potrebno je poznavati zakonske odredbe koje propisuju rehabilitaciju za prekršaje. Protekom rokova određenih za rehabilitaciju i pod uvjetima određenim zakonom, osobe protiv kojih su primijenjene sankcije smatraju se neosuđivanima i svaka uporaba takvih podataka o građanima zabranjena je, a u slučaju uporabe nema pravni učinak. Rehabilitirani građanin ima pravo nijekati prijašnju osuđivanost i zbog toga ne može biti pozvan na odgovornost niti može snositi bilo kakve pravne ili druge posljedice. Rehabilitacija osuđenih osoba nastupa po sili zakona, a na rehabilitaciju državna tijela paze po službenoj dužnosti.

Protekom tri godine od pravomoćnosti odluke o prekršaju, počinitelj prekršaja smatra se neosuđivanim, a podaci o prekršaju za koji je nastupila rehabilitacija ne mogu se nikome dati, a niti koristiti za bilo kakve potrebe (članak 78. stavak 6. Prekršajnog zakona). Prema Pravilniku o prekršajnoj evidenciji (NN 27/2008), prekršajnu evidenciju vodi ministarstvo nadležno za poslove pravosuđa Republike Hrvatske u elektroničkom obliku, a evidencija sadrži podatke o osuđenicima kojima su pravomoćno izrečene prekršajne sankcije zbog prekršaja propisanih zakonom i evidenciju pravomoćnih odluka. Prekršajna evidencija obuhvaća podatke o prekršiteljima, podatke o izrečenim prekršajnim sankcijama, te o izrečenim mjerama oduzimanja imovinske koristi. Podaci iz prekršajne evidencije brišu se po službenoj dužnosti kada po sili zakona nastupi rehabilitacija, te se o brisanju ili ispravku podataka donosi službena zabilješka. Podaci o brisanim odlukama ili odlukama koje se po zakonu smatraju brisanim, ne daju se

* *Pravilnik o izdavanju pisanog ili izricanju usmenog upozorenja RH-e, NN 25/08 i 50/09 Zagreb; Narodne novine.*

nikome na uvid. Osim prekršajne evidencije Ministarstva pravosuđa, podatke o prekršiteljima vodi i policija. Policija ima pravo radi obavljanja poslova iz svoje nadležnosti tražiti osobne i druge podatke od državnih tijela i drugih osoba koje su ovlaštene takve podatke posjedovati, te ih mogu sravnjivati s vlastitim evidencijama*. Brisanje podataka iz policijske evidencije uređeno je u članku 26. i 27. Zakona o policijskim poslovima i ovlastima, a nadzor nad zbirkama podataka, te davanje mišljenja o iznošenju podataka iz Republike Hrvatske, vodi Agencija za zaštitu osobnih podataka na temelju Zakona o zaštiti osobnih podataka. Državna tijela prema rehabilitiranim osobama trebala bi se odnositi kao prema osobama koje nikada nisu kazneno sankcionirane, pa stoga prijašnje osude nikako ne bi smjele utjecati na normalne aktivnosti građana kao što su prelazak državne granice, mogućnost zapošljavanja ili obavljanje poduzetničke djelatnosti a posebice primjenu instituta koji su obrađeni u ovom radu.

7. ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve naprijed navedeno, možemo zaključiti da ovlašteni tužitelji kroz primjenu instituta koji su obrađeni a kojima im je omogućeno nepokretanje prekršajnog postupka i ne izricanje kazne te time daljnjeg ne vođenja postupka kod prekršajnih sudova koji vode prekršajni postupak nakon dostavljanja optužnog prijedloga ili prigovora na prekršajni nalog izdanog od tužitelja predstavljaju iznimno važan segment rasterećenja prekršajnog sustava i to posebice kod bagatelnih prekršaja. U prilog tome ide činjenica da su upravo tijela državne uprave ta koja su prva u dodiru sa počiniteljem te im je omogućena odluka o primjeni instituta o kojima rad govori. No, za primjenu ovih instituta potrebno je dobro poznavanje i dosljedna primjena zakonskih odredbi i metodike postupanja te ujednačenost postupanja ali svakako uz autonomnost svake odluke i njena obrazloženja odnosno razloga za primjenu te kvalitetan nadzor pravilne uporabe ovih modela odnosno sprječavanja zlouporabe. Dvojbe oko primjene i uvjeta za primjenu ovlašteni tužitelji otklanjaju dobrim poznavanjem zakonskih rješenja i njihovom primjenom te kvalitetnim obrazloženjem pri čemu su iste prema sada analiziranom najprisutnije kod beznačajnog prekršaja i bezuvjetnog oportuniteta dok su mjere upozorenja i uvjetovani oportuniteti sa zadanim okvirima ipak jasniji i primjenjiviji.

* Članak 25. Zakona o policijskim poslovima i ovlastima NN 76/09, 92/14.

LITERATURA

1. Prekršajni zakon Republike Hrvatske, NN 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17 Zagreb; Narodne novine
2. Josipović, I., Tripalo, D., Korotaj G., Klarić, G., Rašo, M., 2014. Komentar Prekršajnog zakona, Narodne novine,
3. Podhraški, Tršinski., 2009., Postupanje policije po odredbama Prekršajnog zakona Polic. sigur. (Zagreb), godina 18., broj 2, str. 24
4. Kazneni zakona RH-e NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17 Zagreb; Narodne novine
5. Zakon o policijskim poslovima i ovlastima RH-e, NN br. 76/2009 i 92/2014 Zagreb; Narodne novine
6. Pravilnik o izdavanju pisanog ili izricanju usmenog upozorenja RH-e, NN 25/08 i 50/09 Zagreb; Narodne novine

**MENADŽMENT TURISTIČKE DESTINACIJE - STUDIJA SLUČAJA
GORNJE PODRINJE**

**MANAGEMENT OF TOURIST DESTINATION - CASE STUDY
GORNJE PODRINJE**

Stručni članak

*Dr. sci. Muhamed Ramović**

Sažetak

Predmet istraživanja ovog rada jeste menadžment turističke destinacije, odnosno upravljanje resursima unutar turističke destinacije Gornjeg Podrinja. Poseban fokus tokom istraživanja dat je na dio Gornjeg podrinja čije je upravljanje turizmom u nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno Bosansko-podrinjski kanton. Upravljanje turizmom (turističkom destinacijom) na nivou nekog mjesta, regije ili neke šire prostorne cjeline podrazumjeva usredočenost na više faktora i sistemnost u redosljedu poteza, a sve s ciljem utvrđivanja odgovarajuće strategije i politike koja će pridonijeti ostvarenju postavljenih ciljeva svake konkretne turističke destinacije. Pod turističkom destinacijom se podrazumjeva manje ili više zaokružena prostorna cjelina koja raspolaže atraktivnim, komunikativnim i receptivnim faktorima, odnosno svim onim prirodnim, društvenim, antropogenim i kulturno-historijskim faktorima, kao i onim neophodnim za smještaj, prehranu, odmor i rekreaciju turista. U okviru istraživanja detaljno su obrazloženi: prostorni obuhvat istraživanja, metodologija rada, organizacijska struktura upravljanja turizmom u turističkoj destinaciji Gornjeg podrinja, te upravljanje turističkom destinacijom i turističkim resursima.

Ključne riječi: menadžment, destinacija, Gornje Podrinje, turizam, atrakcije.

Abstract

The subject of the research of this paper is the management of the tourist destination, respectively the management of resources within the tourist destination of Upper Podrinje. A special focus during the research is given to the part of Upper Podrinje whose tourism management is under the jurisdiction of the Federation of Bosnia and Herzegovina, the Bosnian-

** Gradonačelnik, Grad Goražde, e-mail: muhamed.ramovic@gorazde.ba*

Podrinje Canton. Managing tourism (tourist destination) at the level of a certain place, region or some wider spatial unit means a focus on several factors and a systemic order in order to determine the appropriate strategy and policy that will contribute to achieving the set goals of each specific tourist destination. The tourist destination implies a more or less complete spatial unit that has attractive, communicative and receptive factors, ie all those natural, social, anthropogenic and cultural-historical factors, as well as those necessary for accommodation, food, rest and recreation of tourists. Within this research, the following is explained in detail: the spatial coverage of the research, the methodology of work, the organizational structure of tourism management in the Upper Podrinje tourist destination, and the management of the tourist destination and tourist resources.

Key words: management, destination, Upper Podrinje, tourism, attractions.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Izdvajanje turističkih destinacija predstavlja dio turističke regionalizacije, a pod turističkom regionalizacijom se podrazumjeva stvaranje funkcionalnih cjelina, koje se ističu posebnošću s obzirom na raspoložive turističke resurse a shodno turističkim trendovima. Ovisno o karakteristikama turističke atraktivnosti stvaraju se među njima različiti odnosi u prostoru, u koji je inkorporiran i sistem naselja, sa zanimljivim građevinama i ostalim realnim i potencijalnim turističkim resursima, dobijamo funkcionalnu atraktivnu turističku cjelinu. Neovisno o administrativnom uređenju, ovaj prostor predstavlja jedinstvenu turističku cjelinu sa svim prirodnim i antropogenim turističkim vrijednostima, a okosnicu čini rijeka Drina, koja je i najatraktivnija u ovom dijelu gornjeg toka. Osnovni problem turističkih destinacija koje se formiraju neovisno o administrativnim i političkim granicama jesu različiti interesi političkih nosioca.

Cilj istraživanja jeste da se prezentuju turističke atraktivnosti kao i cjelokupna turistička destinacija koja uključuje sve općine Bosanokopodriškog Kantona, a što podrazumjeva uz turističke vrijednosti i komunikativne i receptivne faktore. Radom će se nastojiti odgovoriti na pitanje ko i na koji način upravlja turističkim resursima i ostalim faktorima neophodnim za pružanje turističkih usluga. Također, istraživanjem se želi istaći da je ovaj prostor Gornje Podrinje turistički jedinstven, te da su turističke atrakcije ne odvojive, odnosno da ovaj prostor predstavlja

destinaciju koja je u mogućnosti da zadovolji različite turističke potrebe, kako kulturne tako i zdravstvene i rekreacione.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Metodološki koncept istraživanja definisan je prema ciljevima i postavljenim zadacima a koji se odnose na analizu načina upravljanja turističkom destinacijom Gornje Podrinje. U toku istraživanja rada korištene su opšte naučne metode: metoda prikupljanja i analize literature, metoda klasifikacije, metoda deskripcije, kartografski metod, metoda intervjuiranja, statistički metod, metod terenskih opservacija, kabinetni metod i dr.

Istraživanje na naslovljenu temu provedeno je kroz tri faze.

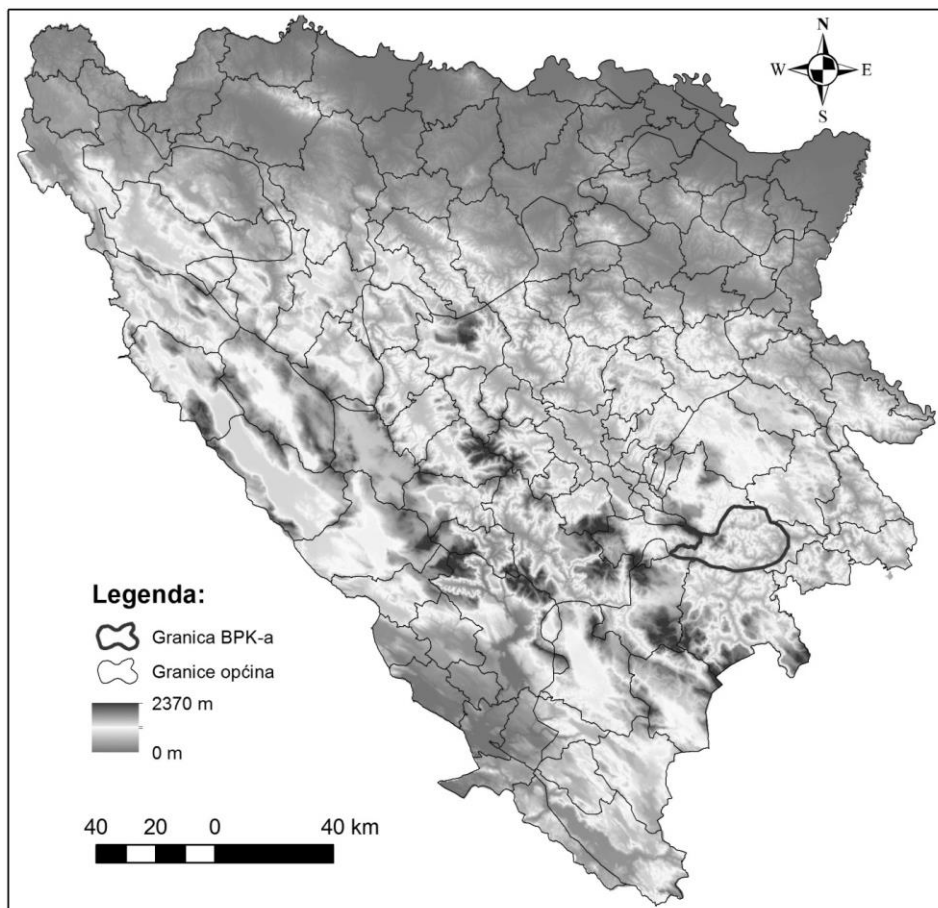
Prva faza istraživanja podrazumijeva je prikupljanje literature i podataka relevantnih za istraživanje.

Druga faza odnosi se na detaljnu komponentnu analizu svih literaturnih podataka prikupljenih u prethodnoj etapi.

Treća faza istraživanja sastoji se u objedinjavanju analiziranih sadržaja i njihovom kompleksnom sistematiziranju, te davanju konačnih zaključaka. Pored navedenog potrebno je istaći da su istraživanja i prezentiranje rezultata istraživanja bazirana na vlastitom bogatom radnom iskustvu kao menadžera brojnih visokopozicioniranih institucija u istraživanom prostoru te kao načelnika općine i gradonačelnika grada Goražda kroz više mandata.

3. PROSTORNI OBUHVAT ISTRAŽIVANJA

Turistička destinacija Gornje Podrinje, odnosno Bosansko-podrinjski kanton nalazi se u jugoistočnom dijelu Bosne i Hercegovine. Ova destinacija prema geografskoj regionalizaciji Bosne i Hercegovine pripada makroregiji Planinsko-kotlinske Bosne, odnosno Gornjodrinjskoj mezoregiji. Mezoregionalni centar je grad Goražde. Administrativnim ustrojstvom Bosne i Hercegovine jedan je od deset kantona Federacije Bosne i Hercegovine, i uključuje grad Goražde i dvije općine, Foča u Federaciji Bosne i Hercegovine, Pale u Federaciji Bosne i Hercegovine (slika 1.).

Slika 1. Prostorni obuhvat istraživanja (Izvor: Autor)

U hidrografskom smislu turistička destinacija pripada Crnomorskom slivu, a okosnicu riječne mreže čini rijeka Drina (Deroko, 2004., Živojević, 2009). Na prostoru ove turističke destinacije smjenjuju se tri klimatska tipa: umjerenokontinentalni, predplaninski umjerenokontinentalni i planinski umjerenokontinentalni tip. Prosječne temperature zraka se kreću od 2° na najvišim planinskim vrhovima do 12° u riječnim dolinama. Prosječna količina padavina se kreće od 700 do 800 mm. na nižim nadmorskim visinama, dok je u višim nadmorskim visinama prosječna količina padavina od 1000 do 1250 mm.

Povoljni prirodni uslovi omogućili su naseljavanje stanovništva na ovim prostorima još od najranijih vremena o čemu svjedoče ostaci neolitskih naselja na više lokaliteta. Prema zvaničnim podacima popisa stanovništva iz 2013. godine na prostoru istraživanja živi oko 23.000 stanovnika. Turistička destinacija, odnosno Bosansko – podrinjski Kanton dobro je saobraćajno

uvezan sa susjednim većim regionalnim centrima, sa Sarajevom, Dubrovnikom, Podgoricom i Beogradom.

4. ORGANIZACIJSKA STRUKTURA UPRAVLJANJA TURIZMOM TURISTIČKE DESTINACIJE GORNJEG PODRINJA

Turistička destinacija Gornjeg podrinja raspolaže brojnim resursima, te samim tim postoji veliki broj subjekata koji se bave organizacijom u okviru destinacije. Organizacijska struktura turisticke destinacije slična je strukturi svih drugih turističkih destinacija u svijetu, a predstavljena je kroz sljedeću strukturu:

- jedinica lokalne samouprave/političko tijelo,
- pojedinačni nositelji ponude/privredni subjekti,
- stanovništvo,
- državna uprava,
- turistička organizacija ili zajednica.

Shodno državnim propisima i zakonskoj regulativi jedinice lokalne i regionalne samouprave najčešće preuzimaju odgovornost unutar svog područja u odnosu na stanovništvo, socijalna pitanja i privredu. Lokalna samouprava formuliše razvojne ciljeve iz kojih proizilaze i turistički ciljevi. Ovdje posebno treba spomenuti područja komunalne infrastrukture, poslovnih prostora, zdravstva, kulture, sporta i sl.

Kombinirajući turističke atrakcije sa infrastrukturnim resursima međudnos jedinica lokalne samouprave i elemenata turističke ponude je neupitan. Osnovna funkcija lokalne samouprave je dominantno razvojna u području infrastrukture kad je u pitanju opći, odnosno javni interes.

Pojedinačni nositelji ponude (privredni subjekti) u turističkoj destinaciji Gornjeg podrinjase veoma često mogu smatrati stvarateljima mogućnosti turističkog djelovanja, a koji su grupirani shodno klasifikaciji djelatnosti: hoteli, moteli, restorani, djelatnosti putničkih i turističkih agencija, sportskih djelatnosti i sl. Funkcije pojedinačnih nositelja ponude proizilazi iz specifičnosti njihovog proizvoda, ali im je uspješnost ovisna i o dobro obavljenim funkcijama u okviru jedinica lokalne samouprave i turističke organizacije.

Lokalnom stanovništvu, u skladu sa zakonom, mora se dati mogućnost aktivnog sudjelovanja u planiranju i davanje vlastitih prijedloga u oblikovanju razvoja lokalnih zajednica u kojima žive, a samim tim i u planiranju turističkog razvoja. Funkcija stanovništva u turističkoj destinaciji ovisi o odnosu prema prostoru, socio-kulturnim, ekološkim i ostalim problemima u destinaciji, kao i nivou educiranosti, odnosno turističke

kulture. Na prostoru turističke destinacije Gornjeg Podrinja postoji mogućnost aktivnog sudjelovanja stanovništva u planiranju i razvoju turizma preko predstavnika općinskih službi i članova općinskih vijeća. Jedinice ili podsistemi državne samouprave direktno su involvirani u organiziranost i uspješnost rada turističke destinacije. Svojim normativnim odlukama, nejasnim određenjem pojedinih tijela prema turizmu i potrebama turizma, nerijetko izazivaju problem u organiziranosti, razvoju i uspješnom upravljanju turističkom destinacijom. Funkcija tijela državne uprave su pravilno postavljenim organizacijskim pretpostavkama, a one se moraju bazirati na tržišnim zahtjevima u odnosu na turistički proizvod.

U cjelini uzevši optimalna organiziranost turističke destinacije pretpostavlja jasno određena prava i obaveze svih nositelja ponude, kao i jasno određene funkcije, posebno jedinica lokalne samouprave i državne uprave u odnosu na turističku organizaciju.

Izbor strategije upravljanja atrakcijama, odnosno turističkom destinacijom je veoma složen postupak, a polazi od postavljanje strateških ciljeva, raznih strateških analiza do analiza konkurencije i samog prihvatanja strategije (Dobre, i dr. 2004., Magaš, 2003).

Upravljanje turizmom destinacije obavezuje na postizanje ravnoteže između gostiju, lokalne zajednice i svih nositelja turističke ponude. Traženje strategije i priprema za provedbu strategije podrazumjeva uključivanje u proces planiranja što je moguće više osoba i institucija koje su prilagođene strateškim odlukama (Magaš, 2003). Prilikom traženja i uspostave odgovarajuće strategije za upravljanje turističkom destinacijom potrebno je izvršiti pregled situacije u turističkoj destinaciji i njenom okruženju i na bazi toga utvrditi perspektive turističkog razvoja.

Cilj pregleda situacije u turističkoj destinaciji i njenom okruženju jeste da se uvide jake i slabe strane turističke destinacije, pri čemu treba vrednovati sledeće elemente: stanje okoliša u destinaciji, posebno prirodnog i kulturnog krajolika, prirodne atrakcije, sliku mjesta, arhitekturu, hoteljerstvo, gastronomiju, mogućnost kupovanja, sadržaj za slobodno vrijeme, manifestacije, infrastrukturu i sl., što se najčešće predstavlja SWOT analizom (Tabela 1.).

U tom smislu ključno prepoznatljivo obilježje turističke destinacije Gornjeg Podrinja u kontekstu budućeg turističkog razvoja nedvojbeno je rijeka Drina koja svojom ljepotom i osebnosti pruža mogućnosti za značajnu turističku valorizaciju i osmišljavanje jedinstvenih doživljaja koji bi privukli značajniju turističku potražnju. Rast potražnje za sadržajima sporta i rekreacije kao dijela turističkog putovanja ili njegova glavnog motiva otvara mogućnosti značajnije turističke valorizacije prostora uz Drinu. Planinski visovi čine vizuru ovog prostora prepoznatljivom, te mu pružaju sliku pomalo divljeg prostora, slobodnog i očuvanog. Prostor planina i šuma

obiluje velikim brojem različitih vrsta ljekovitog bilja, gljiva, čistom planinskom vodom. Perepoznatljivo obilježje ovog prostora su festivali kao i bogato kulturno-historijsko naslijeđe. Valja istaknuti prisutno značajno ograničenje razvoju turizma, a to je nepostojanje velikog broja primjerenih smještajnih objekata, što onemogućava osmišljavanje kvalitetnih višednevnih boravaka turista. Smještajni kapaciteti koji stoje na raspolaganju su malog kapaciteta, te nije moguć smještaj većih grupa turista.

*Tabela 1. SWOT analiza za turističku destinaciju Gornje Podrinje
(Izvor: Autor)*

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> - Očuvana izvorna ljepota prirode, - Blizina glavnih emitivnih tržišta, - Multikulturalnost, - Tradicija sporta i turističke rekreacije, - Razvijenost lovnog turizma, - Kulturno-povijesno naslijeđe, - Tradicionalne manifestacije, - Povoljan geoprometni položaj smještaj. 	<ul style="list-style-type: none"> - Infrastruktura, - Kvantitet i kvalitet smještajnih kapaciteta, - Aktivna briga o zaštiti prirode, - Nedostatak stručnih kadrova, - Siva ekonomija, - Upravljanje destinacijom, - Kvaliteta turističke ponude, - Stepenn inovativnosti.
Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> - Formiranje na tržištu atraktivnih turističkih proizvoda, - Valorizacija raspoloživih resursa, - Osvajanje novih tržišnih segmenata, - Razvoj multidestinacijskog turističkog proizvoda, - Povezivanje poljoprivrede i turizma, - Korištenje sredstava EU, - Mogućnost proizvodnje zdrave hrane (voće, povrće, stočarstvo). 	<ul style="list-style-type: none"> - Konflikt razvojnih opcija i projekata (izgradnja HE Ustoklina), - Neadekvatan odnos prema okolišu, - Rastuća konkurencija, - Neadekvatna saradnja s okruženjem u formiranju turističkog proizvoda, - Nedovoljna institucionalna potpora razvoju turizma.

5. UPRAVLJANJE TURISTIČKOM DESTINACIJOM GORNJEG PODRINJA I TURISTIČKIM RESURSIMA

Turističkom destinacijom se upravlja radi postizanja konkurentnosti i održivosti. Konkurentnost turističke destinacije podrazumjeva sposobnost povećanja turističke potrošnje, povećanje broja turista, povećanje profitabilnosti uz povećanje dobrobiti za buduće generacije, a sve to omogućava da se bude ispred konkurencije. Upravljanje turističkom destinacijom je dugoročan proces koji bi trebao osigurati konkurentnost destinacije, visoku kvalitetu života stanovništva i očuvanje kulturnog

identiteta čitave turističke destinacije. Takav dugoročan cilj upravljanja turističkom destinacijom sadrži nekoliko komponenata:

- optimalan ekonomski razvoj destinacije;
- visok nivo životnog standarda stanovništva;
- očuvanje potrebnog nivoa ekološke očuvanosti;
- očuvanje kulturno-historijske baštine.

Upravljanje turističkom destinacijom na lokalnom nivou pripada destinacijskom menadžmentu. Destinacijski menadžment može, ali i ne mora djelovati kao poseban menadžment na razini destinacije, nego njegovu strukturu čine menadžeri svih poslovnih subjekata kao nositelja turističke ponude destinacije (menadžeri poduzeća, javnih službi, turističke zajednice i dr.)

Turističkom destinacijom Gornje Podrinje, odnosno turističkim resursima unutar destinacije upravljaju općininske i gradske službe na lokalnom nivou, odnosno turistička zajednica na kantonalnom nivou.

Grad i općine treba posmatrati kao stvaratelja mogućnosti turističkog djelovanja te kao sudionika u formiranju ponude odmora u destinaciji. Stvaranje mogućnosti turističkog djelovanja podrazumjeva djelovanje općina raznim infrastrukturnim projektima, a sa ciljem jačanja i održavanja mogućnosti turističkog djelovanja cjelokupne turističke destinacije. Najčešći i najznačajni faktori kojim općinske i gradske službe djeluju na stvaranje mogućnosti turističkog djelovanja su:

- održavanje saobraćajnica;
- izgradnja prečišćivača vode;
- odvoz i prerada smeća;
- održavanje plaža i obale;
- izgradnja i održavanje šetališta i parking mjesta;
- reguliranje prometa;
- održavanje javne rasvjete;
- održavanje parkova;
- održavanje spomeničke i kulturne baštine;
- interno povezivanje pojedinih turističkih lokaliteta, mjesta i područja;
- uređenje turističkih atrakcija i sl.

U većini slučajeva u Federaciji Bosne i Hercegovine sama općina ne preuzima formiranje ponude odmora i njeno plasiranje na turističkom tržištu. Za formiranje ponude i njeno plasiranje su nadležne i turističke zajednice sa kojima općinske i gradske službe sudjeluje ravnopravno.

Turistička zajednica Bosansko-podrinjskog kantona Goražde je turistička organizacija Bosansko-podrinjskog kantona, kao poslovno

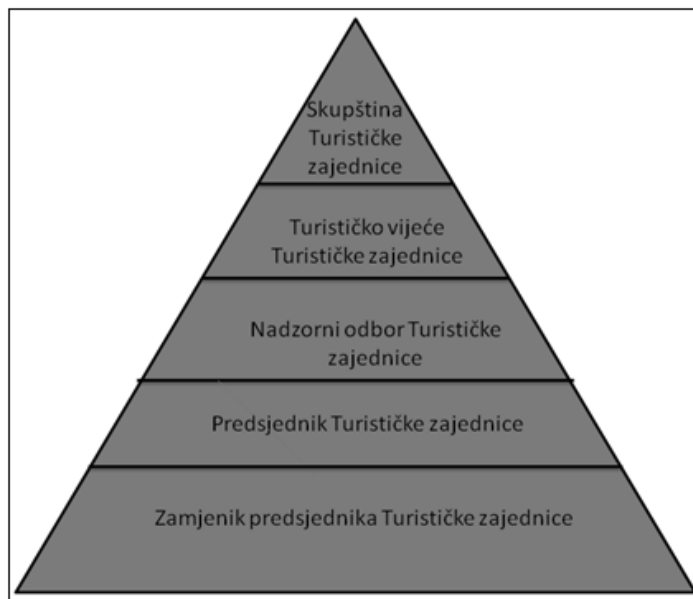
udruženje predstavnika općina u sastavu Kantona. Zajednica je pravno lice sa pravima, obavezama i odgovornostima koje su utvrđene zakonom i statutom. Zajednica je osnovana radi stvaranja i promicanja identiteta i ugleda turizma u Kantonu i planiranja i provedbe zajedničke strategije i koncepcije njegove promocije, predlaganja i izvedbe promotivnih aktivnosti u zemlji i inostranstvu od zajedničkog interesa za sve subjekte u turizmu, te podizanje nivoa kvaliteta cjelokupne turističke ponude Kantona. Privredni subjekti Kantona su članovi zajednice. Također, osobe koje su posebno zaslužne za razvitak i promicanje turizma u Kantonu i Federaciji Bosne i Hercegovine mogu biti počasni članovi zajednice.

Turistička zajednica da bi unaprijedila razvoj turizma u ovom području obavlja sledeće zadatke:

- Objedinjuje sveukupnu turističku ponudu u Kantonu;
- Ustrojava i provodi operativna istraživanja tržišta za potrebe promicanja turizma u Kantonu;
- Izrađuje programe i planove promocije turističke ponude i turističkih proizvoda u Kantonu vodeći računa o posebnosti svakog turističkog područja a u skladu sa strategijom razvoja turizma i marketinškom strategijom turističke ponude Kantona;
- Ustrojava, provodi i nadzire sve poslove oko promocije turističke ponude Kantona u skladu sa osnovnim smjernicama skupštine, godišnim programom rada i finansijskim planom zajednice;
- Analizira i ocjenjuje svrsishodnost i djelotvornost poduzetih promotivnih poslova, te u skladu sa postignutim učincima i nalazima stalnih tržišnih ispitivanja i poruka predlaže i poduzima odgovarajuće postupke;
- Ustrojava turistički informativni sistem u Kantonu u skladu sa informativnim sistemom Federacije Bosne i Hercegovine i evropskim standardima. Izrađuje planove i programe promocije turističke ponude i turističkih proizvoda u Kantonu vodeći računa o posebnostima svakog turističkog područja u skladu sa strategijom razvitka turizma i marketinškom strategijom turističke ponude Kantona;
- Obavlja opštu i turističku informativnu djelatnost, prikuplja i sređuje sve vrste turističkih informacija i stavlja na raspolaganje javnosti;
- Potiče i koordinira poticanje turističkih predstavnika općina, kao i svih privrednih i drugih subjekata u turizmu, koji sudjeluju neposredno i posredno na unaprijeđenju i promociji turizma Kantona;
- Inicira planiranje i provođenje aktivnosti turističkih predstavnika opština i područja, kao i svih relevantnih organa za zaštitu, izgradnju i uređenje prostora prirode i urbanih prostora, te kulturno-historijskih objekata značajnih za razvoj turizma u Kantonu, kao i aktivnosti na stvaranju zakonskih i drugih uslova za njihovo stavljanje u funkciju turizma;

- U zavisnosti od mogućnosti osniva turistička predstavništva i ispostave u zemlji i inostranstvu, organizuje i nadzire rad u njima;
- Saraduje sa nacionalnim turističkim organizacijama drugih zemalja, specijalizovanim međunarodnim i regionalnim turističkim organizacijama, te se uključuje u različite multinacionalne i regionalne promotivne činioce, prati analizira, i ocjenjuje izvršne planove i programe utvrđenih zadataka i ulogu sistema turističkih činilaca s posebnim naglaskom na svrsishodnos i urednost trošenja sredstava i utvrđuje smjernice budućih planova i programa;
- Preduzima mjere i aktivnosti za razvoj i promicanje turizma u turistički nerazvijenim dijelovima Kantona;
- Obavlja i druge poslove kojima se osigurava uspješno provođenje planova i programa turističkih predstavnika općina;
- Dostavlja svakih šest mjeseci Ministarstvu za privredu planove, programe i izvještaje o radu sa posebnim osvrtom na transparentno trošenje sredstava (Statut TZ BPK, 2003).

Da bi se uspješno obavljali naprijed navedeni zadaci turistička zajednica istraživane turističke destinacije mora imati određene organe upravljanja odnosno tijela (slika 2.).

Slika 2. Tijela turističke zajednice turističke destinacije Gornjeg Podrinja
(Izvor: Autor)

Skupština je najviše tijelo upravljanja u zajednici. Skupštinu čine predstavnici turistički predstavnika općina, te predstavnici privredne komore Bosansko-podrinjskog kantona i predstavnik Kantonalnog ministarstva za privredu. Turističko vijeće je izvršno tijelo Skupštine, vrši provođenje odluka i zaključaka, predlaže, podnosi izvještaje, upravlja imovinom zajednice i vrši druge poslove koji su vezani za unaprijeđenje turizma. Nadzorni odbor turističke zajednice vrši nadziranje odnosno kontrolu izvršavanja naprijed postavljenih ciljeva. Turistička zajednica saraduje sa turističkim organizacijama u Republici Srpskoj, nacionalnim turističkim organizacijama iz inostranstva, specijalizovanim međunarodnim i regionalnim turističkim organizacijama, te preuzima mjere uključivanja u različite međunacionalne i regionalne promotivne turističke projekte i programe (Statut TZ BPK, 2003). Potrebno je naglasiti da je za obavljanje naprijed navedenih zadataka potrebno izdvojiti velika novčana sredstva, što svakako predstavlja veliki problem. Zajednica ostvaruje prihode od članarine turističkim zajednicama, boravišne takse, kantonalnog proračuna, zajmova, dobrovoljnih priloga i dodatnih sredstava koja osiguravaju njeni članovi i druge zainteresovane organizacije. U skladu sa zakonskim propisima od ukupnih prihoda 35% se izdvoja za unaprijeđenje turizma, a 25% od ukupnih prihoda se izdvoja za očuvanje i konzerviranje kulturno-historijskih spomenika.

6. ZAKLJUČAK

Na osnovu svega prezentiranog u radu može se konstatovati da je upravljanjem turizmom u destinaciji Gornjeg podrinja od velikog značaja ako se želi ostvariti uspješan turistički razvoj. Destinacije koje vrše razvijanje turizma bez predhodno utvrđenog plana nailaze na mnogobrojne probleme. Problemi koji se javljaju odnose se na narušavanje okoliša, na probleme vezane za lokalno stanovništvo, probleme vezane za smještaj i boravak turista, različite društvene probleme, te probleme sudjelovanja na turističkom tržištu i ostvarenja ekonomske dobiti. S tog aspekta turističkim razvojem se treba upravljati na nacionalnom iregionalnom (Kanton/turistička destinacija) nivou, a planiranje je u neposrednoj vezi sa politikom razvoja turizma, odnosno sa strukturnim planovima, standardima, institucionalnim faktorima i svim drugim elementima.

Na osnovu nacionalnih i regionalnih planova stvaraju se lokalni planovi, planovi posebne namjene, planovi za pojedine turističke atrakcije, urbana i ruralna područja i sl. Grad Goražde i općine koje su sastavni dio istraživane turističke destinacije treba posmatrati kao stvaratelje mogućnosti turističkog djelovanja te kao sudionika u formiranju ponude odmora u destinaciji. Stvaranje mogućnosti turističkog djelovanja ogleđa se kroz

djelovanje grada i općina raznim infrastrukturnim projektima, a sa ciljem jačanja i održavanja mogućnosti turističkog djelovanja cjelokupne turističke destinacije.

Kroz istraživanje može se zaključiti da grad i općine samostalno ne preuzimaju formiranje turističke ponude i njeno plasiranje na turističkom tržištu. Za formiranje ponude i njeno plasiranje je nadležna turistička zajednica kao krovna institucija sa kojima općinske i gradske službe sudjeluje ravnopravno. Turistička zajednica Bosansko-podrinjskog kantona Goražde je turistička organizacija Bosansko-podrinjskog kantona, kao poslovno udruženje predstavnika općina u sastavu Kantona. Zaključuje se da kao rezultat pozitivnog upravljanja i djelovanja turističkom destinacijom Gornje Podrinje brojne su prednosti kojima raspolaže ova destinacija a ogledaju se kroz: očuvanu izvornuljepotu prirode, multikulturalnost, bogato kulturno-historijsko naslijeđe, veoma bogat kulturni život koji se odražava u brojnim turističkim manifestacijama i dr. Pored navedenih prednosti brojni su nedostaci, koji se odnose na adekvatnu turističku infrastrukturu, nedostatak stručnih kadrova, neadekvatak kvalitet turističke ponude i sl., koji u narednom periodu moraju biti riješeni u cilju napredovanja razvoja turizma u istraživanom prostoru pa i šire.

LITERATURA

1. Kafedžić ,M. ,2005. Podrinje- Istočna kapija Bosne i Hercegovine, Sarajevo;
2. Peršić, M., 2003. Računovodstvo okoliša i održivi razvoj turizma, Fakultet za turistički i hotelski menadžment Opatija, Sveučilišta u Rijeci;
3. Müller, H., 2004. Turizam i ekologija, Povezanost i područja djelovanja, Zagreb;
4. Bosansko-podrinjski Kanton Goražde, 2003: Statut turističke zajednice Bosansko-podrinjskoh kantona, Goražde;
5. Marković, Z., 1980. Osnove turizma, školska knjiga, Zagreb;
6. Živojević, R. S., 2009. Goražde u prošlosti i danas; Ilovača predio kod Goražda, Goražde;
7. Defterdarević, A. R., 1934. Grad Višegrad i okolica-Istorijska monografija, Sarajevo;
8. Deroko, D. J., 2004. Drina, Geografsko-turistička monografija, Beograd;
9. Čomić, Đ., Jović, G., Popović, I. 2008. Osnove turizma, Pale;
10. Talundžić, A., 2006. Mehmed-paša Sokolović i ostaci njegovih zadužbina Časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, broj 199., Mostar;
11. Bosansko-podrinjski Kanton Goražde, 2009. Privredno-turistički vodič, Goražde;
12. Magaš, D. 2003. Mnadžment turističke organizacije i destinacije, Rijeka;
13. Dobre, R., Rusković, P. Ž., Čiviljak, M., 2004: Menadžment turističke destinacije, Šibenik.

DRŽAVA U ULOZI REGULATORA FINANSIJSKIH TRŽIŠTA
COUNTRY IN THE ENTRY OF THE FINANCIAL MARKET
REGULATOR

Stručni članak

*Pred. VŠ Mirjana Radaković**

Sažetak

Finansijske institucije, finansijski instrumenti, tržišta i tokovi danas, znatno se razlikuju od onoga što su bili nekada. Finansijsko tržište sve više poprima oblik elektronskog tržišta, s obzirom na «dematerijalizovani» način prenosa informacija, kliring i saldiranje transakcija. Svakim novim danom postajemo dio globalnih tokova novca i kapitala. Veliki broj subjekata je preko Interneta doveo finansijsko poslovanje u svoju kuću, tako da ono živi 24 sata, na svim geografskim područjima, u milionima institucija i milijardama glava.

Ključne riječi: finansijske insitucije, finansijski instrumenti, tržišta, tokovi, informacije, kliring, saldiranje, transakcije.

Abstract

Financial institutions, financial instruments, markets and trends today is significantly different from what they were used to. Financial market increasingly takes the form of electronic markets, given the "dematerialized" way of information transfer, clearing and settlement of transactions. With each passing day we become part of the global flows of money and capital. A large number of companies over the Internet and led financial operations at her house, so she lives 24 hours in all geographic areas, millions and billions of heads of institutions.

Key words: financial institutions, financial instruments, markets, flow of information, clearing, settlement, transaction.

** Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije”, e-mail: mirjana.ranilovic@gmail.com*

1. FINANSIJSKO TRŽIŠTE I FINANSIJSKE INSTITUCIJE

Privredni sistem određuje ambijent u kome se jedna privreda razvija. Privredni sistem se definiše kao ekonomski odnos kojim se regulišu tokovi reprodukcije. Uže posmatrano privredni sistem predstavlja skup institucija i mehanizma, kojima se relativno trajno, na duži rok reguliše proces društvene reprodukcije. Najznačajniji podsistem u okviru privrednog sistema je finansijski sistem. Finansijski sistem je integralni dio privrednog sistema, sastavljen od velikog broja manjih podsistema, i čiji je prioritetan zadatak stvaranje uslova za neometan tok finansijskih sredstava u jednoj privredi.

Razvijen finansijski sistem, kao sastavni dio privrednog sistema svake zemlje, neophodna je pretpostavka za postojanje razvijene tržišne privrede. Finansijski sistem obuhvata sve mehanizme, institucije i instrumente finansiranja potreba jedne privrede i društva kako za kratkoročnim, tako i dugoročnim kapitalom, i kao takav, on treba da obezbjedi nesmetani tok finansijskih sredstava između različitih privrednih subjekata. Vršeći tu funkciju, finansijski sistem omogućava realizaciju mnogih ekonomskih funkcija koje su od vitalnog značaja za jednu tržišnu ekonomiju. (Dželetović; 2008)

2. DRŽAVA UČESNIK I REGULATOR NA FINANSIJSKOM TRŽIŠTU

Savremena shvatanja finansijskog tržišta u njegove učesnike ravnopravno uključuju državu. Pred modernu državu postavljen je zadatak da u realizaciji ekonomske i drugih parcijalnih politika koristi fini mehanizam tržišta i da bude odgovorna za funkcionisanje tržišta i njegov stalni razvoj, kao neizbežnog preduslova za stabilan razvoj cijele privrede. (Živković, Dželetović, Bojović; 2008)

U regulativu spadaju zakonski propisi koji formatizuju kao zakonski okviri ili osnovi za podzakonske akte iz nadležnosti vladinih resora, drugih vladinih tijela, država i poludržavnih agencija. U traženju optimalnih rješenja da izbjegne podregulisanost tržišta ili njegovu preveliku regulisanost, savremena država je jedan od odgovora dala kroz pravne okvire kojima reguliše transparentnost tržišta.

Država kao učesnik na finansijskom tržištu ima posebno mjesto i značaj, što proističe iz njene specifične uloge u nacionalnoj ekonomiji uopšte. Država na tržištu kapitala javlja se u ulozi: investitora, korisnika kapitala, regulatora i kontrolora. Druga specifičnost uloge države na ovom području je u njenoj mogućnosti da napred navedene uloge koristi i kombinuje u realizaciji drugih funkcija, prije svega funkcije regulatora na tržištu kapitala.

Država kao tržišni akter ima posebno naglašenu ulogu kod regulisanja finansijskog tržišta. Posmatrano sa aspekta države regulacija finansijskog tržišta ima dva osnovna cilja :

- održavanje konkurencije među učesnicima i
- zaštita investitora od prevara i zloupotreba.

Regulacija nema za cilj da se miješa u djelovanje tržišnog mehanizma, već naprotiv cilj dobro osmišljene regulacije jeste da finansijsko tržište učini efikasnijim, odnosno regulativom se ne spriječavaju dnevne, već krupnije fluktuacije.

Drugi cilj regulacije finansijskih tržišta je zaštita investitora od prevara i zloupotreba. Prevara je obično rezultat nedostatka informacija. Ove stvari se dešavaju na finansijskim tržištima zbog velikog broja učesnika na njemu. Dok pojedinci smatraju da se tržišni mehanizam sam stara o ovakvim problemima bez regulacije, praksa je pokazala da regulacija ima značajnog efekta u sprečavanju prevara. U ovim slučajevima regulacija se vrši putem standardizacije predmeta trgovine, oblika trgovine i učesnika u trgovini. Pri tome, relevantne informacije koje se odnose na učesnike u trgovini i na predmet trgovine su od posebnog značaja za donošenje odluka o kupoprodaji. Finansijsko tržište, njegove institucije i instrumenti, ovakvo kakvo postoji i uspješno funkcioniše u razvijenim zemljama, predstavlja modernu i otvorenu tržišnu privredu, pravnu državu i stabilan politički sistem. (Ibid)

2.1. Regulatorne funkcije države u tržišnim institucijama

Država ima monopol zakonodavne i izvršne vlasti. Zbog toga je ona u mogućnosti da svojim mjerama i instrumentima ekonomske prinude obavlja regulatornu funkciju u sektoru funkcionisanja tržišnih institucija.

Savremena društva danas predstavljaju društva institucija. U užem smislu, ekonomske i tržišne institucije predstavljaju pravno konstituisane ustanove pomoću kojih se organizuje i održava neka privreda.

Iskustva razvijenih tržišnih privreda pokazuju da država može i treba da svojim regulatornim funkcijama koriguje neke ekonomske odnose između ponude i tražnje do kojih spontano dovodi funkcionisanje tržišta, a koji se ne uklapaju u makroekonomske prioritete i ciljeve razvoja nacionalne privrede.

Na tržištu kapitala država ima najveću upravnu i izvršnu vlast. Ona donosi zakonsku regulativu u vezi sa tržištem kapitala, osniva odgovarajuće institucije, organe i komisije putem kojih, pretežno instrumentima zaštite, sprovodi svoju upravnu i izvršnu vlast.

Najvažniji državni organi, institucije i komisije na tržištu kapitala su:

- 1) berzanski organi,
- 2) komisija za registraciju emisija hartija od vrijednosti, i
- 3) komisija za dozvolu plasmana emisije na berzi efekata.

Kao učesnik na tržištu kapitala, država ima posebno mjesto i značaj. To su sledeće uloge:

- 1) uloga kontrolora,
- 2) uloga investitora kapitala,
- 3) uloga korisnika kapitala,
- 4) regulatorna uloga, odnosno regulatorne funkcije.

Kontrolnu ulogu na tržištu kapitala država ostvaruje kroz preventivnu i naknadnu kontrolu ukupnih tržišnih odnosa i poslovnih transakcija.

Regulatorne funkcije države na tržištu kapitala proizilaze iz dvostruke uloge koju ona ima kao investitor i kao korisnik kapitala. Kada je tražnja veća od ponude, tržište kapitala je uznemireno, skupo, prenapregnuto ili teško. Tada se država javlja kao investitor kapitala i amortizuje negativne tržišne oscilacije. A kada je ponuda veća od tražnje tržište je jeftino, opušteno ili lako. Tada se država na tržištu kapitala javlja u ulozi korisnika kapitala. Na taj način se obezbeđuje stabilnost u funkcionisanju tržišta kapitala.

Od svih učesnika na tržištu kapitala, država sa svojim regulatornim funkcijama ima najveći značaj. Od karaktera i stepena kvaliteta ostvarivanja regulatornih funkcija države, zavisi uspešnost ostvarivanja uloge ostalih učesnika.

Regulatorne funkcije države na tržištu kapitala moraju da budu objektivne, neutralne, nezavisne, autonomne i efikasne. Svojom regulativom država ne smije da stvara tržišno nelogičan poslovni ambijent u kome će da bude omogućeno ostvarivanje prava investitora (stav „summa ius - summa iniuria“ - najveće pravo - najveća nepravda).

Regulatorne funkcije na tržištu kapitala država ostvaruje primjenjujući razne forme i oblike regulative.

Najvažniji oblici regulative su:

- 1) kvantitativno usmjeravanje određenog djela ponude kapitala,
- 2) regulisanje pristupa na tržištu kapitala selektivnim principima,
- 3) davanje raznih olakšica,
- 4) subvencionisanje kamata,
- 5) davanje fiskalnih povlastica i beneficija,
- 6) davanje premija za pojedine oblike štednje,
- 7) zaštita ulagača i korisnika kapitala, itd.

2.2. *Regulisanje finansijskih tržišta*

Najvažniji cilj koji treba postići regulisanjem finansijskih tržišta jeste jačanje povjerenja u finansijska tržišta i učesnika na njima. Država svojim propisima reguliše funkcionisanje finansijskih tržišta i učesnika na njima, pri čemu ona ima sledeće funkcije:

- a) zaštita učesnika na finansijskim tržištima,
- b) održavanje makroekonomske stabilnosti,
- c) v) održavanje konkurentnosti i
- d) održavanje solventnosti finansijskih institucija.

a) Zaštita učesnika na finansijskim tržištima. - Regulisanjem finansijskih tržišta država obavezuje učesnike na finansijskim tržištima da javno objavljuju sve relevantne informacije. Takođe, obezbeđuje se kažnjavanje nedozvoljenih radnji na finansijskim tržištima. Cilj je da se obezbedi zaštita investitora, da ojača međusobno povjerenje, da se poveća efikasnost funkcionisanja finansijskog sistema, kao i da se smanje mogućnosti prevara i malverzacija. (Ibid)

b) Održavanje makroekonomske stabilnosti. - Regulisanjem finansijskih tržišta država doprinosi stabilnosti privređivanja i ekonomskom razvoju.

c) Održavanje konkurentnosti. - Država može svojim mjerama da doprinosi postizanju određenog nivoa konkurencije na pojedinim segmentima finansijskih tržišta. Ona može da podstiče što viši nivo konkurencije učesnika na finansijskim tržištima. Država takve mjere preduzima kada nastoji da ojača domaće finansijske institucije oštrom konkurencijom na domaćem tržištu i da im tako pomogne da obezbede viši nivo konkurentnosti radi opstanka na svjetskim finansijskim tržištima.

d) Održavanje solventnosti finansijskih institucija. - Preko održavanja solventnosti finansijskih institucija (naročito banaka) obezbeđuje se stabilnost finansijskog sistema, a samim tim i finansijskih tržišta. Ovo se postiže preko mehanizama obaveznih rezervi, osiguranjem depozita, različitim propisima i sl.

2.3. *Razlozi i oblici regulative finansijskih tržišta*

Razlozi uređivanja posebnog pravnog tržišta su dvojaki, prvi se sastoji u nužnosti uređivanja stalnog, poštenog i sredehog odvijanja trgovine, radi podsticanja privrednog rasta. Drugi je neophodnost sprječavanja kriza (prije svega berzanskih krahova) na finansijskom tržištu.

Pravni izvori se prema području mogu podijeliti na nacionalne i međunarodne. Nacionalni vaze samo za područja jedne države. U većini prava ipak postoje dva glavna zakona koji regulišu finansijsko tržište:

- Zakon o hartijama od vrijednosti koji uređuje primarno tržište (vrijednosne papire i njihovu emisiju) i
- Zakon o trgovini hartijama od vrijednosti koji uređuje sekundarno finansijsko tržište (preprodaja emitovanih vrijednosnih papira) – Zakon o berzama. (Dželetović, 2008)

Zakon o hartijama od vrijednosti je u našem pravnom sistemu poseban zakon, namjenjen uređivanju samo serijskih hartija od vrijednosti i njihove trgovine (primarne emisije i sekundarne prodaje). Serijske su one hartije koje se istovremeno emituju u većem broju i daju ista prava svojim imaćima. Po zakonu kod nas ima četiri vrste:

- 1) akcija,
- 2) obveznica,
- 3) zapis (državni, blagajnički, komercijalni) i
- 4) sertifikat o depozitu.

Zakon uređuje njihove definicije, vrste, sastavne djelove, bitne elemente kao i emisiju i sekundarnu trgovinu.

Osim klasičnih ugovora o prodaji, nabrojanim hartijama može da se trguje i posebnim ugovorima čije zaključivanje smiju da organizuju samo berze u kotaciji to su tzv. finansijski derivati. Pod njima zakon podrazumjeva "finansijski terminski ugovor" i "opcijski ugovor". Finansijski terminski ugovor može da bude "fjučers ugovor" i "svop" ugovor.

Zakon uređuje i nadzor nad poslovanjem serijskih hartija i taj posao povjerava Komisiji za hartije od vrijednosti zadužujući je da se stara o kvalitetu tih hartija, održava finansijsku disciplinu u njihovoj trgovini i kontroliše lica koja njima posluju.

Zakon o berzama uređuje berze i berzanske posrednike kao posebne vrste subjekta našeg poslovno pravnog sistema i njihovo poslovanje (Radonjić, 2004). Njime se reguliše osnivanje (sistem državnog odobrenja), organizacioni oblik (akcionarsko društvo), organi, opšti akti i prestanak rada berzi i berzanskih posrednika. Takodje se uređuju učesnici u berzanskom poslovanju (brokeri) kao i kontrola tog poslovanja od strane Komisije (Bječlića; 2001).

Pored ova dva zakona imamo i dopunske zakone o finansijskom tržištu koji se oslanjaju na opšte izvore trgovinskog i građanskog prava.

2.4. *Evropske bankarske i berzanske directive*

Članice EU su morale svoju nacionalnu regulativu da prilagode Direktivama Evropske unije.

A – Pravni akti i propisi koji čine novo evropsko berzansko pravo mogu se podijeliti u dvije grupe:

I. Direktive EU (inkorporirane u nacionalne zakone članica EU) koje se odnose na područje jedinstvenog regulisanja kretanja novca i kapitala i poslovanja privrednih subjekata na berzama EU. Ovim direktivama bankarska djelatnost je na nacionalnom nivou ograničena samo na kreditno-depozitnom tržištu, dok je na svim ostalim finansijskim tržištima (novca, deviza, kapitala) postala nadnacionalna i jedinstvena. Postignuto je izjednačavanje bankarske i brokersko-dilerske djelatnosti.

II. Direktive EU na osnovu kojih se reguliše procedura, način i uslovi izdavanja dozvole za emitovanje HOV, izradu i objavljivanje prospekta emisije kao i izdavanje dozvola za zvaničnu i slobodnu berzansku trgovinu.

2.5. *Regulative finansijskih tržišta u pojedinim zemljama*

Najrazvijenija zemlja sa nesumnjivo najrazvijenijim finansijskim sistemom jesu Sjedinjene Američke Države. Regulativa ovog finansijskog sistema je stoga izuzetno kompleksna jer je i samo tržište kompleksno. Ova regulativa je rezultat dugogodišnje tradicije i iskustva stečenih tokom velikog broja ekonomskih kriza i ostalih faktora. Do dvadesetih godina prošlog vijeka nije postojalo organizovano regulisanje na federalnom nivou. Regulisanje poslovanja na finansijskim tržištima bilo je prepušteno berzama, ali i finansijskim institucijama.

Eventualni sporovi riješavani su putem suda. Berze su tada prve definisale pravila, procedure, prava i obaveze svojih članova, a sva pravila su imala u suštini dvije osnovne funkcije:

- obezbjeđivanje izvršavanja obaveza članova i
- omogućavanje promocije likvidnosti tržišta.

Regulative u Velikoj Britaniji Zakon kojim je stavljena kruna na finansijski sistem Velike Britanije je Zakon o finansijskim uslugama i tržištima, koji je donijet 2001. godine. Glavni ciljevi novog zakona bili su da se dostigne visok nivo zaštite investitora uz minimalno uplitanje države. (Ibid) U ranijim fazama ovaj sistem je nazivan „Sistem klimanja“ i „Namigivanja“, čime su opisivani učesnici koji su trgovali putem mimike i

gestova. Ono što je SEC u SAD, u Britaniji je SIB, tj. odbor za hartije od vrijednosti i investicije. Ima ulogu centralnog tijela, koje daje odobrenja za poslove bankarstva, investicionog bankarstva, emisiju HoV itd.

U Velikoj Britaniji su neke od najpoznatijih organizacija sledeće:

- Organ za lične investicije, PIA
- Organ za HoV – SFA
- Regulatorna organizacija za investicioni menadžment,
- IMRO itd, a neki od zakona su:
 - ✓ Zakon o preduzećima,
 - ✓ Zakon o bankarstvu,
 - ✓ Zakon o spriječavanju prevara,
 - ✓ Krivični zakon itd.

Njemačka regulativa

U Njemačkoj, jednoj od najrazvijenih zemalja, zvanični organi na berzi su dužni da ocijenjuju i odobravaju prospekte, koje emituju emitenti u vezi sa poslovima sa HoV. Preduzeća svakih pola godine do jedne godine javno objavljuju izvještaje o poslovanju i finansijama, dok privatne firme moraju dobiti odobrenje i garancije od strane Centralne banke – Bundesbank. Bundesbank je najviša monetarna vlast u Njemačkoj sa ciljem uključivanja Njemačke u sistem jedinstvene evropske valute, potom stabilnost domaće valute, niske inflacija itd. U Njemačkoj postoji 8 berzi, a najveća je u Frankfurtu. Tu je locirana i Evropska Centralna banka. Jako značajno tijelo u Njemačkoj je Odbor guvernera, koji se biraju iz redova firmi koje su ujedno i članice berze. Odbor ima velika ovlašćenja, a neka su: odobravanje članstva na berzi, autorizacija emisije HoV i kontrola trgovanja itd.

Ono što je SEC u Americi, u Njemačkoj je formirano tek 1995. god i naziva se BAWe – Federalna agencija za superviziju trgovanja hartijama od vrijednosti.

3. RAVNOPRAVNOST I ZAŠTITA KORISNIKA FINANSIJSKIH USLUGA

Jedan od bitnih ekonomskih uslova za uspješno funkcionisanje finansijskog sistema je prisustvo zdrave konkurencije njegovih učesnika. Početni uslov zdrave konkurencije je ravnopravnost učesnika. Međutim, njihova ekonomska ravnopravnost se praktično ne može postići pa se u svim sistemima insistira na pravnoj ravnopravnosti.

Međutim, čak i ovako usko definisana potpuna pravna ravnopravnost takođe nije primjenjena. Naime, država predstavlja apsolutno privilegovanog učesnika. Na primjer, po našem zakonodavstvu, hartije koje emituje BiH

moгу se javno emitovati i uključiti u berzansko trgovanje i bez dozvole Komisije za hartije od vrijednosti, odnosno berze. Takođe, obaveza izvještavanja za državu ne važi, restrikcije u vanberzanskom trgovanju i drugo. Zato u komparativnom pravu fokus ravnopravnosti ostaje na ravnopravnom pravnom položaju profesionalaca, tj. profesionalnih trgovaca i profesionalnih investitora, u pozitivnu diskriminaciju tzv. neukih investitora. Ova pozitivna pravna diskriminacija neukih investitora uvedena je kao protivteza njihovoj prirodnoj ekonomskoj podređenosti, izvedenoj iz nejednakog pristupa i sposobnosti obrade informacija.

Očigledno je da je potreba za zaštitom korisnika finansijskih usluga regulativni element neophodan za efikasno funkcionisanje finansijskog sistema. Zbog toga pravo uređuje niz vrlo djelotvornih sredstava pojačane zaštite, kojima se obezbjeđuje trajnost te zaštite, uprkos suprotnom djelovanju ekonomskih zakonitosti. Sredstva zaštite se mogu podijeliti na statusno-pravna i tržišno-pravna. Statusno-pravnim sredstvima važna su u investicionom procesu i njima se štiti jednak položaj akcionara unutar emitenta i vlasnika dužničkih hartija od vrijednosti prema njihovom emitentu. Međutim, za problem zaštite klijenata davalaca finansijskih usluga interesantnija su tržišno-pravna sredstva kojima se štiti ravnopravnost korisnika usluga u odnosu na druge učesnike na tržištu. Ova sredstva mogu biti opšta ili posebna, koja ih štite u određenoj, posebno osjetljivoj tržišnoj situaciji. Sredstva mogu biti prethodna (preventivna), kojima se sprječava povreda prava i ravnopravnosti, i naknadna (represivna), kojima se uklanja već nastala povreda, sa ciljem uspostavljanja prethodnog stanja. U najznačajnija prethodna sredstva spadaju:

- 1) regulisanje, nadzor i disciplinovanje učesnika,
- 2) obavještavanje učesnika,
- 3) sprječavanje sukoba interesa.

Naknadna sredstva se tiču odgovornosti učesnika za nezakonite radnje i štetu, koju protivpravno učine drugim učesnicima. Pored razvijenog aparata i ponekad vrlo jasno datih nadležnosti regulativnim tijelima da štite ravnopravnost svih učesnika u finansijskom sistemu potpuno ispravljanje ekonomske (informacione) nejednakosti učesnika i dalje je teško dostižan cilj. (Jeremić; 2012)

3.1. Komparativna praksa zaštite klijenata

Potreba pojačane zaštite klijenata izvedena je iz neophodnosti dobrog funkcionisanja finansijskog sistema i nekih osnovnih odrednica njegovog funkcionisanja, po kojima se sami nacionalni sistemi ne mogu značajnije razlikovati. Zato postoji opravdanje za traganjem za najboljom praksom

analizom postojećih iskustava. U Evropskoj uniji zaštita korisnika usluga propisana je kao zadatak supervizije banaka u šesnaest država članica, od toga u dvanaest država ovaj zadatak je povjeren organima nadležnim za superviziju ukupnog finansijskog sistema (banaka, finansijskih tržišta, penzionih fondova i osiguranja i dr.), a u četiri slučaja ovi poslovi su povjereni centralnim bankama. Rijetki su slučajevi osnivanja posebnih organizacionih djelova za ovu djelatnost.

U našem neposrednom okruženju srećemo različita iskustva. Slovenija, kao ni Hrvatska, nemaju posebne organizacione djelove za zaštitu korisnika usluga finansijskog sektora. Međutim, Slovenija i Hrvatska de facto pružaju ove usluge u okviru redovnog djelovanja centralnih banaka. U Sloveniji su ovi zadaci prenijeti u nadležnosti i nekih drugih agencija (Agencija za hartije od vrijednosti i Agencija za nadzor osiguranja). U slučaju BiH, Bugarske ili Rumunije, stanje oformljenosti ovih funkcija je na vrlo niskom nivou. Nije čak ni institucionalno priznata potreba za njihovim regulisanjem.

3.2. *Domaća praksa*

Domaći sistem regulacije finansijskog sektora, slično dominantom anglo-saksonskom sistemu regulacije, izvršio je podjelu regulativnih nadležnosti između Komisije za hartije od vrijednosti, u čijoj je nadležnosti emisija i trgovina hartijama od vrijednosti (tržište kapitala), i Centralne banke BiH, u čijoj je regulativnoj nadležnosti nadzor i kontrola većine finansijskih posrednika (izuzev brokersko-dilerskih društava, organizatora tržišta i specijalizovanih institucija). Na taj način, regulacija tzv. Finansijskih usluga najvećim djelom spada u nadležnosti Centralne banke BiH.

Ciljevi postupanja oba regulativna tijela u velikoj mjeri se poklapaju. Zaštita investitora i emitentata hartija od vrijednosti velikim dijelom je ugrađena u nove zakone: Zakon o preuzimanju i Zakon o investicionim fondovima, čijim odredbama se štite interesi manjinskih akcionara i interesi investitora.

Regulacija finansijskih usluga je prenijeta u nadležnost regulativnim tijelima inače zaduženim za nadzor i kontrolu (superviziju) davalaca finansijskih usluga. Razlog za to leži u činjenici da je među ciljevima supervizije, a to je uspostavljanje i održavanje sigurnog i stabilnog finansijskog sistema radi održavanja poverenja javnosti i zaštite interesa korisnika usluga finansijskih institucija, direktno uključen cilj zaštite korisnika usluga. U tom pogledu akcije koje se u domaćem finansijskom sistemu preduzimaju na regulisanju ovog segmenta odnosa u finansijskom sektoru su potpuno u skladu sa progresivnom regulativnom praksom. Vodeći regulator u finansijskom sektoru Srbije je Narodna banka Srbije, odnosno, njeno organizacioni dio za kontrolu.

LITERATURA

1. Bjelica, V., 2001., Bankarstvo – teorija i praksa, Stilos, Novi Sad.
2. Dželetović, M., 2008., Finansijska tržišta i instrumenti, Beograd.
3. Jeremić, Z., 2012., Finansijska tržišta, Finansijska tržišta i finansijski posrednici, Univerzitet SINGIDUNUM, Beograd.
4. Radonjić, O., 2004., Struktura i osnovni principi funkcionisanja modernih finansijskih tržišta, Bankarstvo, No 11-12, Udruženje banaka i drugih finansijskih organizacija Srbije, Beograd.
5. Živković, A., Dželetović, M., Bojović, P., 2008., Monetarne finansije, Beograd.

**UPRAVLJANJE RESURSIMA U FUNKCIJI OSIGURANJA
ODRŽIVOG RAZVOJA ORGANIZACIJE**

**RESOURCE MANAGEMENT IN THE FUNCTION OF
SAFEGUARDING SUSTAINABLE ORGANIZATION DEVELOPMENT**

Stručni članak

*Doc. dr. Ermin Kuka**

*Mr. sc. Adnan Džindo**

Sažetak

Upravljanje resursima sadrži zahtjeve u vezi određivanja i osiguranja potrebnih resursa u organizaciji. Organizacija mora odrediti i staviti na raspolaganje potrebne resurse za provođenje i realiziranje svoje strategije i ciljeva. Cilj je realiziranje i održavanje sistema potpunog upravljanja kvalitetom (TQM-a) i stalno poboljšavanje njegove efektivnosti, kao i povećanje zadovoljstva kupaca (korisnika) ispunjavanjem njihovih zahtjeva. Za uspjeh organizacije od presudnog su značaja pravodobna, efikasna primjena i korištenje resursa. U resurse spadaju personal, infrastruktura i radno okruženje. Sve aktivnosti, koje utječu na kvalitet proizvoda i/ili usluga zahtijevaju suradnike, koji su u skladu sa svojim obrazovanjem, dodatnim osposobljavanjem, vještinama i iskustvima kvalificirani za svoje aktualne zadatke. Za sve aktivnosti u procesu mora se koristiti personal s odgovarajućim kompetencijama. Odgovornosti i ovlasti se jasno moraju definirati i objaviti. Organizacija se mora pobrinuti da se kontinuirano istražuje potreba za kompetencijom i edukacijom suradnika. Radi zadovoljavanja ovih potreba treba se pobrinuti za edukacije ili poduzeti druge mjere. Organizacija mora ocijeniti efektivnost poduzetih mjera. Rezultati služe za procjenu uspjeha učenja suradnika, te za koncepciju i poboljšavanje budućih/novih edukacija. Radno okruženje, koje je organizacija odredila, osigurala i koje održava ima presudan utjecaj na kvalitet proizvoda i/ili usluga, kao i na sposobnost učinka suradnika. Radno okruženje je kombinacija ljudskih i fizičkih faktora i može potencijalno povećati učinke organizacije.

Ključne riječi: Resursi, upravljanje, organizacija, održivi razvoj, potpuno upravljanje kvalitetom

** Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, e-mail: ermin.kuka@hotmail.com*

** Ministarstvo kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine, e-mail: Adnan.dzindo@gmail.com*

Abstract

Managing resources contains requests about selecting and securing needed resources in organization. Organization must select and set on disposal needed resources for conducting and realising its own strategy and goals. The goal is realization and maintenance of system about absolute control over quality (TQM-a) and constant improvement of his efficiency and also increasing buyers satisfaction by completing their requests. For the organization to succeed it is of extreme value timely, efficient application and usage of resources. By resources we mean personnel, infrastructure and work environment. All activities that affect quality of a product and/or a service that requires coworkers, which are in accordance with their education, extra training, skills and experience qualified for their actual task. For all activities in process personnel of according competition must be used. Responsibilities and authorities must be strictly clear and published. Organization must make sure for that the work is continues and a need for competition and education between coworkers is present. For satisfying these needs education must be taken care of or set other measures. Organization must grade the efficiency of those measures. Results serve for estimating success, learning of coworkers and for conceiving and improving future educations. Working environment that organization selected, secured and is maintaining is of great value for product/service and also on potential ability of a coworker. Working environment is a combination of human and physical factors and can potentially increase effect of an organisation.

Key words: Resource, Management, Organization, Sustainable Development, Total Quality Management

1. UVOD

Upravljanje resursima znači osigurati resurse, angažirati potrebne ljudske resurse, instalirati neophodnu infrastrukturu i uspostaviti optimalno radno okruženje. Zadatak je menadžera „raspodijeliti i koristiti sve resurse koje nadzire kako bi organizacija ostvarila svoju svrhu. Glavni resursi nisu samo objekti i strojevi, intelektualni kapital i financiranje već, iznad svega, ljudi koji su tim resursima udahnuili život“ (Heller, 2004).

Glavno oruđe podizanja konkurentnosti i prednosti na globalnom svjetskom tržištu postaju ljudi, njihov razvoj, motivacija i zadovoljstvo. Stoga, „management ljudskih potencijala označava i specifičnu filozofiju i pristup managementu koji ljude vidi kao najvažniji resurs i potencijal, te ključnu strategijsku i konkurentsku prednost“ (Bahtijarević-Šiber, 1999).

Povećanje zadovoljstva kupca (korisnika) ispunjavanjem njegovih zahtjeva se može postići samo kada je smišljen ukupan plan organizacije. Zbog toga je od presudnog značaja da se u cijelom preduzeću predstave i shvate politika kvaliteta i mjerljivi ciljevi. U tom smislu, neophodno je posvetiti značajnu pozornost općim zahtjevima za resursima, koji su potrebni za poboljšavanje efektivnosti sistema upravljanja kvalitetom i za ispunjavanje zahtjeva kupca (korisnika) u smislu ispunjavanja njegovog zadovoljstva proizvodima i/ili uslugama. Tako, upravljanje resursima obuhvata četiri ključna segmenta: (1) Osiguravanje resursa; (2) Ljudski resursi; (3) Infrastruktura, i (4) Radno okruženje.

2. OSIGURANJE RESURSA

Kako bi se osigurala usklađenost sa zahtjevima proizvoda (specifikacije proizvoda) moraju se ispitati, osigurati i održavati potrebna infrastruktura i radno okruženje.

Uvođenje i održavanje kao i poboljšavanje sistema upravljanja kvalitetom zahtijeva financijske, kao i ljudske resurse. Dok je „masovna industrijalizacija, zasnovana na ekonomiji obujma, birokratski, hijerarhijski ustrojenoj, subordinirano kontroliranoj nacionalnoj tvrtki (tvrtkama) poticala masovnu proizvodnju i sve veću koncentraciju i centralizaciju proizvodnje, nove visoke tehnologije, informacijske i druge mreže dovode do specijalizacije i decentralizacije velikih biznisa u niz malih, fleksibilnih, partnerstvom i savezima te mrežama povezanih biznisa“ (Dragičević, 1996). Rukovodstvo mora ispitati i osigurati potrebne resurse za implementiranje i održavanje sistema upravljanja kvalitetom i stalno poboljšanje njegove efektivnosti i povećavanje zadovoljstva kupca ispunjavanjem njegovih zahtjeva (EN ISO 9001 - standard 6.1.). Standard EN ISO 9001 zahtijeva realizaciju efektivnosti. U standardu EN ISO 9004 se veća pozornost poklanja efikasnosti.

Prema EN ISO 9004 (standard 6.1.2) resursi se trebaju uzeti u obzir radi poboljšanja učinka organizacije i zadovoljstva kupca (korisnika) i ostalih zainteresiranih strana: (1) efektivno, efikasno i pravodobno osiguravanje resursa u odnosu na mogućnosti i ograničenja; (2) materijalni resursi kao npr. poboljšani uređaji za realizaciju i podršku; (3) nematerijalni resursi kao npr. intelektualno vlasništvo; (4) sredstva i mehanizmi za unapređivanje inovativnog stalnog poboljšanja; (5) organizacijske strukture uključujući zahtjeve upravljanja projektima; (6) upravljanje i tehnologija informacija; (7) unapređivanje kompetentnosti ciljanim školovanjem, obrazovanjem i učenjem; (8) razvoj i osposobljavanje budućih upravljačkih snaga organizacije; (9) korištenje prirodnih sirovina i (10) planiranje budućih potrebnih sredstava.

Efikasan informacijski sistem je od posebnog značaja za donošenje odluka. On suradnike mora upoznati sa stanjem znanja i tehnike i informirati ih o postupcima unutar organizacije i vlastitoj organizaciji. Znanje treba prenositi sistematično i ciljano. Usavršavanje bi trebalo „provoditi stalno, po planu smišljenom za svakog zaposlenika posebno. Moramo se zapitati koju vještinu i koje osobine treba razvijati kod određene osobe? Nakon što odgovorimo na to pitanje, potražiti ćemo način na koji to učiniti. Timski koncept podrazumijeva upotrebu svih individualnih sposobnosti, pa je prva pomisao da one mogu i trebaju biti daleko veće. U interesu i članstva i timske zajednice jednako. Planovi usavršavanja ljudi rade se i prema budućim potrebama poslovanja. Sagledava se budućnost, pa se i ljudi pripremaju za nju“ (Tudor, Srića, 2006). Dio resursa su i suradnja i odnosi sa dobavljačima i vanjskim suradnicima, koji pružaju usluge. Za postizanje ciljeva kvaliteta rukovodstvo mora osigurati financijska sredstva, pri čemu bi se ta sredstva efektivno trebala koristiti za stalno poboljšanje procesa.

3. LJUDSKI RESURSI

Uvođenje, održavanje i poboljšavanje upravljanja u preduzeću zahtijeva ljudske resurse. Menadžment organizacije „planira, održava i unapređuje kadrovsku strukturu sa kvalifikovanim, osposobljenim i kompetentnim kadrovima neophodnim za obavljanje delatnosti, multifunkcionalnim timovima za poboljšanja i inovacije, kao i auditorima IMS-a za interni audit i ocenu isporučilaca“ (Heleta, 2008).

U organizaciji (preduzeću) se moraju ispitati i osigurati potrebni ljudski resursi za: implementiranje i održavanje sistema upravljanja i stalno poboljšanje njegove efektivnosti i povećavanje zadovoljstva klijenata (korisnika) ispunjavanjem njihovih zahtjeva. Naime, „osoba koja posjeduje znanja, vještine, motivaciju i sposobnosti predstavlja ljudski kapital (resurs) s potencijalima koji organizaciji ili instituciji osiguravaju konkurentsku prednost na tržištu.“ (Kuka, 2011).

Radi poboljšanja učinka preduzeća i zadovoljstva klijenata/korisnika i ostalih zainteresiranih strana, trebaju se uzeti u obzir raspoloživi ljudski resursi, a posebno u sljedećim domenima: (1) efektivno, efikasno i pravodobno osiguravanje ljudskih resursa u odnosu na mogućnosti i ograničenja; (2) permanentno prilagođavanje ljudskih resursa zbog uvođenja novih tehnologija (npr. poboljšani uređaji za realizaciju i potporu). „Suvremeni tehnološki razvoj dovodi čovjeka, njegov razvoj, uopće upravljanje ljudskim potencijalima u samo središte poslovne strategije suvremenog poduzeća...“ (Bahtijarević-Šiber, 1999); (3) korištenje sredstava i mehanizama za unapređivanje inovacija i stalno poboljšanje aplikacija; (4) organizacijsko restrukturiranje sukladno zahtjevima novih tehnologija,

inovacija i aplikacija; (5) podizanje razine upravljanja i tehnologija informacija. „Efikasan informacijski sistem je od posebnog značaja za donošenje odluka. On suradnike mora upoznati sa stanjem znanja i tehnike i informirati ih o postupcima unutar kompanije”. (Küng, 2008); (6) unapređivanje kompetentnosti ciljanim školovanjem, obrazovanjem i učenjem, budući da sve aktivnosti, koje utječu na kvalitet usluge, zahtijevaju suradnike, koji su u skladu sa svojim obrazovanjem, permanentnim profesionalnim osposobljavanjem, vještinama i iskustvima kvalificirani za vlastite aktualne zadatke i (7) razvoj i osposobljavanje budućih upravljačkih snaga organizacije.

Temeljni je zahtjev osposobljavanje osoblja, koji implementira aktivnosti i utječe na kvalitet usluga, primjerenim obrazovanjem, školovanjem, vještinama i iskustvima, s ciljem jamstva neometanog toka svih procesa u organizaciji. „U ekonomiji i društvu znanja dominira umni radnik, a obrazovanje i znanje postaju *“putovnica”* za dobro zaposlenje i karijeru, ali i glavni kapital poduzeća i privrede” (Bahtijarević-Šiber, 1999). To znači ispitivanje i izbor osoblja za svaki segment organizacijske strukture organizacije. „Boljoj organizaciji vlastite timske prakse mogu pomoći i sljedeća načela: (1) Član tima je prvi nositelj odgovornosti za proces stalnog razvoja sebe samog. O razvojnoj karijeri člana jednako važno razgovaraju član i njegov voditelj; (2) Voditeljeva uloga je da osigura mogućnost učenja i pozitivno ozračje, da člana potakne i zainteresira. Nije dobro kad voditelja u tom procesu nema, niti kad o svemu odlučuje sam; (3) Usavršavanje je specifično za svakog zaposlenog: ono vodi računa o jačanju njegovih prednosti, stvaranju novih koje će timu zatrebati, ali i o popravljanju dotadašnjih slabosti. I brzopleti ljudi mogu postati promišljeno suzdržani, vještina govora može se naučiti, i slično“ (Tudor, Srića, 2006).

Kompetentnost i preuzimanje odgovornosti utječu na kvalitetno obavljanje usluga. Dakle, preduzeće mora osigurati osoblje (personal) primjeren nizu aktivnosti relevantnih za njihovu organizaciju i funkcioniranje. Zbog toga ciljano korištenje kompetentnosti suradnika započinje ispitivanjem potrebne kompetentnosti na radnom mjestu. To znači ispitivanje i izbor personala za svaku aktivnost procesa. Prema standardu EN ISO 9001 u „*kompetentnost*” se, pored vještina i iskustava, ubrajaju također odgovornosti i ovlasti.

Osoblje mora biti kompetentno, a „kompetentnost kadrova se ostvaruje na osnovu učećeg procesa u organizaciji i kod svakog zaposlenog koji obuhvata“ (Heleta, 2008): (1) primjereno redovito obrazovanje; (2) kontinuirano školovanje; (3) permanentno profesionalno osposobljavanje i specijalizaciju vještina; (4) stjecanje potrebnog iskustva; (5) preuzimanje odgovornosti, i (6) raspolaganje ovlastima.

Organizacija mora osigurati kvalifikaciju primjerenu određenoj aktivnosti. Zbog toga ciljano korištenje kompetentnosti suradnika započinje ispitivanjem potrebne kompetentnosti na radnom mjestu.

Zapošljavanje novih suradnika se temelji na pažljivom izboru i odgovarajuće jasno određenim profilima zadataka i aktivnosti, jer se na taj način daje potpora razvoju nove generacije suradnika, koja na prvo mjesto stavlja najbolji učinak, orijentaciju na budućnost i orijentaciju ka klijentima/korisnicima. „Osigurati kvalitetne ljude, motivirati ih, obrazovati i razvijati tako da postižu visoke rezultate i daju doprinos ostvarenju organizacijskih ciljeva, postaje ključna managerska zadaća i funkcija” (Bahtijarević-Šiber, 1999).

Ispitivanje kompetentnosti se vrši npr. pri razgovoru za natječaj ili probnim radom. Nakon zapošljavanja novih suradnika, treba osigurati njihovo prikladno uvođenje u posao.

Za kvalitet proizvoda je, osim kvalifikacije, od velikog značaja i svijest suradnika o kvalitetu. Jačim uključivanjem i motivacijom svakog pojedinačnog suradnika mora se jačati svijest da svaki od njih može bitno utjecati na kvalitet proizvoda i/ili usluga.

4. ISPITIVANJE POTREBE ZA KVALIFIKACIJAMA

Novo tehnologije na tržištu zahtijevaju nove forme i tehnike rada. Organizacija se, zahvaljujući mnogim faktorima, suočava s rapidnim razvojem okruženja. Međutim, ne postoji pojedinačna snaga koja je stvorila toliko izazova i mogućnosti kao što je to slučaj s tehnologijama. Stoga, potrebno je sagledati osnovne trendove u tehnologiji koji utječu na organizaciju, analizirati njihov utjecaj na organizaciju, istražiti nove poslovne modele i izvore prihoda, te dijagnosticirati ključne probleme menadžmenta vezano za nove tehnologije.

Znanost i istraživanje donose nove spoznaje, koje se moraju preuzeti i realizirati u realnom okruženju. Preferiraju se nove metode i tehnike rada. Tehnologija, ne samo da je široko rasprostranjena, već mijenja i način na koji korisnici/klijenti pristupaju organizacijama. Takvo intenzivno tehnološko okruženje stvara razarajuće zbunjujući efekt na menadžere u organizaciji, koji ulažu napore ostati konkurentno u svijetu u kojem se tržište sve više fragmentira. Dakle, tehnološke inovacije nameću nove izazove za menadžere u organizaciji, dok nastoje definirati načine promjene i prilagođavanja turbulentnom okruženju. Ključno je uočavanje deficita osoblja (personala) i nužnih potreba za obukom, što zahtijeva permanentno i sistematično istraživanje.

U današnje vrijeme se uvjeti rada mijenjaju brže nego ikada ranije. Nove tehnologije na tržištu zahtijevaju nove forme i tehnike rada.

Propagiraju se nove metode rada. Zbog toga je važno, da svako preduzeće rano prepozna promjene u okruženju, promjene tržišta ili promijenjene želje kupca (korisnika) kao i da brzo i pravodobno može reagirati na njih. Za uočavanje kvalifikacijskih deficita i nužne potrebe za edukacijom potrebno je sistematično istraživanje, koje treba kontinuirano obavljati pomoću tzv. „analize potreba“.

Analiza željenog - stvarnog stanja može se uraditi u nekoliko važnih iteracija: (1) detektirati buduće potrebe u pogledu na strategijske i poslovne planove i ciljeve; (2) izvršiti procjenu kompetentnosti pojedinih suradnika za obavljanje određenih poslova, jer se za sve aktivnosti u procesu mora koristiti osoblje (personal) s odgovarajućim kompetencijama, a odgovornosti i ovlaštenja se jasno moraju definirati i objaviti; (3) pratiti implementaciju novih tehnologija i aplikacija, koje se odnose na djelatnost i sredstva preduzeća i (4) uvoditi standarde i smjernice s ciljem unapređivanja procesa i kvaliteta rada i poslovanja.

Pri tome se u plan osoblja (personala) moraju uključiti svi suradnici konkretne organizacije, od rukovodstva preko pripravnika, pa sve do operativnih uposlenika. To znači uvođenje koncepta tima, koji uvažava iskonsku čovjekovu potrebu za druženjem i promovira je na najbolji mogući način. „Razlog uvođenja timova nije, kao kod radnih skupina, operativne, već poglavito razvojne stvaralačke prirode. Sve složeniji karakter proizvodnje, poslovanja i društvenog ustrojstva nalaže prelazak na filozofiju i koncept tima. Čitava se poduzeća ustrojavaju kao svojevrсни složeni timovi“ (Tudor, Srića, 2006).

„Moderna se organizacija ne može sastojati od gazda i potčinjenih“, ustvrdio je jedan od gurua menadžmenta Peter Drucker, te zaključio: „Ona mora biti načinjena od - timova“ (Drucker, 1992).

Postupak planiranja osoblja (personala) ima nekoliko koraka: (1) određivanje potrebe za kompetencijom za svaku aktivnost u procesu; (2) izbor obuke koja prati zvanje i planiranje karijere; (3) određivanje odgovornosti i ovlasti; (4) određivanje individualnih i kolektivnih ciljeva, ostvarenje uspjeha i vrednovanje rezultata; (5) olakšavanje uključivanja prilikom određivanja cilja i donošenja odluka; (6) unapređivanje priznanja i nagrada; (7) olakšavanje otvorene komunikacije preko svih razina kroz stalnu provjeru potreba osoblja (personala); (8) osiguranje efektivnog timskog rada; (9) korištenje informacijskih tehnika za lakše objavljivanje prijedloga i mišljenja; (10) korištenje mjerenja zadovoljstva suradnika radi poboljšavanja i (11) ispitivanje uzroka fluktuacije.

Obuka i stalna obuka suradnika je doprinos za prenošenje novog znanja i novih postupaka, za povećanje sposobnosti učinka i angažmana suradnika, koji se intenzivnije vežu za konkretnu organizaciju. „Obuka se odnosi na planirane pokušaje da se potakne stjecanje znanja, vještina i

ponašanja zaposlenika potrebnih za uspješan rad na određenom radnom mjestu“ (Noe, Hollenbeck, Gerhart, Wright, 2006).

Rezultirajuće posljedice isto tako imaju učinak na angažiranje novih generacija suradnika, kao i na poboljšavanje imidža organizacije na tržištu. „Smatramo da svi aspekti upravljanja ljudskim potencijalima – uključujući i načine međudjelovanja poduzeća i okruženja; način na koji poduzeća pribavljaju, pripremaju, razvijaju i nagrađuju ljudske potencijale; te način na koji oblikuju i vrednuju posao – mogu pomoći poduzećima da upoznaju svoje konkurentske izazove i stvaraju vrijednost. Upoznavanje s izazovima je nužno za stvaranje vrijednosti i za stjecanje konkurentske prednosti“ (Noe, Hollenbeck, Gerhart, Wright, 2006).

Različite teorije motivacije su pokazale da zaposlenik koji se ugodno osjeća u svom okruženju i povezan je s organizacijom doprinosi bolje od uposlenika kod kojeg to nije slučaj. Također se često navodi da dobra radna atmosfera, priznanje, pohvala i unapređivanje danas više znače od materijalne naknade pri čemu je naravno na prvom mjestu kombinacija oba oblika motivacije.

Znanstveno bi bilo opravdano i utemeljeno: (1) istražiti različite aspekte upravljanja ljudskim resursima u organizacijama (preduzećima), a naročito u uvjetima uvođenja novih tehnologija; (2) analizirati permanentno prilagođavanje ljudskih resursa inovacijama i tehnološkim promjenama s obzirom da nove tehnologije postavljaju izazove za menadžment u organizacijama i (4) sagledati pretpostavke i ograničenja primjene modela razvoja ljudskih resursa s ciljem akceptiranja novih tehnologija.

Naime, „menadžment ljudskih potencijala odnosi se na politike, prakse i sustave koji utječu na ponašanje zaposlenika, njihove stavove i radnu uspješnost“ (Noe, Hollenbeck, Gerhart, Wright, 2006).

Usporedbu željenog - stvarnog stanja treba usmjeriti ne samo na stručne nego i na socijalne ili metodičke kompetentnosti, a imajući u vidu: (1) buduće potrebe u pogledu na strategijske i poslovne planove i ciljeve; (2) procjenu kompetentnosti pojedinih suradnika za izvođenje određenih aktivnosti; (3) organizacija, zakone i službene odredbe, koji se odnose na njegove djelatnosti i sredstva, i (4) standarde i smjernice, koji se primjenjuju.

Za ispitivanje podataka za analizu potreba mogu se koristiti različiti instrumenti, kao npr. „razgovor sa suradnikom“ ili „matrica suradnika“. Informacije dobijene iz analize potreba mogu doprinijeti integraciji budućih zahtjeva u interne programe obrazovanja organizacije, kako bi se u okviru razvoja novog naraštaja podržao razvoj nove generacije suradnika prilagođene radu i funkcioniranju u okviru tima, koja na prvo mjesto stavlja najbolji učinak, orijentaciju na budućnost i orijentaciju ka kupcima.

U kontekstu svekolikog timskog djelovanja obuka, obuka i stalna obuka je ključna odrednica, s obzirom da se na taj način daje doprinos za

prenošenje novog znanja i novih postupaka, za povećanje sposobnosti učinka i angažmana suradnika, koji se intenzivnije vežu za organizaciju. Rezultirajuće posljedice isto tako imaju učinak na osiguranje snaga novog naraštaja kao i na poboljšavanje imidža organizacije na tržištu i u okruženju. Svaki suradnik mora biti u stanju kvalificirano, a time i kvalitetno ispunjavati svoje zadatke kako bi se u organizaciji postigli ciljevi kvaliteta.

5. PLANIRANJE I IMPLEMENTIRANJE MJERA OBUKE

Temeljem podataka dobijenih analizom utvrđuju se neophodne potrebe za obukom, a koje će akceptirati neophodnost osposobljavanja svih suradnika za implementaciju suvremenih znanja i modernih tehnologija. Sadržaji programa obuke (edukacije) trebaju biti orijentirani na prijenos tehničkih znanja i vještina, a zatim znanja o tržištima i očekivanjima klijenata/korisnika i sposobnosti upravljanja. „Zavod za statistiku radne snage predviđa najveću stopu rasta za radna mjesta koja zahtijevaju tehničke vještine“ (Noe, Hollenbeck, Gerhart, Wright, 2006).

Obuka (edukacija) služi ispunjavanju strategije i ciljeva svake organizacije, poštivanju zahtjeva klijenata/korisnika, kao i senzibilizaciji suradnika za konzekvence pri neispunjavanju tih zahtjeva.

U cilju jačanje svijesti suradnika obukom bi trebalo obuhvatiti i sljedeće segmente: (1) politiku i ciljeve organizacije; (2) promjene koje se odnose na organizaciju i razvoj preduzeća; (3) motivaciju i realizaciju aktivnosti za poboljšavanje imidža organizacije uz uključivanje novih suradnika; (4) periodične programe za daljnje obrazovanje postojećeg osoblja (personala) i (5) promjenu tehnika rada, odnosno sredstava za rad (npr. nabavka novih tehnologija ili korištenje novih računarskih programa). Obuke (edukacije) su uspješne i korisne samo onda kada sudionici stečeno znanje ili naučene vještine primijene i koriste na svom radnom mjestu.

Prije planiranja metoda koje će se koristiti moraju se odrediti ciljevi učenja, količina gradiva, resursi i ciljna grupa. Primjeri mogućih sadržaja programa obuke i edukacije su s: prenošenje tehničkih znanja i sposobnosti; transfer znanja o tržištima i očekivanjima kupaca (korisnika); upoznavanje sa zakonskim i službenim zahtjevima; prezentacija dokumentacije o izvođenju rada; upoznavanje sa socijalnim kompetencijama; obuka o internim i eksternim standardima, i podizanje razine sposobnosti vođenja i alati.

Svaka organizacija individualno određuje sadržaje obuke (edukacije). U manjim organizacijama se znanje može prenositi razgovorom, primjerice u simuliranom razgovoru pri prodaji. U većim organizacijama se najčešće određuju programi obuke (edukacije), kako bi se po mogućnosti što više suradnika istovremeno kvalificiralo i dovelo u jedinstveno stanje. Sadržaji učenja bi se trebali nadovezivati na prethodna znanja sudionika, a u

sadržajima različitih vrsta obuke bi trebalo poštivati i obraditi njihova očekivanja i strahove. Kao cilj svake mjere obuke trebale bi se uzeti u obzir mogućnosti ponašanja sudionika obuke, kako bi se mogle proširiti, efikasnije oblikovati, proširiti prostore njihovog djelovanja i povećati kreativnost.

Ciljevi učenja su: (1) izbor metoda za prenošenje sadržaja učenja; (2) interna i eksterna daljnja obuka; (3) daljnja obuka za blisko i daleko radno mjesto i (4) pojedinačni ili grupni rad. Metode su: „rotacija posla“; „obuka na poslu“; „učenje radom“, i „programi polaznika obuke“ za unapređivanje novog naraštaja.

Prilikom koncipiranja novih obuka trebaju se koristiti informacije o kvalitetu sprovedenih obuka (edukacija), njihovi sadržaji i primijenjene metode. Eventualno, za prenošenje naučenih sadržaja obuke u praksu organizacija potrebno je prilagoditi radno okruženje, organizacijske strukture ili sredstva za rad. Smislaono ophođenje sa zahtjevima za obuku i daljnje obrazovanje suradnika pretpostavlja da rukovodstvo stoji iza ciljeva organizacije i uspostavlja filozofiju organizacije koja slijedi zahtjeve „organizacije koja uči“ i koristi potencijal znanja kao strateške resurse. Menadžeru pripada posebna uloga, budući da nije samo odgovoran za održavanje i sposobnost funkcioniranja menadžmenta vezano za stručnu i metodičku kompetentnost, nego i za uključenje i sudjelovanje suradnika u svim kvalitetno relevantnim procesima u organizaciji.

Dakle, ne postoji recept za uspješno rukovođenje uposlenicima, jer svaki uposlenik, svaki rukovoditelj i svaka kultura organizacije – svejedno koje branše – je jedinstvena i različita. „Nema kompletnih ličnosti! I samo spominjanje 'potpunog čovjeka' znači zapravo iskazivanje prezira prema realnom svijetu i stvarnim ljudima. Svatko može biti odličan u pojedinom poslu, dijelu svojih osobina, vladati specifičnim znanjima. I samo to! Svako radno mjesto koje je porazilo dva ili tri čovjeka zaredom može se smatrati neprikladnim za ljudska bića. Takvih se uvijek nađe i po nekoliko u svakom poduzeću, a pogotovo u društvenoj nadgradnji i državnom aparatu“ (Drucker, 1992).

U modernoj organizaciji, pored strojeva i kapitala, organizaciju najprije čine zaposlenici. „Upravljanje ljudskim potencijalima smatra se ključnim za uspjeh poslovanja“ (Noe, Hollenbeck, Gerhart, Wright, 2006). Oni tu oblikuju organizaciju i njenu kulturu.

5.1. Ocjena efektivnosti obuke

Obuke (edukacije) su uspješne i korisne onda kada uposlenik stečeno znanje ili naučene vještine može primijeniti na svom radnom mjestu. Zbog značaja za organizaciju mora se vršiti ocjena efektivnosti obuke (edukacije).

Provjera obuhvata davanje odgovora na sljedeća pitanja:

- (1) Jesu li uistinu postignuti određeni ciljevi edukacije?
- (2) Je li rezultat korist za praksu u organizaciji?

Instrumenti za provjeru efektivnosti sprovedenih edukacija su testovi, razgovori, vježbe i uloge. Za koncepciju novih edukacija mogu se koristiti informacije o kvalitetu sprovedenih edukacija, njihovi sadržaji i primijenjene metode. Eventualno je za prenošenje naučenih sadržaja obrazovanja u praksu organizacije potrebno prilagoditi radno okruženje, organizacijske strukture ili sredstva za rad.

Za poboljšavanje budućih edukacija od pomoći mogu biti ocjene, koje popunjavaju sudionici seminara, radionica... One su osnov za egzaktnije usmjeravanje edukacije prema potrebama sudionika i metodama za bolje usklađivanje ciljeva učenja i sadržaja.

Izravan *feedback* kroz interni edukativni razgovor predstavlja osnov preispitivanja i nudi mogućnosti za poboljšavanje metoda za edukatore i trenere. „Kad se planovi počnu provoditi neke će stvari krenuti u krivo. Odstupanja mogu biti velika ili mala. No zahtjeva se isto: točna povratna informacija koja će dovesti do djelovanja kako bi se situacija razriješila ili spasila“ (Heller, 2004).

Smislaono ophođenje sa zahtjevima za edukaciju i daljnje obrazovanje suradnika pretpostavlja da rukovodstvo stoji iza ciljeva organizacije i uspostavlja njezinu filozofiju, koja slijedi zahtjeve „organizacije koja uči“ i koristi potencijal znanja kao strateške resurse. „Kako industrijsko doba ustupa mjesto informatičkom, radikalno moramo mijenjati način gledanja na organizacije: na njihov ustroj i ono što im daje energiju. Kad nestaju stare istine i granice, poduzeće se mora prilagoditi ili nestati. Sve se više prihvaća da će prirodu organizacija budućnosti određivati ljudi i brzina kojom uče. Svi menadžeri moraju biti svjesni novih događaja koji utječu na njihove zajednice, tržište i posao. No jedno će ostati stalno: ključ poslovnog uspjeha bit će važnost koja se pridaje kupcu“ (Heller, 2004). Znanje, stečeno edukacijom, stvara također dugoročan osnov za uspjeh organizacije.

Organizacija mora voditi odgovarajuće zapise o obrazovanju, edukaciji, vještinama i iskustvima. Dokazi o edukacijama su zapisi u smislu standarda EN ISO 9001. Mogu se voditi o: (1) zahtijevanim kvalifikacijama (zahtijevani profili); (2) opisima mjesta i funkcije, čiji su sadržaj svrha, zadaci, kompetencije, ovlaštenja, potrebna znanja i sposobnosti; (3) zapisima razgovora o naknadnim pripremama seminara; (4) zapisima razgovora s personalom, suradnicima; (5) planovima uvođenja u posao; (6) planovima edukacije; (7) edukaciji: potvrde o sudjelovanju, certifikati, spisi za provjeru, popisi sudionika (npr. za interne edukacije) i (8) preispitivanju efektivnosti edukacija (cilj obrazovanja, korist od edukacije, efikasnost edukacije, korist

za preduzeće, primjena edukativnih sadržaja, razgovori sa suradnicima radi dogovora planova aktivnosti).

Vođenje dokaza o sprovedenim edukacijama služi i za osiguranje ispunjenja nužnih obaveza tačnosti u oblasti edukacije (dokaz u slučaju jamstva za proizvod), organizacija ima pregled o postojećim kvalifikacijama i za finansijsku procjenu troškova edukacije.

Iz zapisa i vođenja dokaza se može izvesti i korist sprovedenih edukativnih mjera. Pokazatelji mogu biti: (1) stupanj realizacije ispitivanja potrebe; (2) dani kvalifikacije/proračun za kvalifikaciju po suradniku; (3) vrijednosti usporedbe željene i postojeće kvalifikacije; (4) troškovi edukacije, relacije troškovi-korist; (5) ocjene sudionika, rezultati ispitivanja suradnika; (6) preispitivanje referenata i (7) broj prijedloga za poboljšavanje i broj realiziranih poboljšanja.

6. RADNO OKRUŽENJE

Radno okruženje u preduzeću je kombinacija ljudskih i fizičkih faktora. „Korporacijska kultura je obrazac (model) zajedničkog vjerovanja, stavova, pretpostavki i vrijednosti u jednoj organizaciji. Iako oni možda nisu ni izgovoreni, ipak oblikuju međusobno ponašanje ljudi u svim situacijama kad ne postoje izravne upute o tome kako treba djelovati, i zato imaju snažan utjecaj na način rada i praksu tvrtke“ (Armstrong, 2001). Pri tome kao minimalni standard vrijede sigurnosne odredbe.

Ispravno uređeno radno okruženje ima pozitivan utjecaj na motivaciju, zadovoljstvo i učinak suradnika, koji na taj način doprinose zadovoljstvu kupaca (korisnika) i uspjehu organizacije. „Radni ambijent treba da bude prilagođen potrebama realizacije proizvoda po utvrđenim zahtevima u uslovima produktivne klime među zaposlenim“ (Heleta, 2008).

Organizacija mora odrediti, osigurati i održavati radno okruženje potrebno za postizanje usklađenosti sa zahtjevima za proizvod u pogledu: (1) sigurnosti na radu; (2) metode rada; (3) socijalnih aspekata; (4) vrućine, buke, svjetlosti, zračenje, vlage; (5) higijene, čistoće, onečišćenje, vibracija i (6) ergonomije (EN ISO 9001 (standard 6.4.)).

Uprava organizacije se mora pobrinuti da su suradnici i proizvodi i/ili usluge zaštićeni od štetnih utjecaja i da uređenje radnog okruženja isključuje smanjenje kvaliteta.

Zapisi o održavanju radnog okruženja se moraju voditi kao dokazi. Tu se ubrajaju sljedeći dokazi o održavanju radnog okruženja: (1) dokazi o poučavanju iz oblasti zaštite na radu; (2) dokazi o ispunjavanju službenih i zakonskih zahtjeva i obaveza; (3) planovi održavanja i servisiranja i protokoli; (4) studije radnog mjesta; (5) analize zadovoljstva suradnika; (6) analize o fluktuaciji i broju odsustva; (7) preispitivanje specijalnih

komunikacijskih zona, kao npr. kantina, prostorija za pauze, svlačionica; (8) analiza nezgoda u organizaciji i (9) *Benchmarking* - rezultati radnog okruženja.

7. ZAKLJUČAK

Upravljanje resursima u funkciji osiguranja održivog razvoja organizacije može biti izuzetno kompleksan i dugotrajan proces koji može uključiti izuzetno veliki broj informacija i osoba. Koordinacija ovog posla je složen pothvat, kojim kontinuirano mora upravljati top menadžment. Nagrada za ovaj napor može biti izuzetno velika i isplativa, jer eliminiranjem nepotrebnih poslova, funkcija i troškova ne samo da se snižava cijena koštanja proizvoda i/ili usluge, već i povećavaju tržišne šanse i povećava profit koji se može uložiti u daljnji razvoj.

Međutim, ponekad su poslovni procesi skloni „*degradaciji*“, a sitne neefikasnosti mogu prouzrokovati pojavu čitavog niza nepotrebnih poslova, funkcija i troškova. Svaka organizacija ima određenu autonomiju razvoja novih proizvoda i/ili usluga. U suvremenom svijetu novi proizvodi i/ili usluge pružaju veće šanse za opstanak nego što je to bilo ranije.

To nužno preporučuje paralelno kreiranje novog proizvoda i/ili usluge i obavljanje analize upravljanja procesima, a što je moguće samo uz pomoć korištenja moćnih informacijsko komunikacijskih sistema, koji pružaju mogućnost prikupljanja velikoj broja informacija, njihove obrade i upravljanje, te distribucije svim segmentima organizacije.

Iz tih razloga za razvoj organizacije uz potporu sistema potpunog upravljanja kvalitetom (TQM) potrebno je imati kompetentne lidere i stručne članove upravljačkog tima, kao i timova eksperata osposobljenih za izvedbu projekata. Bez pouzdanih, efikasnih i permanentno osposobljanih ljudskih resursa praktično je nemoguće upravljati procesima i kreirati nove proizvode i/ili usluge, koji će organizaciji osigurati razvoj s više dodane vrijednosti. Naime, utjecaj implementiranog sistema potpunog upravljanja kvalitetom organizacijom može donijeti brojne prednosti ispred konkurenata koji nemaju implementiran takav sistem upravljanja. Te prednosti se najlakše očituju kroz praćenje troškova poslovanja kao i kroz prihode organizacije.

LITERATURA

1. Albarran, B. A., Olmsted-Chan, S., Wirth, O. M. 2008. Handbook of media management and economics. New Jersey: Taylor & Francis Library.
2. Armstrong, M. 2001. Kompletna menadžerska znanja 2. - Upravljanje poslovima i aktivnostima. Zagreb: M.E.P. Consult.
3. Bahtijarević - Šiber, F. 1999. Management ljudskih potencijala. Zagreb: Golden marketing.
4. Dragičević, M. 1996. Ekonomija i novi razvoj. Zagreb: Alinea.
5. Drucker, P. 1992. Inovacija i poduzetništvo. Zagreb: Privredni vjesnik.
6. Drucker, P. 1992. Efikasan direktor. Zagreb: Privredni vjesnik.
7. EN ISO standardi.
8. Heleta, M. 2008. Menadžment kvaliteta. Beograd: Univerzitet Singidunum.
9. Heller, R. 2004. Priručnik za menadžere. Zagreb: Profil.
10. Jašarević, F., Kuka, E. 2017. Potpuno upravljanje kvalitetom (TQM) – sistemska potpora razvoju organizacije. Sarajevo: Keli d.o.o.
11. Kuka, E. 2011. Menadžment ljudskih resursa. Praktični menadžment – stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta, Vol. II, br. 3, str. 64-66.
12. Küng, L. 2008. Strategic management in the media - theory and practice. London: SAGE Publications.
13. Noe, A. R., Hollenbeck, R. J., Gerhart, B., Wright, M. P. 2006. Menadžment ljudskih potencijala. Zagreb: MaTe.
14. Tudor, G., Srića, V. 2006. Menadžer i pobjednički tim – čarolija timskog rada. Zagreb: M.E.P.Consult.

**ANALIZA SIGURNOSTI CESTOVNOG SAOBRAĆAJA NA MREŽI
SAOBRAĆAJNICA NA PODRUČJU ZENIČKO – DOBOJSKOG
KANTONA U PERIODU 2010 – 2015**

**ROAD TRAFFIC SAFETY ANALYSIS ON THE ROAD NETWORK OF
THE ZENICA - DOBOJ CANTON IN PERIOD 2010 - 2015**

Pregledni znanstveni članak

*Pred. VŠ Nermin Palić**
*Bch. Senaid Mujezinović**
*Leonardo Pavičić**

Sažetak

U odnosu na ostale oblike saobraćaja, cestovni saobraćaj jedan je od najzastupljenijih oblika transporta u BiH, a i u svijetu, prije svega zahvaljujući njegovim transportnim sposobnostima. Međutim, unatoč prednostima, cestovni saobraćaj ne predstavlja problem sam za sebe, već se problem javlja pojavama, odnosima i aktivnostima ljudskog društva. Taj problemi se najčešće ispoljava u vidu saobraćajnih nezgoda sa smrtnih ishodom, težim/lakšim povredama učesnika ili materijalnom štetom na vozilu i okolini. Cestovna sigurnost i prevencija cestovnih nezgoda vrlo su kompleksne oblasti. Kako bi se u toj djelatnosti postigli rezultati bitno je poznavati uzroke nezgoda, načine unapređenja sigurnosti i načine njihovog utjecaja na učesnike u saobraćaju. Prema tome, cilj ovog rada je prikazati karakteristike sigurnosti cestovnog saobraćaja na području Zeničko-dobojskog kantona, analizirati uzroke nastajanja saobraćajnih nezgoda, te na osnovu izvršene analize predložiti mjere kako bi se ove negativne pojave svele na minimum, te na taj način dobili cestovnu mrežu koja zadovoljava evropske norme.

Ključne riječi: sigurnost, cesta, saobraćaj, nezgoda

* Visoka škola „CEPS - Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, e-mail: nermin.visokaskola@gmail.com

* Visoin d.o.o. Zenica, e-mail: m.senaid@hotmail.com

* Apsolvent Visoke škole „CEPS - Centar za poslovne studije“ u Kiseljaku, e-mail: lpavicic19@gmail.com

Abstract

Compared to other forms of traffic, road traffic is one of the most common forms of transportation in BiH, and in the world, primarily because of its transportation capabilities. However, despite the benefits, road transport is not a problem to itself, but a problem arises to situations, relationships and activities of human society. The problems are most often expressed in the form of traffic accidents with fatal outcome, in severe or minor injuries participants or in material damage to the vehicle and to the environment. Road safety and the prevention of road accidents are two very complex fields. In order to achieve results in this area it is important to know the causes of accidents, ways of improving safety and ways of their impact on road users. Therefore, the aim of this paper is to show the characteristics of the safety of road traffic in the area of Zenica-Doboj Canton, analyze the causes of accidents, and, on the basis of the analysis and suggest measures that will bring this negative phenomenon closer to a minimum. On this way the road network will meet the relevant European standards.

Key words: sigurnost, cesta, saobraćaj, nezgoda

1. UVOD

Cestovna sigurnost i prevencija cestovnih nezgoda vrlo su kompleksne oblasti. Kako bi dobili što vjerodostojnije rezultate potrebno je poznavati uzroke nezgode, uslove, povod, načine uticaja saobraćajnih nezgoda na učesnike i metode poboljšavanja sigurnosti saobraćaja. Prema podacima koje nudi WHO (World Health Organization), najveći uzročnik smrti mladih u dobi od 15-29 godina su cestovne saobraćajne nezgode. Ukoliko se negativni trend nastavi do 2030. godine saobraćajne nezgode u cestovnom saobraćaju mogle bi postati peti najčešći uzročnik smrti u ukupnoj smrtnosti na svjetskom nivou, tj. učestaliji od AIDS-a, raka pluća i dr. Stoga je na generalnoj skupštini UN-a u martu 2010. godine izglasana strategija Desetljeće borbe za unapređenje sigurnosti saobraćaja 2011. - 2020. čiji je primarni cilj smanjiti broj smrtno stradalih u saobraćaju diljem svijeta za 50% čime bi se spasilo pet miliona života.

Kako bi cestovna mreža Bosne i Hercegovine bila dio evropske transportne mreže potrebno je uvođenje savremenih tehnologija, tehničko-tehnoloških dostignuća na svim dionicama i prilagođavanje tržišta kako bi se postigao novi kvalitet, sigurnost i brzina usluga. U cilju dobivanja jasne slike stanja sigurnosti na cestovnoj mreži u Zeničko-dobojskom kantonu, u ovom

radu urađena je analiza saobraćajnih nezgoda u periodu od 2010-2015. godine.

2. ZAKONSKI OSNOV SAOBRAĆAJNIH NEZGODA U BIH

Pojam saobraćajne nezgode se tumači i primjenjuje na različite načine, kako u teoriji tako i u praksi. U nekim zemljama se ne registruju nezgode sa materijalnom štetom, a u onima koje ih registruju primjenjuju se različiti kriteriji tj. definicije. Pojedine zemlje registruju sve nezgode bez obzira na štetu, dok neke druge registruju samo one kod kojih šteta prelazi određeni minimum, što je opet stvar subjektivne procjene. Razlike postoje i u drugim elementima definicije ovog pojma: mjesta nastanka nezgode, vozila, nastradalog lica (smrt, povreda), kretanja itd. Neujednačena terminologija, odnosno različite definicije pojmova su, između ostalog i dokaz neizgrađenosti nauke.

U preporuci ECE UN (United Nations Economic Commission for Europe), 70 saobraćajna nezgoda je definisana kao: nezgoda koja se dogodila na mjestu otvorenom za javni saobraćaj, ili koja je započeta na takvom mjestu u toku koje je jedno ili više lica poginulo ili bilo ranjeno i u kojoj je učestvovalo najmanje jedno motorno vozilo u pokretu. Ova definicija je uža i obuhvata samo saobraćajne nezgode sa nastradalim licima u kojima su učestvovala motorna vozila. Ona ne obuhvata saobraćajne nezgode sa materijalnom štetom, kao ni one nezgode u kojima su učestvovala samo motorna vozila bez obzira na posljedicu. Ovako uska definicija saobraćajne nezgode može se tumačiti željom ove međunarodne organizacije da ponudi definiciju prihvatljivu za sve zemlje i na taj način obezbijedi neku međunarodnu unifikaciju, koja bi obezbijedila da se registruju bar one nezgode koje su sa humanog i socijalnog aspekta najznačajnije. Ovakva definicija može se modifikovati i prilagođavati potrebama i organizaciji praćenja ove problematike u raznim zemljama.

Prema ZOBS*-u u BiH saobraćajna nezgoda se može definirati kao: „saobraćajna nezgoda je nezgoda na cesti u kojoj je učestvovalo najmanje jedno vozilo u pokretu i u kojoj je jedno ili više lica poginulo ili povrijeđeno ili je izazvana materijalna šteta“. (Čekić; 2012)

3. DEFINISANJE UZROKA I VRSTA SAOBRAĆAJNIH NEZGODA

Da bi mogli razumjeti i tumačiti saobraćajne nezgode, saznanja o uzročnosti ovih pojava moraju biti egzaktna, naučno verifikovana i istinita.

* Zakon o bezbjednosti saobraćaja BiH

Jedni smatraju da saobraćajna nezgoda nastaje zbog jednog uzroka (monokauzalitet). Drugi zastupaju mišljenje da je saobraćajna nezgoda rezultat većeg broja uzroka (plurokauzalitet). Međutim, postoji mišljenje da monokauzalitet predstavlja nastanak saobraćajne nezgode na koju utiče više faktora, ali da jedan ima odlučujući uticaj. Drugi smatraju da su saobraćajne nezgode rezultat dejstva većeg broja faktora koji u svojoj ukupnosti predstavljaju uzrok u finalnom smislu kauzaliteta. Saobraćajne nezgode su najčešće rezultat složenog, isprepletenog, istovremenog dejstva većeg broja različitih objektivnih i subjektivnih: uzroka, uslova, povoda, stanja, okolnosti, elemenata, navika, shvatanja, stavova, socijalnih i bioloških motiva i brojnih faktora. Ovi faktori nisu ograničeni samo na ljudska ponašanja već se radi i o brojnim objektivnim faktorima. Zbog ovako složenog i isprepletenog dejstva većeg broja različitih faktora ne prihvataju se monistička shvatanja o uzrocima saobraćajnih nezgoda.

Svi ovi mnogobrojni faktori su raznovrsni po svojoj fizičkoj prirodi, pojavnim oblicima, izvorima (porijeklu), sadržini, dinamici, itd. Jedni imaju neposredan i snažan uticaj na nastajanje saobraćajne nezgode, dok drugi samo stvaraju uslove, tj. omogućavaju i olakšavaju dejstvo neposrednih uzroka. Da bi se shvatila zakonitost javljanja saobraćajnih nezgoda potrebno je diferencirati sve faktore po stepenu intenziteta svog uticaja i uočiti koji od njih imaju snagu posrednog uticaja (izazivača), a koji faktori imaju manji, neposredni uticaj.

Zbog svega toga je potrebno pokušati bliže odrediti prirodu, neposrednost i snagu uticaja na nastajanje saobraćajnih nezgoda nekih od ovih faktora.

Za uzrok (alkohol, umor ili drugi) se može reći da je uslov dovoljan za nastajanje posljedice, tj. pojave, u ovom slučaju saobraćajne nezgode. Uslovi omogućavaju sredinu i olakšavaju dejstvo neposrednog uzroka. Bez njih nikada ni neposredan uzrok ne bi imao takvo dejstvo. Prije svega se tu misli na društvene uslove (socijalno - patološke pojave, ekonomski i kulturni uslovi, slaba prevencija, nestručan i neefikasan društveni mehanizam koji sprovodi mjere društvene intervencije u ovoj oblasti itd.), prirodne uslove (magla, snijeg, led, temperatura i dr.) i jedan broj faktora tehničke prirode. Pod povodom se podrazumijevaju spoljni uticaji koji utiču na ponašanje, odnosno spoljni uticaji koji neposredno izazivaju odluku o ponašanju (žurba, nepotrebna i nelogična ograničenja u saobraćaju, prisustvo neke osobe, negovaranje i dr.). Dejstvo povoda zavisi od osobina ličnosti i spoljnih okolnosti. Nekada istovremeno dejstvuje više povoda. Neki povodi po svom karakteru i dejstvu spadaju u uslove sa specifičnim osobinama (Lalić, 2009).

Zbog brojnosti, složenosti i isprepletenog dejstva veoma je teško potpuno i svestrano utvrditi dinamiku, fizičku prirodu, pojavne oblike, izvore, hijerarhiju, snagu uticaja svih ovih faktora i oblike njihovih veza u

procesu nastajanja saobraćajnih nezgoda. Također je teško utvrditi njihovu strukturu, uzročne veze, diferencirati ih prema stepenu uticaja i izdvojiti ih iz sklopa ostalih faktora. Struktura sklopa faktora stalno se mijenja i pojavljuje u mnoštvu kombinacija. Saobraćajne nezgode su složen fenomen i ne može se sve uprošćeno svoditi na jednostavne formule i mehanizme kao što su: čovjek, put i vozilo. One su rezultat obimnih i međusobno isprepletenih kombinacija raznih faktora. Bez egzaktne metodologije i potpunijeg izučavanja stvarnih uzroka i mehanizama nastanka nije moguće tačno utvrditi koji faktor koliko doprinosi nastajanju saobraćajnih nezgoda. Dosadašnji način rada na utvrđivanju i kvantificiranju uzroka saobraćajnih nezgoda uglavnom je protekao u statističkom varijantisanju. To omogućava da se neke pojave odnosno uzroci otkriju, ali i da se neki sakriju. Često se kritikuje statistika o saobraćajnim nezgodama, jer se veoma mali procenat nastanka nezgoda pripisuje objektivnim faktorima. U suštini, to nije greška toliko do statistike, koliko do onih koji traže od statistike da im da odgovore na ova složena pitanja. Naime, statistikom i statističkim metodama se ne može procentualno iskazati koliko koji uzrok doprinosi nastanku nezgoda. To od statistike i statističkih metoda i ne treba tražiti.

U faktore čije je prisustvo i uticaj lakše utvrditi spadaju neki tehnički faktori (neki nedostaci na vozilu, putu i dr.), kao i invalidnost, alkohol i dr. U faktore čije je prisustvo i uticaj teže utvrditi i izmjeriti spadaju: motivi; socijalni problemi; navike; stavovi; nedovoljno znanje; umor; društveni uslovi itd. Otpornost odnosno razlike između pojedinih faktora najviše se ispoljavaju u prvoj fazi postupka kvantificiranja, dok su u drugoj i trećoj fazi ove razlike manje.

Ne postoji opšte prihvaćena podjela saobraćajnih nezgoda. Svaka zemlja u svojim statistikama ili autori u svojim radovima dijele nezgode prema svojim potrebama i shvatanjima. Pošto su vrste nezgode u velikoj vezi sa vrstom puta kao i prirodom aktivnosti korisnika puta, smatra se da je najsvrsishodnije da se saobraćajne nezgode svrstaju prema njihovim karakteristikama u sljedeće osnovne tipove: sudar (sukob) vozila na putu, nezgoda bez sudara (sukoba) vozila, slijetanje vozila sa puta na putu i ostale nezgode.

Uzrok proizvodi grešku koja ugrožava kretanje ljudi. Svaki uzrok, sam za sebe ili u kombinaciji sa drugim može dovesti do neke greške, odnosno opasnosti koja će prerasti u saobraćajnu nezgodu. Međutim, svaka greška se ne završava uvijek saobraćajnom nezgodom, već može imati različit ishod, može se završiti konkretnom ili apstraktnom opasnošću. Najčešći uzroci, koji dovode do nastanka saobraćajnih nezgoda su: alkohol i druga omamljujuća

sredstva, umor, vještina sigurnost upravljanja vozilom, cesta, vozilo i klimatski uslovi., bolesna stanja itd. *

Greške, odnosno pojavni oblici saobraćajnih nezgoda su: nepropisna brzina kretanja vozila, nepropisno preticanje, oduzimanje prava prvenstva, nepravilno mimoilaženje, nepropisno zaustavljanje i parkiranje, nepropisno kretanje, skretanje, okretanje i vožnja unazad, ne držanje sigurnosnog odstojanja, vožnja zabranjenim smjerom, nepropisna upotreba ili upotreba neispravnih svjetala i nepropisno šlepovanje.

Greške učesnika u saobraćaju ne završavaju se uvijek saobraćajnom nezgodom, već mogu imati različite posljedice na sigurnost odvijanja saobraćaja.

Postojeći sistem koji služi za praćenje pojava u ovoj oblasti ne omogućuje nam da potpuno i precizno utvrdimo broj i strukturu grešaka učesnika u saobraćaju. Struktura, odnosno vrste grešaka zbog kojih nastaju saobraćajne nezgode, samo se donekle može utvrditi, dok je veoma velik broj neregistrovanih grešaka.

Koristeći se metodama koje su nam na raspolaganju i uz prethodno definisane osnovne pojmove neophodne za klasifikaciju i tumačenje saobraćajnih nezgoda u ovom radu urađena je analiza sigurnosti cestovnog saobraćaja na mreži saobraćajnica na području Zeničko – dobojskog kantona u periodu 2010 – 2015.

4. KATEGORIZACIJA CESTA NA PODRUČJU ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA

Prema sadašnjoj klasifikaciji najznačajniji cestovni pravci na području Zeničko-dobojskog kantona prikazani su u tabelama 1., 2. i 3. sa osnovnim podacima:

Tabela 1. Magistralne ceste na području Zeničko-dobojskog kantona

Broj ceste	Cestovna dionica	Dužina ceste (km)		
		Asfalt	Makadam	Ukupno
M - 17	Lašva – Zenica – Karuše – granica Federacije	120	-	120
M – 4	Karuše – Jelah – granica Federacije	15	-	15
M – 5	Lašva – Kakanj – Visoko – granica Kantona	33	-	33
M - 18	Olovo – Kladanj – granica Kantona	18	-	18
UKUPNO		186	-	186

* *Dekada aktivnosti za cestovnu sigurnost*
www.bihamk.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=241:dekada-aktivnosti-za-cestovnu-sigurnost&catid=6:aktuelnosti&Itemid=107 (Pristupljeno 5.6.2017.)

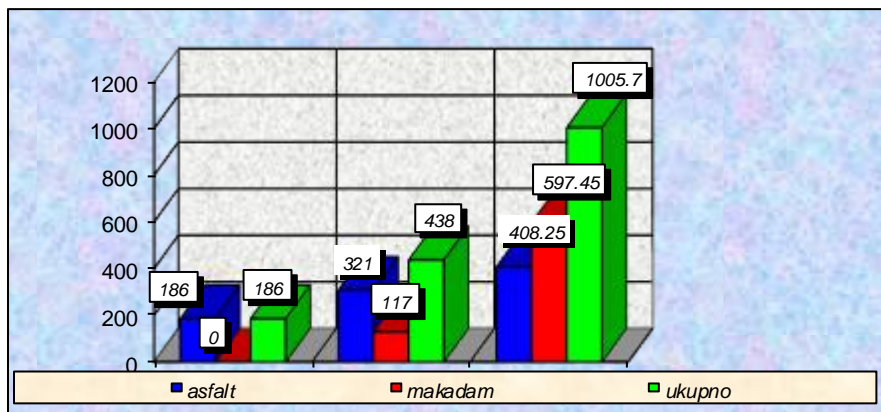
Tabela 2. Regionalne ceste na području Zeničko-dobojskog kantona

R.b.	Broj ceste	Cestovna dionica	Dužina ceste (km)		
			Asfalt	Makadam	Ukupno
1	R 413 a	Granica Kantona - Stranjani	8	-	8
2	R 441	Granica Kantona – Vjetrenica - Zenica	9	-	9
3	R 443	Visoko – granica Kantona	10	-	10
4	R 444	Breza – Vareš - Olovo	39	15	54
5	R 444 a	Vareš – Kraljeva Sutjeska	6	21	27
6	R 445	Lašva - Nemila	35	5	40
7	R 445	Granica Kantona – Tičići	33	-	33
8	R 465	Žepče – Granica Federacije	36	-	36
9	R 466	Kakanj – Kamenica	10	42	52
10	R 466	Zavidovići – Kamenica	15	-	15
11	R 467	Zavidovići – Maoča	47	-	47
12	R 467	Maoča – granica Federacije	43	-	43
13	R 468	Granica Federacije - Olovo	2	11	13
14	R 473	Nemila – granica Federacije	7	9	16
15	R 474	Novi Šeher – granica Federacije	21	14	35
UKUPNO			321	117	438

Tabela 3. Lokalne ceste na području Zeničko-dobojskog kantona

OPŠTINA	Dužina lokalnih cesta u kilometrima		
	Asfalt	Makadam	UKUPNO
Zenica	82,00	11,00	93,00
Kakanj	66,60	29,80	96,40
Visoko	77,00	-	77,00
Breza	35,90	51,80	87,70
Vareš	12,50	85,00	97,50
Olovo	6,00	70,50	76,50
Žepče	2,00	98,20	100,20
Tešanj	23,90	64,70	88,60
Doboj – Jug	3,00	21,50	24,50
Usora	34,20	18,30	52,50
Zavidovići	39,40	80,50	119,90
Maglaj	25,75	66,15	91,90
UKUPNO	408,25	597,45	1005,70

Na slici 1. moguće je vidjeti strukturu cestovne infrastrukture na području Zeničko-dobojskog kantona u kilometrima

Slika 1. Struktura cestovne infrastrukture na području ZE-DO Kantona (u kilometrima)

Dužina magistralnih cesta na području Zeničko-dobojskog kantona iznosi 186.0 km, od čega su sve kolovozne dionice asfaltirane. Posmatrajući ovu činjenicu možemo konstatirati da je stepen modernizovanosti magistralnih cesta 100.0 %. Dužina regionalnih cesta na području Zeničko-dobojskog kantona iznosi 438.0 km, od čega na makadamske kolovoze otpada 117.0 km. Stepen modernizovanosti regionalnih cesta iznosi 70.3%. Dužina lokalnih cesta u ovom Kantonu iznosi 1005.7 km, od čega na makadamske kolovoze otpada 597.45 km. Stepen modernizovanosti lokalnih cesta iznosi 40.59 %. Ukupno gledano, stepen modernizovanosti magistralnih, regionalnih i lokalnih cesta iznosi 53.36 %. (Bublin; 2000)

5. STATISTIČKI PREGLED SAOBRAĆAJNIH NESREĆA I NASTRADALIH LICA PREMA KATEGORIJI I KARAKTERISTIKAMA PUTA U BiH

Za detaljnije analize sigurnosti na cestama, potrebno je da formulari za izvještavanje budu unificirani i da baza podataka o saobraćajnim nezgodama bude razvijena i uvedena u cijeloj Bosni i Hercegovini. S obzirom da postoje razlike u evidentiranju saobraćajnih nezgoda od strane entiteta u Bosni i Hercegovini, u nastavku je dat primjer detaljne analize informacija o saobraćajnim nezgodama koja vrijedi za sve zemlje EU.

Bosna i Hercegovina bi trebala da primjenjuje obrazac EU te na taj način vrši prezentovanje podataka o saobraćajnim nezgodama na teritoriji Bosne i Hercegovine na zvaničnim stranicama EU. Imajući u vidu pokazatelje o saobraćajnim nezgodama, vidljivo je da Bosna i Hercegovina po broju poginulih i ozlijeđenih spada u zemlje sa srednjim brojem poginulih i ozlijeđenih gledano u odnosu na broj registrovanih vozila (na broj

stanovnika), međutim, kada se upoređuju pokazatelji sigurnosti u odnosu na broj pređenih kilometara Bosna i Hercegovina spada u zemlje sa najvećim brojem ozlijeđeni i poginulih u odnosu na broj pređenih vozilo kilometara. Imajući u vidu pokazatelje o saobraćajnim nezgodama, vidljivo je da Bosna i Hercegovina, kada se uspoređuju pokazatelji sigurnosti u odnosu na broj pređenih kilometara, spada u zemlje sa najvećim brojem ozlijeđenih i poginulih u odnosu na broj pređenih vozilokilometara.

U protekloj 2015. godini na bosanskohercegovačkim putevima dogodilo se ukupno 38.659 saobraćajnih nezgoda od kojih je zabilježeno 7.627 saobraćajnih nezgoda sa poginulim i povrijeđenim osobama, te 31.032 saobraćajne nezgode sa materijalnom štetom.

U saobraćajnim nezgodama u Bosni i Hercegovini život je izgubilo 341 osoba, dok je 9.864 osobe zadobilo teže ili lakše tjelesne povrede.

Veliki broj saobraćajnih nezgoda na našim putevima, između ostalog, rezultat je nepoštivanja saobraćajnih pravila i propisa, kao i niskog nivoa saobraćajne kulture većeg broja učesnika u saobraćaju.

Nepropisna brzina i brzina neprilagođena uslovima/uvjetima na putevima su jedan od najčešćih uzročnika izazivanja saobraćajnih nezgoda (oko 25,3%), slijede nezgode koje su rezultat radnji vozilom u saobraćaju, zatim saobraćajne nezgode nastale pod uticajem alkohola i drugih opojnih sredstava, te ostali uzroci koji podrazumijevaju nepoštivanje saobraćajne signalizacije, nepovoljne uslove na putu itd. Među pogreškama vozača u gradskim uslovima saobraćaja treba izdvojiti i vožnju na nedovoljnoj udaljenosti – odstojanju između vozila.

Najveći broj saobraćajnih nezgoda zabilježen je na ulicama u naselju (36,2%), a zatim na magistralnim putevima (28,3%), onda slijede lokalni (9,1%), pa regionalni putevi (8,5%), itd.

5.1. Analiza stanja sigurnosti saobraćaja Zeničko-dobojskog kantona za period od 2010 – 2015. godine

Na osnovi podataka dobivenih od Sektora za analitiku Ministarstva unutrašnjih poslova Zeničko-Dobojskog kantona, Federalnog zavoda za statistiku i Ministarstva za promet i komunikacije Zeničko-Dobojskog kantona (Direkcija cesta Zeničko-Dobojskog kantona) za period 2010-2015. godine u nastavku rada urađena je detalja analiza saobraćajnih nezgoda na području Zeničko-dobojskog kantona za period od 2010 – 2015. godine.

Kada posmatramo stanje sigurnosti saobraćaja Zeničko-dobojskog kantona za period od 2010.-2015. dobivamo uvid u podatke koji nam govore da se u spomenutom periodu najviše saobraćajnih nesreća dešavalo na ulicama u naselju i to oko 48%, potom na magistralnim putevima i to oko

19.33%, lokalnim putevima i to oko 17.6%, na regionalnim putevima i to oko 13.88%, te na nekategoriziranim putevima 1.19%.

Što se tiče mjesta nastanka saobraćajne nesreće, podaci govore da je većina saobraćajnih nezgoda na danom području i u danom periodu nastala na raskrsnicama u naseljima i to 71.83%, potom na raskrsnicama van naselja 10%, na mostovima 8.5%, na pješačkim prelazima 3.6%, u tunelima 2.6%, na nadvožnjacima 1.6 %, u podvožnjacima 0.83% i na željezničkim prelazima 0.83%. te je na to potrebno obratiti osobitu pozornost.

Ako analiziramo posljedice koje su proizašle iz saobraćajnih nezgoda nastalih u periodu 2010.-2015. na putevima Zeničko-dobojskog kantona možemo zaključiti da u danom periodu na nesreće čija posljedica su lakše tjelesne povrede otpada 78.16 % od ukupnog broja saobraćajnih nesreća u posmatranom periodu, na nesreća čija posljedica su teže tjelesne povrede otpada 19% od ukupnog broja saobraćajnih nesreća u posmatranom periodu, te na saobraćajne nesreće koje su za posledicu imale smrt otpada 2.83% od ukupnog broja saobraćajnih nesreća.

Uzrok nastalih saobraćajnih nezgoda na putevima Zeničko-dobojskog kantona u posmatranom periodu je u najvećem broju slučajeva neprilagođena brzina, čiji je uzročnik jedan od glavnih faktora sigurnosti saobraćaja, čovjek. Tako je čovjek u 93.16 % slučajeva direktan uzročnik saobraćajnih nesreća, u 6.83 % slučajeva to je okolina, dok je to u 0.01 % slučajeva vozilo.

6. ZAKLJUČAK

Analizom stanja sigurnosti saobraćaja Zeničko-dobojskog kantona za period od 2010.-2015. Dolazimo do zaključka da se u spomenutom periodu najviše saobraćajnih nesreća dešavalo na ulicama u naselju i to oko 48%. S druge strane, na magistralnim putevima procenat ukupnog broja saobraćajnih nesreća u Zeničko-dobojskom kantonu je iznosio 19.33%, na lokalnim putevima 17.6%, zatim na regionalnim putevima oko 13.88%, a na nekategoriziranim putevima 1.19%.

Jednim dijelom ovaj poražavajući rezultat, da gotovo jedna polovina ukupnog broja saobraćajnih nezgoda otpada na ulice u naselju, možemo pripisati lošoj cestovnoj infrastrukturi u naseljenim mjestima. Činjenica je da je oko 60% cesta koje povezuju područje grada i/ili općine nemodernizovano, odnosno da 60% otpada na makadamske kolovoze, a poznato je da je prema Dekadi akcije za cestovnu sigurnost 2011.-2020 cestovna infrastruktura jedan od pet osnovnih stubova sigurnosti saobraćaja. Pored toga, u gradskoj vožnji postoji mnogo više konfliktni tačaka u odnosu na otvorenu cestu (magistralni i regionalni putevi), pa je to jedan od razloga većeg broja saobraćajnih nesreća. Ovu tvrdnju opravdavaju i podaci mjesta

nastanka saobraćajne nesreće. Većina saobraćajnih nezgoda na danom području i u danom periodu nastala na raskrsnicama u naseljima i to 71.83%, potom na raskrsnicama van naselja 10%, na mostovima 8.5%, na pješačkim prelazima 3.6%, u tunelima 2.6%, na nadvožnjacima 1.6 %, u podvožnjacima 0.83% i na željezničkim prelazima 0.83%. te je na to potrebno obratiti osobitu pozornost.

Ako analiziramo posljedice koje su proizašle iz saobraćajnih nezgoda nastalih u periodu 2010.-2015. na putevima Zeničko-dobojskog kantona možemo zaključiti da u danom periodu na nesreće čija posljedica su lakše tjelesne povrede otpada 78.16 % od ukupnog broja saobraćajnih nesreća u posmatranom periodu, na nesreća čija posljedica su teže tjelesne povrede otpada 19% od ukupnog broja saobraćajnih nesreća u posmatranom periodu, te na saobraćajne nesreće koje su za posledicu imale smrt otpada 2.83% od ukupnog broja saobraćajnih nesreća.

Posmatrajući sa aspekta faktora sigurnosti saobraćaja, najčešći uzročnik saobraćajnih nezgoda na putevima Zeničko-dobojskog kantona u posmatranom periodu je čovjek (93.16 %), zatim okolina (6.83 %), dok je u 0.01 % slučajeva vozilo. Uzrok zbog kojeg su te saobraćajne nezgode nastajale u najvećem broju slučajeva je neprilagođena brzina i vožnja pod uticajem alkohola (preko 95%). Ovaj podatak govori da kaznene odredbe ZOBS-a u ovom slučaju nisu bile efikasne, što je i uzrokovalao i promjenama u ZOBS-u (povećanje novčani kazni i zabrana). Ovakav tip problema svrstan je u osnovne stubove sigurnosti saobraćajna u sastavu Dekade akcije za cestovnu sigurnost 2011.-2020. godine.

Također, problemi nepoštivanja saobraćajnih propisa i nesavjesno korištenje vozila povezani su i sa edukacijom učesnika u saobraćaju, gdje su posmatrajući statističke podatke o saobraćajnim nezgodama i uzrocima saobraćajnih nezgoda također potrebna određena poboljšanja.

U periodu od 2010.-2015. godine na putevima u Zeničko-dobojskom kantonu dogodilo se ukupno 25.095 saobraćajnih nesreća od kojih je u 2010. godini zabilježeno 3.972, u 2011. 3.979, u 2012. 4027, u 2013. 4126, u 2014. 4.411 i u 2015. 4580. Kada analiziramo broj saobraćajnih nesreća tokom datog perioda, zaključujemo da se stanje iz godine u godinu linearno pogoršava. Stopa rasta saobraćajnih nesreća u odnosu na 2010. godinu iznosi 3,83. U prosjeku od 2010.-2015. godine broj saobraćajnih nesreća se povećavao za 101,3 saobraćajnu nesreću godišnje. Ovakvo stanje proisteklo je iz spoznaje da na nivou ZDK ne postoji jasan plan za smanjenje broja saobraćajnih nezgoda. Stoga, logično se nameće da prvi korak ka smanjenju broja saobraćajnih nesreća jeste izrada strategije sigurnosti saobraćaja Zeničko-dobojskog kantona, koja bi trebala da sadrži popis važeće legislative, viziju, misiju, ciljeve, aktuelno stanje sigurnosti saobraćaja na nivou ZDK i osnovne strategijske pravce sigurnosti saobraćaja sukladno

„Dekadi akcije za cestovnu sigurnost 2011.-2020“, gdje se vrši odabir pravca djelovanja oslanjajući se na stubove sigurnosti saobraćaja: upravljanje sigurnošću saobraćaja i njeno institucionalno jačanje, sigurniji putevi i mobilnost, sigurniji učesnici u saobraćaju, sigurnija vozila i zbrinjavanje nakon saobraćajne nezgode.

LITERATURA

1. Akcioni plan sigurnosti saobraćaja 2011 - 2020, Dekada akcije UN, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2011.
2. Analiza stanja sigurnosti saobraćaja za period januar - decembar 2011.godine na području Federacije Bosne i Hercegovine, Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova, Sarajevo, 2011.
3. Bublin, M., 2000. Saobraćaj i prostor, Studentska štamparcija Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo,
4. Čekić, Š., 2012. Karakteristike saobraćajnog sistema Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo,
5. Dekada aktivnosti za cestovnu sigurnost www.bihamk.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=241:dekada-aktivnosti-za-cestovnu-sigurnost&catid=6:aktuelnosti&Itemid=107 (Pristupljeno 5.6.2017.)
6. Polazne osnove strategije sigurnosti i drumskog saobraćaja (2008 - 2013), JP Autoceste FBiH, Sarajevo, 2008.
7. Stanje sigurnosti saobraćaja, Informacija o stanju sigurnosti za 2012.godinu, Federalna uprava policije, Sarajevo, 2012.
8. Zakon o cestama Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH" broj 58/07)
9. Zakon o osnovama sigurnosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine" broj 6/06)
10. Zakon o osnovama sigurnosti saobraćaja na putevima u BiH, Bosanskohercegovački auto-moto klub, BIHAMK, Sarajevo, 2013.
11. ZE - DO kanton, Povećan broj prometnih nesreća u 2015.godini, www.drukciji.ba/aktualnoizzemlje/ze-do-kanton-povecan-broj-prometnih-nesreca-u-2015-27787 (Pristupljeno 5.6.2017.)

**FUNKCIONALNO VREDNOVANJE RASKRSNICE PAR SELO NA
REGIONALNOM PUTU R469 ŽIVINICE-MEĐAŠ I R470 DUBRAVE -
TUZLA SA ASPEKTA BEZBJEDNOSTI SAOBRAĆAJA SA
PRIJEDLOGOM REKONSTRUKCIJE**

**FUNCTIONAL EVALUATION OF INTERSECTION PAR SELO ON
REGIONAL MOTORWAY R469 ŽIVINICE-MEĐAŠ AND DUBRAVE-
TUZLA IN REGARD OF SAFETY ASPECT WITH PROPOSITION OF
RECONSTRUCTION**

Stručni članak

*Doc. dr. Esad Mušanović**

*Amer Kudumović, bsc.ing.grad.**

*Amila Mušanović, bsc.ing.grad.**

Sažetak

Fundamentalna uloga nauke i struke u upravljanju razvojem i eksploatacijom putne mreže, jeste definisanje planova i programa razvoja putne mreže, po mjeri funkcionalnih zahtjeva saobraćaja i ekoloških ograničenja, sa maksimalnom ekonomskom opravdanošću, zasnovanih na realnim materijalnim mogućnostima društva. Pod pojmom vrednovanja u prometu podrazumijeva se procedura ocjenjivanja i odlučivanja u sistemu optimalnog razvoja i korištenja putne i ulične mreže. Funkcionalno ili tehničko-eksploatacijsko vrednovanje predstavlja proceduru ocjenjivanja uvjeta prometa na putnoj mreži. Funkcionalnom vrednovanju podvrgavaju se postojeća mreža i projektirana rješenja nove mreže tj. poboljšanje postojeće mreže. U radu je prikazan način Funkcionalnog vrednovanja površinske raskrsnice Par Selo na regionalnom putu R469 Živinice-Međaš i R470 Dubrave - Tuzla sa aspekta bezbjednosti saobraćaja sa prijedlogom rekonstrukcije, pri čemu je utvrđeno da je hitno u 2017. godini potrebno izgraditi kružnu raskrnicu u cilju povećanja bezbjednosti i bržeg protoka vozila. Na osnovu Idejnog Projekta iz 2017. godine, urađen je Glavni Projekat na osnovu kojeg je urađen kružni tok i pušten u promet u novembru 2017. godine.

* Visoka škola “CMS – Centar za multidisciplinarne studije”, e-mail: musanovicesad2@gmail.com

* D.o.o „AIK-Inženjering“ Banovići, e-mail: amer.kudumovic@gmail.com

* D.o.o „AIK-Inženjering“ Banovići, e-mail: musanovicamila@hotmail.com

Ključne riječi: Funkcionalno vrednovanje, bezbjednost, promet, kružna raskrsnica, projekat, regionalni put.

Abstract

The fundamental role of science and profession in development management and exploitation motorway network, is defining the plans and programs of development road network, in accordance of functional requirements of traffic and environmental limitations, within maximum economical justification, based on realistic material prospects of society. Under the term of evaluation in traffic implies procedure of grading and making decision on optimal system of development and utilization of road and street network. Functional or technical-exploitation evaluation represent procedure of grading conditions of traffic on road network. Functional evaluation is subjected to current network and projected solutions of new network, i.e. improvement of existing road network. In this document, method of evaluation is explained for ground level intersection-Par Selo on regional motorway R469 Živinice -Međas and R470 Dubrave-Tuzla from the traffic safety aspect with proposition of reconstruction, where is determined the urgency in year 2017 it is necessary to construct the roundabout in order to increase safety and faster vehicular flow. Based on preliminary project from year 2017, the main project was developed on the basis of which it was made roundabout and released for (commercial) use in November 2017.

Key words: functional evaluation, safety, traffic, roundabout, project, regional motorway.

1. UVOD

Pod pojmom vrednovanje u upravljanju razvojem i eksploatacijom putne mreže podrazumijeva se procedura ocjenjivanja i odlučivanja u sistemu osmišljavanja optimalnog razvoja i korištenja putne mreže uključujući i postupke definiranja pokazatelja i kriterija relevantnih za ocjenjivanje i odlučivanje.

Osnovna mjerila pomoću kojih se kroz proceduru vrednovanja utiče da razvoj i eksploatacija putne mreže teku u optimalnom smjeru sastoje se od slijedećih koraka:

- Da odgovor na pitanje POSTOJI LI ili NE potreba za poduzimanjem odgovarajućih tehničkih mjera na postojećoj mreži mora biti u funkciji zahtijeva prometa, kao i da nijedan projekt tehničkih mjera ne može biti prihvaćen ukoliko ne zadovoljava zahtjeve

prometa.

- Da projektne varijante osim što moraju biti po mjeri zahtjeva prometa moraju u dovoljnoj mjeri UVAŽAVATI i EKOLOŠKE FAKTORE.
- Da se za odgovore DA LI JE ili NE opravdano ulaganje investicija u realizaciju prometno potrebnih i ekološko podobnih projekta, moraju poštovati principi maksimalne ekonomske racionalnosti.
- Da odluke o konkretnom ulaganju investicija u prometno potrebne, ekološki podobne i ekonomski opravdane projekte, moraju biti usklađene sa investicijskim mogućnostima društva.

Za odgovore na prethodno postavljena pitanja razvijene su osnovne vrste vrednovanja:

1. Funkcionalno (tehničko-eksploatacijsko) – (FUN)
2. Ekološko – (EKL)
3. Ekonomsko – (EKN)
4. Investicijsko – (INV)
5. Višekriterijsko vrednovanje – (VKR).

2. FUNKCIONALNO VREDNOVANJE U UPRAVLJANJU, RAZVOJU I EKSPLOATACIJI PUTNE MREŽE

Funkcionalno ili tehničko-eksploatacijsko vrednovanje predstavlja proceduru ocjenjivanja uvjeta prometa na putnoj mreži. Funkcionalnom vrednovanju podvrgavaju se postojeća mreža i projektirana rješenja nove mreže tj. poboljšanje postojeće mreže. Pokazatelji nivoa usluge (NU) koji se utvrđuju pomoću funkcionalnog vrednovanja mogu biti upotrebljeni u različitim ulogama i to:

A) PRIMARNOJ – AKTIVNOJ ulozi u kojoj se utvrđene vrijednosti osnovnih pokazatelja nivoa usluge uspoređuju sa graničnim vrijednostima nivoa usluge. Aktivnom ulogom ostvaruje se osnovni zadatak funkcionalnog vrednovanja a to je ocjena uvjeta prometa na promatranjoj mreži. Tipične ocjene uvjeta prometa su:

- Zadovoljavajući
- Podnošljivi
- Ne zadovoljavajući

Aktivna uloga funkcionalnog vrednovanja putne mreže ima za cilj da izloži osnovne zadatke funkcionalnog vrednovanja postojeće i nove mreže.

Funkcionalno vrednovanje postojeće mreže

Na osnovu analize relevantnih pokazatelja Nivoa Usluge na postojećoj mreži i kompariranjem dobivenih vrijednosti definiraju se argumenti na osnovu kojih se:

- pruža konkretan odgovor o sposobnosti postojeće mreže tzv. mreže bez investicija u pogledu udovoljavanja zahtijeva prometnih tokova u prostoru i vremenu, odnosno pruža odgovor na pitanje postoji li potreba za poboljšanjem postojeće mreže.
- prepoznaju glavni uzročnici nezadovoljavajućih uvjeta prometa na postojećoj mreži
- iniciraju potrebne investicije radi otklanjanja uočenih uzročnika nezadovoljavajućih uvjeta prometa.

Funkcionalno vrednovanje nove mreže

Na osnovu analize relevantnih pokazatelja uvjeta prometa na svim varijantama novog puta ili na mrežama sa investicijama:

- vrši se relativno rangiranje projektnih varijanti novog puta ili čvorišta, odnosno varijanti poboljšane mreže,
- pruža se konkretan odgovor da li projektirane varijante novog puta ili čvorišta mogu da udovolje zahtjeve perspektivnog prometa na traženom nivou usluge, eliminiraju varijante koje ne udovoljavaju perspektivne zahtjeve prometa na traženom nivou usluge i samim tim te varijante se ne uključuju u proces ekonomskog vrednovanja.

B) SEKUNDARNOJ – PASIVNOJ ulozi u kojoj se za sve realne mreže samo definiraju kvantitativne vrijednosti određeni pokazatelja nivoa usluge, koji su neophodni kao ulazne veličine za analizu operativnih troškova. U ove pokazatelje spadaju:

- Brzina vozila
- Vrijeme putovanja
- Vrijeme stajanja na signaliziranim raskrsnicama
- Broj i težina prometnih nezgoda i dr.

Pasivna uloga u izradi Studija izvodljivosti projekta puteva realizira se kroz:

- definiranje neophodnih pokazatelja kao što su brzina, vrijeme stajanja vozila na signaliziranim raskrsnicama, vrijeme putovanja, broj i težina prometnih nezgoda koji su potrebni za analizu troškova eksploatacije motornih vozila, troškova vremena putovanja, troškova prometnih nezgoda, koji bi bili u odgovarajućem

vremenskom periodu na postojećoj mreži u uvjetima niskog nivoa usluge;

- definiranje neophodnih pokazatelja koji su prethodno navedeni koji su potrebni za analizu troškova eksploatacije motornih vozila, troškova vremena putovanja, troškova prometnih nezgoda, koji bi bili u odgovarajućem vremenskom periodu eksploatacije nove mreže tj. poboljšane postojeće mreže.

Kompariranjem ovih troškova sa odgovarajućim troškovima na mreži bez investicija utvrđuju se ekonomske koristi nove odnosno poboljšane postojeće mreže u svim realnim uvjetima.

1. Funkcionalno ili tehničko-eksploatacijsko vrednovanje pruža argumente za odgovore na pitanja:
2. Da li postoji ili ne sa aspekta prometa potreba za poduzimanjem odgovarajućih tehničkih mjera na mreži i da li projektno rješenje udovoljava definirane zahtjeve prometa u promatranom vremenskom periodu;
3. Kada postaje potreba za poduzimanjem odgovarajućih tehničkih mjera, kao i po pitanju mogućnosti fazne i etapne realizacije projekta;

S obzirom na različite uvjete prometa, koje omogućavaju pojedini funkcionalni dijelovi putne mreže, za potrebe funkcionalnog vrednovanja ukupna putna mreža se dijeli na:

1. *Prometne dionice vangradskih puteva* – koje predstavljaju dijelove puta između dva uzastopna čvorišta i služe za udovoljavanje neprekinutih i neometanih prometnih tokova.
2. *Prometne dionice na području gradskih aglomeracija* – koje predstavljaju važne elemente između vangradske putne mreže i mreže gradskih prometnica i služe za udovoljavanje neprekinutih, ali djelomično ometanih prometnih tokova.
3. *Prometna čvorišta u istom nivou* – koji predstavljaju prostor ukrštanja dva ili više putnih pravaca u istom nivou i služe za udovoljavanje povremeno prekinutih i ometanih tokova.
4. *Rampe* – koje čine sustav od tri dijela i to:
 - a. mjesto spoja autoputa i puta rampe
 - b. put rampe
 - c. mjesto spoja puta rampe sa sekundarnom mrežom
5. *Zone preplitanja* – koje predstavljaju odsjeke na autoputovima između dvije bliske uzastopne rampe i služe za udovoljavanje neprekinutih, ali djelomično i povremeno ometanih tokova.

4. FUNKCIONALNO VREDNOVANJE RASKRSNICE PAR SELO NA REGIONALNOM PUTU R469 ŽIVINICE-MEĐAŠ I R470 DUBRAVE - TUZLA SA ASPEKTA BEZBJEDNOSTI SAOBRAĆAJA SA PRIJEDLOGOM REKONSTRUKCIJE

Na osnovu Ugovora sklopljenog između JU „Direkcije regionalnih cesta“ TK i firme „XYZ“ iz „ZZZZ“, pristupljeno je analizi opravdanosti izrade kružne raskrsnice umjesto površinske na ukrštanju regionalnog puta R469 Živinice-Međaš i regionalnog puta R470 Dubrave - Tuzla sa aspekta bezbjednosti saobraćaja sa prijedlogom rekonstrukcije površinske raskrsnice u kružnu raskrsnicu.

U skladu sa stručnim načinom opisanim u poglavlju 2. ovog rada, na osnovu prethodne analize, utvrđena je potpuna opravdanost izgradnje kružne raskrsnice umjesto površinske, te je predloženo investitoru da se ide u 2017. godini u izgradnju Rotora na ukrštanju navedenih regionalnih cesta.

S tim u vezi, projektant je izradio tehničku dokumentaciju pod nazivom "Funkcionalno vrednovanje raskrsnice Par Selo na regionalnom putu R469 Živinice-Međaš i R470 Dubrave - Tuzla sa aspekta bezbjednosti saobraćaja sa prijedlogom rekonstrukcije", i to u svemu prema projektnom zadatku koji je investitor dostavio projektantu.

Prometna čvorišta u istom nivou predstavljaju prostor ukrštanja dva ili više putnih pravaca u istom nivou i služe za udovoljavanje povremeno prekinutih i ometanih tokova.

Predmetni projekat rekonstrukcije raskrsnice realizovan je kroz izradu više idejnih varijanti koje su razmatrane od strane Investitora i projekatana. U narednom dijelu rada prikazana je metodologija odabira konačne varijante po kojoj je urađen Idejni i Glavni projekat rekonstrukcije navedene raskrsnice.

4.1. Idejno varijantno rješenje raskrsnice sa pješačkom stazom

Nakon što je projektant uradio fazu 1, odnosno Idejno rješenje sa više varijanti, od strane Investitora usvojena je varijanta rješenja rekonstrukcije predmetne raskrsnice koja je sastavni dio ovog projekta a koja se detaljno razradila kroz izradu glavnog projekta. Prema upustvima i zahtjevima iz projektnog zadatka sačinjenog od strane Investitora a koji je sastavni dio pomenute ugovorne dokumentacije, zadatak projektanta bio je da izradi optimalno tehničko rješenje koje će riješiti problem raskrsnice regionalnih cesta R469 Živinice- Međaš i Dubrave – Tuzla R470.

4.2. Opis postojećeg stanja

Na raskrsnici regionalnih cesta R469 Živinice - Međaš i R470 Dubrave – Tuzla, evidentno je da zbog naglog razvoja prometa Međunarodnog aerodroma Tuzla došlo i do povećanja frekvencije saobraćaja kako na pomenutim regionalnim pravcima tako i na samoj raskrsnici.

Slika 1. Pogled na raskrsnicu iz pravca Aerodroma, križanje regionalnih puteva R469, R470 i lokalnog puta za Dubrave

Regionalna cesta R469 vodi od naselja Živinice prema Međunarodnom aerodromu Tuzla. Na istu se uključuje R470 Dubrave - Tuzla koja također povezuje i grad Tuzlu sa aerodromom Tuzla, općinom Kalesija i dalje prema Zvorniku.

Slika 2. Pogled od Živinica prema Međunarodnom aerodromu Tuzla

Slika 3. Pogled iz pravaca Tuzle

Slika 4. Križanje regionalne ceste R469 i lokalnog puta

Sve ove pomenute okolnosti vezano za ovu raskrnicu direktno se odražavaju i na funkcionalno a i na sigurno odvijanje saobraćaja na istoj. Regionalnim cestama svakodnevno saobraća veliki broj vozila, te je odvijanje saobraćaja iz pravca aerodroma Tuzla veoma otežano zbog velikog intenziteta saobraćaja. Križanje ova dva cestovna pravca je neuređeno i predstavlja opasnost za bezbjedno odvijanje prometa kako vozila tako i pješaka. Uz regionalnu cestu se kreću pješaci jer se radi o naseljenom mjestu. Nemaju riješene pješačke staze. Bankine su u lošem stanju.

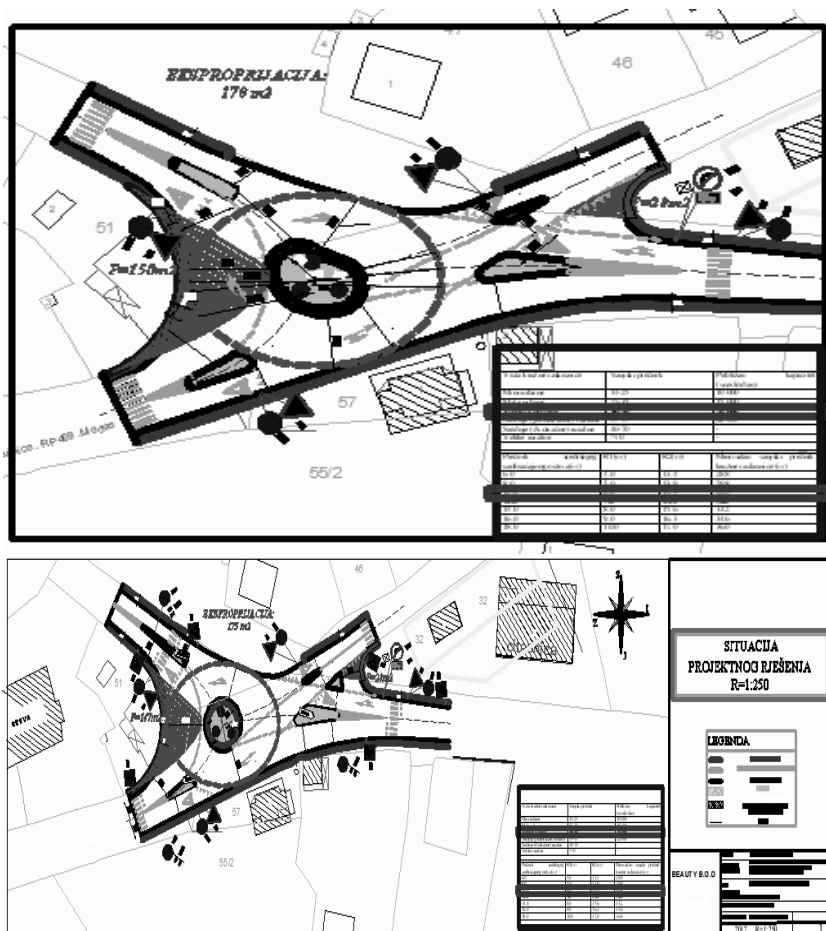
Sa obje strane cesta nalaze se stambeni objekti, koji imaju direktne priključke sa regionalne ceste. Problem su ograde i kapije koje se nalaze uz samu cestu. Na postojećoj raskrsnici nisu riješena skretanja, raskrznica nije pregledna. Na raskrsnici postojeći radijusi nisu izvedeni po važećim propisima te ne dozvoljavaju dobru provoznost kroz raskrnicu.

Zbog naprijed navedenog, a u cilju povećanja bezbjednosti kroz funkcionalno vrednovanje dokazano je, da je potpuno opravdano sa

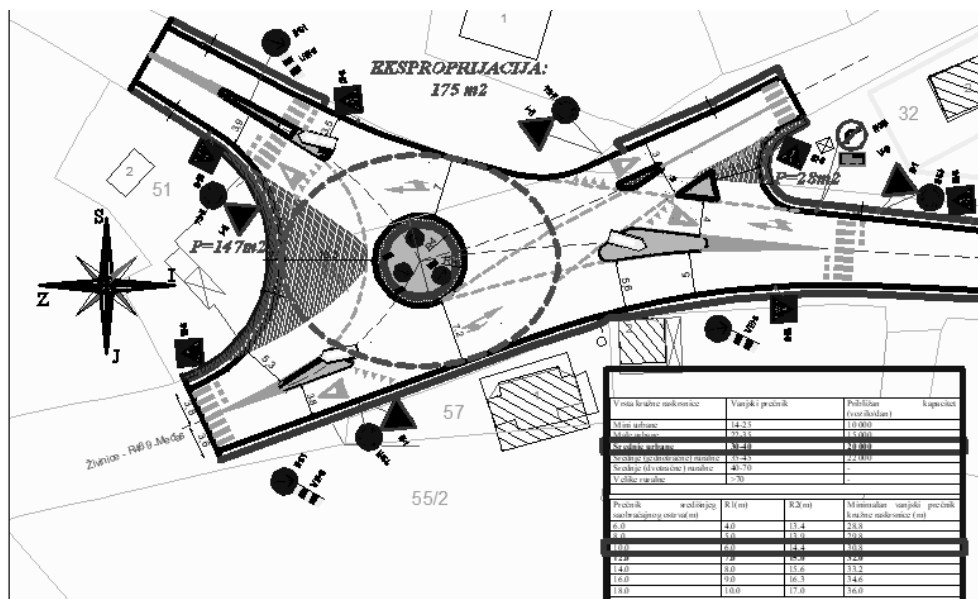
bezbjedonosnog, ekonomskog, ekološkog i investicionog aspekta pristupiti izgradnji kružne raskrsnice umjesto površinske, koja ranije nije bila bezbijedna i ometala slobodan protok vozila na ovim vrlo važnim regionalnim cestama u Tuzlanskom kantonu.

5. SITUACIONO RJEŠENJE RASKRSNICE

S obzirom, na složenost problema ove raskrsnice koja je uslovljena postojećim stanjem na terenu (malim prostornim karakteristikama, nedostatak oko 170 m² za puni vanjski krug rotora) projektant je u saradnji sa Stručnim licima u Direkciji cesta TK, na nivou Idejnog projekta razradio više varijantnih rješenja rekonstrukcije raskrsnice.

Slika 5 i 6. Varijanta I i 2 (Izvor: Autori)

Slika 7. Konačno usaglašena varijanta Idejnog rješenja sa investitorom (Izvor: Autori)

Nakon konačne usaglašene varijante slika 7., od strane investitora i projekatanta (autora ovog rada) urađen je Idejni, a zatim i Glavni projekat rekonstrukcije raskrsnice, a koji su kroz funkcionalno i ekonomsko vrednovanje se pokazali potpuno opravdanim.

Ponudjenim funkcionalnim rješenjem omogućen je bezbjedan protok svih vozila na ukrštanju navedenih raskrsnica regionalnih cesta TK, a time i brži dolazak turista prema Međunarodnom aerodromu Tuzla i ubrzan razvoj cijele regije.

5.1. Rekonstrukcija trokake raskrsnice u srednje urbanu kružnu raskrsnicu

Kružna raskrsnica je kanalisana kružna raskrsnica sa zatvorenim, djelimično prolaznim ili prolaznim središnjim saobraćajnim ostrvom, i kružnim kolovozom koji veže tri ili više krakova preko kojih saobraćaj teče u smjeru obrnutom od kazaljke na satu.

Kružna raskrsnica sa jednom trakom je kružna raskrsnica sa jednom ulaznom, izlaznom trakom i kolovozom sa jednom saobraćajnom trakom.

Vozila voze oko središnjeg saobraćajnog ostrva u smjeru obrnutom od kazaljke na satu.

Vozila u kružnom toku imaju pravo prvenstva nad vozilima koja se uključuju u kružnu raskrsnicu.

Središnje saobraćajno ostrvo je uzvišena fizička prepreka kružnog ili ovalnog oblika, smještena u središtu kružne raskrsnice. Ono sprečava vožnju kroz raskrsnicu i ograničava raskrsnicu sa unutrašnje strane.

Kaldrmisani (montažni) dio središnjeg saobraćajnog ostrva (platforma) je onaj dio središnjeg saobraćajnog ostrva, koji skupa sa kružnim kolovozom omogućava saobraćaj dugačkih vozila u kružnoj raskrsnici. Od kružnog kolovoza se razlikuje po materijalu od kojeg je izrađen i boji.

Vanjski prečnik (prečnik upisanog kruga) je prečnik vanjskog (najvećeg) kruga kružne raskrsnice, tj. prečnik između vanjskih ivica kružnog kolovoza.

Unutrašnji prečnik je prečnik središnjeg saobraćajnog ostrva, tj. između unutrašnjih ivica kružnog kolovoza.

Kraci kružne raskrsnice su ulazni putevi ili saobraćajne trake sa obje strane uzvišenog ostrva, ili ostrva označenog horizontalnim oznakama namijenjenim pješacima, koje određuju saobraćaj istog ili suprotnog smjera (ulaz – izlaz) u/iz kružne raskrsnice.

Ulaz je dio kružne raskrsnice gdje ulazna traka ulazi u kružnu raskrsnicu, od koje je odvojena stop-linijom (linijom razdvajanja). Ulaz može biti u obliku lijevka (zvona) ili sa paralelnim ivicama. U ovoj zoni vozila moraju da uspore ili se zaustave dok se ne pojavi dovoljno razmaka između vozila u kružnom toku, koji omogućava ulazak u kružnu raskrsnicu.

Izlaz je dio kružne raskrsnice gdje vozila izlaze iz kružne raskrsnice.

Broj ulaznih traka i traka u kružnom kolovozu predstavlja osnovu za klasifikaciju kružnih raskrsnica - raskrsnice sa jednom i više saobraćajnih traka.

Ulazni saobraćajni tok predstavljaju vozila koja ulaze u kružnu raskrsnicu.

Izlazni saobraćajni tok predstavljaju vozila koja izlaze iz kružne raskrsnice.

Kružni tok saobraćaja predstavljaju vozila koja kruže trakama oko središnjeg saobraćajnog ostrva.

Traka za čekanje je prostor između unutrašnje ivice označenog pješačkog ili biciklističkog prijelaza i vanjske ivice kružnog kolovoza. Namijenjen je za vozila koja čekaju uključenje između vozila koja saobraćaju u kružnom toku.

Ulazni radijus je radijus desne ivice kolovoza na ulazu u kružnu raskrsnicu, za usmjeravanje vozila ka kružnom kolovozu.

Izlazni radijus je radijus desne ivice kolovoza na izlazu iz kružne raskrsnice, za usmjeravanje vozila sa kružnog kolovoza.

Razdjelno saobraćajno ostrvo je pješačko ostrvo izdignuti elemenat kružne raskrsnice, kojim se razdvaja ulazni i izlazni saobraćaj, vozila usmjeravaju da propisno uđu i izađu iz kružne raskrsnice, i koji obezbjeđuje

veću sigurnost saobraćaja za pješake i bicikliste koji prelaze krak kružne raskrsnice.

5.2. *Posebne karakteristike kružnih raskrsnica*

Posebne karakteristike kružnih raskrsnica, a koje ih razlikuju od klasičnih raskrsnica u nivou su:

- Kružne raskrsnice su raskrsnice kombinovanog neprekinutog i prekinutog toka,
- Vozila u kružnom toku saobraćaja imaju pravo prvenstva nad vozilima koja ulaze ukružnu raskrsnicu (pravilo „pravo prvenstva desne strane“ ne primjenjuje se u kružnim raskrsnicama),
- Vozilo koje ulazi u kružnu raskrsnicu ne zaustavlja se ako ima slobodan ulaz, već ulazi u kružnu raskrsnicu sa smanjenom brzinom,
- U malim kružnim raskrsnicama u urbanim sredinama moguće je saobraćati samo manjom brzinom sa prednjim točkovima okrenutim pod širokim uglom,
- Pješaci i biciklisti u kružnim raskrsnicama poštuju ista pravila kao u klasičnim raskrsnicama,
- Zabranjena je vožnja unazad (i nepotrebna) u kružnim raskrsnicama,
- Dugim vozilima dozvoljeno je da koriste i neasfaltirani (kaldrmisani) dio kružnog kolovoza (vozni dio središnjeg saobraćajnog ostrva); mala vozila nemaju potrebe za tim.

5.3. *Prednosti kružnih raskrsnica*

Prednosti kružnih raskrsnica, u odnosu na klasične raskrsnice u nivou su uglavnom ove:

- Velika sigurnost saobraćaja (manje konfliktnih tačaka nego na klasičnim raskrsnicama u nivou, eliminacija konfliktnih tačaka na ukrštanjima, nemogućnost vožnje kružnom raskrsnicom bez smanjenja brzine, itd.);
- Mogućnost velike gustine saobraćaja;
- Manje kolone (neprekidan saobraćaj);
- Manje buke i emisije toksičnih gasova;
- Manja potreba za prostorom (za razliku od raskrsnica u nivou sa posebnim trakama za okretanje vozila);
- Istog su kapaciteta;
- Dobro rješenje ukrštanja u slučaju da je tok saobraćaja na glavnom i sporednom saobraćajnom pravcu približno jednak;
- Dobro rješenje višekrakah kružnih raskrsnica (pet ili više);

- Manje posljedice saobraćajnih nezgoda (nema frontalnog sudara i sudara pod pravim uglom);
- Manji troškovi održavanja (za razliku od semaforizovanih raskrsnica);
- Dobro rješenje usporavanja saobraćaja u urbanim područjima;
- Estetska vrijednost.

5.4. Kategorije kružnih raskrsnica

Podjela kružnih raskrsnica prema lokaciji i veličini:

Vrsta kružne raskrsnice	Vanjski prečnik	Približan kapacitet (vozilo/dan)
Mini urbane	14-25	10 000
Male urbane	22-35	15 000
<i>Srednje urbane</i>	<i>30-40</i>	<i>20 000</i>
Srednje (jednotračne) ruralne	35-45	22 000
Srednje (dvotračne) ruralne	40-70	-
Velike ruralne	>70	-

U ovom projektu od strane Investitora usvojena je srednje urbana kružna raskrsnica zbog približnog kapaciteta od 20.000 vozila/dan, a što je pokazala i prethodno urađena kapacitivna analiza prilikom funkcionalnog vrednovanja i donošenja odluke, da li treba ili ne treba mijenjati površinsku raskrsnicu u kružnu raskrsnicu na ukrštanju navedenih regionalnih cesta i koji su očekivani efekti izgradnje rotora.

5.4.1. Srednje urbane kružne raskrsnice

One se u osnovi postavljaju na prometnijim ukrštanjima u urbanim sredinama. Projektno-tehnički elementi odabiraju se kako bi se postiglo da brzina vozila ne prelazi 40 km/h. Velika pažnja posvećuje se usmjeravanju pješackog i biciklističkog saobraćaja, koji je od kolovoza odvojen uzvišenjem. Razdjelna saobraćajna ostrva omogućavaju dovoljno prostora za zaštitu biciklista između traka na ulazu/izlazu.

Odabir vanjskog prečnika (D) i širine kružne trake

Odabir vanjskog prečnika uslovljen je uglavnom lokacijom buduće kružne raskrsnice. Ustambenim naseljima, kružne raskrsnice se većinom

projektuju kako bi usporile saobraćaj uz odgovarajući protok, dok je na glavnim putevima glavni zadatak kružnih raskrsnica obezbjeđenje dovoljnog protoka uz osiguravanje bezbjednosti učesnika u saobraćaju.

Vanjski prečnik (m)		27-35	35-45
Širina kružne trake (m)		6.5-8.0	5.75-6.5
Obavezni uslovi	Širina trake na ulazu(m)	3.25-3.5	3.5-4.0
	Širina trake na izlazu(m)	3.5-3.75	3.5-4.25
	Ulazni radijus(m)	10-12	12-14
	Izlazini radijus(m)	12-14	14-16

Usvojeni vanjski prečnik od strane investitora i projekatanta za raskrsnicu Par Selo je 32 m, a na osnovu kojeg je urađeno idejno rješenje, Idejni i Glavni projekat kružne raskrsnice.

Prečnik središnjeg saobraćajnog ostrva(m)	R1 (m)	R2 (m)	Min. vanjski prečnik kružne raskrsnice (m)
6.0	4.0	13.4	28.8
8.0	5.0	13.9	29.8
10.0	6.0	14.4	30.8
12.0	7.0	15.0	32.0
14.0	8.0	15.6	33.2
16.0	9.0	16.3	34.6
18.0	10.0	17.0	36.0

S obzirom na prostorne mogućnosti za izgradnju kružne raskrsnice i teren na odabranoj lokaciji (ukrštanje dva regionalna puta), a na osnovu zahtjeva investitora izvršeno je modifikiranje središnjeg saobraćajnog ostrva kako su to uslovi na terenu dozvoljavali.

Dimenzije razdjelnog saobraćajnog ostrva:

Ako se radi o velikim kružnim raskrsnicama, preporučljivo je da razdjelna saobraćajna ostrva budu u obliku trougla, a u malim kružnim raskrsnicama u obliku suze.

Minimalne dimenzije trouglastog razdjelnog saobraćajnog ostrva zavise od veličine kružne raskrsnice i ulaznog radijusa.

Minimalne dimenzije razdjelnog saobraćajnog ostrva u obliku suze zavise od vrste učesnika u saobraćaju koji prelaze saobraćajno ostrvo (pješaci i biciklisti, ili samo pješaci).

5.2. Kolovozna konstrukcija

Rekonstrukcija raskrsnice a i same kolovozne konstrukcije ove raskrsnice predviđena je da se uradi na sledeći način:

Reciklaža čitave asfaltne površine u području zahvata rekonstrukcije u debljini od min. 20 cm, nakon čega će dograditi novi slojevi kolovozne konstrukcije.

Na mjestima proširenja predviđeno je da se postojeća kolovozna konstrukcija u potpunosti ukloni i izvede nova kolovozna konstrukcija . S obzirom da se radi o složenoj rekonstrukciji postojeće kolovozne konstrukcije koja uključuje proširenja u smislu dogradnje cjelokupne kolovozne konstrukcije, učesnicima u građenju na ovom projektu (Investitor, Nadzor i Izvođač radova) preporučuje se sljedeća procedura u izvođenju radova:

1. Iskolčenje projekta na terenu.
2. Proširenje kolovozne konstrukcije i to do nivoa planuma DNNS tj. pripremiti planum za ugradnje asfaltnih slojeva tj. primjeniti TIP 1 rekonstrukcije, tek nakon ovoga može se pristupiti preporuci pod brojem 3.
3. Reciklaža čitave asfaltne površine u području zahvata rekonstrukcije u debljini od min. 20 cm, nakon čega će dograditi novi slojevi kolovozne konstrukcije prema detalju za usvojeni TIP 2

Zbog nekontrolisanog građenja, neposredno uz sami pojasa regionalne ceste postoji veliki broj stambenih i poslovnih objekata čiji nelegalno izgrađeni prilazi nepovoljno utiču na sigurnost svih učesnika u saobraćaju te u velikoj mjeri otežavaju i ugrožavaju odvodnju oborinskih voda.

Odvodnja oborinskih voda na lokaciji predmetne raskrsnice predviđena je da se izvede pomoću slivnika koji će se ugrađivati u kolovozu uz ivičnjak pješačke staze. Cjelokupni sistem odvodnje oborinskih voda sa kolovoza predviđen je da se izvede zatvorenim sistemom kanalizacije. Svi neophodni crteži za uspješno izvošenje predviđenog sistema odvodnjavanja sastavni su dio projektne dokumentacije.

U sklopu ovog projekta izrađena je i situacija saobraćajnog rješenja gdje je u potpunosti prikazana neophodna i vertikalna i horizontalna saobraćajna signalizacija.

6. PRIMJENJENE EKOLOŠKE I ZAŠTITNE MJERE

Da ne bi došlo do zagađenja vode i zemljišta, zbog neodgovarajućeg skladištenja i rukovanja, potrebno je da Izvođač radova:

- Pravilno organizuje i pokrije skladište materijala

- Odlaze otpadni materijal na odgovarajuća mjesta zaštićena od ispiranja
- Osigura pravilno rukovanje mazivima, gorivom i rastvarivačima kako bi se zaštitilo od ekološkog onečišćenja tla.

Otpadni materijal (strugani asfalt i slično) treba deponovati u skladu sa propisima o odlaganju otpada. Otpad se mora isključivo odlagati na gradska odlagališta. Izvođač je dužan da pribavi saglasnost od nadležnih organa za upotrebu odlagališta.

S obzirom, da je ovaj Projekat rangiran u kategoriji B okoliša, projektant i Izvođač se obavezuju da će izbjegavati zahvate koji imaju negativan učinak na okoliš.

Primjenjeni materijali moraju imati ateste u pogledu sigurnosti okoliša i radnika. Obaveza Izvođača radova je da se pridržava propisa o zaštiti na radu, uključujući pridržavanje propisane zaštitne opreme, rukovanje mašinama i eksplozivnim materijalima.

Prometnu signalizaciju i opremu cesta treba uraditi prema „Pravilniku o saobraćajnim znakovima i signalizaciji na cestama, načinu obilježavanja radova i prepreka na cesti i znakovima koje učesnicima u saobraćaju daje ovlaštena osoba“, (SL.list BIH broj 16 od 17.03.2007.godine).

Postupci provjere kvaliteta izvođenja radova, mjerenje i preuzimanje radova i obračun radova saobraćajno tehničke opreme su opisani u „Smjernicama za građenje puteva, dio - Posebni tehnički uslovi“.

Način izgradnje nosivih konstrukcija za saobraćajne znakove mora biti određen u projektnoj dokumentaciji. Zahtijevanu otpornost podloge protiv izvijanja ili udaraca (krutost) treba obezbjediti sa ojačanjima:

- oblikovanjem odgovarajućih rebara na rubovima znaka,
- zavrtnjem rubova ili
- sa odgovarajućim metalnim okvirima na koje se pričvrsti podloga.

Na prednjoj strani znaka ne smije biti tragova ojačanja. Veće podloge mogu biti sastavljene od više vodoravnih traka, koje moraju biti kao cjelina pričvršćene na okvir. Obje vrste materijala moraju biti kompatibilne prije svega kod skupljanja i rastezanja.

Ako u projektnoj dokumentaciji nije drugačije određeno ili ako nadzorni inženjer nije drugačije odredio, za temelje vertikalne saobraćajne opreme mora se upotrijebiti cementni beton C12/15 ili C16/20. Za temelje portala i poluportala mora se upotrijebiti ojačan cementni beton.

Stubići za saobraćajne znakove moraju biti po pravilu od čeličnih cijevi Ø 51mm (samo za opremu lokalnih cesta) i Ø 64mm sa debljinom zida najmanje 2mm, izvana i iznutra zaštićeni sa vrućim pocinčavanjem ili na odgovarajući način (plastificirani, bojeni, metalizirani).

Saobraćajne znakove većih dimenzija kao što su „raskrsnica“, „precestokazna tabla“, „precestokaz“, „potvrda pravca“ i dr. postavljaju se na nosivi skelet (kostur) od pocinčanih čeličnih cijevi prema nacrtima u projektu ili prema nacrtima Izvođača radova koje je prethodno odobrio nadzorni inženjer.

Izvođač radova je obavezan da prije ugradnje ovih znakova vrši statistički proračun nosača znakova i temelje i isti dostavi nadzornom organu.

Materijal za oznake na kolovozu se sastoji iz veziva, bojila, punjenja, topila, sušila, omekšivača i umješanih sredstava za odsjecavanje i povećanje trenja i utvrđivača. Pomoćni materijali za oznake na kolovozu su sredstva za prethodne premaze, naknadno posipanje (staklene kuglice) i povećanje trenja, razređivači i drugi materijali koje odredi proizvođač.

Za tankoslojne oznake Izvođač mora priložiti nadzornom inženjeru pravovremeno i prije upotrebe dokaz o usklađenosti materijala spremljenog za oznake na kolovozu koje pored ostalog treba da sadrži: vrstu i udio komponenti, gustoću, viskoznost, tačku zapaljivosti, toksičnost, hemijski sastav, nasipnu zapreminsku masu, zapremisnku masu stakla i dr.

Također je potrebno dostaviti i podatke o uslovima upotreba materijala za oznake mokrog i suhog sloja materijala za oznake.

Izvođač mora priložiti nadzornom inženjeru i izvještaj o testiranju materijala za oznake na kolovozu. Oznake na kolovozu osim odbijača svjetla smiju dostizati najviše 3 mm (debeloslojne oznake) iznad površine kolovoza.

Nanošenje boja izvoditi na suhoj i čistoj podlozi za suha vremena pri:

- temperaturi zraka od +10°C do +30°C
- relativnoj vlažnosti zraka od najviše 85%
- temperaturi kolovoza 5°C do 45°C

Optimalna vrijednost temperature zraka je 15°C do 20°C, a relativna vlažnost zraka treba biti manja od 75%. Podloga mora biti potpuno suha i čista a temperatura podloge ne smije biti niža od temperature zraka niti viša od 45°C.

Ako je temperatura viša, osobine materijala oznake treba prilagoditi uslovima za izvođenje radova. Takvu promjenu odobrava nadzorni inženjer.

Potrebna debljina filma boje za suh asfalt za tankoslojne oznake znosi od 200 do 400µm. Izvođač radova mora priložiti nadzornom inženjeru tvornički atest sa upustvima za nanošenje boje.

Oznake na kolovozu postavljaju se prema projektu saobraćajno tehničke opreme, postavljeni na početku i kraju zaštitne ograde.

Svi kompozitni materijali koji učestvuju u sastavu: asfaltne mješavine tampona, betona itd. moraju zadovoljavati propisane vrijednosti osobina u

pogledu kvaliteta kao i kontrole izvedenih radova, prema smjernicama za projektiranje ili građenje.

Obaveza Izvođača radova je da:

- angažuje ovlaštenog općinskog geodetu općine Živnice koji će obilježiti putni pojas,
- obezbjediti deponiju sa svim potrebnim saglasnostima,
- Projekat izvedbenog stanja prije prijema izvedenih radova i bez posebne nadoknade (jedan primjerak u elektronskoj i jedan primjerak u pisanoj formi).

Radovi i prepreke na dvosmjernoj cesti u naselju, na širini jedne saobraćajne trake pri čemu je slobodna površina kolovoza manja od 5,5 metara, te nije moguće odvijanje dvosmjernog saobraćaja. Saobraćaj se regulira pomoću svjetlosne saobraćajne signalizacije, pri čemu dužina trajanja ciklusa zavisi od dužine gradilišta i maksimalno dozvoljene brzine kretanja. Ovaj slučaj reguliranja saobraćaja u zoni izvođenja radova primjenjuje se u slučaju kada ne postoji vizuelni kontakt između učesnika u saobraćaju ili kada je prosječni godišnji dnevni saobraćaj veći od 7000 vozila na dan.

7. ZAKLJUČAK

Urađenim idejnim rješenjem kroz vrednovanje više varijantnih rješenja sa investitorom, projektant je u skladu sa projektom zadatkom pripremio i elemente za izradu Glavnog projekta rekonstrukcije predmetne raskrsnice i to na način da se izvrši rekonstrukcija trokrake raskrsnice u srednje urbanoj kružnoj raskrsnici. Glavni projekat je potpuno urađen prema „Smjernicama za projektovanje, građenje, nadzor i održavanje cesta, Sarajevo/Banja Luka 2005“.

Projekat je urađen kako je Investitor i tražio od projektanta, odnosno da se projektuje kružna raskrsnica sa sledećim elementima:

Približan kapacitet.....	20 000 vozilo/dan
Vanjski prečnik.....	30-40 m
Širina kružne trake	6.5-10.0 m

Obavezni minimalni uslovi

Širina trake na ulazu.....	3.25-3.5m
Širina trake na izlazu.....	3.5-3.75m
Ulazni radijus.....	10-12m
Izlazini radijus.....	12-14m
Kolovoz regionalne ceste	6m
Bankina uz kolovoz	1m
Bankina uz pješačku stazu.....	0,5m

Projektne geometrijski elementi su odabrani u zavisnosti od mogućnosti rješavanja imovinsko pravnih odnosa, koji su bili veoma složeni na lokaciji gdje je rađena kružna raskrsnica.

S obzirom, da se radi o rekonstrukciji raskrsnice u urbanoj sredini koja je veoma naseljena, Projektant je u situacionom planu uradio rješenja sa što manje zauzimanja susjednog zemljišta i minimalnim rješavanjem imovinsko pravnih odnosa (eksproprijacije), te vodeći računa da ne naruši sve postojeće priključke. U svrhu ovoga urađeno je gdje god je to bilo moguće parapetne potporne zidove umjesto škarpi. Niveleta je pratila postojeće stanje, kako ne bi došlo do visinskih odstupanja koja bi narušila postojeće stanje.

Odvodnja površinskih i podzemnih voda riješena je sa drenažama, oborinskom kanalizacijom i ulivnim šahtovima sa armirano-betonskim poklopcima. U rješavanju imovinskih odnosa najviše je pomogla Katolička Crkva, koja je dozvolila da se uzme (ekspropiše) crkvenog zemljišta oko 150 m², a bez čega se ne bi mogla ni izgraditi kružna raskrsnica, te im se i u ovom radu najiskrenije zahvaljujemo. Projektan je isprojektovao pješačke staze u zoni rekonstrukcije raskrsnice, te kroz projektnu dokumentaciju omogućio buduće bezbjedno kretanja pješaka. Pješačke staze su bile minimalnih širina u zoni gdje je vršena eksproprijacija.

Dakle, projektant je u skladu sa projektom zadatkom izvršio Funkcionalno vrednovanje površinske raskrsnice Par Selo na regionalnom putu R469 Živinice-Međaš i R470 Dubrave - Tuzla sa aspekta bezbjednosti saobraćaja sa prijedlogom rekonstrukcije, pri čemu je utvrđeno da je hitno u 2017. godini potrebno izgraditi kružnu raskrsnicu u cilju povećanja bezbjednosti i bržeg protoka vozila. Investitor je prihvatio argumentaciju projektanta za potrebu izgradnje kružne raskrsnice. Na osnovu Idejnog Projekta iz 2017. godine, urađen je i Glavni Projekat na osnovu kojeg je građevinski urađen kružni tok i svečano pušten u promet u novembru 2017. godine.

LITERATURA

1. Mušanović E., Kudumović A., Mušanović A., Idejni Projekat „Funkcionalno vrednovanje raskrsnice Par Selo na regionalnom putu R469 Živinice-Međaš i R470 Dubrave - Tuzla sa aspekta bezbjednosti saobraćaja sa prijedlogom rekonstrukcije“.
2. Pravilnik o osnovnim uvjeti koje javne ceste, njihovi elementi i objekti na njima moraju ispunjavati sa aspekta sigurnosti saobraćaja, („Sl. glasnik BiH“, broj: 12/07).
3. Pravilnik o saobraćajnim znakovima i signalizaciji na cestama, načinu obilježavanja radova i prepreka na cesti i znakovima koje učesnicima u saobraćaju daje ovlašteno lice („Sl. glasnik BiH“, broj: 16/07).
4. Smjernice za projektiranje, građenje, održavanje i nadzor na putovima u BiH“, Sarajevo/Banja Luka, 2005.
5. Zakon o cestama Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine FBiH“, broj: 12/10).
6. Zakon o osnovama sigurnosti prometa na putovima u BiH („Sl. glasnik BiH“, broj 6/06,75/06,44/07,74/09,48/10).

**PRISTUP TRŽIŠTU CESTOVNOG TRANSPORTA KROZ
MOGUĆNOSTI INTERMODALNOG I MULTIMODALNOG
TRANSPORTA U BOSNI I HERCEGOVINI**

**ACCESS TO ROAD TRANSPORT TRADE BETWEEN THE
POSSIBILITIES OF INTERMODAL AND MULTIMODAL
TRANSPORT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Stručni članak

*Pred. VŠ Igor Marković**

Sažetak

Cilj intermodalnog i multimodalnog transporta je najbrže i najekonomičnije povezivanje proizvodnje i potrošnje. To se ostvaruje transportnim procesom pod nazivom transport robe „od vrata do vrata“ („door to door“). Ove transportne tehnologije su u velikoj primjeni u zemljama Europske unije i čine okosnicu transportne strategije a u krajnjem slučaju i transportne politike Europske unije. Omogućavaju najbrži, najekonomičniji, najkraći i najučinkovitiji transportni put između proizvodnje i potrošnje. Pored toga sprječavaju negativan trend u transportu roba pojedinih transportnih grana kao što je to željeznica i riječni transport. Favoriziranjem i razvojem intermodalnog i multimodalnog transporta dolazi do razvoja industrije, razvoja pretovarnih i manipulativnih kapaciteta, smanjenja negativnog utjecaja transporta na okolinu i dr.

Zbog svog geopolitičkog i geoprometnog položaja Bosna i Hercegovina predstavlja prostor od izrazitog značaja za razvoj intermodalnog i multimodalnog transporta. Razvojni potencijal Bosne i Hercegovine čini povezanost s Paneuropskim koridorom V (putem koridora Vc), koridorom X (putem paralele koridora X), koridorom VII (preko riječnog puta Save i poveznice s Dunavom), morskim lukama na Jadranu (Ploče, Rijeka, Bar, Koper i Trst), riječnim lukama (Brčko, Šamac i Vukovar) i drugim riječnim plovnim putevima.

Ključne riječi: Intermodalni transport, multimodalni transport, razvoj, koridor, strategija.

** Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“, e-mail: igor.nastava@gmail.com*

Abstract

The goal of intermodal and multimodal transport is the fastest and the most cost-effective connection of production and consumption. This is accomplished by the transport process called transport of goods by "door to door". These transport technologies are of great use in the European Union and they form the backbone of the transport strategy in the extreme case and transport policy of the European Union. They provide the fastest, most economical, the shortest and most efficient transport route between production and consumption. Additionally prevent negative trend in transportation of certain goods transport industry as it is rail and river transport.

And favoring the development of intermodal and multimodal transportation comes to the development of industry, the development of transfer and handling capacity, reducing the negative impact of transport on the environment, etc. Due to its geopolitical and geographical position of Bosnia and Herzegovina is a space of their importance for the development of intermodal and multimodal transport. Development potential of Bosnia and Herzegovina makes connections with Pan-European Corridor V (via Corridor Vc), Corridor X (via Parallels Corridor X), corridor VII (across the river Sava times and links to the Danube), sea ports in the Adriatic (Ploče, Rijeka, Bar, Koper and Trieste), river ports (Brčko, Samac and Vukovar) and other inland waterways.

Key words: Intermodal transport, multimodal transport, development corridor, strategy.

1. UVOD

Tradicionalne tehnologije transporta podrazumijevaju tržišno takmičenje između različitih vidova transporta koje ima za posljedicu prometni sistem koji je segmentiran tj. podijeljen i neintegriran. Svaki od vidova prometa nastoji iskoristiti sopstvene prednosti u kategorijama troškova, usluga, pouzdanosti i sigurnosti, a često u suprotnosti sa njegovim eksploataciono tehničkim odlikama. Tako dolazi do toga da se transportni zahtjevi koji odgovaraju jednom vidu prijevoza realiziraju drugim vidom. To omogućava da učesnici različitih vidova prometa svoju konkurenciju posmatraju sa sumnjom i nepoverenjem, što rezultira nedovoljnom suradnjom vidova prometa u toku jednog transportnog lanca. Krivac za nedostatak integracije je najčešće državna transportna politika koja nema jasnu strategiju favoriziranja suradnje različitih prometnih vidova i

nedozvoljava kompanijama jednog vida da posjeduju kapacitete u drugim vidovima prometa, stavljajući određeni vid prometa pod direktnu državnu monopolističku kontrolu. Glavna prednost suvremene tehnologije je maksimalna suradnja između različitih prometnih grana što omogućava lakšu promjenu transportnog sredstva i prijelaz s jednog vida prometa na drugi, smanjenje troškova transporta, povećanu učinkovitost kroz smanjenje pretovarnih operacija, veću pouzdanost i skraćanje vremena putovanja.

2. TRANSPORTNA MREŽA BOSNE I HERCEGOVINE

2.1. Cestovna transportna mreža

Cestovnu mrežu Bosne i Hercegovine čine ceste svih kategorija (autoceste, brze ceste, magistralne ceste, regionalne ceste i lokalne ceste) u ukupnoj dužini od 22 766, 40 km, od čega 80,6 km autocesta, 39,50 km cesta rezervisanih za promet motornih vozila, 3.785,70 km magistralnih, 4.681,50 km regionalnih, te oko 14.200 km lokalnih cesta. (<http://bihamk.ba>). Gustina ukupne cestovne mreže u Bosni i Hercegovini iznosi 44 km na 100 km², dok gustina magistralnih cesta iznosi 7,4 km/100 km². U Federaciji BiH gustina magistralnih cesta iznosi 7,67 km/100 km², a u Republici Srpskoj 7,17 km/100 km². U Bosni i Hercegovini, gustina cestovne mreže prema broju stanovnika iznosi 5,68 km cesta na 1000 stanovnika, odnosno 0,94 km magistralnih cesta / 1.000 stanovnika.

U protekloj 2012. godini, u Bosni i Hercegovini su registrovana ukupno 1 096 232 motorna vozila, te na osnovu raspoloživih podataka možemo zaključiti da na 1.000 kilometara cesta dolaze 48.152 vozila (<http://bihamk.ba>). Razvoj intermodalnog i multimodalnog transporta u okviru cestovne mreže temeljit će se na području koridora Vc i paralele koridora Vc. Pored ovih koridora (autocesta A1, A2, A3, A4, JJAC) značajnu ulogu će imati brze ceste (B1, B2, B3 i B4) i trenutni pravci magistralnih cesta u Bosni i Hercegovini. Na slijedećim slikama je dat prikaz sadašnjeg stanja mreže autoputeva i brzih cesta u Bosni i Hercegovini i strategija njihovog razvoja.

Magistralne ceste pram svojoj zastupljenosti i geografskom rasporedu trenutno predstavljaju oslonac razvoja intermodalnog transporta prvenstveno zbog prostorne raspodjele intermodalnih i multimodalnih terminala i ravnomjerne geografske i transportne povezanosti zemlje s ostatkom Europe. Drugi izuzetno bitan pokazatelj za razvoj intermodalnog i multimodalnog transporta je opterećenost prometnih pravaca u Bosni i Hercegovini (izraženo u PGDP). Budući da je izgradnja autocesta i brzih cesta u Bosni i Hercegovini tek u povojima, u ovom radu su kao ulazni

parametri transportnih koridora korišteni aktualni podaci s trenutnog stanja cestovne transportne mreže u Bosni i Hercegovini.

2.2. *Željeznička transportna mreža*

Željeznička transportna mreža Bosne i Hercegovine raspolaže sa 1041 km željezničkih pruga od čega je 948,732 km jednokolosječne pruge a 93,053 km dvokolosječne pruge (pruga Doboj – Zenica). Željeznička infrastruktura u BiH je u vlasništvu entiteta (Federacije BiH i Republike Srpske), dok željezničkom mrežom gospodare dvije željezničke uprave (Željeznice Federacije BiH i Željeznice RS). Željeznicama Federacije BiH pripada 617,495 km željezničke mreže, dok Željeznicama RS-e pripada 424,290 km.

U Bosni i Hercegovini je elektrificirano ukupno 778,996 km pruga, dok ostalih 262,789 km pruge neelektrificirano. Za razvoj intermodalnog i multimodalnog transporta najznačajniji željeznički prometni pravci u BiH su Koridor Vc i paralela X koridoru. Značaj ovih koridora se ogleda u tome što se na tim pružnim pravcima odvija 90% željezničkog teretnog i putničkog prometa. Pored toga koridor Vc i paralela X koridora su povezani s lukom Ploče i riječnim lukama Brčko i Šamac.

2.3. *Riječna i pomorska transportna mreža*

Bosne i Hercegovina ima izlaz na Jadransko more kod Neuma i ukupno dužinu obale od 23 km. Ovaj dio obale se koristi isključivo u tirstičke svrhe i u budućnosti nije planirana eventualna promjena namjene tog dijela jadranske obale. Što se tiče pomorske transportne mreže BiH je orijentirana na luku Ploče koja seteritorijalno nalazi u Republici Hrvatskoj.

Zbog svog položaja luka Ploče je radom orjenitrana ka BiH (90% ukupnog rada luke se odnosi na transportne tokove ka i iz BiH) i svega je 25 km udaljena željezničkom vezom putem koridora Vc s Čapljinom i ostatkom BiH. Zbog značaja i položaja kojeg ima luka Ploče će i u budućnosti biti glavna luka za intermodalne i multimodalne transportne tokove ka i iz Bosne i Hercegovine.

Riječni plovni putevi se odnose na plovnost rijeke Save. Rijeka Sava je plovna od Siska do Brčkog gdje je smještena i luka Brčko, a neposredno prije nje na plovnom putu je smještena i luka Šamac. Sve do 1990-ih godine obje luke su imale značajan rad za privredu Bosne i Hercegovije, prvenstveno zbog razvoja industrije. Danas luka Brčko ima neznatan rad za privredu BiH, ali s tendencijom naglog ravoja prvenstveno zbog svog položaja (na tromedi BiH, Hrvatske i Srbije) geografskoj blizini s EU (na granici EU – Hrvatske). Razvoj luke Brčko uvjetovat će i favoriziranje

riječnog transporta kao jeftinog vida transporta od strane EU kao i gradnja kanala Sava - Dunav.

S druge strane luka je dobro povezana s željezničkom mrežom unutar BiH s prugom Brčko – Banovići i dalje sa Zvornikom i Tuzlom kao najvećim industrijskim bazenom u BiH. Također je luka Brčko povezana plovnim putem i s rafinerijom nafte u Sisku. Zbog toga se može očekivati nagli procvat luke Brčko što će se ogledati u naglom rastu količine utovara i istovara tereta*. Luka Šamac trenutno ima neznatan rad ali se prrcjenjuje da će se u skorije vrijeme desiti nagli razvoj ove luke prvenstveno zbog jeftinog riječnog transporta i povoljnog geografskog položaja luke Šamac koja će biti pristanište za transport roba iz i ka EU. Također je i ova luka dobro povezana s željezničkom mrežom putem koridora Vc koji joj omogućuje kontakt s najvećim privrednim gigantima u BiH. Povoljan položaj i veliku razvojnu perspektivu luci daje blizina rafinerije nafte u Brodu kao i i rafinerije ulja u Modriči.

2.4. Zračna transportna mreža

Zračno transportnu mrežu Bosne i Hercegovine čine zračni putevi kroz BiH kao i aerodromi i aerodromska infrastruktura. Bosna i Hercegovina ima ukupno 19 aerodroma od čega su četiri međunarodna aerodroma (Sarajevo, Banja Luka, Mostar i Tuzla) certificirana za međunarodni zračni transport od strane *Organizacije za međunarodno civilno zrakoplovstvo (ICAO)*.

Od značaja za intermodalni i multimodalni transport su međunarodni aerodromi Sarajevo, Banja Luka, Mostar i Tuzla prvenstveno zbog certifikata za međunarodni promet, kao i zbog same veličine aerodroma, njihove namjene i geografskog položaja. Ova četiri aerodroma su ujedno najveća i najznačajnija aerodroma i preko njih se odvija sav putnički i teretni promet zračnim putem u Bosni i Hercegovini. Najveći promet ima Međunarodni aerodrom Sarajevo, zatim aerodrom Mostar pa Banja Luka i Tuzla. Međunarodni Aerodrom Sarajevo će i s aspekta intermodalnog i multimodalnog transporta imati najveći značaj u budućnosti jer se veže za glavni grad države gdje će biti smješteni i najveći terminali. Procjenjuje se da će Međunarodni aerodrom Mostar imati najveći razvoj u budućnosti prvenstveno zbog svog geografskog položaja i značaja (turizam, gospodarstvo, pogranično područje i dr.). Sva četiri međunarodna aerodroma su dobro povezana s transportnom mrežom Bosne i Hercegovine kako cestovnom (koridor Vc) tako i željezničkom vezom (koridor Vc i

* *Studija intermodalnog transporta u Bosni i Hercegovini, DB International Germany, GmbH i Vienna Consult Austria, 2008. godine.*

paralela X koridora) i geografski su blizu riječnih i pomorskih luka strateški važnih za državu Bosnu i Hercegovinu.

3. INTERMODALNI I MULTIMODALNI TRANSPORTNI PRAVCI U BOSNI I HERCEGOVINI

Da bi se mogli analizirati postojeći i razviti novi intrmodalni i multimodalni transportni tokovi u Bosni i Hercegovini potrebno predstaviti metodologiju razvoja intermodalnog i multimodalnog transporta u BiH koja se sastoji iz slijedećeg*:

- definiranja razvojnih pravaca multimodalnog lanca nabave unutar BiH,
- procjena nivoa konkurencije multimodalnih lanaca nabave po pitanju troškova, a u odnosu na cestovni transport, korištenjem detaljnog modela računanja troškova,
- procjena nivoa konkurencije multimodalnih lanaca nabave po pitanju kvaliteta, a u odnosu na cestovni transport,
- procjena trenutne potražnje za multimodalnim transportom u BiH,
- procjena buduće potražnje za multimodalnim uslugama u BiH, za scenarij do 2015. i scenarij do 2030. godine
- izrada analize osjetljivosti kako bi se odredili najosjetljiviji faktori za razvoj intermodalnog i multimodalnog transporta u BiH,
- izrada multimodalne strategije za BiH
- predlaganje akcionog plana za provedbu strategije razvoja intermodalnog i multimodalnog transporta.

3.1. Glavni intermodalni i multimodalni pravci

Kako je već ranije navedeno za intermodalni i multimodalni transport najznačajniji su željeznički i vodni transportni pravci. Stoga je su strategiji razvoja intermodalnog i multimodalnog transporta u BiH željeznički prometni pravci prikazani crvenom a vodni putevi plavom bojom. Razvoj intermodalnih i multimodalnih terminala u BiH se temelji na tri transportna koridora:*

- rijeka Sava,
- Koridor Vc (Ploče – Sarajevo – Šamac),
- Paralela koridora X (Zvornik – Tuzla – Dobož – Banja Luka – Gradiška)

* Ibid,

* Ibid,

Ovi koridori sastavni su dio šire mreže panevropskih koridora V, VII i X. Detaljnim planiranjem i geografskim položajem međunarodnih koridora u BiH definirano je 13 potencijalnih intermodalnih i multimodalnih terminala od kojih je 5 terminala najvećeg prioriteta (crvena boja) a ostali terminali su manjeg prioriteta (žuta boja). Geografske lokacije ovih pet potencijalnih terminala obuhvaćaju glavne dijelove BiH. Broj terminala se također čini prihvatljivim, ukoliko se upoređi za drugim zemljama slične veličine. Tako npr. Hrvatska trenutno ima šest multimodalnih kontejnerskih terminala (Rijeka, Split, Zadar, Zagreb, Slavonski Brod, Osijek). Broj stanovnika i površina Hrvatske su skoro isti kao u BiH, samo je njen geografski oblik izdužen. BDP (paritet kupovne moći) je oko dva puta veći nego BDP u BiH. Sa aspekta brojki, Hrvatska bi se mogla uzeti kao primjer za početne faze razvoja multimodalnih usluga u BiH. Austrija, koja je oko dva puta veća od BiH ili Hrvatske, ima 16 multimodalnih terminala. Austrija može poslužiti kao primjer za kasnije faze razvoja multimodalne infrastrukture u BiH.*

3.2. *Logistički multimodalni transportni pravci „od vrata do vrata“*

Za izradu strategije multimodalnog transporta u BiH potrebno je definirati potencijalne multimodalne transportne pravce koji predstavljaju dio tzv. transportnih nabavnih lanaca. Specifičnost intermodalnih pravaca „od vrata do vrata“ je u činjenici da oni obično uključuju pretovarne centre u najširem smislu te riječi, odnosno teretne terminale, centre za konsolidaciju ili logističke centre, u kojima se vrši prijelaz iz jednog vida transporta u drugi. Još jedna karakteristika intermodalnih transportnih pravaca „od vrata do vrata“ leži u činjenici da ovi pravci ne moraju neophodno predstavljati najkraću transportnu razdaljinu između „vrata“, zbog procesa konsolidacije koji je povezan za intermodalnim transportom.*

Za intermodalne i multimodalne transportne pravce treba uzeti u obzir da u praktičnom transportu, barem u upravljanju nabavnim lancem, stvarni direktni transport „od vrata do vrata“ koji se vrši naprimjer jednim kamionom, je relativno rijedak. Čak i kod kamiona koji prevoze do 38 t ili čak do 44 t, stvarni transport je transport „od terminala do terminala“, gdje su terminali također centri u vlasništvu relevantnog špediterskog preduzeća, te samo to preduzeće i partneri sa kojima on saraduje imaju pristup istim. Na ovim terminalima kamioni se istovaraju i roba se stavlja u manjekamione kapaciteta od 12,5 t ili 7,5 t ili čak i manje (3,5 t), posebno za veće centre kao što je Sarajevo. Jednostavno je previše skupo koristiti kamione za prijevoz tereta na velike udaljenosti (uglavnom prikolice sa tri

* *Ibid,*

* *Ibid,*

osovine) za mikro-distribuciju. Drugim riječima, sa razvojem terminala u BiH, ova tendencija će se također razvijati. Stoga, važan dio nije transport „od vrata do vrata“ kao takav, već lanac multimodalnog transporta bez ikakvih prekida, koji je u istoj mjeri efikasan sa stanovišta kvaliteta i cijena kao i prijevoz kamionom „od vrata do vrata“.

Kao posljedica toga, koncepti „od vrata do vrata“ prešli su u koncepte nabavnih lanaca za koje je zadužen jedan ponuđač usluga, koji će, sa pravnog stajališta (teretni list ili ugovor), biti odgovoran za prijevoz robe „od vrata do vrata“ preuzimajući svu pravnu odgovornost. Preduzeća koja pružaju takve usluge se sve više nazivaju multimodalnim transport - operatorima (MTO). To je još jedna stavka zbog koje je važno da BiH prilagodi svoje multimodalno zakonodavstvo modernim logističkim tokovima i tokovima nabavnih lanaca.

3.3. Intermodalni i multimodalni nabavni lanci ka i iz Bosne i Hercegovine

3.3.1. Multimodalni nabavni lanac I: Ploče - Sarajevo

Najvažniji multimodalni nabavni lanac za Bosnu i hercegovinu se nalazi na trasi koridora Vc (željeznička veza) i to između Ploča i Sarajeva. Ovaj nabavni lanac je nazvan nabavnim lancem broj I. Za scenarij i prognozu, pravac Sarajevo – Ploče je najvažniji za BiH, s obzirom da je ona zemlja okružena kopnom. Ovaj pravac čini dio nabavnih lanaca koji dolaze iz luka na Sjevernom Jadranu, kao i iz centara Južnog Mediterana. U budućnosti, ovaj pravac može čak postati i vrsta „plavog autoputa“ za kamione, nepraćene prikolice, kasete i MAFI prikolice iz luka na Sjevernom Jadranu kao što su Venecija, Monfalcone, Trst, Koper i Rijeka.*

Slika 1. Nabavni lanac I: Ploče – Sarajevo

* Ibid,

Potencijalna dugoročna alternativa Luci Ploče mogla bi biti Luka Bar (Crna Gora), s obzirom da je ona blizu i da ima ambiciozne planove za investicije i razvoj (buduća pruga Čaplina – Nikšić). Predloženi pravac Ploče - Sarajevo mogao bi biti interesantan za uspostavu redovne vozne linije koja prometuje u oba smjera. Međutim, zbog relativno kratke razdaljine, željeznica će morati ponuditi odličnu uslugu pod povoljnim uvjetima, ukoliko želi da bude konkurentna cestovnom transportu. Za Mostar se smatra da je suviše blizu Luci Ploče za održivu željezničku liniju u oba smjera. Međutim, Mostar bi mogao postati usputna luka na ovom pravcu. Ploče - Tuzla bi mogao biti nastavak ovog nabavnog lanca. Sarajevo je izabrano kao potencijalno odredište za ovaj pravac obzirom da je to centar sa najvećim brojem stanovnika, kao i najveći potrošački centar u BiH, iako je udaljenost od Luke Ploče, kao što je i ranije navedeno, relativno mala (oko 200 km).

3.3.2. Multimodalni nabavi lanac II: Ploče - Tuzla

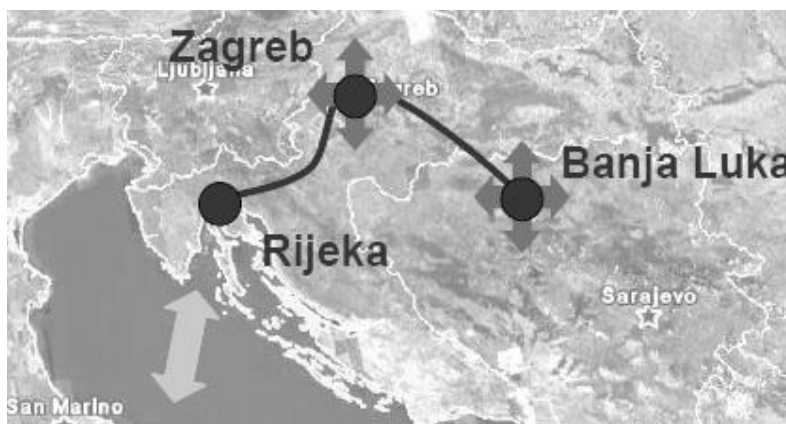
Multimodalni nabavni lanac II prati željeznički Koridor Vc koji kreće iz Luke Ploče, do Sarajeva, a zatim se odvaja od Koridora Vc i nastavlja do Tuzle. Pravac Ploče - Tuzla izabran je jer je Tuzla treći najveći grad te je najveći industrijski centar u sjevernoj BiH. Takođe će biti uzet u obzir prilikom prognoze, posebno za razvoj kontejnerskih vozova koji transportiraju u oba smjera. Takođe je za nabavni lanac moguće izabrati i dionicu Ploče - Banja Luka.

Slika 2. Nabavni lanac II: Ploče – Tuzla

3.3.3. Multimodalni nabavi lanac III: Rijeka – Zagreb – Banja Luka

Ovaj multimodalni pravac se odnosi na kopneni transport iz luke Rijeka, preko Zagreba, do Banja Luke. Moguća alternativa za luku Rijeku je slovenačka luka Koper. Ova transportna ruta je izabrana zbog toga što Banja Luka predstavlja drugi najveći grad u BiH (glavni je grad Republike Srpske) i smjernici transportnih kretanja grada i banjalučke regije idu u smjeru navedene transportne rute.

Slika 3. Nabavni lanac III: Rijeka – Zagreb – Banja Luka

Luka Rijeka je klasična posjednička luka. Međutim, njeni terminalski operatori su djelimično ili u potpunosti u vlasništvu države. Proces privatizacije polako napreduje. Kontejnerski terminal Rijeka Brajdica opremljen je za pretovar i skladištenje kontejnera, RO - RO prikolica i drugih vozni sredstava, te za zbrinjavanje velikih paleta i kamena. Terminal također ima objekte u kojima se kontejneri mogu puniti i prazniti, te radionice za njihovo održavanje i popravku, a također nude i servisiranje automobila i drugih vozila.

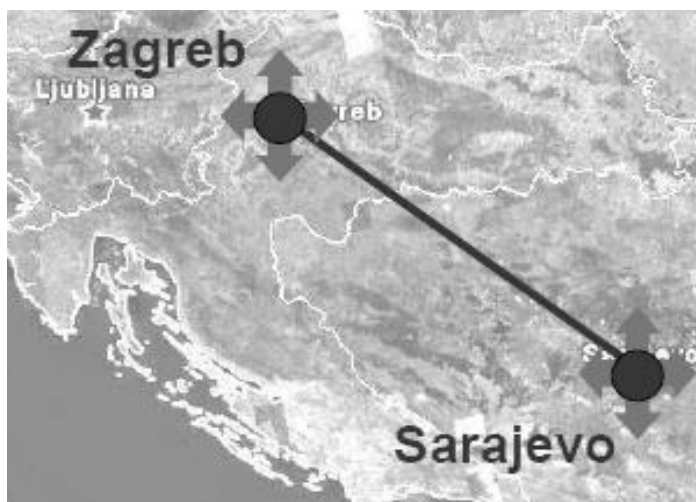
Terminal ima ukupnu opovršinu od 135 505 m² od čega je 80 000 m² operativna površina i može odjednom primiti 250.000 TEU godišnje (28 TEU/satu). U funkciji ima dvije operativne obale, RO - RO rampu, četiri kontejnerska mosta – dva kрана sa kapacitetom od 40,5 tona i dva sa kapacitetom od 50 tona, na taj način omogućavajući istovremeni rad sa LO - LO i RO - RO tehnologijom. rijeka je povezana sa unutrašnjošću putem dvije željezničke pruge, preko Zagreba i preko Ljubljane, dok cestovni pravci postoje prema Zagrebu, Ljubljani, Trstu i Dalmaciji. Kontejnerski transport u luci Rijeka je u ekspanziji i procjenjuje se da će u 2013. godini ukupna kontejnerski promet biti oko 155 000 TEU. Osobni rekord luke u

kontejnerskom prometu je zabilježeno 2008. godine kada je pretovareno oko 169 000 TEU*.

Luka Koper je klasična integrirana luka, odnosno ona je također i terminalski operator. Procijenjeni godišnji kapacitet kontejnerskog terminala je oko 350.000 TEU. Stvarni transport u 2012. Je iznosio oko 290.000 TEU. Skladišni kapacitet je 12.400 TEU. Luka Koper povezana je sa Paneuropskim koridorima V i X putem ceste i željeznice. Redovni maršutni vozovi idu prema Mađarskoj, Slovačkoj i Munchenu i Reimu. Oko dvije trećine transporta, odnosno transporta prema unutrašnjosti navedenih zemalja vrši se željeznicom. Udio lučkog transporta luke Koper za BiH, Hrvatsku i Srbiju iznosi oko 3%.

3.3.4. Multimodalni nabavi lanac IV: Zagreb - Sarajevo

Ovaj transportni put predviđa cestovnu i željezničku vezu. Primat u transportu roba će imati željeznica i to kroz kontejnerske maršutne vlakove od Zagreba do Sarajeva.

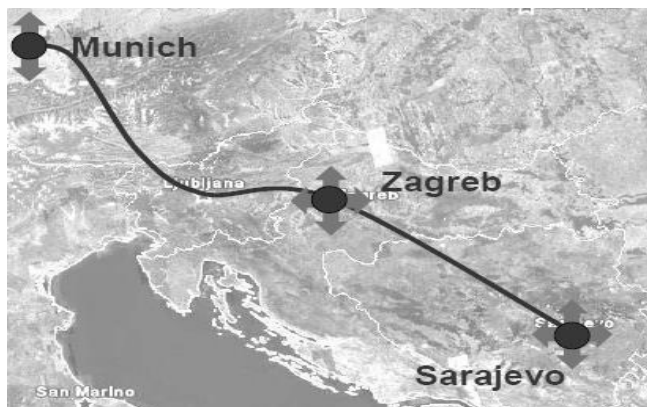

Slika 4. Nabavni lanac IV: Zagreb – Sarajevo

3.3.5. Multimodalni nabavi lanac V: Munchen - Zagreb - Sarajevo

Ovaj nabavni lanac podrazumijeva produženje željezničke veze Sarajevo – Zagreb s maršutnim vlakovima iz Munchena,

* Ibid,

Slika 5. Nabavni lanac V: München - Zagreb – Sarajevo

München je izabran jer je on industrijski centar Južne Njemačke. U Münchenu se nalaze sjedišta velikih poduzeća, uključujući, Siemens A.G. (elektronika), BMW (automobili), MAN AG (proizvođač kamiona, inženjering), Linde (plinovi), te ima najmoderniji terminal za suhi teret Minhen -Riem. Kontejnerski tokovi u BiH iz Njemačke, Nizozemske i Belgije koriste München kao svoj kontejnerski terminal i konvencionalnu manevarsku stanicu. Terminal München - Riem je cestovni/željeznički pretovarni terminal preduzeća Deutsche Umschlaggesellschaft Schiene - Straße (DUSS) GmbH (podružnice Deutsche Bahn Holding AG). Željezničke usluge vrši podružnica preduzeća Deutsche Bahn Holding, Railion, koja se bavi transportom tereta. München - Riem u svojoj ponudi ima svakodnevne željezničke linije prema svim industrijskim centrima u Njemačkoj i okolici.

3.3.6. Multimodalni nabavni lanac VI: Beč – Beograd – Brčko

Transportni put ovog nabavnog lanca čine riječni plovni putevi Save i Dunava. Veza s Bečom ima perspektivu zbog toga što Beč predstavlja glavni privredni centar u sjevernom dijelu Dunava, i glavni centar industrijskog trokuta Beč – Bratislava - Győr. Luka u Beču je moderni trimodalni pretovarni centar. Godišnje se u ovoj luci pretovari oko 300 000 TEU. Kontejnerski terminal ima parking na koji je moguće smjestiti 5.000 TEU. Ovaj pravac koristi dunavske šlepove od Beča do Beograda, a zatim se transport nastavlja preko rijeke Save do Brčkog (ili Šamca). Transport prema odredištima u BiH može se vršiti cestom ili prugom.*

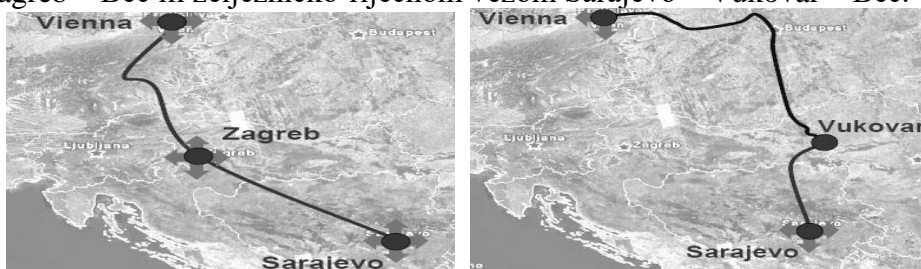
* Ibid,

Slika 6. Nabavni lanac VI: Beč - Beograd - Brcko

3.3.7. Multimodalni nabavi lanac VII: Sarajevo – (Vukovar) – Zagreb - Beč

Predstavlja multimodalni transportni put željezničkom i riječnom vezom. Može se realizirati isključivo željezničkom vezom Sarajevo – Zagreb – Beč ili željezničko-riječnom vezom Sarajevo – Vukovar – Beč.

Slika 7. Nabavni lanac VII: Sarajevo – Zagreb – Beč i nabavni lanac VII: Sarajevo – Vukovar - Beč

Prvi multimodalni pravac podrazumijeva željezničku vezu do Beča, dok bi se u drugom slučaju (preko luke Vukovar) koristili dunavski šleповi iz Beča do luke u Vukovaru, ili, alternativno, Luke u Beogradu, odakle bi se transport do Sarajeva nastavio prugom.

Napomena: Postoji još nekoliko alternativa koje se mogu koristiti umjesto ovih luka, npr. luka u Osijeku (12 km uzvodno rijekom Dravom) ili luka u Novom Sadu. Međutim, Vukovar je izabran kao najvažnija dunavska luka za BiH. Luka u Vukovaru ima dobru opremu za pretovar robe sa šleповa na prugu. Transport od Vukovara do odredišnih mjesta u BiH mogao bi se vršiti kamionom ili prugom (za velike količine). Luka je sa BiH povezana putem željeznice: Vinkovci (15 km od Vukovara) je najveći željeznički centar sa direktnom vezom u regiji.

Što se tiče kontejnera, u Luci Vukovar moguće je njima manipulirati, međutim, trenutno se ne vrši njihov pretovar, te se isti ne preporučuje od strane luke zbog ograničenih kapaciteta i potrebe z dodatnim prostorom za manipuliranje. Budućnost Vukovara zavisi od regulacije rijeke Save i izgradnje dunavsko-savskog kanala (Vukovar - Šamac). Ukoliko se izgradnja kanala realizira, raniji lokalitet luke će biti napušten, te će se u zaleđu graditi nova luka, uz koju bi bio značajan prostor za proširenje*.

3.3.8. Multimodalni nabavi lanac VII: Sarajevo – Constantza

Na ovoj transportnoj ruti trenutno gotovo da nema kretanja roba. No, studije i strateške procjene transportnih kretanja iz i ka Bosni i Hercegovini su pokazale da će ovaj transportni putu budućnosti biti izuzetno važan sa aspekta multimodalnog transporta „od vrata do vrata“.

Transportni put će se u budućnosti razvijati kroz tri moguće alternative*:

- Dunav, uz pretovar na vlakove koji prometuju u oba smjera u Beogradu odnosno Vukovaru.
- U sljedećem scenariju, direktni vlakovi koji prometuju u oba smjera između Luke Constantza preko Beograda do različitih terminala u sjevernom dijelu BiH.
- Sljedeća alternativa mogla bi biti rijeka Sava do Brčkog ili Šamca, ali je to nabavni lanac koji bi se tek mogao uspostaviti između 2015. i 2030 godine.

Slika 8. Nabavni lanac VIII: Brčko – Constantza i nabavni lanac VIII: Sarajevo – Constantza

Constantza je klasična posjednička luka sa privatnim terminalskim operatorima. Glavna karakteristika ove luke je da su i europski i arapski operatori ulagali u nju. Četiri kontejnerska terminala rade u luci Constantza, na kojima je tokom nekoliko posljednjih godina registriran trend porasta transporta. Prije nekoliko godina stavljen je u funkciju i novi kontejnerski

* Ibid,

* Ibid,

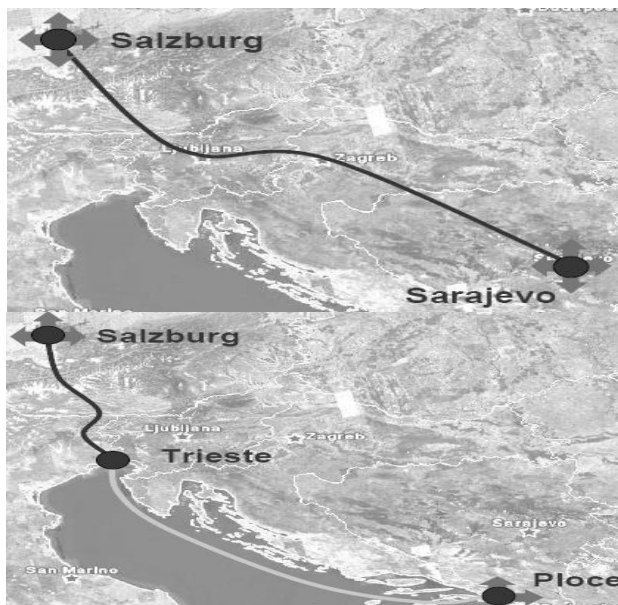
terminal u južnom dijelu ove luke, koji je projektovan tako da može da primi Post-Panamax kontejnerske brodove, i da ima godišnji kapacitet od 325 000 TEU-a u prvoj fazi, i do 1 000 000 TEU-a u finalnoj fazi. Luka Constantza povezana je sa željezničkim i cestovnim sistemom u državi i Europi putem Paneuropskog koridora IV (cesta-željeznica), i nalazi se u blizini Paneuropskog koridora IX (cesta), koji prolazi kroz Bukurešt. Luka Constantza povezana je sa Paneuropskim koridorom VII – Dunav, koji povezuje dva glavna trgovinska centra Europe: Rotterdam i Constantzu, stvarajući unutrašnji plovni put od Sjevernog do Crnog mora. Time se za 4.000 km skraćuje morski trgovinski pravac od Dalekog Istoka i Australije preko Suetskog kanala.*

Riječna veza BiH s Constantzom koristi šlepove na Dunavu, iz Constantze do ušća rijeke Save u Dunav u Beogradu (razdvajanje niza potisnica), nakon čega se transport do Brčkog vrši rijekom Savom (bolja lučka oprema). Beograd je glavni kontejnerski centar u regiji Zapadnog Balkana, koji je dobro integrisan utranseuropske kontejnerske tokove i mogao bi postati mjesto konsolidacije za kontejnerske tokove sa Istoka u BiH. Beograd, kao glavni centar u Jugoistočnoj Evropi, mogao bi biti od pomoći u željezničkom transportu prema BiH, jer bi se drugi kontejnerski tokovi mogli dodati na količine iz Constantze. Alternativa Brčkom mogao bi biti Bosanski Šamac, uz bolje željezničke veze i lokaciju na Željezničkom koridoru Vc. Međutim, odabrano je Brčko jer u Šamcu trenutno nema lučkih objekata u funkciji.

3.3.9. *Multimodalni nabavi lanac IX: Sarajevo – (Ploče) - (Trst) - Salzburg*

Ovaj multimodalni transportni pravac iz BiH prema Austriji se razvija kroz dvije moguće alternative. Prva od njih je željeznička veza Sarajeva i Salzburga RO – LA tehnologijom transporta preko Zagreba i Villach-a. Druga alternativa je željeznička veza RO – LA tehnologijom do Ploča, zatim dalje RO – RO tehnologijom do luke Trst i ponovno iz Trsta RO – LA tehnologijom do Salzburga.

* *Ibid*,

Slika 9. Nabavni lanac IX: Sarajevo – Salzburg i nabavni lanac IX: Ploče - Trst – Salzburg

U drugoj transportnoj alternativbi koristila bi se postojeća pokretna cesta Salzburg-Trst, a zatim bi se kamioni ukrcavali na RO - RO trajekte koji idu za Ploče. S obzirom da se prevoz RO - RO trajektima iz Trsta do Turske pokazao uspješnim, došlo se na ideju da bi isti mogao funkcionirati i na ovom pravcu. Korištenjem moderne RO - RO usluge čija je brzina u prosjeku 20-25 čvorova (oko 40 km/h), komercijalna brzina prikolica između dvije luke bi se povećala i čak bila veća od brzine na cesti. Jedan interesantan aspekt je da se takav RO - RO transport može kombinovati sa željezničkim transportom koji su uspostavile Njemačke željeznice tokom 1990-ih godina, povezujući njemački željeznički teretni transport preko Luke Koper i Luke Rijeka sa Grčkom, Turskom, Egiptom i Saudijskom Arabijom, je jedan dobar primjer takvog multimodalnog nabavnog lanca koji koristi more, prugu, luke i cestu.

4. ZAKLJUČAK

Trenutno stanje u svim prometnim granama što se tiče transportnih kapaciteta i učinkovitosti je nezadovoljavajuće, posebice se to odnosi na željeznički i vodni promet. Ove dvije prometne grane će činiti okosnicu razvoja intermodalnog i multimodalnog transporta u Bosni i Hercegovini u njima je potrebno provesti korjenite zahvate, naročito što se tiče politike

investicija i strategije budućeg razvoja (koja je u radu predstavljena u točki 5.2.). Sadašnji kapaciteti na željeznici su zastarjeli.

Prosječna starost vozila je preko 35 godina. Plovni putevi, uprkos svojoj mladoj dužini i ograničenosti su zapušteni, luke i pristaništa (Brčko i Šamac) se ne moderniziraju, a ne postoje ni odgovarajući plovni kapaciteti. Krivac za ovakvo stanje transportnih tokova u BiH su i neuravnotežena ulaganja u transportne sektore. Tako je posljednjih godina došlo do ekspanzije u cestogradnji i razvoju cesta dok su npr. investicije željezničku infrastrukturu minimalne. Slikoviti se može reći da se nalazimo u posljednjem vagonu vlaka koji vodi ka priključenju u europsku stratešku prometnu mrežu (putem koridora Vc, koridora X i koridora VII). Potrebno je stvoriti uvjete da željeznički transport postane dominantan i vodeći kopneni intermodalni prijevoznik, na marketinškim principima, tj, na principima tržišnog poslovanja.

Također su i u cestovnom prometu nužne organizacijske i strukturne mjere prometne politike da bi se struktura i broj prijevoznika i prijevoznih kapaciteta uskladio s potrebama tržišta. Dok vodni transport treba pokrenuti s mrtve točke.

Ovo su mjere koje će omogućiti rast intermodalnog i multimodlanog transporta u BiH kako bi država uhvatila korak s ostatkom Europe.

Poduzimanjem strateškim mjera za razvoj intermodalnog i multimodalnog transporta omogućio bi se suvremeni način transporta robe, uspješno povezivanje skoro svih prometnih grana na međunarodnim prometnim koridorima. Svoj razvoj Bosna i Hercegovina treba temeljiti na postojećim prometno-geografskim prednostima svoga položaja kako bi bila kompatibilna i komplementarna e europskim i svjetskim prometnim tokovima i zauzela ravnopravnu partnersku poziciju na transportnom tržištu.

LITERATURA

1. <http://bihamk.ba>
2. <http://www.ams-rs.com>
3. <http://www.jpautoceste.ba>
4. <http://www.jpdcfbh.ba>
5. Marković, I., 2011. Analiza mogućnosti uvođenja ETCS-a na B-H prugama na Koridoru Vc, Magistarski rad, Fakultet za saobraćaj i komunikacije Sarajevo,
6. Studija intermodalnog transporta u Bosni i Hercegovini, 2008. DB International Germany, GmbH i Vienna Consult Austria.

**MATERIJALI ZA VATROGASNU ODJEĆU U SKLADU SA
STANDARDIMA**

**MATERIALS FOR FIRE-FIGHTING CLOTHING IN ACCORDANCE
WITH STANDARDS**

Stručni članak

*Prof. dr. Željko Knežićek**

*Doc. dr. Esad Mušanović**

Sažetak:

Pri gašenju strukturnih požara i požara na otvorenom prostoru korisnici vatrogasne intervencijske odjeće su u obavljanju svojih aktivnosti izloženi raznim vanjskim utjecajima kao što su djelovanje topline, vatre, vode, statičkog elektriciteta, kemijskih sredstava a također rade u uvjetima smanjene vidljivosti uz povećani fizički napor. Tehnički odbori ISO i CEN razvili su, u proteklom periodu, norme (ISO i EN) kojima se specificiraju minimalni zaštitni parametri za odjeću namijenjenu različitim aktivnostima pri gašenju strukturnih požara i požara na otvorenom prostoru.

U radu je dat pregled i funkcija dijelova višeslojne zaštitne odjeće te zahtjevi i nivoi koje je potrebno da ona zadovolji. Intervencijska zaštitna vatrogasna odjeća treba da pruži odgovarajuću zaštitu i udobnost tokom intervencije i da je u skladu s BAS EN standardima.

Ključne riječi: požar, vatrogasna odjeća, materijal, testiranje, BAS EN.

Abstract:

During extinguishing of structural fire and outdoor fire, users of firefighting intervention clothing are exposed to various external influences such as the effects of heat, fire, water, static electricity, chemical agents; they also work under reduced visibility conditions whit increased physical effort in carrying out their activities. ISO and CEN Technical committees have developed, over the past period, standards (ISO and EN) specifying the minimum protective parameters for clothing intended for various activities when extinguishing structural fire and outdoor fire.

* CMS – Centar za multidisciplinarne studije Tuzla. e-mai: zeljko.k@bih.net.ba

* CMS – Centar za multidisciplinarne studije Tuzla. e-mail: musanovicesad2@gmail.com

The paper provides a review and function of multilayer protective clothing parts and the requirements and levels it needs to satisfy. Intervention protective fire-fighting clothing should provide adequate protection and comfort during the intervention and comply with the BAS EN standards.

Key words: fire, fire clothing, material, testing, BAS EN,

1. UVOD

Ličnom zaštitnom odjećom se naziva zaštitna oprema koja pokriva cijelo ili dio tijela čovjeka osim glave, stopala i šaka. Temeljni dokument za primjenu zaštitne odjeće je Direktiva o ličnoj zaštitnoj opremi 89/686/EEZ.

Direktiva je u bosanskohercegovačko zakonodavstvo preuzeta u okviru naredbi a koja je stupila na snagu septembra 2010. godine. Odlukom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, Ministarstvo civilnih poslova je nadležno za implementaciju preuzete direktive.

Tehnički propisi se preuzimaju u zakonodavstvo Bosne i Hercegovine kroz BAS standarde i u ovom dijelu je to BAS EN 340:2007 (Zaštitna odjeća – Opći zahtjevi) koji definira zaštitnu odjeću kao odjeću koja pokriva ili zamjenjuje ličnu odjeću, i pruža zaštitu od jednog ili više rizika koji mogu da ugrožavati sigurnost i zdravlje osoba na radu. Ovaj standard se ne može koristiti samostalno nego u kombinaciji s nekom drugim standardom koji sadrži zahtjeve sa specifičnim osobinama odjeće koja mora da pruži željenu zaštitu.

2. OPĆENITI ZAHTJEVI ZA ZAŠTITNU ODJEĆU

U skladu s općenitim zahtjevima za zaštitnu odjeću, BAS EN 340:2007, Zaštitna odjeća – opći zahtjevi, zaštitna odjeća definira se kao odjeća koja se nosi preko lične odjeće ili nju zamjenjuje, a dizajnirana je tako da pruži zaštitu od jedne ili više opasnosti.

Ova norma je referentna norma koja se ne primjenjuje samostalno, već samo u kombinaciji s drugim normama koje daju zahtjeve za pojedine zaštitne osobine. BAS EN 340:2007 specificira osnovne zdravstvene i ergonomske zahtjeve, koji proizlaze iz Direktive 89/686/EEC a to su (Knežiček, Adilović, Regent; 2015):

- Neškodljivost
- Dizajn
- Udobnost

3. PODJELA LIČNE ZAŠTITNE ODJEĆE

Zaštitnu odjeću prema vrstama i zahtjevima za performanse možemo podijeliti na:

1. Zaštitna odjeća za zaštitu od mehaničkih opasnosti (tehnička zaštitna odjeća).
 - 1.1. Odjeća za zaštitu od pokretnih dijelova.
 - 1.2. Odjeća za zaštitu od presijecanja
 - 1.3. Odjeća za zaštitu od mlaza abraziva (za pjeskarenje).
2. Zaštitna odjeća za zaštitu od toplote i vatre.
3. Vatrogasna intervencijska odjeća.
4. Zaštitna odjeća za zaštitu pri zavarivanju i srodnim procesima.
5. Zaštitna odjeća za zaštitu od statičkog elektriciteta.
6. Zaštitna odjeća za zaštitu od kiše i hladnoće.
 - 6.1. Zaštitna odjeća za zaštitu od kiše i vjetra.
 - 6.2. Zaštitna odjeća za zaštitu od hladne okoline (do -5°C).
 - 6.3. Zaštitna odjeća za zaštitu od hladnoće (ispod -5°C).
7. Odjeća visoke vidljivosti.
8. Zaštitna odjeća za zaštitu od kemijskih opasnosti i štetnosti (uključuje zaštitu od vanjskih bioloških i radioaktivnih agenasa, prašine, tekućina, plinova, itd.).

4. VATROGASNA INTERVENCIJSKA ODJEĆA ZA STRUKTURNE POŽARE

Vatrogasna intervencijska odjeća za strukturne požare u školama, bolnicama, prodajnim centrima, stadionima, farmama i visokim stambenim objektima prema BAS EN 469 za vatrogasnu odjeću navodi bitne zahtjeve za zaštitnu odjeću pri gašenju strukturnih požara i slične aktivnosti, kao što su spašavanje i pomoć pri katastrofama.

Zbog potrebe prilagodbe stvarnim uvjetima, a posebno različitim klimatskim područjima u Europi, predviđena su dva nivoa zaštite: nivo 1 (niža) i nivo 2 (viša). Izbor odgovarajućeg nivoa je zadatak organizacije u kojoj je vatrogasac zaposlen, a provodi se prema informativnim uputama.

Slika 1. Interventna zaštitna odjeća različitih proizvođača: Bristol; Rosenbauer, Taiwan K.K. Corp., Hemco

5. SKLOP MATERIJALA VATROGASNE ODJEĆE

Uobičajeni sklop materijala vatrogasne odjeće sastoji se od različitih slojeva i to prvi vanjski sloj ili vanjska školjka za prvu liniju obrane od plamenih jezika i topline.

Drugi sloj štiti vatrogasca od prodora vode, češćih razblaženih tekućih kemikalija, bakterija, virusa itd. Treći i četvrti sloj čini toplinska barijera te podstava, kako je to prikazano na slici 2.

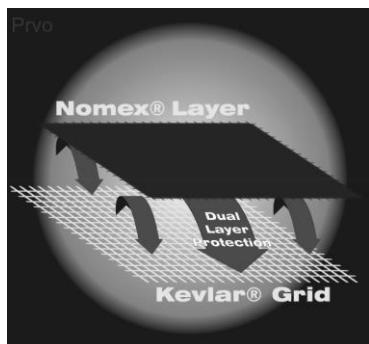

Slika 2. Vatrogasna odjeća

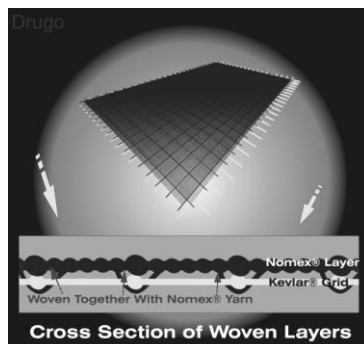
Materijali vatrogasne odjeće sastoji se od tri ili četiri sloja, sa sljedećim funkcijama:

1. *Vanjski sloj ili vanjska školjka* predstavlja prvu liniju obrane od plamenih jezika i topline. Uz to, ova tkanina mora biti čvrsta i trajna u smislu otpornosti na abraziju i na kidanje, kako prije, tako i nakon kontakta s toplinom i plamenom.

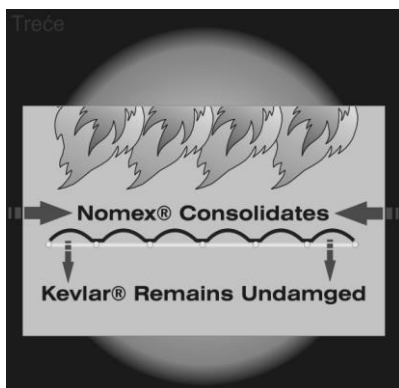
Nezavisni testovi potvrdili su da sistem tkanine TI-tehnologije™ pruža do 25% bolju toplinsku zaštitu nego uobičajene aramidne tkanine iste težine.

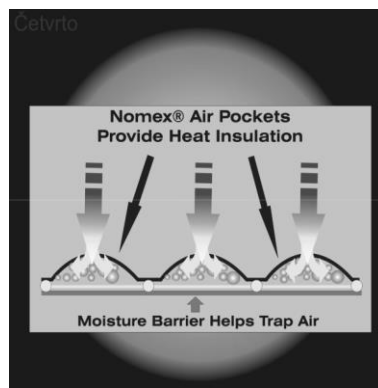
Ti-tehnologija™ je patentirani dvoslojni sistem napredne tkanine.

Ova dva sloja tkana su zajedno, korištenjem nove specijalne tehnologije izrade, koja omogućava da ovaj inovativni sistem tkanine djeluje efikasno.

Ovaj sistem tkanine reagira na ekstremnu toplinu, koja se pojavljuje u bljeskovitom požaru (flash-fire). Ona uzrokuje da se konsolidira i namreška, dok mreža Kevlar® Nomex-a ostaje neoštećena.

Namreškani Nomex® poboljšava zadržavanje zraka između vanjske tkanine i vodne barijere, pružajući do 25% veću toplinsku zaštitu nego uobičajene aramidne tkanine slične težine.

Slika 3. Prikaz Ti-tehnologije™ kod izrade vanjskog sloja

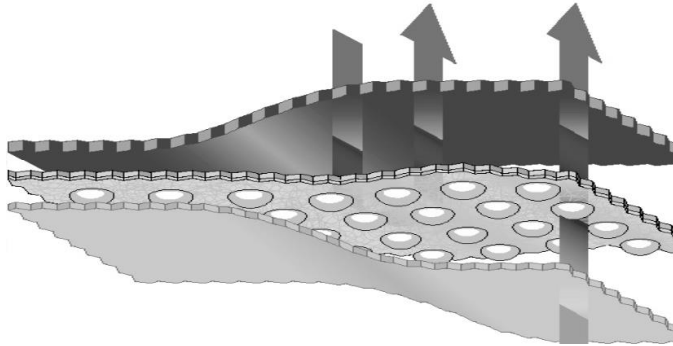
2. Drugi sloj je vodonepropusna/dišljiva membrana, koja štiti od prodora vode, češćih razblaženih tekućih kemikalija, bakterija, virusa itd. Uz to, ona mora biti dišljiva, t.j. mora dozvoliti da se produkti znojenja korisnika mogu odvesti dalje od njegovog tijela. I taj sloj mora biti čvrst i trajan.

Goretex Airlock – Nova, jedinstvena kombinacija toplinske zaštite i barijere protiv vode, koja eliminira potrebu za ekstra-debelom izolacijom.

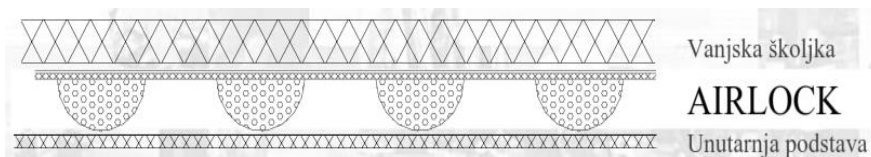
Ova inovativna konstrukcija koristi toplinski stabilne, a kemijski otporne odstoynike od pjenastog silikona, što stvara izolacioni zračni jastuk, koji pruža vrlo visok nivo toplinske zaštite bez potrebe za glomaznim i ograničavajućim izolacijskim slojem.

Pored jedinstvenih i dokazanih prednosti Gore-tex membrane protiv vode, Goretex®Airlock tkanina nudi nekoliko drugih značajnih prednosti:

- Smanjeni rizik od parnih opekotina, zahvaljujući minimalnoj apsorpciji vlage i snažnom transportu vodene pare.
- Smanjeni toplinski šok, koji se postiže golemim povećanjem dišljivosti.
- Smanjena težina toplinske izolacije (do 50%), dok se istovremeno postiže viši stupanj toplinske izolacije.
- Veća sloboda pokreta.
- Brže sušenje zbog manje apsorpcije vlage u izolacijskim slojevima.

Slika 4. Funkcija Goretex®Airlock

Slika 5. Konstrukcija Goretex Airlock

3. Treći sloj ili toplinska barijera (izolacija) treba da je lagana i uobičajeno se "preštepava" na nosivu tkaninu, pa zajedno čine unutarnji sloj. Zadatak toplinske barijere je spriječiti prolaz topline kroz odjeću. Tu funkciju u toplinskoj barijeri obavlja zrak, kao i kombinacija drugih materijala.

Toplinska izolacija, koja je najčešće u obliku netkanog aramidnog filca, a postoje i novije alternativne varijante sa zračnom distantnom strukturom vezanom s membranom (npr. Airlock®) ili podstavom.

4. Četvrti sloj ili podstava, koja se obično izrađuje od vodootporne (VO) tkanine težine nešto preko 150 g/m², npr. 50/50 % mješavina Nomex/VO viskoza ili Kermel/VO viskoza, VO pamuk ili 100 % aramid.

Tabela 1. Najčešće upotrebljavani materijali za izradu interventne vatrogasne odjeće (Hursa Šajatović, Zavec Pavlinić, Dragičević; 2013)

	Red. br.	Vrsta materijala	Površinska masa [g/m ²]
Vanjska skoljka	1.	Nomex® Delta TA	195
	2.	Nomex® Static Control	260
	3.	Nomex® III	265
	4.	Nomex® Comfort	220
	5.	Nomex® Tough	195
	6.	tkanine izrađene od meta- i para-aramidnih vlakana	210
	7.	Kermel HTA	210
	8.	PBI tkanina	205
	9.	Aramid Nomex®	225
	10.	Lenzing FR®	250
Drugi sloj	1.	PU (poliuretanske) membrane	~ 125
	2.	Comfortex C membrane	~ 125
	3.	Sympatex® membrane	~ 125
	4.	Gore-Tex® membrane	~ 125
Treći sloj	1.	tkanine izrađene od aramidnih vlakana	
Četvrti sloj	1.	tkanine izrađene od Nomex® vlakana	160-270
	2.	tkanine izrađene od aramidnih vlakana	160-270
	3.	tkanine izrađene od mješavina aramidnih i viskoznih vlakana	160-270
	4.	tkanine izrađene od pamučnih vlakana (dodatno obrađene i otporne na plamen)	330

6. ISPITIVANJA I ZAHTJEVI ZA MATERIJALE OD KOJIH SE IZRAĐUJE VATROZAŠTITNA ODJEĆA

6.1. Testiranje svojstava tekstilnih materijala namijenjenih zaštiti od topline i plamena na termo-manekenu

Ispitivanje zapaljivih svojstava tekstilnih materijala provodi se testiranjem slojeva odjeće u laboratoriju, no takvim se načinom ne dobivaju odgovarajuće informacije. Preporučljivo je testiranje uporabom požarne lutke gdje je moguće simulirati eksploziju vatre (Hursa Šajatović, Zavec Pavlinić, Dragičević; 2013). Glavni dio sustava za testiranje protupožarne zaštite odjevnih sustava je požarna lutka koja se nalazi u zatvorenom prostoru (slika 6).

*Slika 6. Požarna lutka (thermo-maneken)
(Hursa Šajatović, Zavec Pavlinić, Dragičević; 2013)*

Požarna lutka opremljena je sa 128 senzora temperature razmještenih po njezinoj površini. Senzori su povezani s računalom, a oponašaju reakciju čovjekove kože na promjenu temperature. Sustav za simulaciju eksplozivne vatre sastavljen je od 8 do 12 plinskih plamenika koji se nalaze uokolo požarne lutke pomoću kojih se postiže temperatura do 1000 °C. Vrijeme izlaganja je 4 do 25 s. Prije svakog testa potrebno je provesti umjeravanje gdje je gola lutka izložena djelovanju eksplozivne vatre 3 do 4 sekunde. Za svaki senzor temperature izračunava se toplinski tok. S obzirom na to, plamenici moraju biti postavljeni na odgovarajući način da uvijek daju vrijednosti toplinskog toka oko 80 kW/m². Podaci koje daje senzor prikupljaju se i prikazuju pomoću programskog rješenja Labview, a cijeli sustav kontrolira jedinica Mitsubishi Programmable Logic Controller (PLC)

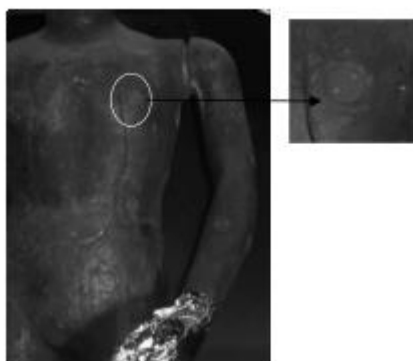
Računalni program može predvidjeti stupanj, veličinu i mjesto opekline koja će nastati na korisniku kada je izložen stvarnim uvjetima, te određuje mogućnost preživljavanja kao i brzinu reakcije na toplinu.

Mjerenja se bilježe svakih 0,5 s. Svaki test ujedno kontrolira i operater. Oko 30 sekundi prije svakog testa ventilira se prostor oko lutke kako bi se napunio svježim zrakom. Nakon toga najprije se uključi sigurnosni plamenik da bi se provjerilo paljenje i plinski sustav. Eksplozivna vatra (“flash fire”) postiže se gorenjem glavnih plamenika od 2 do 10 sekundi, ovisno o trajanju testa i odjevnog sustava koji se testira. Isključivanjem plamenika vatra se ugasi i do završetka testa pričekava se 120 sekundi kada se uključuje ventilator za brže prozračivanje prostora za testiranje (Hursa Šajatović, Zavec Pavlinić, Dragičević; 2013)

Najpoznatije požarne lutke su Thermo – man iz DuPonta, Pyro – Man iz North Carolina State University, požarna lutka iz University of Alberta, požarna lutka Žiga iz Inštituta Jožef Štefan, Slovenija (slika 7. i 8.)

Slika 7. Požarna lutka Žiga razvijena na institutu Jožef Štefan, Slovenija (Hursa Šajatović, Zavec Pavlinić, Dragičević; 2013)

Slika 8. Prikaz senzora na tijelu požarne lutke (Hursa Šajatović, Zavec Pavlinić, Dragičević; 2013)

6.2. Vrste ispitivanja u skladu s BAS EN

Nakon predtretmana, koji se sastoji od pranja/čišćenja po broju i vrsti kako ih predviđa proizvođač, te kondicioniranja na laboratorijske uvjete temperature i vlažnosti zraka, obavljaju se sljedeća ispitivanja.

- *Širenje plamena:* prema BAS EN ISO 15025, postupak A, a postignuti rezultat mora udovoljiti zahtjevima BAS EN 533, za Indeks 3. Ispituju se materijal, šavovi i pomoćni materijali (orukvice, pribor).
- *Prolaz topline plamenom:* prema BAS EN 367, s toplinskim tokom od 80 kW/m^2 , pri čemu se moraju postići rezultati prema Tabeli 2.

Tabela 2. Prolaz topline plamenom

Indeks prolaza topline	Performanse razina 1	Performanse razina 2
HTI ₂₄	$\geq 9,0$	$\geq 13,0$
HTI ₂₄ – HTI ₁₂	$\geq 3,0$	$\geq 4,0$

- *Prolaz topline zračenjem:* prema BAS EN ISO 6942, s toplinskim tokom od 40 kW/m^2 , pri čemu se moraju postići rezultati prema Tabeli 3.

Tabela 3. Prolaz topline zračenjem

Indeks prolaza topline	Performanse razina 1	Performanse razina 2
RHTI ₂₄	≥ 10,0	≥ 18,0
RHTI ₂₄ RHTI ₁₂	≥ 3,0	≥ 4,0

- *Toplinska otpornost materijala:* svi materijali moraju izdržati 5 minuta pri temperaturi od $(180 \pm 5) ^\circ\text{C}$, što znači da se ne smiju zapaliti, rastopiti niti skupiti za više od 5 %, a pribor odijela mora i nakon ovog ispitivanja funkcionirati.
- *Ostali zahtjevi* traže da vlačna čvrstoća vanjskog materijala mora biti $\geq 450 \text{ N}$ prije i nakon izlaganja toplini od 10 kW/m^2 , a vlačna čvrstoća šavova $\geq 225 \text{ N}$; čvrstoća na trganje mora biti $\geq 25 \text{ N}$; otpornost na površinsko močenje ≥ 4 ; dimenzionalna promjena $\leq \pm 3 \%$.
- *Otpornost na prodor tekućih kemikalija:* uz vrijeme primjene od 10 s mora biti $> 80 \%$, a kemikalija ne smije prodrijeti do najdonjeg materijala (podstave).

Tabela 4. Ispitivanje prodora kemikalija

Kemikalija	Koncent. tež. (%)	Temp. kemikalije $\pm 2 \%$
NaOH	40	20
HCl	36	20
H ₂ SO ₄	30	20
o-ksilen	100	20

- *Otpornost na prodor vode:* pri ispitivanju prema BAS EN 20811 uz brzinu porasta pritiska od $(0,98 \pm 0,05) \text{ kPa/min}$, mora se postići:
 - Nivo 1 $< 20 \text{ kPa}$, za odjeću bez vodne prepreke.
 - Nivo 2 $\geq 20 \text{ kPa}$, za odjeću s vodnom preprekom.
- *Otpornost na prolaz vodene pare:* pri ispitivanju prema EN 31092, mora se postići:
 - Nivo 1 $> 30 \text{ m}^2\text{Pa/W}$.
 - Nivo 2 $\leq 30 \text{ m}^2\text{Pa/W}$.
- *Ergonomske osobine:* treba provjeriti prema uputama.
- *Uočljivost:* retrorefleksni / fluorescentni / kombinirani materijal mora udovoljavati standardu BAS EN 471:2009, i njime treba obuhvatiti

ruke, noge i torzo, a površine moraju biti:

- Za retrorefleksni materijal $\geq 0,13 \text{ m}^2$.
- Za fluorescentni ili kombinirani materijal $\geq 0,2 \text{ m}^2$.
- *Opcijsko ispitivanje:* ako se želi provjeriti nivo zaštite od topline za cijeli sklop ove odjeće, može se napraviti ispitivanje na termomanekenu, koristeći sljedeće parametre:
 - Vrijeme ekspozicije 8 s.
 - Toplinski tok 84 kW/m^2 .

6.3. Zahtjevi koji se postavljaju na materijale i na izradu odjeće za požare otvorenog prostora

Nakon predtretmana, koji se sastoji od pranja/čišćenja po broju i vrsti kako ih predviđa proizvođač, te kondicioniranja na laboratorijske uvjete temperature i vlažnosti zraka, obavljaju se ispitivanja materijala na:

- *širenje plamena:* prema BAS EN ISO 15025:2003, postupak A i/ili postupak B. Ispituju se svi materijali i šavovi (osim pribora),
- *prolaz topline zračenjem:* prema BAS EN ISO 6942:2004 metoda B, s toplinskim tokom od 20 kW/m^2 , pri čemu se moraju postići najmanje $RHTI_{24} \geq 11 \text{ s}$ i $RHTI_{24} - RHTI_{12} \geq 4 \text{ s}$,
- *toplinsku otpornost materijala:* svi materijali, uključujući refleksne trake, etikete, natpise, pribor, sistem zatvaranja itd. moraju izdržati 5 minuta pri temperaturi od $(180 \pm 5) ^\circ\text{C}$, što znači da se ne smiju zapaliti, rastopiti niti skupiti za više od 5 %, a pribor odijela mora nakon ovog ispitivanja funkcionirati,
- *konac šivanja* mora se ispitati prema BAS EN ISO 3146 i ne smije se taliti na temperaturi manjoj od $260 ^\circ\text{C}$,
- *ostali zahtjevi* traže da vlačna čvrstoća vanjskog materijala mora biti $\geq 450 \text{ N}$, vlačna čvrstoća glavnih šavova $\geq 225 \text{ N}$, a čvrstoća na trganje $\geq 20 \text{ N}$,
- *toplinski otpor materijala* mora prema BAS EN 31092 biti $\leq 0,055 \text{ m}^2\text{Pa/W}$, a otpor na prolaz vodene pare $\leq 10 \text{ m}^2\text{Pa/W}$,
- *dimenzionalna promjena materijala* ne smije biti veća od 3 % u smjeru osnove niti potke,
- *uočljivost*, retrorefleksni/fluorescentni/kombinirani materijal mora udovoljavati normi BAS EN 471, njime treba obuhvatiti ruke, noge i torzo, a površine moraju biti:
 - za retrorefleksni materijal $\geq 0,13 \text{ m}^2$,
 - za fluorescentni ili kombinirani materijal $\geq 0,2 \text{ m}^2$.

7. MEĐUNARODNI STANDARDI PERFORMANCI ZA VATROZAŠTITNU ODJEĆU

Pisanje evropskih standarda je jedan trajan proces, pa predložena revizija EN 469 godine 2000. nudi značajna poboljšanja standarda iz 1995. EN 469 je samo jedan od niza standarda za odjeću razvijenih radi zaštite vatrogasaca. Ostali standardi u ovome nizu su EN 1486 "Zaštitna odjeća za specijalno vatrogastvo", EN 531 i EN 531/A1 "Zaštitna odjeća za radnike izložene toplini" te EN ISO 15384 "Zaštitna odjeća za gašenje požara otvorenog prostora".

Na međunarodnom planu, Internacionalna organizacija za standarde (ISO), odgovorna za uspostavljanje standarda za vatrogasce, donijela je norme "Zaštitna odjeća" (ISO 11613), "Odjeća za prilaz" (ISO 15538) i "Odjeća za otvoreni prostor" (ISO 15384). U Kanadi i Sjevernoj Americi, standarde donose Canadian General Standards Board (CGSB) i National Fire Protection Association (NFPA). Sljedeća tabela daje pregled glavnih razlika između različitih standarda vatrozaštitne odjeće.

Tabela 5. Pregled glavnih razlika između različitih standarda vatrozaštitne odjeće

MEĐUNARODNE TRAŽENE PERFORMANCE						
Sloj tkanine	Svojstvo	Evropa	USA	KANADA	MEĐUNARODNE	
		EN 469	NFPA 1971	CGSB 155 (1998)	ISO 11613 Dio A	ISO 11613 Dio B
Svi slojevi	Otpornost na plamen	Kao sklop	□	□	Kao sklop	□
	Otpornost na skupljanje pri čišćenju	□(5%)	□(10%)	□(10%)	□(5%)	□(10%)
	Otpornost na pougljenjenje	□(3%)	□(5%)	□(5%)	□(3%)	□(5%)
Vanjski materijal	Otpornost na toplinu i skupljanje na toplini	–	□	□	–	□
	Vlačna čvrstoća	□	–	–	□	–
	Čvrstoća na kidanje	□	□	□	□	□
	Otpornost na raspršenu vodu / apsorpciju	□	□	□	□	□
Barijera protiv vode	Otpornost na prodor tekućih kemikalija	□	□	□	□	□
	Otpornost na prodor virusa	–	□	–	–	–
	Otpornost na kidanje	–	□	□	–	□
	Otpornost na difuziju	□	–	□	□	–
Toplinska barijera	Otpornost na kidanje	–	□	□	–	□
Kompozit ili sklop komponenti	Performance toplinske zaštite (TPP)	–	□	□	–	□
	Indeks prolaza topline	□	–	–	□	–
	Prolaz radijacijske topline	□	–	–	□	–
	Ukupni gubitak topline	–	□	–	–	–

7. ZAKLJUČAK

Zaštitnu odjeću prema vrstama i zahtjevima za performanse možemo podijeliti na osam kategorija među kojima se nalazi i vatrogasna intervencijska odjeća. Osobine tkanine za vatrogasnu intervencijsku odjeću je najvažnije da pruženi traženi nivo zaštite, udobnost, neškodljivost i trajnost. Vrsta i sirovinski sastav tkanine određuju njene bitne osobine te moraju zadovoljiti standarde za vatrootpornost. Iz tih razloga mnogi korisnici pri izboru vatrogasne odjeće najprije specificiraju tkaninu za koju je bitno da vatrootpornost bude trajna.

Zbog potrebe prilagodbe stvarnim uvjetima, a posebno različitim klimatskim područjima u Europi, predviđena su dva nivoa zaštite ove odjeće: nivo 1 (niža) i nivo 2 (viša).

Materijali vatrogasne odjeće sastoji se od tri ili četiri sloja, s funkcijama koje se ispituju - testiraju u laboratorijskim uvjetima na termomanekenu.

Detalji i vrste ispitivanja koje su definirane u skladu s BAS EN a odnose se na: širenje plamena, prolaz topline plamenom, prolaz topline zračenjem, toplinska otpornost materijala, otpornost na prodor tekućih kemikalija, otpornost na prodor vode, otpornost na prolaz vodene pare, ergonomske osobine te opcijska ispitivanja od kojih je bitna uočljivost a kada se želi provjeriti nivo zaštite od topline za cijeli sklop ove odjeće.

LITERATURA

1. Knežiček, Ž., Adilović, A., Regent, A., 2015. Lična i kolektivna zaštitna oprema. Tuzla: OFF-SET.
2. Hursa Šajatović, A., Zavec Pavlinić, D., Dragičević, Z., 2013. Vatrogasni odjevni sustavi za zaštitu od topline i plamena, Tekstil, 62 (3-4), str. 160 – 173
3. Zavec Pavlinić, D., House R., Mekjavić, B., 2010. Protupožarni odjevni sustavi i njihovo vrednovanje, Sigurnost 52 (3), str. 251 – 262

EKOLOŠKA ODGOVORNOST SA EKONOMSKOG GLEDIŠTA

ECOLOGICAL RESPONSIBILITY FROM THE ECONOMIC GLOSSARY

Stručni članak

Mr. sc. Miloš Radaković*

Sažetak

Među mnoštvom egzistencijalnih kriza, sa kojima se danas čovječanstvo susreće, ekološka kriza zauzima posebno mjesto. Zaštita i unapređenje čovjekove sredine postali su globalan problem savremenog društva. Životna sredina kao oblast istraživanja i ekološka odgovornost na početku XXI vijeka, privlače pažnju naučnika i praktičara različitih nauka. Postojeći problemi se nameću nauci i operativi, naglašenom aktuelnošću i akutnošću, a sve jasnije dolazi se do zaključka da zdrave životne sredine nema previše, da su brojni elementi u njoj ugroženi, da je stepen samoregulacije nekih objekata neznatan i da jednom poremećeni ekološki odnosi gotovo ničim i nikada ne mogu biti dovedeni u prvobitno stanje. Suprostavljenost ciljeva ekonomije i ekologije sa stanovišta upotrebe prirodne sredine i njenih resursa, najizraženije dolazi do izražaja kroz suprotstavljenost ekoloških principa i mjera zaštite prirodne sredine i primjeni tržišta, kao osnovnog mehanizma alokacije društvenih resursa koji koristi ekonomija.

Ključne riječi: ekologija, životna sredina, odgovornost, ekonomija

Abstract

Among the many existential crises, with which humanity is facing today, the ecological crisis is especially important. Protection and improvement of environment have become a global problem of modern society. The environment as an area of research and environmental responsibility at the beginning of the XXI century, attracting the attention of scientists and practitioners in different sciences. Existing problems are imposed doctrine and operations, emphasized actuality and akutnošću, all clearly come to the conclusion that a healthy environment does too, that many elements in it threatened, that the degree of self-regulation of some facilities and insignificant that once disturbed ecological relations almost anything and can never be restored to its original condition. The supremacy

* Agromehanika d.o.o., Banja Luka, e-mail: milos.radakovic5@gmail.com

of the goals of economy and ecology from the point of view of the use of the natural environment and its resources, is most pronounced through the opposition of environmental principles and environmental protection measures and the application of the market, as the basic mechanism of allocation of social resources used by the economy.

Key words: ecology, environment, responsibility, economy.

1. UVOD

Negativne posledice ljudskog uticaja i industrije na životnu sredinu prevladale su u razvoju tranzicionih ekonomija toliko da su stvorile uslove ekološke krize koja je u stanju da prirodnu sredinu učini nepogodnom za život čovjeka. Smena negativnih uticaja čovjeka na životnu sredinu pozitivnim, danas je jedan od osnovnih zadataka za dalji održivi razvoj čovječanstva.

Suočene s problemima rasta i njegovim socijalnim posledicama, tranzicione zemlje nastoje po svaku cijenu da otvore nove prostore rasta u novim sektorima, šteteći time osnovama samog sistema. Njihova osnovna nada leži u novim tehnologijama kao podsticaju životnosti sistema, a ne u promjeni socijalnih odnosa. U tome im pomaže i ekološka kritika koja u najvećem dijelu zahvata posledice, a ne socijalne uzroke u samom sistemu.

2. EKSTERNI FAKTORI ZAGAĐENJA

Društvena reprodukcija zahteva adekvatno tretiranje prirodnog okruženja. Kreiranje zajedničke politike, koja uvažava principe ekonomije i održivog razvoja, upućuje na nužnost dinamičkog ukrštanja ekonomskog, socijalnog, ekološkog i institucionalnog podsistema. U smislu održivog razvoja, odnosa ekonomije i ekologije, akcijenat je dat na osnovu percepcije životne sredine kao izvora resursa za ekonomske aktivnosti. Ekološki pokret tako često zadovoljava široke mase simpatizera i aktivista na "sitnim" uspjesima, ali i nosioce kapitala na upozorenjima u kom smjeru treba investirati kapital kako bi svi u društvu bili zadovoljni. Tako se dio ekološke kritike i njeni nosioci funkcionalno uklapaju u sam sistem i njime se nadopunjavaju kao njegov ekonomski i socijalni barometar.

Ubrzana industrijalizacija i iskorištavanje neobnovljivih izvora sa zagađivanjem okoline, vode privredu prema samorazaranju i katastrofičnim ratovima za hranu, energiju, prostor i vodu. Zagađivanje životne sredine, prije svega, vode i vazduha, su pojave koju ekonomisti nazivaju eksternim efektima. Oni su posledica nesavršenog djelovanja tržišnog mehanizma.

Kada neka fabrika ispušta hemikalije u obližnju rijeku, ona time povećava troškove prečišćavanja vode, preduzećima lociranim nizvodno. To su negativni eksterni efekti. Nasuprot tome, pozitivni eksterni efekti, su aktivnosti lica koja omogućavaju koristi drugima.

U zemljama u tranziciji stanovništvo nije dovoljno motivisano da poboljšava kvalitet ne samo životne sredine, nego i faktora proizvodnje. U tržišnim privredama, koristi takvih pozitivnih aktivnosti odražavaju se na tržišnu cijenu imovine ili faktora proizvodnje. Problemi negativnih eksternih efekata često mogu da se prevaziđu definisanjem prava vlasništva, jer to pravo omogućava vlasniku da kontroliše eksploataciju resursa i naplaćuje naknadu za korišćenje. U određenim slučajevima, privatna tržišta mogu da riješe problem eksternih efekata bez uplitanja države. Optimalan način za to je internalizacija eksternih efekata.

U savremenim uslovima masovne proizvodnje pitanje negativnih eksternih efekata se nameće samo od sebe. Tržišta često nisu u mogućnosti da izvrše efikasnu alokaciju prirodnih resursa. To su svi slučajevi kada nastaju eksterni efekti. Dominantno shvatanje ekonomista jeste da bi mehanizmi slični tržišnim mogli da obezbjede efikasno privatno i društveno ponašanje. (Mladenović; 2013)

3. EKONOMSKI INSTRUMENTI EKOLOŠKE POLITIKE

U cilju konkretizacije zaštite životne sredine i realizacije koncepta održivog razvoja, neminovno se nameće pitanje ekonomskih instrumenata. To su instrumenti, koji usmjeravanju ekonomske subjekte kroz internalizaciju troškova životne sredine ili troškova iscrpljivanja prirodnih izvora. Upotrebom ovih instrumenata ne djeluje se direktno na primjenu drugačije tehnologije ili ekoloških standarda, već se nepravilnosti nastoje ispraviti ekonomskim instrumentima.*

Ekonomski instrumenti zaštiti životne sredine do prije dvadesetak godina koristili su se samo u izuzetnim slučajevima, jer je njihova upotreba nailazila na snažno protivljenje i kod industrije i u javnosti. Međutim, zahtjevi za ostvarenjem "održivog" razvoja tražili su stvaranje novih vrsta i oblika instrumenata, kojima bi se djelovalo na globalno zagađenje.

Ekonomski instrumenti su jedna od grupa instrumenata u oblasti zaštite životne sredine, čiji je cilj postizanje određenih ekoloških poboljšanja. Osnovna svrha primjene ekonomskih instrumenata je da se obezbjedi adekvatno određivanje cijena ekoloških-prirodnih resursa, kako bi se obezbjedila njihova efikasna upotreba i pravilna alokacija.

* *Izrada publikacije podržane od strane Ministarstvapoljoprivrede i zaštite životne sredine, 2014., Primenjena ekologija, Beograd.*

Ukoliko ekološki resursi dobiju realnu, adekvatnu cijenu, kao i svako drugo dobro, može se očekivati da će tada njihovo tretiranje biti kao i kod svakog drugog faktora proizvodnje, što podrazumeva efikasnu alokaciju ograničenih resursa.

Aktivniji način učeća države u smanjenju zagađenja je kroz subvencionisanje smanjenja zagađenja. Umjesto da oporezuje zagađenje, država je u mogućnosti da subvencionira izdatke na smanjenju zagađenja. Ukoliko neće imati direktnu korist od smanjenja zagađenja, preduzeće nije motivisano da investira u kontrolu i redukciju zagađenja, u slučaju nepostojanja kazni.

U uslovima tržišne privrede zaštita životne sredine postiže se:

- pozitivnim preventivnim djelovanjem zagađivača posebno ka smanjenju i otklanjanju zagađivanja,
- odgovornim javnim djelovanjem društvene zajednice (posebno lokalne i regionalne zajednice).

Ekonomski instrumenti treba da doprinesu što većem integrisanju ekološke politike sa ostalim politikama. Posebno se to odnosi na sistem pravilnog formiranja cijena ekoloških resursa, što treba da vodi lakšem uklapanju politike zaštite životne sredine u cijeli fiskalni i sistem cijena.

Da bi se obezbjedilo efikasno privatno i društveno ponašanje postoje sledeći ekonomski instrumenti: (Berber; 2011)

- *Naknade i porezi za emisije.* Naknade za emisije su direktne uplate bazirane na procjenama ili konkretnim mjerenjima koncentracije i vrste emisije. U zemljama u tranziciji, se najčešće tiču velikog broja proizvođača i često se kombinuju sa kaznama.
- *Korisničke naknade i porezi.* Ovaj instrument ima lokalni karakter. Sredstva prikupljena na ovaj način, služe za finansiranje konkretnih ekoloških problema lokaliteta: odlaganje i prikupljanje otpada, obrada komunalnih voda, eksploatacija sirovina, lovišta, parkova, ribnjaka i slično. Centralizovan prihod, koji prevashodno nije namenjen zaštiti životne sredine, već povećava lokalne i državne prihode je upravo porez.
- *Kazne.* Porezi i kazne su najjednostavniji mehanizmi. Kada je proizvodnja uzrokovala negativni eksterni efekat, pravilno utvrđena kazna ili porez, suočavaju proizvođača sa društvenim posledicama svog privređivanja. Smisao ovog instrumenta je da izjednači privatne i društvene troškove i koristi. Kada se proizvođaču naplati kazna u iznosu graničnih troškova zagađenja, granični privatni i društveni troškovi će se izjednačiti. Proizvođač može da smanji zagađenje smanjenjem obima ili načina proizvodnje. Promjene u načinu

proizvodnje mogu uzrokovati izdatke za uređaje za kontrolu kontaminacije, ili da promjene input (sirovinu).

- *Naknade za proizvode.* Proizvodi koji uzrokuju zagađenje okoline tokom proizvodnje, potrošnje ili u obliku otpada, opterećuju se procenjenim društvenim troškovima. Cilj je prilagoditi relativne cijene proizvoda, u cilju smanjenja njihove tražnje, a tako prikupljena sredstva služe finansiranju izmenjenog načina proizvodnje, koji je ekološki prihvatljiviji.
- *Garancija izvršenja.* Proizvođači ili korisnici prirodnih resursa, su u obavezi da polože garanciju, čime garantuju poštovanje uslova zaštite životne sredine. Po izvršenju obaveza, garancija se vraća proizvođaču.
- *Odštete.* Za funkcionisanje ovog ekonomskog instrumenta, neophodna je uloga države koja ima obavezu kreiranja i garantovanja prava na nadoknadu štete ili regulisanja odštete kroz fondove (fondovi za zagađenje voda, fondovi za ugrožavanja biodiverziteta, fondovi za naftne mrlje i slično). Nadnada se odnosi na slučajeve kada je dominantan dio prihoda namjenjen pokrivanju troškova i zaštiti životne sredine (na primjer, sredstva su prikupljena kroz fondove za zaštitu voda i životne sredine).

Ekonomisti koji se zalažu za novčane kazne, imaju stav da se povećanjem novčanih kazni utiče na smanjenje nivoa zagađenja na željeni nivo. Subvencije za smanjenje zagađenja će vjerovatno dovesti do prekomerne proizvodnje proizvoda koji uzrokuju zagađenje iako omogućavaju efikasno smanjivanje zagađenja. Međutim, državna regulativa ostavlja malo prostora da preduzeća dobrovoljno smanje zagađenje ispod određenog nivoa ili standarda, bez obzira sa koliko niskim troškovima bi se suočili, jer postoji razlika između poimanja privatne i društvene koristi i troška, dok god se blagodeti čiste vode, vazduha, biodiverziteta i slično, posmatraju bez ekonomske vrijednosti, već kao nešto što dolazi samo po sebi.

Negativni efekti ekonomskih instrumenata moraju se neutralisati:

- određivanjem izuzetaka u tačno propisanim okvirima, i
- davanjem subvencija u određenom iznosu.

Od ekonomskih instrumenata se očekuje da budu efikasni instrumenti politike zaštite i očuvanja životne sredine, očekuje se da obezbjede inicijativu za inovacije u zaštiti i očuvanju životne sredine. Pored ekonomskih instrumenata za zaštitu životne sredine postoje još regulatorni instrumenti, kao i njihova kombinacija sa instrumentom javnog mjenja i internalizacijom troškova zaštite i očuvanju životne sredine.

Regulatorni instrumenti definišu se kao institucionalne mjere usmjerene direktno na ponašanje zagađivača prema okolini putem:

- regulacije procesa ili korišćenih proizvoda;
- ograničavanja ili limitiranja ispuštanja određenih zagađivača;
- ograničavanja nekih aktivnosti za određeno vrijeme, u određenim zonama kroz licence, postavljanje standarda i sl.

Njihovo osnovno obilježje je da zagađivaču ne ostavljaju mogućnost izbora: ili se prilagođava ili plaća kazne. U praksi se, međutim, striktna granica između ekonomskih i regulatornih mjera često ne može povući. Tako, na primjer, mnoge regulatorne mjere predviđaju određene finansijske implikacije, što je karakteristično za ekonomske instrumente.

2.1. Ekonomski instrumenti ekološke politike u tranzicionim zemljama

Glavna prednost ekonomskih instrumenata je ta što oni inkorporiraju ekološke potrebe direktno u mehanizam tržišnih cijena. Efikasnost ekonomskih instrumenata je zbog svoje fleksibilnosti data zagađivačima kao podloga za kreiranje potrošački-efektivne podobne strategije. Ekološki doprinosi kao što su naplate i takse su direktna plaćanja od strane zagađivača.

Prijedlozi za prošireno korišćenje ekonomskih instrumenata za rješavanje problema zagađenja je dijelom blokirano u tranzicionim zemljama, usled postojećih regulatornih institucija. Ono na šta se cilja i očekuje jeste da bi tranzicija trebala da omogući integralnu primjenu ekonomskih instrumenata u ove svrhe.

Ono što je interesantno za tranzicione zemlje jeste da veliki broj ulaganja u ekološke svrhe zapravo odlazi na ulaganja za tehnologije tretmana otpadnih voda i generalno na probleme menadžmenta otpada. Nacionalni izvori finansiranja za troškove javnog sektora uključuju prihode lokalnih vlasti, transfera sa centralnog državnog budžeta i "mekih zajmova" iz ekoloških fondova. Mnoge tranzicione zemlje su uključile privatni sektor u javne projekte infrastrukture i zaštite životne sredine, kroz različite oblike partnerstava. Jedna od najvažnijih institucionalnih promjena jeste decentralizacija moći i odgovornosti.

U slučaju javnih ekoloških usluga, mnogo je veća vjerovatnoća da dođe do preklapanja između lokalnih potreba i ponude usluga. Ipak, postoje i određeni nedostaci decentralizacije:

- mnoge lokalne vlasti nemaju iskustva i znanja u implementaciji sistema ekološkog menadžmenta;

- nemaju dovoljno finansijskih sredstava da sprovedu preuzetu odgovornost u datim oblastima.

Mnoga ekonomska poboljšanja povezana sa privatizacijom mogu dovesti do potencijalnih poboljšanja životne sredine. Glavni izvori ovih poboljšanja su:

Efikasnije korišćenje prirodnih resursa

Većina oblika privatizacije uvodi efektivniji integralni oblik menadžmenta, što vodi većoj pažnji posvećenju smanjenju otpada, efikasnijem korišćenju sirovina i tehnologija i sveobuhvatnom porastu produktivnosti. Privatizacija može da otvori mogućnost za restrukturiranje industrije, koja, kada je u javnom vlasništvu, stagnira usled nedovoljne posvećenosti države.

Povećano uvođenje menadžmenta životne sredine

Restruktuiranje industrije ima za cilj da poboljša efikasnost i profitabilnost preduzeća u promjenljivom ekonomskom okruženju. Ova poboljšanja donose direktne ekonomske koristi.

Povećan pristup kapitalu i veća ulaganja u čistije tehnologije

Mnogim preduzećima je potreban kapital za investiranje. Obično moraju da poštuju prioritete prilikom sačinjavanja godišnjeg budžeta, a privatizacija može da poveća količinu kapitala za ulaganje omogućavajući preduzećima pristup izvorima investitora. Nova ulaganja kapitala predstavljaju čistije i efikasnije tehnologije.

Pristup tržištima za proizvode i usluge u skladu sa očuvanjem životne sredine

Formiranje konkurentskog izvoza bio je jedan od glavnih ciljeva privatizacije u mnogim tranzicionim zemljama.

Veći pristup novim tržištima, posebno tržištima sa čvrstim regulativama o zaštiti životne sredine i zahtevima za poslovanjem i pružanjem usluga koje ne ugrožavaju životnu sredinu, stvara mogućnosti za nove poslovne poduhvate i poboljšanja standarda životne sredine.

Mjere zaštite životne sredine

Mjere zaštite životne sredine mogu se razlikovati od vlasništva, sektora i veličine kompanije. Kompanije sa centrima u zemljama sa čvršće regulisanim odredbama zaštite životne sredine, obično su suočene sa većim zahtjevima da poboljšaju svoje poslovanje u skladu sa životnom sredinom, nego preduzeća sa centrima u zemljama koje nemaju jasno definisan program zaštite životne sredine. Ekološka zaštita se ne temelji na tržišnom principu, odnosno cijena te zaštite ne može odražavati rijetkost resursa niti osigurati njihovu optimalnu alokaciju, kao što je to slučaj sa "običnim" robama i uslugama na tržištu. Fondovi za životnu sredinu imaju važnu ulogu u finasiranju troškova zaštite životne sredine. Sredstva fonda se obično koriste za investicije smanjenja zagađenja vazduha, vode, i upravljanje otpadom. To se vrši pretežno na dva načina: direktnom finansijskom podrškom korisnika (preduzeća, opština ili drugih institucija), i kroz ulogu posrednika mobilisajući finansijske resurse iz drugih izvora za sufinansiranje infrastrukturnih projekata sa uticajem na poboljšanje životne sredine. Fondovi su veoma važni instrumenti politike u procesu tranzicije jer su direktno uključeni u obezbjeđivanje investicija za poboljšanje stanja životne sredine. U većini tranzicionih zemalja fondovi su pravna lica koja ostvaruju prihod od propisanih naknada, i koja su u različitom stepenu, pod nadzorom Ministarstva za životnu sredinu.

3. ZAKLJUČAK

Osnovni cilj i/ili zadatak ekonomije u odnosu na prirodnu sredinu svodi se na iznalaženje takvih postupaka i metoda kojima će se, putem proizvodnog procesa, obezbjeđiti najefikasnija moguća "prerada" resursa prirode u dobra i usluge za zadovoljavanje nekih od mnogobrojnih ljudskih potreba.

Nasuprot tome, osnovni "interes" ekologije, takođe sa ciljem zadovoljavanja određenih čovjekovih potreba, je da prirodnu sredinu, sa svim njenim resursima, očuva nepromjenjenom. Ovakav karakter odnosa ekonomije i ekologije prema prirodnoj sredini izražava se u osnovnim svojstvima, koje prirodna sredina ima za čovjeka:

- pojavljuje se kao davalac obnovljivih i neobnovljivih sirovina koje se koriste kao inputi u procesu proizvodnje,
- posjeduje takve javne resurse koji u svom prirodnom stanju obezbjeđuju zadovoljenje čitavog niza čovjekovih egzistencijalnih i izvedenih potreba,
- pruža zemljište kao mjesto i prostor za obavljanje svih čovjekovih, pa time i ekonomskih aktivnosti.

Suprotstavljenost ekonomije i ekologije se, praktično, svodi na problem pronalaženja i primjene takvog mehanizma alokacije društvenih (tako i prirodnih) resursa koji će, uz realizaciju svoje osnovne funkcije u vidu maksimiranja (ekonomske) efikasnosti te alokacije, obezbjediti i maksimalno očuvanje ekološke ravnoteže.

Teorijski posmatrano, kada bi se plan primjenjivao kao jedini i isključivi mehanizam alokacije svih resursa jednog društva, "sukob" između potrebe "ekonomske eksploatacije" i "ekološke nedodirljivosti" prirodne sredine i njenih resursa pojavio bi se kao manje izražen, bar sa stanovišta jedinstvenosti korišćenja mehanizma alokacije ukupnih društvenih resursa.

LITERATURA

1. Berber, N., 2011., Ekološki menažment, Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad.
2. Izrada publikacije podržane od strane Ministarstvapoljoprivrede i zaštite životne sredine, 2014., Primenjena ekologija, Beograd.
3. Mladenović, B., 2013., Ekonomski instrumentizaštite životne sredine, Visoka tehnička škola strukovnih studija Požarevac.

**MINI HIDROELEKTRANE – EKOLOŠKA PRIHVATLJIVOST ILI
BIZNIS?**

**MINI HYDRO POWER PLANTS - ECOLOGICAL ACCEPTANCE OR
BUSINESS?**

Stručni članak

Mr. sc. Miloš Radaković*

Sažetak

U svijetu odavno, a na Zapadnom Balkanu odnedavno, razmišlja se o proizvodnji električne energije iz obnovljivih izvora. Kad su nuklearne elektrane i hidroelektrane opasne ili preskupe, a termoelektrane neprihvatljive kao veliki zagađivači, nude se rješenja u obliku vjetroelektrana, elektrana na solarni pogon ili biomasu, te malih hidroelektrana. Kad se sve zbroji i oduzme, računa se da bi se tako proizvodila jeftinija električna energija, što bi značilo i manje opterećenje za kućne proračune. Male hidroelektrane predstavljaju najracionalniji obnovljivi energetski izvor, upravljački najfleksibilniji i ekološki najčistiji. Posljednjih godina mnogo je novoizgrađenih mini hidroelektrana, a u planu je takođe veliki broj istih. Investitorima predstavljaju unosan posao, ekolozima kako navode veliku prijetnju, no malih hidroelektrana sve je više u regiji.

Ključne riječi: električna energija, mini hidroelektrane, profit, ekologija

Abstract

In the world a long time ago, and in the Western Balkans recently, the production of electricity from renewable sources is being considered. When nuclear power plants and hydroelectric power plants are hazardous or too expensive, and thermal power plants are unacceptable as large polluters, solutions are offered in the form of wind farms, solar power plants or biomass power plants, and small hydropower plants. When everything is summed up and subtracted, it is counted in order to produce cheaper electricity, which would mean less burden for home budgets. Small hydropower plants represent the most rational renewable energy source, the most flexible and ecologically cleanest controller. In recent years, many

* Agromehanika d.o.o., Banja Luka, e-mail: milos.radakovic5@gmail.com

newly constructed mini hydroelectric dams have been built, and a number of them are also planned. Investors are lucrative, ecologically challenging, but small hydroelectric power plants are increasingly in the region.

Key words: electricity, mini hydro power plants, profit, ecology

1. UVOD

U regiji postoje deseci malih hidroelektrana, a pod tim pojmom podrazumijevaju se pogoni s instaliranom snagom do 10 megavata. Iako imaju velikih problema s pribavljanjem dokumentacije i moraju za to izdvojiti puno vremena, investitorima su isplative. Po njihovoj računici, investicija se vraća za nekoliko godina. Proizvedenu energiju otkupljuju veliki distributeri. Investitori još kažu da, uz zapošljavanje domaće radne snage, male hidroelektrane ne zagađuju okoliš, ne utiču na vodotok, niti na biljni i životinjski svijet.

No, s njima se ne slažu aktivisti za očuvanje okoline. Osim buke i vibracija te vizuelnog narušavanja okoline, upozoravaju na ozljeđivanje riba i drugih vodenih životinja te utjecaj na kompletan biosistem.

2. USPOSTAVLJANJE BALANSA

Zemlje u regiji, bilo da je riječ o Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj ili Srbiji, bogate su rijekama, a potrebe za električnom energijom su uvijek velike. Ovdje se postavlja pitanje kako je moguće uspostaviti balans između potreba za novim izvorima električne energije, kao što su male hidroelektrane, i neslaganja protivnika takvih projekata? (ĐURIĆ, Ilić; 2013)

Projektni asistent u nevladinoj organizaciji Green Home iz Podgorice Milije Čabarkapa smatra da takav balans je moguće uspostaviti samo održivim planiranjem malih hidroelektrana. Na isto pitanje u banjalučkom Centru za životnu sredinu, koji se snažno zalaže za očuvanje prirodnih bogatstava Bosne i Hercegovine, prije svega njezinih rijeka, odgovaraju kako je "potrebno više ulagati u energetska efikasnost, koja može da donese ogromne uštede i smanji potrebu za novom energijom". U tom smislu ukazuju, prije svih, na sunčevu i energiju vjetra.

Po stavu kojeg zastupaju u toj udruzi, "male hidroelektrane predstavljaju proporcionalno istu prijetnju za male rijeke kao velike hidroelektrane za velike rijeke". Ukazuju i da male hidroelektrane nisu isplative za državu, nego isključivo za investitora. Zato smatraju da je riječ o

"čistom biznisu". (<http://www.bistrobih.ba/nova/2015/11/17/male-hidroelektrane-veliki-i-sumnjiv-profit/>)

"Gubici koji nastaju uništenjem rijeke i njene okoline se novčano nikad ne mogu ni nadoknaditi. Male hidroelektrane su nepouzdana i sa aspekta klimatskih promjena, koje u budućnosti donose sve drastičnije padove površinskih i podzemnih voda. O tome se ne raspravlja, a biće evidentan problem već kroz nekoliko godina kad se suočimo sa nestašicama vode za mnogo važnije sektore od energije, kao što je vodosnabdijevanje, poljoprivreda, razne grane privrede, turizam i slično, koje su za lokalno stanovništvo od vitalnog interesa", napominju iz centra. Centar kojem je na čelu, u tom smislu, svojim akcijama je dao zvučna imena, pa se, osim "bitke za Sutjesku", bore i za druge lijepe, čiste i vrijedne BiH rijeke, kao što su Neretva, Sana, Ljuta, Una i mnoge druge.

2.1. Ekološka prihvatljivost

Većina autora smatra da male hidroelektrane predstavljaju najracionalniji obnovljivi energetska izvor, upravljački najfleksibilniji i ekološki najčistiji, ali uz poštovanje cijelog niza pravila. Ukoliko se izgradnja hidroenergetskih objekata planira bez vodoprivrednih osnova, čije je usvajanje definisano Zakonom o vodama, korišćenje vode kao obnovljivog izvora energije može biti vrlo destruktivno za životnu sredinu, a samim tim i za stanovništvo. Zbog toga sve buduće dodjele koncesija treba stopirati do trenutka pripreme neophodnih podloga, a sve u cilju održivog razvoja ovih hidroenergetskih objekata. (Đukanović; 2014)

Iz nevladine organizacije Green home u upozoravaju na 10 vrlo značajnih problema koji onemogućavaju održivi razvoj malih hidroelektrana. Navode tako nepostojanje katastra vodotoka s ekološkim i energetska karakteristikama, nedostatak višegodišnjeg planiranja dinamike korišćenja vodotoka u energetska svrhe, slabo uključivanje javnosti pri planiranju, odnosno odobravanju projekata, neusuglašenost strateških planova, odnosno potrebu harmonizacije politike sektora energetike, vodoprivrede, životne sredine, planiranja i izgradnje objekata. (Ristić, Milenković; 1996)

3. MALI POGONI U BIH

Po potencijalu malih hidroelektrana, izgrađenih i onih koje planiraju graditi, Bosna i Hercegovina zauzima osmo mjesto u Europi, ukazuju stručnjaci. Iako nema preciznog podatka o broju dodijeljenih koncesija na prostoru Bosne i Hercegovine, a spominje 200-ak ugovora, u pogonu je najmanje 50-ak takvih energetska objekata. Osim privatnih investicija, dobar dio njih je u vlasništvu triju elektroprivrednih društava.

3.1. *U planu izgradnja pet novih mini hidroelektrana na području SBK-a*

Na području Srednjobosanskog kantona (SBK) u funkciji je 28 malih hidroelektrana (MHE). Najviše ih je u Gornjem Vakufu-Uskoplju i Fojnici - po šest, za razliku od opštine Kreševo koja nema nijedan ovakav objekt. Prava ekspanzija u izgradnji mini hidroelektrana u SBK-u desila se 2005. i 2006. , dok je u prošloj godini okončana izgradnja triju takvih objekata. Takođe iz Ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva SBK-a dospjela je informacija da je planirana izgradnja u 2017. na teritoriji Gornjeg Vakufa-Uskoplja dvije, a u Vitezu tri mini hidroelektrane. U ovom ministarstvu ističu da je postupak dobijanja koncesija veoma složen i da se provodi u skladu s postojećim zakonima koji tretiraju ovo pitanje. Dosadašnja iskustva u postupcima dodjele koncesija su pozitivna i koncesionari su, uglavnom, ispunjavali obaveze iz potpisanih ugovora. Pored plaćanja koncesione i vodne naknade oni su, između ostalog, dužni da objekat nakon trideset godina vrate u vlasništvo Kantona, što je nevidljiva i dugoročna dobit. Stanovništvo u mjestima gdje se grade male hidroelektrane, tvrde, nije ugroženo, kao ni riblji fond u dijelu između vodozahvata i centrale. Prošlogodišnji prihodi od koncesija iz oblasti vodoprivrede na području Srednjobosanskog kantona iznosili su oko 480.000 KM a to, zaključio je, nije mala cifra u kantonalnom budžetu.

3.2. *Do kraja 2017. na mreži 10 novih hidroelektrana u Republici Srpskoj*

U ovoj godini pravo na poticaje ostvarile su 54 male elektrane koje su zajedno proizvele 106,89 gigavat-sati električne energije i na taj način podmirile četiri posto krajnjih kupaca u Republici Srpskoj, potvrđeno je u "Elektroprivredi Republike Srpske" /ERS/.

U ovom produžecu ističu da je pravo na poticaje ostvarilo 16 hidroelektrana, 36 solarnih postrojenja i dvije elektrane na biogas, napominjući da će do kraja iduće godine na mreži biti još 10 novih hidroelektrana i pet solarnih postrojenja. "Njihovo učešće u proizvodnji električne energije biće povećano za dva posto, a isti rast očekuje se i u 2018. godini", kažu u ERS-u i dodaju da je sve značajnije učešće obnovljivih izvora električne energije u sistemu poticaja obnovljivih izvora u Republici Srpskoj, ali i njihov značaj u podmirivanju krajnjih kupaca struje. Instaliranjem malih elektrana povećao se broj postojećih energetske izvora, a njihov rad je doprinio i povećanju sigurnosti snabdjevanja potrošača. ERS navodi sledeće: "Učešćem obnovljivih izvora u proizvodnji električne energije ispunjene su međunarodne obveze Republike Srpske i BiH prema ugovoru o Energetskoj zajednici jugoistočne Europe".

U ovom preduzeću pojašnjavaju da je riječ o tehnologijama koje nisu tržišno konkurentne, te da su samim tim predmet poticaja u vidu obaveznog otkupa po garantnoj cijeni u trajanju od 15 godina, a nakon tog perioda prestaju obveze otkupa, i proizvođač izlazi na slobodno tržište. Prema akcijskom planu Vlade Republike Srpske za korištenje obnovljivih izvora električne energije u periodu od 2015. do 2020. godine predviđena je i gradnja dva vjetroparka na području Hercegovine.

Gradnja vjetroparka "Hrgud" instalirane snage 48 MW počće u 2017. godini i to će biti prvo vjetropostrojenje u Srpskoj, čija će godišnja proizvodnja iznositi 126 gigavat-sati električne energije, što je otprilike polovina proizvodnje Hidroelektrane Bočac.

U ERS-u očekuju da "Hrgud" na mreži bude do 2020. godine. Osim "Hrguda" u privatnoj režiji je planirana izgradnja i vjetroparka "Trusina" u opštini Nevesinje, čija će instalirana snaga iznositi oko 50 MW. Na ovaj način do 2020. godine u potpunosti će biti ispunjen petogodišnji Akcijski plan Vlade Srpske za korištenje obnovljivih izvora električne energije.

4. POPLAVA MALIH HIDROELEKTRANA U BIH

Ove godine, 2017., izdano je 30 dozvola za proizvodnju iz malih hidroelektrana, a 12 ih je u procesu gradnje. Regulatorna komisija za energiju u FBiH (FERK) do kraja juna ove godine izdala je 30 dozvola za proizvodnju električne energije koje se odnose na 56 hidroelektrana instalirane snage do 10 MW, s 64,394 MW instaliranih kapaciteta.

U Republici Srpskoj je do sada izgrađena 21 mala hidroelektrana i njihova ukupna snaga iznosi 51,523 MW. Institucije smatraju da su one odlična prilika za razvoj zajednica, dok iz banjalučkog Centra za životnu sredinu tvrde da su štetne, kako za okoliš, tako i za privredu. Ministarstvo industrije, energetike i rudarstva RS navodi da su male hidroelektrane izgrađene na rijekama Vrbani, Ilomskoj, Studenoj, Sućeski, Bistrici, Ugru, Žiraji, Velikoj Jasenici, Žeželji, Oteši, Paklenici, Grabovici, Prači, Bregavi, Govzi, Drinjači, Zelenom Jadru i Krupici.

Na svim navedenim rijekama je, uglavnom, lociran po jedan objekt, osim na rijekama Sućeski, Žiraji i Prači, na kojima se nalaze po dvije MHE. Inače, instalirana snaga malih hidroelektrana se kreće u rasponu od 0,2 MW do 4,9 MW.

Slika 1. – Mini hidroelektrane u BiH

Izvor: <https://www.cin.ba/energopotencijal/hidro.php>

U Republici Srpskoj je trenutno u izgradnji devet malih hidroelektrana, dok su za pet MHE pribavljene ili su u toku postupci pribavljanja građevinskih dozvola. U skladu sa Zakonom o zaštiti životne sredine u postupku realizacije koncesija, pribavljaju se ekološke dozvole za svaku MHE. Svaka izgrađena MHE je dužna da tokom rada i prestanka rada primijeni mjere za zaštitu zemljišta, zraka, vode biljnog i životinjskog svijeta, odnosno da ispuni osnovne obaveze zaštite okoline i primijeni mjere ublažavanja negativnih utjecaja na okoliš. Energija dobivena iz malih hidroelektrana smatra se obnovljivom energijom koja nema negativan uticaj na okoliš.

Zagovornici dobijanja energije na ovaj način ističu da male hidroelektrane ne utiču na sam tok rijeke, kao ni na njegove hidrološke, eko i biološke osobine, a nema bojazni ni od zagađenja. Ipak, poslednji slučaj u vezi s izgradnjom dvije male hidroelektrane u Kruščici kod Viteza govori drugačije.

5. ZAKLJUČAK

Ovdje je potrebno naglasiti da osnovni razlog povećanog interesa za izgradnju malih hidroelektrana danas nije poboljšanje pogonske pouzdanosti, iako mala hidroelektrana u funkciji rezervnog napajanja u slučaju kvara u mreži nesumnjivo povećava pouzdanost napajanja potrošača koji se nalaze iza mjesta kvara. Planiranje njihovog intenzivnijeg korištenja rezultat je globalne tendencije korištenja energije obnovljivih izvora i otvaranja mogućnosti privatnog preduzetništva na području malih izvora energije. Dakle, pretpostavljeni doprinos pouzdanosti male hidroelektrane u smislu rezervnog napajanja u EES-u nije uzrok, već posljedica njihove izgradnje.

Investitorima mini hidroelektrane znače unosan posao, ekolozima opasnost za biljni i životinjski svijet. Ekolozi smatraju da male hidroelektrane predstavljaju proporcionalno istu prijetnju za male rijeke kao velike hidroelektrane za velike rijeke. Gubici koji nastaju uništenjem rijeke i njene okoline se novčano nikad ne mogu nadoknaditi. Nepouzdana su i sa aspekta klimatskih promjena.

Oni također tvrde da male hidroelektrane nisu isplative za državu, nego isključivo za investitore. Zato uspješno i cvjeta taj biznis.

LITERATURA

1. Đukanović, S., 2014., Ekološka energetika, Beograd.
2. Đurić, M., Ilić, V., 2013., Male hidroelektrane, Beograd.
3. <http://www.bistrobih.ba/nova/2015/11/17/male-hidroelektrane-veliki-i-sumnjiv-profit/>
4. <https://www.cin.ba/energopotencijal/hidro.php>

**NOVI PRISTUP POSMATRANJU STRATEGIJE POSLOVANJA U
POSLOVNOM SISTEMU ZASNOVNA NA NOVIM TEHNOLOŠKIM
RJEŠENJIMA**

**NEW APPROACH TO OBSERVING BUSINESS STRATEGIES IN
BUSINESS SYSTEMS BASED ON NEW TECHNOLOGICAL
SOLUTIONS**

Stručni članak

*Prof. dr. Mladen Radivojević**

*Prof. VŠ Nada Mirjanić-Gluvić**

*Mattoug Dalal Ramadan Saad, MA**

*Bojan Žunić, MA**

Sažetak

U radu se bavimo drugačijim pristupom posmatranju strategije poslovanja u poslovnom sistemu zasnovane na semantičkom vebu i bazama znanja. Da bi se brzo moglo doći do neophodnog znanja koje je neophodno u efikasnijem i efektivnijem posmatranju strategije poslovanja, u ovom radu za dolaženje do takvog znanja predlažemo jedinstveni koncept koji je zasnovan na novim tehnološkim rješenjima, bazama znanja i semantičkom vebu. Neophodna znanja ažuriramo uz upotrebu Protégé editora, platforme otvorenog koda koji brzo i jednostavno može obezbjediti sva neophodna znanja koja su u njemu ažuriraju. Predložena ideja, može onima koji se bave proučavanjem ili izradom strategije poslovanja u poslovne sisteme biti dobra osnova za korištenje i ažuriranje svih neophodnih znanja. U ovom radu nam nije cilj ažuriranje svih neophodnih znanja, već da ukažemo na mogućnosti novih tehnoloških rješenja zasnovanih na bazama znanja i semantičkom vebu. Digitalno društvo u kojem sada živimo zasnovano je na novim tehnologijama i efiksnom upravljanju i korištenju znanja. Rješenja koja predlažemo u ovom radu mogu obezbjediti brzo dolaženje do neophodnih znanja koja su ažurirana u bazi znanja.

Ključne riječi: strategija poslovanje, poslovni sistemi, baze znanja, implementacija strategije.

* Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije”, e-mail: radivojevicmladen60@gmail.com

* Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije”,

* Az Zawiyah university, Libija

* Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka

Abstract

In this paper we deal with a different approach to observing business strategies inside of a business system, based on semantic web and knowledge databases. Being able to quickly access the necessary knowledge that is needed in a more effective and efficient observation of business strategies, in this paper we recommend a unique concept based on new technological solutions, knowledge databases and semantic web. The databases will be edited with Protégé editor, an open source platform which can quickly and simply provide editing of the database. The recommended idea can, for those who study or design business strategies, be a good basis for usage and editing of the necessary knowledge. Digital society in which we live now is based on new technologies and efficient managing and use of knowledge. Solutions recommended in this paper can make sure that we can acquire knowledge faster through knowledge databases.

Key words: business strategies, business systems, knowledge databases, implementation of strategies.

1. UVOD

Nesporna je činjenica da se danas poslovni sistemi nalaze pred velikim izazovima. Nezaustavljiv je trend globalizacije, dinamika poslovnih promjena je sve izraženija, broj inovacija se povećava, okolina u užem i širem smislu se mijenja, konkurencija je nemilosrdna.

Pojam strategije je teško kvalitetno definisati jer je veliki broj autora upotrebljava sa više različitih i ponekad oprečnih značenja.

Ovdje pod strategijom podrazumjevamo plan koji integriše glavne ciljeve poslovnog sistema, njegovu politiku i njegove akcije u jednu skladnu i kompaktnu celinu.

Bitne komponente strategije su:

- najvažniji ciljevi,
- najznačajnije politike koje usmjeravaju akcije i
- glavni nizovi akcija.

Politika predstavlja vodilju koja postavlja granice unutar kojih se odvijaju akcije za postizanje postavljenog cilja.

Politika je osnova za korektno odlučivanje o bitnim pitanjima kojima menadžment definiše opšte stavove o najvažnijim pitanjima vezanima za vlastito poslovanje.

Ciljevi strategije definišu tvrdnju koja pokazuje šta su osnovne namjere poslovnog sistema u budućnosti. To je osnova i podloga za pravce razvoja i rasta u budućnosti.

Glavni ciljevi, oni koji utiču na opšte usmjerenje poslovnog sistema nazivaju se strategijskim ciljevima. Ti ciljevi se razvijaju i konkretizuju kroz odgovarajući broj planova i projekata. Strategijski ciljevi se ostvaruju kroz strategijski plan, funkcionalni ciljevi kroz programe i zadatke odjeljenja, grupe i pojedinaca.

Najbolji ciljevi imaju pet svojstava: preciznost, mjerljivost, izvodivost (dostižnost), dosljednost i prikladnost za poslovni sistem.

Kotler kao najčešće ciljeve poslovnog sistema navodi: rentabilnost, rast prodaje, porast udjela na tržištu, rizika i inovacije te naglašava da različiti ciljevi mogu biti korisni ukoliko su hijerarhijski, kvantitativni, realistični i konzistentni (Kotler; 1988).

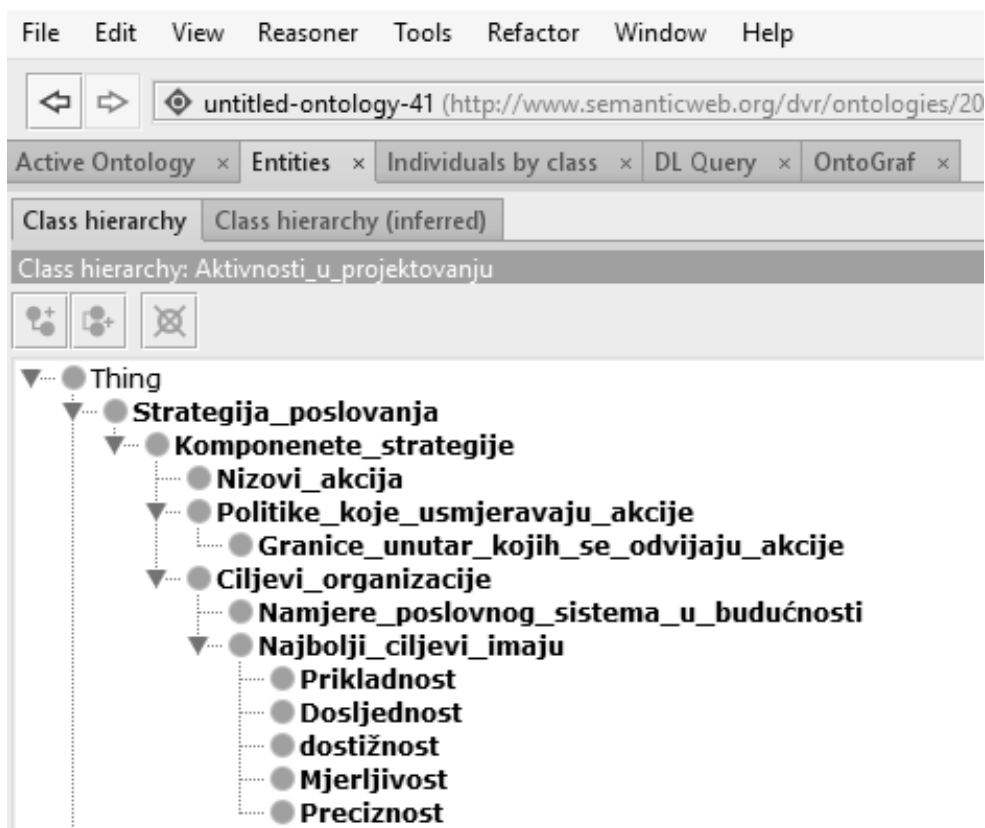
Programi su, kao faze implementacije strategije, skupovi ciljeva, politika, procedura i pravila koje treba preduzeti za njezino provođenje. Da bi mogli posmatrati novi pristup implementaciji strategiji u poslovnom sistemu uvešćemo još neke pojmove koji su nam tu neophodni. To su prije svih semantički veb i baze znanja. (Kuleto, Subotić, Radivojević; 2015)

Pojam semantičkog veba uveo je Tim Berners Lee (2001.) kao jasnu strukturu sadržaju Web stranice. Nastao je kao potreba efikasnijeg pronalaženja određenih informacija i znanja. Zasniva se na ideji da informacije na vebu postanu mašinski čitljive. Umjesto dokumenata povezanih hiperlinkovima treba koristiti međusobno povezane podatke (informacije) koji imaju specifikovanu strukturu i značenje.

Da bi ideja semantičkog Weba funkcionisala, računari bi morali da imaju pristup kolekcijama informacija. On mora da obezbjedi pravila za rezonovanje o podacima, te omogući predstavljanje podataka i informacija.

Ovdje koristimo editor *Protégé*, platformu otvorenog koda za ažuriranje znanja koja omogućava: očitavanje i spremanje znanja. Editor *Protégé* pruža bogat skup struktura za modelovanje i aktivnosti koje podržavaju stvaranje, vizualizaciju i manipulaciju podacima i informacijama koje su zastupljene u različitim formatima.

Koristeći *Protégé* editor ažurirali smo samo neka znanja vezana za strategiju poslovanja i predstavili ih na slici 1.

Slika 1. Strategija poslovanja

Sušтина formulisanja strategije je u ocjenjivanju da li poslovni sistem teži pravim ciljevima, da li radi prave stvari i da li te stvari radi na pravi način.

Ako poslovni sistem možete u potpunosti odgovoriti na sljedećih pet pitanja: ko, šta, kada, gdje i zašto - onda ima dobru osnovu za kreiranje kvalitetne e-Strategije svog poslovanja. Dobra poslovna strategija je osnova razvoja i zbog toga mora biti na pravom mjestu. Dobar dio poslovnih sistema propušta oblikovati efikasnu strategiju elektronskog i mobilnog poslovanja (e-Poslovanja, m-Poslovanja u daljem tekstu e-m-Poslovanja) koja bi detaljno obilježila njihov krajnji cilj prije nego izaberu put koji će ih dovesti do tog cilja. One rizikuju investiranje vrijednih resursa u inicijative koje najčešće na kraju propadaju. Prvo se mora odrediti odredište (krajnji cilj), a tek onda crtati kartu putovanja prema krajnjem cilju e-m-Poslovanju i poslovnoj inteligenciji.

Govoriti o e-m-Poslovanju i e-Poslovnoj inteligenciji je veoma lako, ali njegovo ostvarenje u praksi je puno teži dio posla (Turban; 1992).

U ovom radu fokus je na izradi i implementaciji strategije mobilnog, elektronskog i inteligentnog poslovanja jer njihova efikasna implementacija može poslovnom sistemu obezbjediti konkurentsku prednost

Svima koji rade u poslovnim sistemima je jasno da bi kupce i korisnike trebalo usluživati bolje. Problem je sa implementacijom koja ih tjera da preispituju svoje poslovanja i da priznaju da su mogli raditi i bolje, a da bi se radilo bolje mora se mijenjati način rada. Na ono što rade moraju gledati na sasvim drugi način, odbacujući tradicionalne metode i usvajajući nove vještine.

Uvođenje e-m-Poslovanja i e-Poslovne inteligencije uključuje tri ključna elementa:

- Izradu strategije,
- Formulaciju akcionog plana (e-m-Plan) i
- Taktičku izvedbu.

Strategija pomaže da se sazna šta je to što kupcima i korisnicima usluga predstavlja vrijednost i zašto.

Akcioni plan predstavlja metodologiju (projekte) - kako i kada stvoriti određene vrijednosti.

Taktička izvedba predstavlja mjesto od kojeg se stvari počinju stvarno dešavati.

2. VIZIJA STRATEGIJE

Vizija je potpuna predstava o budućoj slici poslovnog sistema i putevima njezina ostvarenja. Ona mora biti ostvariva u određenom vremenu, ne smije biti utopija, te mora trajno mijenjati postojeće stanje.

Dobra vizija implementirana dobrom stregijom je osnova budućeg razvoja poslovnog sistema pa joj u ovom radu posvećujemo odgovarajuću pažnju.

U novije vrijeme određeni autori povezuju viziju, misiju i ciljeve kao jednu cjelinu koju nazivaju „strateška namjera“ zbog izuzetne međusobne povezanosti i međuzavisnosti.

Nije dobro da vizija bude rezultat razmišljanja vrhovnog menadžmenta ni određene grupe stručnjaka, već naprotiv, ona treba biti pogled na budućnost koju razumiju, prihvataju i provode svi zaposleni. Njezin smisao je u tome da inspiriše zaposlene i budi u njima osjećaj motivacije i zadovoljstva poslom koji obavljaju želeći da zajednička vizija postane njihova sutrašnja stvarnost.

Vizija treba pomoći poslovnom sistemu da sagleda sebe u budućnosti, da se za nju počne pripremati i mijenjati trenutnu strukturu za potrebe vizije.

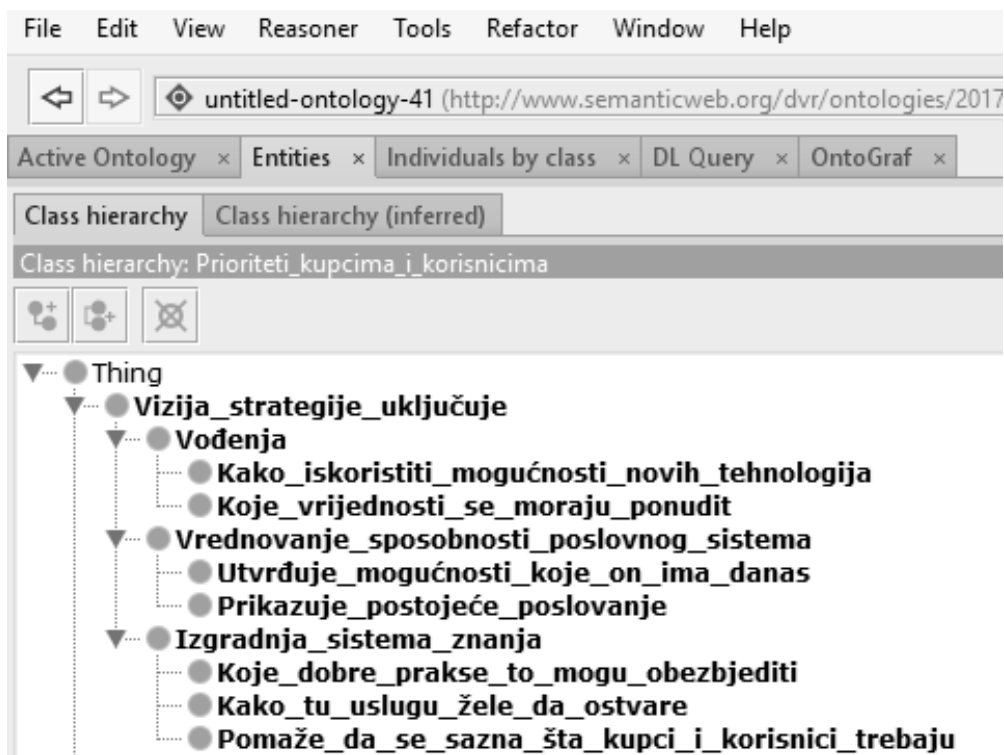
Vizija ne predstavlja cilj već zvijezdu vodilju prema cilju koji se nalazi u budućnosti.

To je prva faza u kojoj poslovni sistem izgrađuje svijest o potrebi stvaranja nove vrijednosti za kupce i korisnike i pravi odgovarajući plan za to. Da bi se to uradilo mora se imati jasna vizija potreba korisnika i onoga šta on to stvarno želi. Mora se jasno razumjeti šta je sve to potrebno da se zadovolji (oduševi) kupac i korisnik. U istom trenutku kompletan poslovni sistem koja radi na viziji svog e-m-Poslovanja mora da baci kritički pogled na samog sebe. Dobro formulisana strategija e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije zahtjeva da poslovni sistem bude svjestan svojih sposobnosti i ograničenja (snage i slabosti).

Vizija strategije – šta i kako raditi – uključuje sljedeće faze: (Zuurmond; 2000)

- Izgradnja sistema znanja koji pomaže poslovnom sistemu da sazna šta kupci, a šta korisnici trebaju, kakav proizvod ili kakvu uslugu žele, te kako dobre prakse to mogu obezbjediti. Ta faza otvara prozor u budućnost i mogućnost istinskog razumijevanja onoga što u suštini kupci i korisnici cijene.
- Vrednovanje sposobnosti poslovnog sistema prikazuje postojeće poslovanje i utvrđuje mogućnosti koje on ima danas, kao i one koje bi trebalo imati sutra. Ta faza omogućava da se poslovni sistemi upitaju imaju li ono što je potrebno da bi zadovoljili prioritete potrebe kupaca ili korisnika.
- Dizajn pita koje vrijednosti poslovni sistem mora ponuditi kako bi iskoristio mogućnosti digitalnih tehnologija. Kako tu vrijednost treba upakovati u kvalitetan i jeftin proizvod. Ta faza uključuje osnovni dizajn za zadovoljenje svih potreba kupaca i korisnika. Dizajn je vodič koji pomaže poslovnom sistemu da stigne tamo gdje je njegova najviša tačka (cilj).

Uz upotrebu *Protégé* editora, platforme otvorenog koda, ažurirali smo samo neka znanja vezana za viziju strategiju i predstavili ih na slici 2.

Slika 2. Vizija strategije

Formulisanje strategije može biti kao rješavanje mističnog problema u kome je teško dokučiti istinu.

Postupanje prema određenom broju uputstava rukovodni kadrovi i provedbeni timovi mogu smanjiti tu mističnost. Ta uputstva se mogu prezentovati u određenom broju strateških pitanja. Treba provesti nekoliko sati u tišini razmišljajući i odgovarajući na njih. Odgovori će dati osnovu tvorevine inicijative u pogledu uvođenja e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije.

Odgovore koji se dobiju treba uporediti sa odgovorima onih osoba koje su istog ili približnog ranga i obrazovanja. Treba razmjenjivati ideje, zamisli i prijedloge sa drugima, naročito sa članovima tima. Dobra razmjena će pomoći da se potvrde neka razmišljanja ili da se rasvijetle određene nejasnoće.

3. PROCES FORMULISANJA STRATEGIJE

Poslovni sistemi su suočeni sa tranzicijskim promjenama pokušavajući revalorizirati svoje poslovanje u skladu sa najboljim praksama i prilagoditi ga zahtjevima novog vremena i sve zahtjevnijeg kupca i korisnika. Strategija e-Poslovanja i poslovne inteligencije zasniva se na pretpostavkama i vjerovanjima u pogledu budućnosti novog načina poslovanja. Ona pomaže da se uoče određene promjene koje će trebati provesti da bi se zadovolji određeni zahtjevi koje će kupci i korisnici u budućnosti iskazati kao svoj prioritet. Strategija mora da predvidi odgovarajući napredak tehnologije i neophodna znanja i vještine koje će biti potrebne određenim kadrovima (zaposlenima).

U teoriji postoje tri pristupa formulisanja strategije:

1. pristup od opšteg ka posebnom (analitičko planiranje),
2. taktičko planiranje od posebnog ka opštem i
3. kontinuirano planiranje sa povratnom vezom.

1. Analitičko planiranje obuhvata veoma širok pogled na poslovno okruženje, utvrđuje sve mogućnosti odgovarajućeg poslovnog sistema, te aktivnosti potrebne za ostvarenje najboljih rezultate u pojedinim područjima rada, te strateške smjernice za budući rad. Metoda od opšteg ka posebnom želi sistemski uobličiti viziju budućnosti. Njen cilj je definisati viziju što je moguće preciznije kako bi se mogli kvalitetno procjeniti troškovi, kadrovi i neophodno vrijeme. Ovakav pristup daje okruženje koje je dobro potkrepljeno numeričkim (statističkim) podacima, vođen je brojkama i analitički zasnovan.

Rukovodni radnici i tvorci strategije razmatraju alternativne scenarije budućnosti testirajući osjetljivost svojih predviđanja na promjene koje se odnose na vrijednosti ključnih promjenljivih. Najčešći cilj provedene analize je identifikovanje najvjerojatnijih rezultata da bi se na osnovu njih oblikovala strategija.

2. Taktičko planiranje od posebnog ka opštem obuhvata uži pogled na poslovno okruženje, utvrđujući i provodeći aktivnosti za postizanje kratkoročnih rezultata u specifičnim područjima. Ideja planiranja kao organizovanog procesa, pretpostavlja da je budućnost nastavak sadašnjosti. Osnova ovog planiranja zasniva se na činjenici da će budućnost nastupiti polaganije, predvidivom brzinom, ostavljajući dosta vremena da mu se prilagodi. Korištenje ove strategije može dovesti do usitnjavanja planova ili autoriteta. Pojedini menadžeri svoje strateške odluke zasnivaju na potrebama svojih organizacionih jedinica, a ne na potrebama poslovnog sistema kao cjeline. Taj princip nameće sveobuhvatno planiranje i potpunu integraciju sistema, potrebnu za uspješnu inicijativu u pogledu e-Poslovanja.

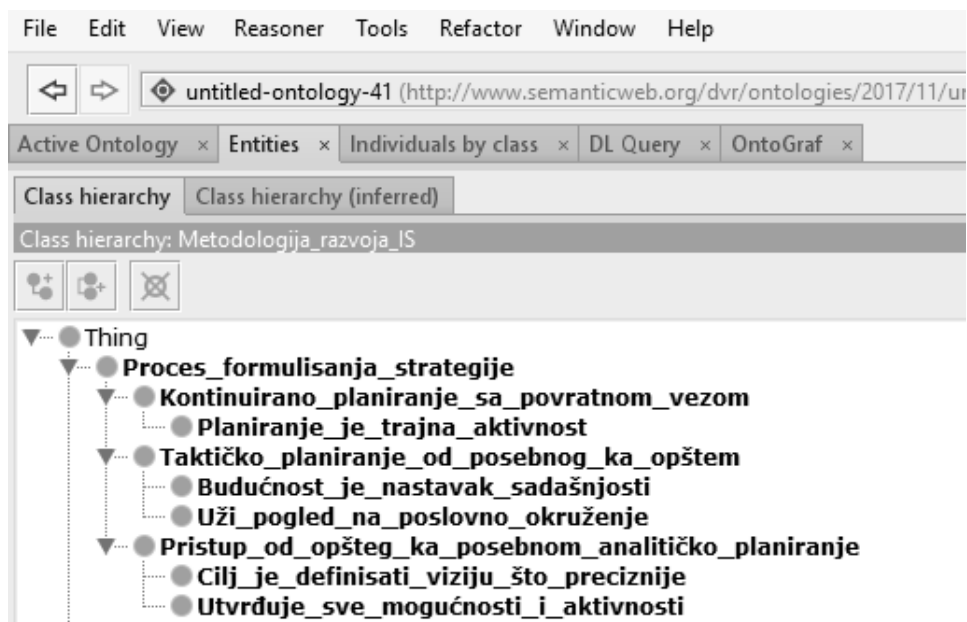
3. *Kontinuirano planiranje* sa povratnom vezom mješavina je dva prethodna pristupa (Kotter; 1996). Preovladava uvjerenje da je najuspješnija strategija e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije ona u kojoj je planiranje trajna aktivnost i koja koristi povratne informacije od okruženja, kupaca korisnika i zaposlenih. Najbolji je onaj pristup koji bi strategiji dopuštao razvoj kroz utvrđivanje onoga što funkcioniše dobro i onoga što ne funkcioniše.

Zbog toga bi planiranje i izvedbu trebalo integrisati kroz povratnu vezu. Okolina u kojoj djeluje poslovni sistem se veoma brzo mijenja i pogreškama se ostavlja veoma malo mjesta. Sve to dovodi do stroge razlike između formulacije i implementacije strateškog plana. Ciklusi planiranja se skraćuju i postaju više organski kako se planovi budu prilagođavali promjenama okoline. Uočene razlike između strategije i taktike takođe isčezavaju.

Da bi se posao izrade i implementacije strategije mogao kvalitetno provesti mora postojati tim ljudi zadužen za nju. Taj tim postavlja jasne prioritete identifikujući ciljna područja provedbe plana i dodjeljujući odgovarajuće resurse pojedinim projektima.

Povratna veza im omogućava brzo odgovaranje na promjene, za razliku od implementacije koja slijedi visoko strukturane, hijerarhijske modele. Kvalitet kontinuiranog planiranja najviše ovisi o povratnoj vezi.

Uspješno implementirane strategije razvijane su slijedom utvrđenih novih potreba kupaca i korisnika te prilagođavanjem tehnološke infrastrukture u cilju zadovoljenja tih potreba. Zahtjev za brzim uspjehom i promptnim predstavljanjem postignutih rezultata veoma često zaustavlja projekte. Uz upotrebu *Protégé* editora, platforme otvorenog koda, ažurirali smo samo neka znanja vezana za proces formulisanja strategiju i predstavili ih na slici 3.

Slika 3. Proces formulisanja strategije

Prije pristupa oblikovanju strategije poslovni sistem mora jasno definisati gdje želi da ga ta strategija dovede, te koje usluge želi omogućiti On-line. Interesantno je da dobar dio kadrova koji daju izvanredne rezultate u svom svakodnevnom radu, postaju izgubljeni kada treba oblikovati e-m-Strategiju. Svoju orijentaciju prema zadovoljstvu kupaca i korisnika u novom okruženju ne mogu nikako pojmiti i na odgovarajući način predstaviti samom sebi.

Strateški uspjeh e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije može se ostvariti samo stalnim zalaganjem da se dođe do strateškog cilja, do željenog poslovnog rezultata. Menadžeri moraju biti nosioci neophodnih promjena i stalno pomagati ostvarenju zacrtanog cilja. Osnovna svrha strategije je usmjeravanje odgovarajuće poslovnog sistema na napore za promjene, kojima zna da mora ići.

Prilikom definisanja e-m-Strategije prvo treba odrediti cilj promjena.

Pri stvaranju e-m-Strategije menadžeri moraju razmišljati kao o putovanju na koje vode poslovni sistem. Poslovni sistem polazi iz tačke X, a putovanje završava u tački Y. Ako se polazi na put, prva stvar koju treba znati je gdje se putuje. Tačno određište usmjerava cjelokupno planiranje putovanja – tip prevoznog sredstva koji će se koristiti, smještaj u kojem će se boraviti, ukupne troškove, te obuću i odjeću koju nositi.

Iako je veoma teško izabrati prvu stvar iz bujice ideja koje se poslije kraćeg ili dužeg razmišljanja mogu javiti, ipak se mora znati da je za dobrog

stratega ta sposobnost suštinska. Proces utvrđivanja tog odredišta može se dosta razlikovati u zavisnosti od izabranog procesa planiranja.

Mudar izbor zahtjeva pronicljivost, kreativnost i intuiciju. Moraju se poznavati razvojne potrebe, trendovi razvoja, stanje danas i željeno stanje da bi se moglo govoriti o odgovarajućem planiranju. (Vidi sliku: „Pogled na strategijsko planiranje“.)

Veliki poslovni sistemi definišu svoje strategije, a zatim i sa njima povezane ciljeve (zamišljene ciljeve), a na kraju definišu i pojedinačne svrhe koje određuju svaki zacrtani cilj. Manji poslovni sistemi definišu svoju strategiju a odmah zatim direktno određuju ciljeve. U oba slučaja ciljevi moraju biti „MUDRI“ (mjerljivi, uvjerljivi, dostižni, relevantni, izvjesni).

Implementacija strategije je najzahtjevnija i najsloženija faza s obzirom da je to proces kojim se provode i primjenjuju strategije i politike na osnovi budžeta, programa, pravila i procedura, a njen rezultat je strategijska promjena. Implementacija u stvari podrazumijeva zamjena stare strategije novom tako da se u prvom redu najveće promjene događaju s vizijom i misijom poslovnog sistema, a zatim i sa materijalnim resursima potrebnim za realizaciju planiranih ciljeva i zadataka. U postupku implementacije „strategija se pretvara u niz poslovnih politika kojima se postiže kontinuirano poboljšanje u odvijanju operativnih poslovnih aktivnosti i programa.“ (Cingula, buble; 2005)

Kako bi primjena strategije dala očekivane rezultate bitno je unaprijed definisati ciljeve koji će biti nedvosmisleno zacrtani u prostoru i vremenu čime se omogućava poređenje planiranih sa ostvarenim veličinama.

Na ovim prostorima vrijeme provođenja određene strategije je nekoliko godina, a realno je u tom razdoblju očekivati nastajanje promjena u spoljnoj i untarnjoj okolini koje bi mogle realno utjecati na konačni efekt izabrane strategije. Zato je od presudne važnosti za uspjeh implementacije strategije predvidjeti sve moguće promjene, kao i njihov utjecaj na implementaciju.

Završna faza u procesu implementacije strategije je kontrola ostvarenja strategije. To je proces u kojemu se tekuće aktivnosti i performanse upoređuju sa očekivanjima, odnosno utvrđenim standardima, kako bi se mogla ustanoviti eventualna odstupanja i njihovi uzroci te preduzeti potrebne mjere za njihovo otklanjanje.

Realizaciju projekata e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije ne treba prihvatati kao uhodano, svakodnevno poslovanje. Pošto rukovodni kadrovi provode veliki broj tradicionalnih projekata, postoji tendencija da se i ovaj projekt provede po istim procedurama. Niz koraka planiranja koji se provode za tradicionalne projekte ne moraju biti primjenjivi i na nove *Web* aplikacije.

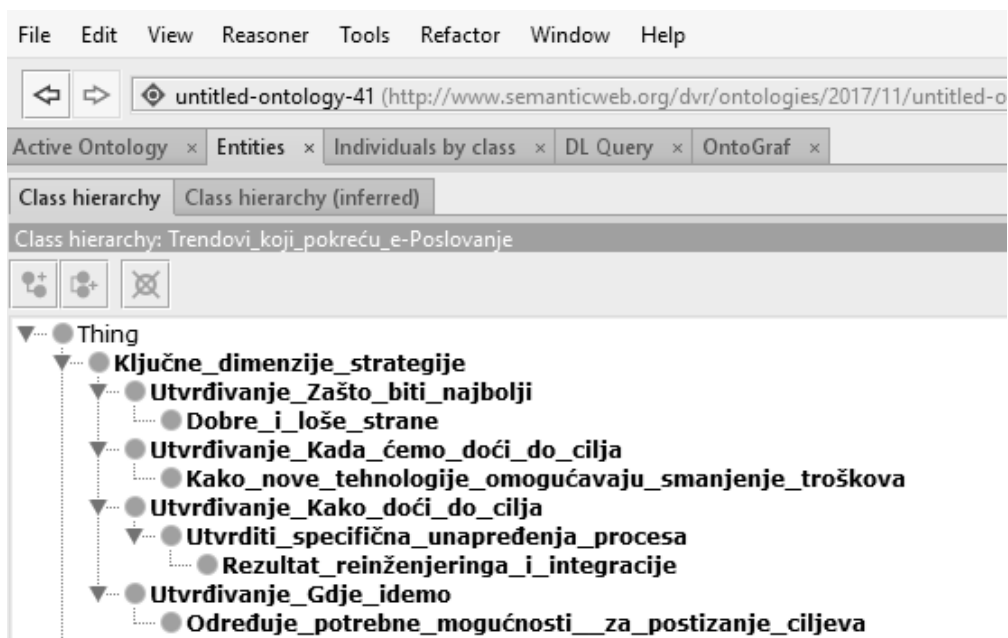
Prvi pilot projekti e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije su ključni za dobijanje podrške menadžmenta. To je prilika da se provjere različite koncepcije dizajna, opravdanje za projekat, dubina i obim projekta, procjena njegove izvodivosti, a sve sa ciljem da se izbjegnu eventualne skupe greške.

Tehnička procjena e-m-Poslovanja i poslovne inteligencije treba da predstavi potrebe kupaca i korisnika te popis njihovih želja da to pretoče u tehnički i ekonomski izvodiva rješenja. Dobra tehnička procjena smanjuje nezadovoljstvo sudionika u pogledu razmjene informacija i razbija nepovjerenje u tehnologije. Procjenu pojedinih operacija takođe je potrebno provesti, istražujući pitanja integracije, uključujući sve troškove i ukupni iznos investicije.

Izmjena poslovne strategije u bilo kom poslovnom sistemu jednako je loše kao i ulaganje finansijskih i ljudskih resursa u situaciji poslovnog rizika i neizvjesnosti.

Posmatrajući inicijalni skup ograničenja koji će biti prisutan u poslovnom slučaju, definiše se preliminarna dubina projekta.

Koristeći *Protégé* editor ažurirali smo samo neka znanja vezana za ključne dimenzije strategiju i predstavili ih na slici 4.

Slika 4. Ključne dimenzije strategije

4. ZAKLJUČAK

U ovom radu predložili smo upotrebu baza znanja i semantičkog veća za efikasnije i brže dolaženje do neophodnih znanja za efikasniju izradu i implementaciju poslovne strategije u poslovnim sistemima.

Dobro urađena i efikasno implementirana poslovna strategije za elektronsko, mobilno i inteligentno poslovanje može poslovnom sistemu obezbjediti konkurentsku prednost.

U ovom radu nam nije bio cilj da ažuriramo sva znanja uz upotrebu *Protégé* editora, platforme otvorenog koda, već samo da predložimo i predstavimo novi koncept efikasnog dolaženja do znanja.

LITERATURA

1. Cingula, M., Buble, M., 2005., *Strateški menadžment*, Sinergija, Zagreb,
2. John P. Kotter, 1996., *Leading Change*, Harvard Business School Press, Boston, p. 187
3. Kotler, P., 1988.: *Upravljanje marketingom*, Informator, Zagreb,
4. Kuleto, V., Subotić, N., Radivojević, M., 2015. The new approach in observing electronic-digital money based on knowledge bases and semantic web, *International Journal of Research in Management, Engineering, IT and Social Sciences*, Volume 5 Issue 11, pg. 21 - 40, ISS, N 2250-0588,
5. Turban, E., 1992., *Expert Systems and Applied Artificial Intelligence*, Maxmillan,
6. Zuurmond A., 2000., *From Bureaucracy to Infocracy: towards management throught information architerture*. In “Beyond BPR in Public administration, Institutional Transformation in an Information Age”. ISO Press, Amsterdam,

**PLANIRANJE I CILJEVI KVALITETE U UVJETIMA STALNE
PROMJENE**

**PLANNING AND QUALITY OBJECTIVES IN THE CONDITIONS OF
FIXED CHANGES**

Stručni članak

*Prof. dr. Ivan Damjanović**

Sažetak

U ovom radu posebno je obrađeno poglavlje ISO 9001:2015 koje se odnosi na proces planiranja, definiranje ciljeva kvalitete i proces promjena, koje u uvjetima postojanja rizika, jeste jedinstven proces. Ovaj dio standarda dijelom se može odnositi i na planiranje složenijih procesa u životu i karijeri pojedinca.

Ključne riječi: planiranje, kvaliteta, promjene.

Abstract

In this work, the chapter of ISO 9001: 2015, which deals with the planning process, defining the quality objectives and the process of change, is in particular addressed in the conditions of the existence of the risk, which is a unique process. This part of the standard may also be part of planning more complex processes in the life and career of an individual.

Key words: planning, quality, changes.

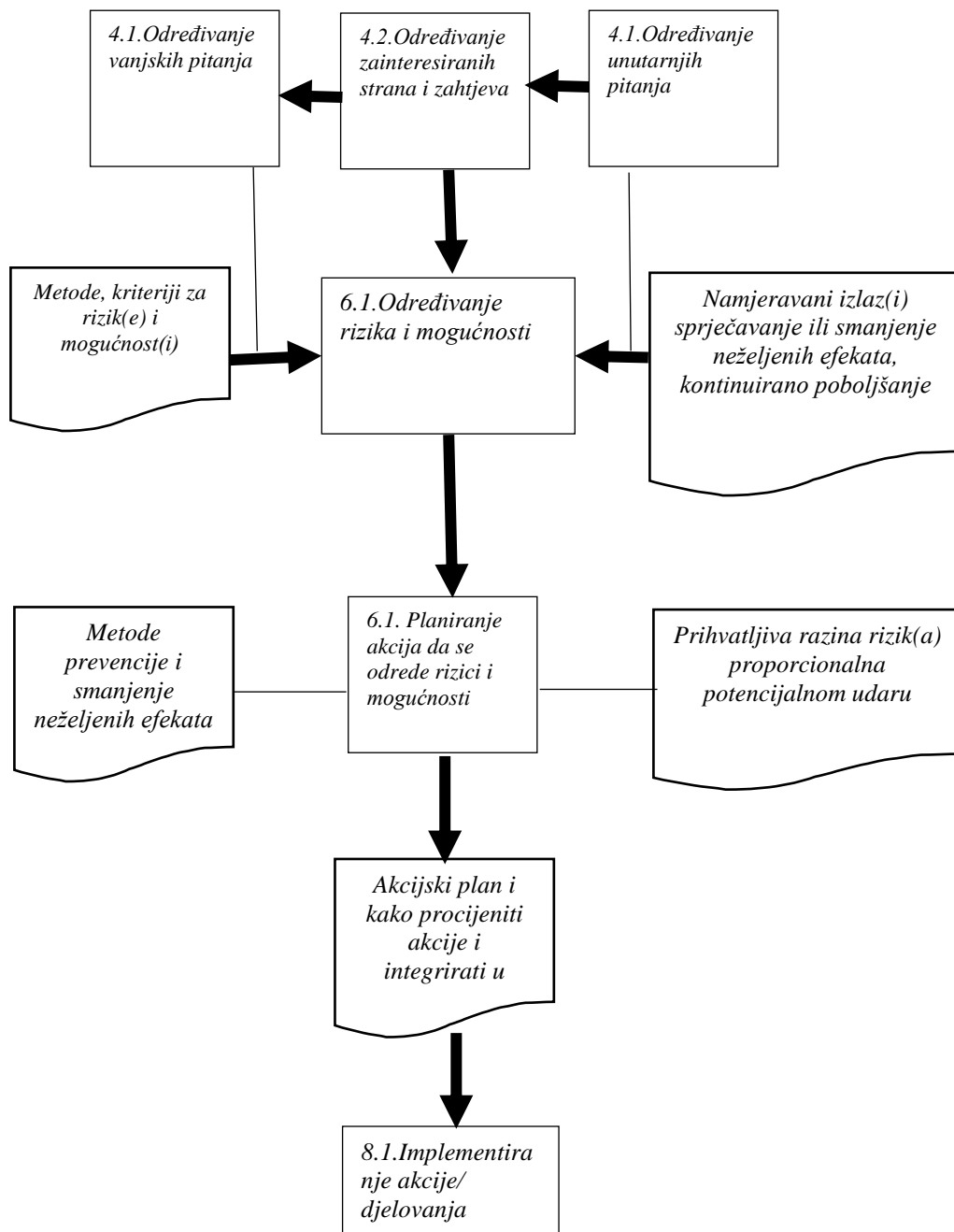
1. UVOD

U svakodnevnom životu uspješnoj realizaciji bilo kakvog složenijeg posla ili projekta prethodi proces planiranja, s ciljem da se prije realizacije predvide potrebni resursi i nužne pretpostavke da bi se realizacija odvijala unutar nekog vremenskog okvira i po optimalnim troškovima. Svaki individualni projekt, ili realizacija nesvakodnevnog pothvata ili aktivnosti ima sličnost s odjeljkom 6 ISO 9001, te će se ovaj pregledni članak baviti ovim poglavljem/sekcijom spomenutog standarda.

** Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije”, e-mail: damjanovicivan1@gmail.com*

2. PLANIRANJE I RIZICI - TEORIJSKA OSNOVA I PRAKSA KOJA JE VEĆ STANDARDIZIRANA

Poglavlje 6 standarda ISO 9001:2015 donosi u svom prvom dijelu razmišljanje koje je utemeljeno na riziku. Nakon što je organizacija (u svakodnevnom životu sve se ovo odnosi na pojedinca) označila rizike i mogućnosti u poglavlju 4 spomenutog standarda, potrebno je odrediti kako će se rizici rješavati (eliminacijom, izbjegavanjem, delegiranjem i sl) kroz proces planiranja. Faza planiranja odnosi se na što, tko, kako i kada rizici moraju biti riješeni. Ovaj proaktivni pristup zamjenjuje preventivno djelovanje i smanjuje potrebu za kasnijim korektivnim mjerama. Poseban fokus je također stavljen na ciljeve sustava upravljanja (u svakodnevnom životu ciljeve pojedinca). Ciljevi bi trebali biti mjerljivi, praćeni, iskomunicirani/ priopćeni, usklađeni s politikom sustava upravljanja i ažurirani po potrebi. Nakon dugog razmatranja, TC ISO standarda za Sustave upravljanja, je odlučio da se rizik eksplicitno razmatra kroz sam standard, te je ova sekcija sastavni dio sustava upravljanja kvalitetom. Nakon što su istaknuti problemi i zahtjevi u točki 4, standarda ISO 9001, sada je vrijeme za određivanje rizika i mogućnosti kojima je organizacija sučeljena kroz proces planiranja. Kako će organizacija (pojedinaac) spriječiti ili smanjiti neželjene efekte? Kako će organizacija (pojedinaac) osigurati postizanje planiranih rezultata i stalno se poboljšavati? Ona će to učiniti kroz planiranje. Planiranje će odrediti (bavit će se s) što, tko, kako i kada. Ovaj proaktivni pristup je lakše razumjeti nego preventivno djelovanje i treba smanjiti potrebu za korekcijom/ispravkom i korektivnim kasnijim akcijama. Zahtjevi vezani za ciljeve kvalitete također su detaljnije načinjeni. Oni moraju biti usklađeni s politikom kvalitete, mjerljivi (ako je to moguće), praćeni, priopćeni i ažurirani prema potrebi. Oni moraju biti uspostavljeni na odgovarajućim funkcijama i razinama. Poglavlje 6 stavlja veći naglasak na organizacijsko planiranje koje je sastavni dio poslovanja (biznisa). Auditori/revizori trebaju biti upoznati s rizikom - posljedicama događaja i pripadajuće vjerojatnosti te pojave - i kako se može izbjeći, eliminirati, smanjiti ili ublažiti. Oni se također trebaju usredotočiti na pozitivan aspekt - mogućnosti za poslovanje i kako ga se može optimizirati. Rizici i identificirane mogućnosti/prilike će dovesti do politike organizacije i ciljeva. Auditori/revizori bi trebali biti u stanju identificirati/prepoznati ih i slijediti jasan put iz problema i zahtjeva putem rizika i mogućnosti, kroz politike i ciljeve.

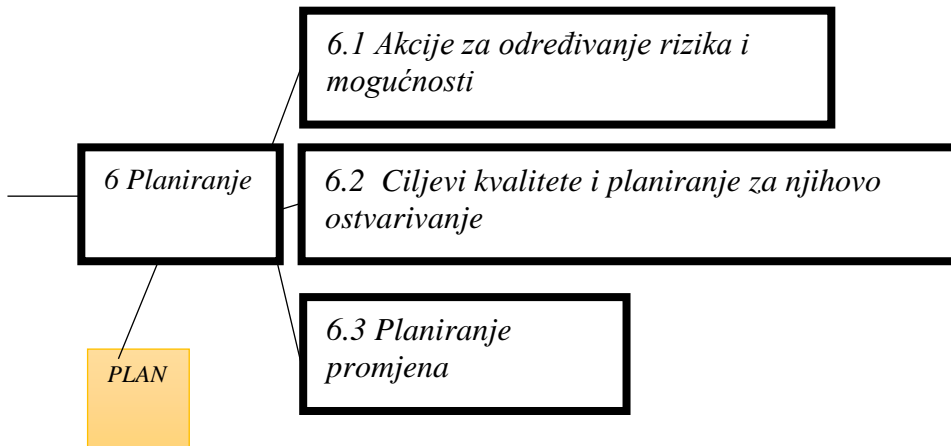

Shema 1.: Rizici i identificirane mogućnosti/prilike

3. PROCES PLANIRANJA PREMA ISO 9001

Poglavlje „Planiranje“ sastoji se od tri potpoglavlja ili točke:

- Točka 6.1 Mjere za određivanje rizika i mogućnosti
- Točka 6.2 Ciljevi kvalitete i planiranje za njihovo ostvarivanje
- Točka 6.3 Planiranje promjena.

Shema 2.: Akcije/djelovanja za određivanje rizika i mogućnosti

3.1. Analiza rizika - točka 6.1.1 ISO 9001

Kada se planira sustav upravljanja kvalitetom, organizacija treba razmotriti pitanja koja se odnose na organizaciju i njen kontekst (4.1), i zahtjeve koje se odnose na razumijevanje potreba i očekivanja zainteresiranih strana (4.2) i odrediti rizike i mogućnosti koje treba odrediti kako bi se odredila potpuna sigurnost da sustav upravljanja kvalitetom (kraće QMS) može postići namjeravani (ciljani) rezultat (i); spriječiti ili smanjiti neželjene efekte; što se u konačnici postiže stalnim poboljšavanjem.

Organizacija mora planirati akcije za određivanje i rješavanje rizika i mogućnosti određenih u točki 6.1.1. Organizacija također mora planirati kako integrirati i implementirati akcije u svojim procesima QMS i ocijeniti efektivnost akcija odnosno radnji. Akcije poduzete za određivanje/rješavanje rizika i prilika moraju biti razmjerne mogućem utjecaju na sukladnost proizvoda i usluga. Opcije za rješavanje rizika mogu uključivati, ali nisu ograničene na izbjegavanje rizika, počesto poduzimajući rizik kako bi se zgrabila prilika, eliminiranje izvora rizika, mijenjanjem vjerojatnost ili posljedice, dijeljenjem rizika, zadržavajući rizik informiranom odlukom ili provedbom standarda kao što je ISO 31000. To je isključivo pravo

menadžmenta da usvojiti bilo koju praksu. Mogućnosti mogu dovesti do usvajanja novih tehnologija, lansiranje novih proizvoda, otvaranje novih tržišta, određivanje novih kupaca, izgradnjom partnerstva, koristeći nove tehnologije i druge poželjne i održive mogućnosti za određivanje potreba organizacije ili njenih kupaca.

Odgovornost menadžmenta je određivanje smjera, ovlaštenja i resursa/sredstava i procesa revizije planiranja QMS. Pri razvoju kontrole procese QMS za određivanje zahtjeva kupaca, dizajna, razvoja, proizvodnje, isporuke i korisničke podrške, mora se fokusirati na zadovoljavanje kupaca i regulatorne zahtjeve, kao i planirane ciljeve QMS utvrđenim u točki 5.4.1. ISO 9001. Planiranje QMS zahtijeva od vas prepoznavanje svih procesa QMS i opisa njihovog redoslijeda i interakcija. Kriteriji i metode za planiranje, djelovanje i kontrolu/nadzor tih procesa dolaze od ostatka ISO zahtjeva, kao i od kupca i vlastite organizacije. Pri planiranju QMS, top menadžment mora implementirati/provoditi i promovirati kulturu razmišljanja utemeljenu na riziku u cijeloj organizaciji kako bi se utvrdio i odredio rizik i mogućnosti povezane s pružanjem jamstva da QMS može postići namijenjene rezultat (e); osigurati sukladne proizvode i usluge, poboljšati zadovoljstva kupaca; promicati poželjne učinke i poboljšanja/napredak; i spriječiti ili ublažiti, neželjene učinke. Organizacija mora integrirati akcije/radnje za određivanje/rješavanje tih rizika i prilika u QMS procesima pomoću PDCA ciklusa. Nisu svi procesi QMS predstavljeni na istoj razini rizika u pogledu sposobnosti organizacije da ispuni svoje ciljeve i posljedice nesigurnosti nisu iste za sve organizacije. Svaka organizacija je stoga odgovorna za mjere koje primjenjuje na temelju razmišljanja o riziku i akcija koje poduzima za rješavanje rizika, uključujući praksu i da li ili ne zadržati dokumentirane informacije kao dokaz/evidencije utvrđivanja rizika. Planiranje također zahtijeva praćenje i mjerenje tih akcija/radnji i prikupljanje, analiziranje i ocjenjivanje odgovarajućih podataka i informacija za određivanje efektivnosti takvih akcija. To planiranje mora se povremeno revidirati i ažurirati prema potrebi, kada se poduzimaju korektivne radnje ili na pregledima/revizijama upravljanje (upravljački pregled).

Ove aktivnosti moraju biti razmjerne mogućem utjecaju na sukladnost proizvoda i usluga. Pri planiranju QMS, organizacija mora uzeti u obzir rizike i mogućnostima predstavljene vanjskim i unutarnjim pitanjima, kao i potrebama i očekivanjima zainteresiranih strana, koji su relevantni za svrhu i strateški pravac. Menadžment rizika treba implementirati/ provoditi na svim razinama organizacije, od strateške do operativne razine. Rezultat procjene rizika treba uzeti u obzir pri dokumentiranju planove za proces rada i kontrole rizika.

U fazama poslovnog i QMS planiranja organizacija treba:

- Odrediti kategorije rizika od - strateškog, operativnog, okolišnog zakonsko, socijalnog i finansijskog gledišta kojima organizacija može biti izložena - koji bi mogli utjecati na njenu sposobnost za obavljanje njenih poslova bez prekida te osigurati zadovoljstvo kupaca i postići održivi uspjeh.
- Metodologija upravljanja rizicima mora biti primjerene veličine i složenosti organizacije. Uspostaviti sveobuhvatni popis rizika prema svakoj od kategorija gore opisanoj, koji bi mogli utjecati na ostvarenje ciljeva procesa, proizvoda i usluga;
- Metodologija treba uključivati sljedeće korake:
 - ✓ identificirati svaki potencijalni rizik;
 - ✓ Opisati potencijalni ishod rizika;
 - ✓ identificirati potencijalni uzrok (e) na ishod rizika
 - ✓ Ocijenite posljedice ili ozbiljnost nastajanja;
 - ✓ Ocijenite vjerojatnost nastanka uzroka;
 - ✓ Ocijenite vjerojatnost ranog otkrivanja ishoda ako do toga dođe;
 - ✓ Uspostaviti kriterije tolerancije rizika;
 - ✓ kategorizirati svaki rizik sa određenjem kritično, visoko, srednje ili niske osnove korištenjem kombinacije težine, pojavnosti, detekcije omjera i drugih relevantnih faktora da se utvrdi ukupni rezultat rizika na sve navedene rizike; Koristite ocjenu rizika za uspostavljanje prioriteta u određivanju identificiranih rizika.
 - ✓ Identificirati i utvrditi adekvatnost bilo koje postojeće kontrole za određivanje utvrđenih rizika;
 - ✓ Utvrđivanje odgovarajuće kontrole koje će odgovoriti na svaki pojedini rizik (planovi kontrole procesa). te kontrole po mogućnosti koja bi trebala spriječiti potencijalni uzrok pojavljivanja rizika i drugo barem biti u stanju otkriti uzrok i / ili ishod rizika.
 - ✓ Utvrditi sukladnosti s unaprijed određenim kriterijima tolerancije za prihvatljivosti rizika
 - ✓ Osigurati i upravljati informacijama risk menadžmenta za strateško odlučivanje i upravljanje operacijama.
- Metode za identificiranje rizika
 - ✓ Pogledajte prethodnu prošlost izvedbe (performanse), naučenih lekcija(iskustva), trenutne operacije/ djelovanje i planirane buduće aktivnosti za identifikaciju potencijalnih rizika ili nepoželjnih ishoda.
 - ✓ Pogledajte trenutne aktivnosti i probleme s kojima se susrećete, tekuće i planirane buduće aktivnosti – metoda TGW (sve ide krivo)
 - ✓ Primijeniti TGW (stvari su krenule naopako) za protekle aktivnosti i nepredviđenost ili "što ako" pristup identifikacije sadašnjih i budućih rizika.

- ✓ Primijeniti ove pristupe do punog spektra kategorija rizika navedenih u gornjoj točki 1.
- ✓ Koristite razne alate kao što su više-funkcionalni timovi, dijagrami toka, liste provjere, dijagrami analize rizika za brejnstorm (burna rasprava onih koji promišljaju o problemu) i olakšati identifikaciju rizika, analize i evaluacije/ procjene.
- ✓ Pitajte se kada, gdje, zašto, tko i kako postavlja pitanja da se identificiraju prošlih, sadašnjih i budućih rizika
 - Kako je navedeno ranije svrha kontrole upravljanja rizicima je višestruka i može uključivati:
- ✓ Izbjegavanje rizika, gdje jedina opcija nije unaprijed zadana ili se povlačimo iz aktivnosti
- ✓ preuzimanje rizika ili riskiranje, gdje rizici imaju poželjne potencijalne posljedice
- ✓ Mijenjanje rizika, kako bi se optimizirale prilike i minimizirale prijetnje
- ✓ Prijenos (delegiranje) rizika mjerama koje uključuju osiguranje, ugovorne odnose, sindikate, partnerstvo i zajedničke pothvate
- ✓ Zadržavanje (zanemarivanje) rizika, gdje izvedive kontrolne akcije nisu vrijedne truda, a rizik je unutar tolerancije rizika organizacije
- ✓ Uklanjanje uzroka rizika korištenjem zamjenske ili nove tehnologije.

Primjer određivanja rizika i mogućnosti:

PITANJA (INTERNA)	OČEKIVANI REZULTATI	NESIGURNOST	RIZIK (RAZINA) V/S/N	MOGUĆNOST
Dostupnost pouzdane, stručne, kompetentne i multi-kvalificirane radne snage	Radna snaga je kompetentna	Postojeća radna snaga nije potpuno obučena	S (srednja razina rizika)	Prilika za multi-sposobne instalacijske timove- utjecaj na vrijeme instaliranja
Kultura unutar organizacije - kvaliteta rada	Radna snaga je motivirana	Neprihvatljiva kvaliteta rada	V	Prilika za vođenje od strane top menadžera
Zadržavanje radne snage - plaća	Radna snaga je lojalna organizaciji	Radna snaga odlazi za bolje plaćenim radom	V	Prilika za uspoređivanje /benčmarketing vaše i konkurentske plaće

PITANJA (EKSTERNA)	OČEKIVANI REZULTATI	NESIGURNOST	RIZIK (RAZINA) V/S/N	MOGUĆNOSTI
Klijentovo radno okruženje - ostali trgovci koji rade uz nas	Integrirano je zaštićeno	Štete na našoj instalaciji	V	Prilika za postavljanje barijera, podni pokazatelji, znakovi za jasnu identifikaciju
Standardizacija i certifikacija unutar industrije – nesukladnosti	Biti ažuran i informiran o standardima	Kodeks prakse mijenja se cijelo vrijeme	N	Prilika za dizajnere da besplatno konferenciji trgovačkog tijela (0,5 dana)
	Radna snaga ostaje lojalna organizaciji	Radna snaga za upravljane na mjestu ugovaranja angažirana izravno od klijenta	V	Prilika za novi ugovor klauza koja zabranjuje zapošljavanje (vremenski vezan)

Tabele 1 i 2.: Određivanje ciljeva kvalitete i planiranje za njihovo ostvarivanje

3.2. Točka 6.2.1 ISO 9001

Organizacija mora utvrditi ciljeve kvalitete na odgovarajućim funkcijama, razina, i procesima. Ciljevi kvalitete moraju biti sukladni politici kvalitete; mjerljivi; temeljiti se na važećim zahtjevima; relevantni za sukladnost proizvoda i usluga i poboljšanje zadovoljstva kupaca; praćeni; priopćeni; ažurirani prema potrebi. Organizacija mora održavati dokumentiranu informaciju o ciljevima kvalitete.

3.3. Točka 6.2.2 ISO 9001

Prilikom planiranja kako bi se postigli ciljevi kvalitete, organizacija mora utvrditi što će biti učinjeno; koji resursi će biti potrebni; tko će biti odgovoran; kada će biti završeno; kako će se vrednovati rezultati.

Svrha ciljeva kakvoće je utvrđivanje sukladnosti sa zahtjevima (kupca, regulatornog i relevantnih dionika/stejkholdera), te učinkovita implementacija i poboljšanje QMS. Ova točka 6.2 postavlja posebne zahtjeve za planiranje ciljeva kvalitete .Ova točka, zahtjeva da se to dokumentira. Ista također zahtjeva da se prate, mjere i procjenjuju rezultati planiranih ciljeva. Top menadžment mora osigurati vodstvo, organizaciju i resurse /sredstva za implementaciju i ostvarivanje planiranih ciljeva

kvalitete. Proces i odgovorne osobe potrebne za postizanje cilja kvalitete moraju biti određene. Politika kvalitete pruža okvir za uspostavu ciljeva kvalitete. U ovoj točki se kaže da , organizacija mora osigurati da su specifični ciljevi kvalitete uspostavljeni na relevantnim funkcijama, razinama i potrebnim procesima za QMS (sustav upravljanja kvalitetom).

Ciljevi kvalitete trebaju biti relevantni da se ispune zahtjevi za proizvodima i uslugama, te za poboljšanje zadovoljstva kupaca. Ciljevi kvalitete se koristi za mjerenje performansi proizvoda, procesa usluga, zadovoljstvo kupaca, dobavljača, korištenje resursa i ukupnu performansu (izvedbu) efektivnosti sustava upravljanja kvalitetom. Ciljevi kvalitete mogu se utvrditi za sve procese QMS (sustava upravljanja kvalitetom).

Primjeri ciljeva kvalitete:

- Za proizvod - smanjenje defekata, ppm-a (neispravni dijelovi na milijun), stupnja otpadaka, popravki; poboljšanje vremena isporuke.
- Za proces - ciljevi su uglavnom fokusirani na poboljšanje produktivnosti kroz proces eliminacije ili smanjenja varijabilnosti otpada u procesu - ulaza, izlaza, aktivnosti pretvorbe i srodno korištenje resursa.
- Za praćenje i poboljšavanje procesa - produktivnost, smanjenje vremenskog ciklusa, grešaka, propusta i neuspjeha; itd Primjeri mogu uključivati ciljeve – točno na vrijeme (u pravo vrijeme), obrt kapitala, vrijeme procesnog ciklusa, itd
- Za kupce - smanjenje pritužbi, poboljšanje zadovoljstva kupaca, isporuke na vrijeme, servisiranja, podrške nakon isporuke, itd ,.
- Za dobavljače - materijalni nedostaci, isporuke na vrijeme , bez prigovora s dobavljačem.
- Resursi uključuje objekt, opremu, rad, itd.- ciljevi se mogu utvrditi na temelju dostupnosti, mogućnosti održavanja, kadrovske osposobljenosti, izostajanje s posla, cijene proizvodnje; efikasnosti; sigurnost; itd
- Za QMS (sustav upravljanja kvalitetom) - povratne informacije o zadovoljstvu kupca, rezultati interne revizije/audita, mogućnosti za poboljšanje; itd

Ciljevi kvalitete mogu se postaviti na različitim funkcionalnim razinama organizacije-top menadžmenta, odjela, procesa, funkcionalnim skupinama, radnim ćelijama/ stanicama, projektnim timovima, pojedincima, itd. Bilo bi korisno obuhvatiti ove razine koje dodaju vrijednosti i doprinose zadovoljstvu kupca ili organizacijskih ciljeva. Zaposleni na svim ovim razinama moraju biti svjesni važnosti i kako oni moraju pridonositi postizanju tih ciljeva Ciljevi kvalitete moraju biti mjerljivi. Mjerenje se može vršiti kvantitativno ili kvalitativno. Kvantitativna mjerenja su općenito

objektivnija u određivanju da li je postignuta sukladnost ili učinkovitost. U nekim slučajevima, upotreba kvalitativnih mjerenja može biti prikladna. Ovi ciljevi kvalitete moraju biti planirani/razvijeni i izmjereni i top menadžment mora provesti djelotvorni pregled rezultata mjerenja. Ovi rezultati mjerenja moraju se koristiti za korektivne akcije i trajno poboljšanje. Ciljevi kvalitete moraju se postići u određenom vremenskom razdoblju kako bi se osigurala odgovornost tj smanjuje žalbe kupaca(mora se planom odrediti npr. Smanjenje od ili za 30% do ožujka 20**). To bi se mogao odrediti vaš kupac, menadžment, središnji ured, regulatorno tijelo, itd Proces poslovnog planiranja ili proces planiranja kvalitete mora uspostaviti vremenske periode i uključiti komunikaciju o ciljevima i rokovima za one koji su odgovorni za njihovo postizanje. Ciljevi kvalitete mogu se dokumentirati na bilo koji ili na sve dokumente, kao što su priručnik kvalitete, procese QMS (sustava upravljanja kvalitetom), procedure, planove kvalitete itd. Uspostavljanje ciljeva kvalitete trebao bi biti dio poslovnog planiranja ili planiranja procesa QMS. Pregled ciljeva kvalitete treba biti dio revizije procesa upravljanja (pregleda uprave). Nakon pregleda ciljeva kvalitete isti se mogu ažurirati prema potrebi. Kao dokumentirana informacija, dokumentirana izjava o ciljevima mora biti kontrolirana sukladno točki 7.5.3 kontrola dokumentirane informacije. Mora se biti oprezno da se ne preoptereti organizacija s previše ciljeva, jer to može dovesti do više frustracija nego pozitivnih rezultata. Treba početi s ciljevima koji su fokusirani na ispunjavanje zahtjeva kupaca, a zatim se polako razvijaju smisleni ciljevi za ključne procese i rizicima sklone procese.

4. PLANIRANJE PROMJENA

Gdje organizacija odredi potrebu za promjenama sustavu upravljanja kvalitetom (iz 4.4 poglavlja) promjena se mora provoditi na planiran i sustavan način. Organizacija mora uzeti u obzir svrhu promjene i bilo koju od njenih mogućih posljedica; cjelovitost sustava upravljanja kvalitetom; dostupnost resursa; ili raspodjelom ili preraspodjelom odgovornosti i ovlasti. Kontinuitet i djelotvornost sustava upravljanja kvalitetom organizacije, treba biti održavan u slučaju značajne promjene u QMS ili organizaciji, npr upravljanje, vlasništvo, preseljenje, tehnologija, proizvodi, promjena u bazi kupaca, itd Promjene moraju biti pažljivo planirane, kako se ne bi ometala organizacijska sposobnost i odgovornost za učinkovito zadovoljiti kupca i regulatornih zahtjeva. U takvim slučajevima, kontrola promjena će zahtijevati:

- pažljivo planiranje o prirodi i vremenskom okviru za promjenu;
- određivanje utjecaja ili ishoda takvih promjena;

- osiguravanje adekvatnih/primjerenih resursa koja su na raspolaganju za provedbu promjena;
- odobrenje top menadžment;
- raspoređivanje promjena i njihovo praćenje i
- revizija/pregled QMS od strane top menadžmenta, nakon obavljene promjene.

Zahtjevi ISO 9001:2015 pružiti jak temelj za sustav upravljanja za poslovanje (biznis) koji podržava strateško usmjerenje organizacije. Nakon što je organizacija identificirala svoj kontekst i zainteresirane strane, identificirat će procese koji podržavaju tu vezu. Nakon što su procesi određeni, organizacija će morati identificirati rizike i mogućnosti povezane s tim procesima. Za postizanje prednosti povezane s određivanjem rizika i prilika, promjene mogu biti potrebne. Ove promjene mogu se odnositi na bilo koji element procesa, kao što su ulazi, resursi/sredstava, osobe, aktivnosti, kontrole, mjerenja, izlaze, itd Promjene su namijenjene da bude korisne za organizaciju i trebaju se provesti kako je organizacija odredila. Osim toga, razmatranje novo-uvodenih rizika i prilika treba uzeti u razmatranje. Mogu se pojaviti promjene u sustavu upravljanja kvalitetom zbog povratne veze npr, pritužbe kupca, kvar proizvoda, povratne informacije o inovaciji(ama) zaposlenika, inovacija, determiniranom riziku, dokumentiranim mogućnostima , rezultatima unutarnjih audita/revizija, rezultatima upravljačkog (upravinog) pregleda/revizije, identificiranim nesukladnostima.

Promjene se mogu pojaviti u, na primjer, procesima, dokumentiranim informacijama, alatima, opremi, obuci/treningu zaposlenika, izboru dobavljača, upravljanju dobavljačima i drugima. Za postizanje benefita/koristi povezane s promjenama, organizacija treba uzeti u obzir sve vrste promjena koje bi se mogle pojaviti. Uspješno upravljanje i kontrola/nadzor tim promjenama je postala ključni zahtjev unutar QMS organizacije. Nekim promjenama treba pažljivo upravljati, a druge mogu biti sigurno ignorirane. Kako bi se to sortiralo, organizacija treba uzeti u obzir metode za određivanje prioriteta.

Da bi se odredio prioritet, organizacija treba uzeti u obzir metodologiju koja omogućuje da se uzme u obzir:

- Posljedice promjene
- Vjerojatnost posljedica
- Utjecaj na kupce
- Utjecaj na zainteresiranim stranama
- Utjecaj na ciljeve kvalitete
- Efektivnost/djelotvornost procesa koji su dio sustava upravljanja kvalitetom.

Koraci za provedbu promjene su:

- definirati specifičnosti onog što se treba mijenjati
- imati plan (zadaci, vremenski raspored, odgovornosti, ovlasti/autoritet, proračun, resursi/ sredstva, potrebne informacije, drugo)
- uključiti druge ljude na odgovarajući način u procesu promjena
- razviti/izraditi komunikacijski plan (odgovarajuće ljude unutar organizacije, kupci, dobavljači, zainteresirane stranke, itd možda moraju biti obaviješteni)
- koristite poprečne funkcionalne timove koji će revidirati/ pregledati plan za pružanje povratne informacije koja je vezana za plan i pridružene rizike
- obučavanje/treniranje ljudi
- izmjerite efektivnost/ učinkovitost.

Prije izvršavanja promjene, organizacija treba uzeti u obzir neželjene posljedice. Nakon izvršenja promjene organizacija treba pratiti promjene kako bi se utvrdila njihova efektivnost/ učinkovitost i identificirali svi dodatni problemi koji bi se mogli pojaviti. Zapisi o nekim promjenama mogu biti potrebni kao dio sustava upravljanja kvalitetom

5. ZAKLJUČAK

U poslovnom svijetu, kao i u životu individue/pojedinca, u uvjetima stalne promjene (koji ponekad nazivamo evolucijom) mijenjaju se odnosi i tehnologije, te se stalno pojavljuju novi rizici koji se ponekad mogu predvidjeti ili izbjeći, ali i stvoriti šansu za proboj (bolju poziciju). Stoga je nužno vršiti grubo ili detaljnije planiranje radi optimalnog korištenja resursa radi odgovora na izazove ili kapitaliziranje prilike koju nekada rizici donesu. Svaki plan mora uzeti u obvezu upravljanja promjenama. Statične pozicije u realnom svijetu nema, ona eventualno može trajati jako kratko vrijeme, jer promjena u okruženju će morati generirati odgovor pojedinca ili organizacije, poradi njezinog efikasnog opstanka, u suprotnom ući će se u fazu propadanja, kada rezultati poslovanja odnosno rada ne mogu stvoriti dodatnu vrijednost. Svaki veći poremećaj ili krizu moguće je u prvom trenutku amortizirati ako su načinjeni i sprovode se planovi koji u obzir uzimaju realno predvidive rizike, ali trajnije i uspješnije prevladavanje krize moguće je samo planiranjem i izvršavanjem planova za promjenama na način da se iste vrše samo na način kako je optimalno planirano, odnosno ako se upravlja promjenama.

LITERATURA

1. BAS ISO 9001:2015
2. ISO/IEC Directives, Part 1 Consolidated ISO Supplement — Procedures specific to ISO, Sixth edition, 2015